

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 15

ТОМ 2

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2023**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Випуск 15. Том 2 / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 2. 234 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Прихненко Максим Іванович, канд. політ. наук.

Відповідальні редактори:

Дороніна Ольга Анатоліївна, д-р екон. наук, професор;

Мелєксцев Кирило Ігорович, канд. іст. наук;

Леонова Наталя Геннадіївна, канд. хім. наук, доцент;

Залужна Ольга Олексіївна, канд. філол. наук, доцент;

Оверчук Вікторія Анатоліївна, д-р екон. наук, канд. психол. наук, доцент;

Гоцуляк Юрій Вікторович, д-р юрид. наук, доцент;

Анісімова Ольга Миколаївна, д-р екон. наук, проф.

Роботи друкуються в авторській редакції, у збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 5 від «01» грудня 2023 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, каб. 611;

тел.: (0432) 50-89-37;

e-mail: immilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

ЗМІСТ

Історія, міжнародні відносини

<i>Авраменко В. Ю., Прихненко М. І.</i> Особливості відносин України та Франції після повномасштабного російського вторгнення	6
<i>Анісов А. О., Прихненко М. І.</i> Територіальні претензії як фактор зовнішньої політики КНР	9
<i>Берегута В. В., Богінська І. В.</i> Проблеми реалізації політики «одного Китаю» в китайсько-тайванських відносинах під час пандемії COVID-19.....	13
<i>Буран А. Р., Темірова Н. Р.</i> Голодомор на Вінниччині: «суха» статистика та «живі» свідчення	19
<i>Грищук В. Ю., Кіпень В. П.</i> Стан та потреби ВПО Вінниччини.....	22
<i>Гуцол А. В., Мартинчук І. І.</i> Націоналізм і патріотизм: погляди архієпископа Любомира Гузара.....	28
<i>Заболотний Є. Р., Мелекесцев К. І.</i> Мазепинці, петлюрівці, бандерівці: від пропагандистських кліше до синоніму поняття «українці»	31
<i>Затоковенко М. В., Прихненко М. І.</i> Російсько-українська війна: причини та вплив на трансформацію міжнародної безпеки.....	35
<i>Іжаківський В. Р., Паніна І. Г.</i> Присутність російських ПВК в Африці як регіональна і світова загроза	40
<i>Касьян В. О., Литвиненко Р. О.</i> Соціальний світ катакомбних культур: історіографічний сюжет	44
<i>Ковальчук А. П., Мартинчук І. І.</i> Діяльність ордену Братів Менших Капуцинів у Вінниці ...	48
<i>Коновальчук В. В., Пшемницька Є. О.</i> Адаптація Римо-католицької церкви до радянської дійсності (1920–1930-ті рр.)	51
<i>Корчевий М. О., Пятницькова І. В.</i> Український художній нонконформізм 1960–1980-х рр.	55
<i>Коцюруба М. І., Пятницькова І. В.</i> Соціальний та національний склад Української Повстанської Армії.....	59
<i>Пеліх Д. В., Пшемницька Є. О.</i> Афонсу де Албукеркі як засновник португальського колоніалізму	62
<i>Паламарчук Ю. Д., Мелекесцев К. І.</i> Вплив московської пропаганди на українське населення: на прикладах перехоплених інструкцій та методичок.....	67
<i>Пилипчик Я. І., Темірова Н. Р.</i> Вплив Наталії Полонської-Василенко на українську інтелектуальну діаспору	71
<i>Погонець І. В., Є. О. Пшемницька</i> виникнення і діяльність Спілки воєвничих безвірників у 1920–1930-х рр. (на матеріалах УРСР)	74
<i>Франкова В. А., Пятницькова І. В.</i> Історія вінницьких муралів.....	78
<i>Хаєцька О. В., Прихненко М. І.</i> Ідея «Люблінського трикутника» у зовнішній політиці України	82
<i>Слонська М. В., Отземко О. В.</i> Надія Суровцова у русі шістдесятників	86
<i>Джос К. В., Отземко О. В.</i> Особливості законотворення за доби Української Центральної Ради.....	90

Філологія

<i>Дідусенко Р. О., Ігнатенко Д. Є.</i> Моделювання метафори страху в сучасному готичному художньому тексті (на матеріалі романів «Bitter Orange» Клер Фуллер і «The Butterfly Summer» Харрієт Еванс).....	94
<i>Корецька І. С., Соловей О. Є.</i> Соціально-політична проблематика у романістиці Павла Вольвача	97
<i>Маніленко В. О., Залужна О. О.</i> Лінгвостилістичні засоби формування образу України в промовах англійськомовних політиків на початку 20-х років ХХІ століття	104

<i>Равло П. Р., Ігнатенко Д. Є.</i> Семантичні особливості ономотопеїчної лексики в англійській і французькій мовах	109
<i>Філімончук І. Р., Антонюк О. В.</i> Семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики (на основі оповідання Євгена Гуцала «Дениско і відьма»).....	112

Право

<i>Лазарчук Г. Є., Краковська А. Є.</i> Подолання корупційних проявів в органах державної влади та місцевого самоврядування	118
<i>Лукашук Ю. О., Краковська А. Є.</i> Принципи публічної служби в призмі адміністративно-правової доктрини	121

Економічні науки

<i>Андрощук М. В., Гевлич Л. Л.</i> Теоретичні основи організації оплати праці на вітчизняному підприємстві	126
<i>Білоус В. М., Гевлич Л. Л.</i> Бухгалтерський аутсорсинг в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку у повоєнний час	129
<i>Винідіктова В. С.</i> Вплив цифровізації та інноваційних технологій на діяльність банків та систему банківських розрахунків	133
<i>Данилюк Д. О., Середа Г. В.</i> Методи управління персоналом в умовах війни	137
<i>Каченюк А. М., Іонін Є. Є.</i> Проблеми та перешкоди в обліку реалізації продукції в умовах воєнного часу	144
<i>Лазоренко О. Ю., Поповський Ю. Б.</i> Динаміка конкурентоспроможності українських експортерів на міжнародному ринку засобами аналітичних підходів	148
<i>Максим'як А. Я.</i> Особливості обліку медичного майна в умовах воєнного стану.....	152
<i>Матіяш О. І.</i> Теоретико-методологічне дослідження змісту категорії «соціальне підприємництво» та його ролі у соціально-економічному розвитку території.....	157
<i>Мира В. В.</i> Основні напрями удосконалення системи соціального захисту в Україні.....	160
<i>Прокопенко Н. О.</i> Ключові проблеми та напрями удосконалення системи охорони здоров'я в Україні.....	163

Природничі та технічні науки

<i>Борсуковська А. В., Лукаш Г. П.</i> Образ «технологічної війни» в контексті історичних аналогій.....	168
<i>Васильченко Д. Н., Загоруйко Л. В.</i> Місце системи <i>E-Health</i> у системі охорони здоров'я України.....	173
<i>Василик Ю. В., Березовський І. В.</i> Біологія розвитку каліфорнійського дощового черв'яка (<i>Eisenia Fetida</i>) на біологічних субстратах	176
<i>Грабовенко Н. В., Потапова Н. А.</i> Прогнозування кількості підприємств на ринку послуг хмарних обчислень за інтерполяційним поліномом Лагранжа	180
<i>Даценко А. В., Яворська Т. М.</i> Хакерство як феномен інформаційного суспільства	184
<i>Діброва І. С., Січко Т. В.</i> Безпека та конфіденційність у базах даних	187
<i>Дорош О. В., Василенко В. Ю.</i> Особливості забезпечення цифрової безпеки під час реалізації освітнього процесу в закладах освіти.....	190
<i>Ємельянова А. О., Зелінська О. В.</i> Проектування застосунку інтелектуального аналізу та контролю особистих фінансів	193
<i>Калінський П. В., Міщенко А. М.</i> Побудова низькобюджетної портативної системи моніторингу запиленості повітря на базі смартфона	198
<i>Комар О. О., Потапова Н. А.</i> Ефективність застосування інтерполяційного поліному Лагранжа для побудови моделей прогнозу капітальних інвестицій.....	203
<i>Кікавець В. А., Маїталер О. В.</i> Порівняльна характеристика функціонування та екологічного стану вінницького парку «Хімік» до та після проведення реконструкції... ..	206

<i>Левченко М. Р., Гавліцький В. Ф., Зелінська О. В.</i> Порівняльний аналіз баз даних SQL та NOSQL.....	211
<i>Мазур Ю. О., Загоруйко Л. В.</i> Розробка методики контролю за обігом цифрових фінансових активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій.....	214
<i>Мишківська Я. В., Гончар В. М.</i> Еволюція баз даних із появою блокчейн-технологій.....	217
<i>Назаренко М. С., Сенік І. О.</i> Використання баз даних у медицині	221
<i>Присяжнюк К. В., Василенко В. Ю.</i> Особливості інтернаціоналізації освітньої діяльності у закладах вищої освіти.....	224
<i>Рогожук Б. О., Приседський Ю. Г.</i> Зміна ростових параметрів <i>Capsicum annuum L. Cv lutina</i> за умов опромінення насіння LED-лазерними системами	227
<i>Ткачук Б. В., Березовський І. В.</i> Лабораторна діагностика піроплазмідозів у домашніх тварин	231

ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

В. Ю. Авраменко, М. І. Прихненко

Анотація. Після анексії Криму та початку воєнної агресії на Сході України у 2014 році, а особливо після 24 лютого 2022 року Україна має відстоювати свої території, захищати їх від посягання російської федерації. З першого дня повномасштабного вторгнення Французька Республіка вирішила твердо стояти поруч з Україною та її народом. Франція підтримує Україну у різних сферах, зокрема в політичній, військовій, економічній, гуманітарній та культурно-освітній. Згідно зі своїми принципами, Франція послідовно обирає підтримку України у здійсненні її права. Вона імплементує це на двосторонній основі та через Європейський Союз, щоб допомогти українському народу захистити свою свободу, суверенітет, незалежність і територіальну цілісність.

Ключові слова: Французька Республіка, Україна, Російська Федерація, повномасштабне вторгнення.

Франція залишається стратегічним партнером України у політичній, економічній, військовій та культурно-освітній сферах протягом багатьох років. Події 24 лютого 2022 року яскраво висвітлили позицію Франції щодо агресії Російської Федерації на території України. Французька Республіка одразу рішуче засудила агресію Росії проти України та звинуватила Російську Федерацію у розв'язанні цієї агресивної війни.

Підтвердженням цього є те, що:

- уряд Франції назвав агресію, яку чинить Російська Федерація, війною;
- міністр закордонних справ Франції Жан-Ів Ле Дріан 25 лютого 2022 року закликав до припинення війни;
- Прем'єр-міністр Жан Кастекс, виступаючи перед парламентом 1 березня 2022 року, засудив акт війни Росії проти України та відзначив мужність українського народу;
- Президент Франції Еммануель Макрон підкреслив мужність Президента України Володимира Зеленського, а потім у своєму виступі 2 березня 2022 року він наголосив на тому, що високо оцінює спротив українського народу [1].

Франція зробила рішучий вибір допомогти Україні у цей важкий час. Париж вірить у мир, підтримує та співчуває Україні та українцям. Щоб допомогти українцям, які змушені були покинути свої домівки, Франція відкрила пункт прийому лише для українських біженців. Наприклад, у Paris Event Center відкрив свої двері пункт прийому «Assueil Ukraine» для українців, що тікають від війни. Такі пункти прийому біженців надають українцям першу точку контакту, щоб оцінити їхні потреби та скерувати їх до найбільш прийнятних рішень [2].

Франція з перших днів війни наполягала на введенні жорстких економічних і фінансових санкцій проти Росії. 1 березня міністр економіки Франції Бруно Ле Мер навіть заявив, що ЄС і Франція ведуть тотальну економічну та фінансову війну проти Росії. Наприклад, у червні 2022 року Рада Європи прийняла шостий пакет санкцій, який, серед іншого, **забороняє купівлю, імпорт або передачу морської сирової нафти та деяких нафтопродуктів з Росії до ЄС.** Оскільки більшість російської нафти, що постачається до ЄС, надходить морським транспортом, ці обмеження охопили майже 90 % імпорту російської нафти до Європи до кінця 2022 року. Це значно зменшило торгові прибутки Росії [3].

30 вересня 2022 року Франція рішуче засудила заяву Президента Путіна про незаконну анексію Російською Федерацією Донецької, Луганської областей і частини Херсонської та Запорізької областей України. Франція рішуче засуджує організацію Росією фіктивних виборів на території України, зокрема в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі та Донецькій, Луганській, Запорізькій і Херсонській областях. Ці передбачувані вибори позбавлені будь-якої легітимності та проводяться на територіях, які Росія незаконно окупувала. Франція засуджує проведення цих псевдовиборів і не визнає їх результати. Французька Республіка закликає Росію негайно припинити загарбницьку війну, відмовитися від своїх імперіалістичних починань і вивести свої війська з усієї території України до її міжнародно визнаних кордонів [4].

Франція віддає належне мужності та стійкості українського народу, який щодня стикається з нападами Росії та страждає від багатьох порушень міжнародного права, у яких винна Росія. Франція заявляє, що продовжує і буде підтримувати Україну в усіх сферах, скільки це буде потрібно. 13 грудня Франція організувала міжнародну конференцію, яка привела до створення «Паризького механізму» для кращої координації екстреної допомоги. Франція разом з міжнародними організаціями та партнерами зобов'язується брати участь у відновленні та відбудові України після війни. Уже зараз важливо закласти основу для амбітної та довгострокової співпраці, яка створить можливості та дасть змогу українському народу відновити свою країну. Залучення всіх відповідних партнерів, зокрема приватних та міжнародних компаній, з метою забезпечення фінансової підтримки, інвестицій та необхідних знань є важливим для забезпечення процвітаючого майбутнього України.

Понад 700 французьких компаній взяли участь у французько-українській конференції зі стійкості та відновлення України 13 грудня 2022 року, де було підписано дві угоди про надання гарантій Європейському банку реконструкції та розвитку на загальну суму 100 млн євро. З України до Франції організовано 12 медичних евакуацій для 32 поранених бійців та 40 онкохворих дітей. 31,6 млн євро було виділено на підтримку роботи гуманітарних НУО та МКЧХ. 140 млн євро було виділено агентствам ООН та міжнародним організаціям (УВКБ ООН, МОМ, ВПП, УКГД, МКЧХ, МФЧХ, ЮНІСЕФ) у відповідь на кризу в Україні. Понад 40 операцій було проведено Центром кризової підтримки та підтримки (CDCS) при Міністерстві Європи та закордонних справ з 24 лютого 2022 року, було доставлено понад 2 700 т допомоги, зокрема 1 000 т через операцію «A ship for Ukraine», яка вирушила з Марселя. З початку конфлікту було відправлено 196 генераторів [5].

Уже поставлено велику кількість обладнання, яке покриває широкий спектр потреб, які висловили українці:

- бойове спорядження (шоломи, бронежилети, біноклі нічного бачення, бойові пайки, РХБ костюми, медичне обладнання);
- 2 реактивні системи залпового вогню РСЗВ доставлено в Україну наприкінці листопада;
- 2 ЗРК Crotale;
- 1 радар Ground Master 200 (GM200);
- артилерія, зокрема: 18 гаубиць «Цезар»;
- 6 155-мм гаубиць TRF1;
- бойові машини AMX10-RC: оголошення про їх поставку Президентом Макроном, який започаткував новий імпульс для підтримки України бронетехнікою;
- бронетанкова передова техніка (VAB);
- боєприпаси всіх калібрів;
- паливо [6].

Військова підтримка, яку надає Франція з початку війни, щоб дати можливість Україні захиститися, продовжується, оскільки готуються нові пакети, враховуючи найбільш нагальні та невідкладні потреби України для зміцнення її обороноздатності. Франція прагне забезпечити повну потужність в усіх сферах. Військові французькі спеціалісти навчили і оснастили кілька батальйонів десятками броньованих машин і легких танків, зокрема AMX-10RC. До того ж Франція зосереджує свої зусилля на підтримці потенціалу протиповітряної оборони України, щоб захистити її населення від ударів Росії. Крім національного внеску, Французька Республіка бере активну участь у заходах Європейського Союзу та НАТО щодо військової допомоги Україні та підготовки українських військових.

У межах НАТО Франція продовжує фокусуватися на безпосередній підтримці України. Франція продовжує надавати рішучу підтримку зміцненню спроможності України захищатися та нагадує, що Україна має право вибирати власні заходи безпеки. Франція повністю підтримує Комісію Україна-НАТО як місце для подальшого зміцнення та розширення поточної співпраці з метою сприяння реалізації шляху України до євроатлантичної сім'ї відповідно до Бухарестської декларації. Україна та Франція розраховують на вирішення цих питань на саміті НАТО у Вільнюсі в липні 2023 року.

Франція підтримує ініціативу України щодо справедливого та сталого миру на основі суверенітету та територіальної цілісності України. «Українська формула миру» включає низку важливих завдань, над багатьма з яких Франція вже працює. Франція висловлює свою підтримку українській Формулі миру та готова співпрацювати з Україною для забезпечення якомога ширшої міжнародної участі у Глобальному саміті миру, який буде скликано в найближчі місяці на основі пропозиції Української формули миру та інших можливих доброзесних пропозицій [7].

Попри всі позитивні дії у зовнішньополітичній підтримці Францією України, позиція Франції щодо війни в Україні викликає часто двояку думку у її партнерів та союзників. Деякі державні діячі в Польщі, країнах Балтії та Британії засудили французів. Вони оцінюють допомогу Франції для України низькоєфективною та недостатньо активною – наприклад, через те, що військова допомога Україні недостатня, порівняно з тією, яку надають Великобританія, Німеччина чи навіть Латвія. Частка Франції у постачанні зброї Україні становить менше 2 %, що значно менше, ніж частка США (49 %), а також Польщі (22 %) та Німеччини (9 %) [8].

Заяви Еммануеля Макрона та інших французьких політиків також підривають репутацію Франції. 2 березня 2022 року Президент Франції наголосив, що Франція не воює з Росією, а 10 березня 2022 року міністр оборони Франції Флоранс Парлі вказала, що метою Франції є уникнення глобального конфлікту. 17 березня 2022 року міністр закордонних справ Франції Жан-Ів Ле Дріан підтвердив постачання оборонної техніки та палива для української армії. Водночас на захоплених збройними силами російських танках були виявлені приціли французького виробництва, що свідчить про порушення санкцій ЄС і G7, введених проти Росії. Також, наприклад, 17 серпня 2022 року французьку тепловізійну матрицю Lyndred PYCO-640-046 помітили під час розбирання збитого в Україні російського розвідувального дрона «Орлан-10». Тому такі моменти лише посилюють сумнів щодо сталої позиції Франції у контексті агресії Російської Федерації на території України [9, 10].

Отже, від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на території України Франція одразу зайняла непохитну позицію та засудила агресивні дії Росії. Підтвердженням цього є її зовнішньополітичний курс, який вона обрала для допомоги Україні у відстоюванні територіальної цілісності та незалежності. Військова та економічна допомога афішується у новинних стрічках, лунають промови та заяви французьких політичних діячів щодо стабільної та рішучої підтримки України у цій війні. Франція продовжує підтримувати нові пакети санкцій проти Російської Федерації та нові пакети економічної допомоги у межах ЄС. Вона продовжуватиме свою політичну, фінансову, гуманітарну та військову підтримку Україні стільки, скільки буде потрібно – індивідуально та через міжнародну співпрацю в межах Європейського Союзу, НАТО, ООН та в інших форматах. Вона продовжуватиме разом з іншими розробляти механізми відшкодування збитків, завданих російською агресією. Попри всю згадану вище підтримку Франції, деякі факти псують ідеальну картину, яку Франція хотіла сформувати, позиціонуючи себе лідером у Європі та державою, яка підтримує закони миру. Французька Республіка боїться безпосередньо втрутитись у війну Російської Федерації проти України, постачання військової зброї та техніки завжди поєднується з сумнівами, чи потрібне для України те чи інше новітнє військове укомплектування. А «Leroy Merlin», «Auchan», «Loreal», «Lactalis» та інші французькі компанії світового значення продовжують функціонувати та вести бізнес на території Росії.

Abstract. The Russian Federation created intelligence, unjustified choices to start a war against Ukraine neither on February 24, 2022, after Russia illegally annexed Crimea and began military aggression at the gathering of Ukraine in 2014. From the very first day of the conflict, the French Republic stood firmly with Ukraine and its people. France supports Ukraine in various fields, including political, military, economic, humanitarian and cultural. According to its principles, France consistently chooses to support Ukraine in exercising its right. It implements this bilaterally and through the European Union to help the Ukrainian people protect their freedom, sovereignty, independence and territorial integrity.

Keywords: French Republic, Ukraine, Russian Federation, full-scale invasion.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Політика Франції щодо війни Росії проти України. *Інститут Всесвітньої історії національної академії наук України*. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/polityky-frantsii-shchodo-viiny-rosii-proty-ukrainy-analitychna-zapyska.html>
2. Тимчасовий захист у Франції. *Visit Ukraine. Today*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1058/timcasovii-zaxist-u-francii-yak-podati-zayavu-ta-mozlivosti-dlya-ukrainciv>
3. EU sanctions against Russia explained. *The Council of the EU and the European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>
4. War in Ukraine: France's diplomatic action. *Ministry of French Foreign Policy*. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/ukraine/situation-in-ukraine-what-is/article/20205>
5. У Франції відкрилася конференція з невідкладної допомоги Україні. *Новинарня*. URL: <https://novynar-nia.com/2022/12/13/u-francziyi-vidkryvayetsya/>
6. France's Assistance to Ukraine. *Ministry of French Foreign Policy*. February 2023. URL: https://franceintheus.org/IMG/pdf/france_s_assistance_to_ukraine_-_february_2023.pdf
7. President of Ukraine met with President of France in Paris. *The Presidential Office of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-ukrayini-zustrivsyaz-prezidentom-franciyi-v-pariz-82913>
8. Чому Франція дає так мало зброї Україні. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63115755>
9. Дорослий погляд на світ. Як Захід допомагає Росії створювати зброю. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2022/08/17/526555_yak_zahid_dopomagaie_rosii_stvoryuvati.html
10. Макрон заявив, що Франція не збирається воювати разом з ЗСУ. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/world/makron-zayaviv-shcho-franciya-ne-zbirayetsya-voyuвати-razom-z-zsu-12374745.html>

УДК 327

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРЕТЕНЗІЇ ЯК ФАКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КНР

А. О. Анісов, М. І. Прихненко

Анотація. У цьому дослідженні відображено територіальні претензії КНР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, враховуючи передумови та перебіг конфліктів та акцентуючи увагу на зовнішньополітичних наслідках. Розкриваються складники зовнішньополітичних інтересів КНР та військово-політичні засоби їх досягнення. Увага приділяється залученості КНР до регіональних конфліктів у контексті ролі її політичного, економічного та військового параметрів потужності у їх врегулюванні. Встановлюється вплив фактора територіальних претензій на зовнішньополітичну діяльність КНР.

Ключові слова: КНР, конфлікти, територіальні претензії, зовнішня політика.

У ХХІ столітті Китайська Народна Республіка впевнено нарощує економічний потенціал, водночас підтримуючи політичну та військову могутність. Враховуючи зростання впливу цієї країни у світі та значний рівень її впливу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, все більшою мірою актуалізується питання конфліктогенності в регіоні, а відповідно й проблематика територій, що вважаються спірними з погляду КНР як потужного гравця.

Мета дослідження – окреслити територіальні претензії Китайської Народної Республіки, визначити передумови, перебіг та наслідки розгортання протистояння між КНР та іншими акторами міжнародних відносин.

Територіальні претензії КНР налічують суперечки з різними державами. Одним із напрямів у цьому полі є проблематика Південно-Китайського моря, що включає суперечливі острівні та морські претензії в регіоні кількох суверенних держав, а саме Брунею, Китайської Народної Республіки, Республіки Китай (Тайваню), Індонезії, Малайзії, Філіппін та В'єтнаму. Суперечки стосуються островів, рифів, берегів та інших об'єктів Південно-Китайського моря, включно з островами Спратлі, Парасельськими островами, міліною Скарборо та різними кордонами в Тонкінській затоці. Води поблизу індонезійських островів Натуна, які дехто географічно вважає частиною Південно-Китайського моря, також є спірними. Морські суперечки також виходять за межі Південно-Китайського моря, як у випадку з островами Сенкаку та скелею Сокотра, які лежать у Східно-Китайському морі [1].

Суперечки стосуються як морських кордонів, так і островів [2]. Китай є учасником декількох територіальних суперечок, у кожній з яких задіяні окремі групи країн. Так, КНР претендує

на територію, яка охоплює більшу частину Південно-Китайського моря та перетинається з претензіями на виняткову економічну зону Брунею, Індонезії, Малайзії, Філіппіни, РК і В'єтнаму. До суперечностей також відносять морський кордон уздовж в'єтнамського узбережжя між КНР, Тайванем і В'єтнамом; морський кордон на північ від острова Калімантан між КНР, Малайзією, Брунеєм, Філіппінами та РК; острови, рифи, береги та мілини в Південно-Китайському морі, включно з Парасельськими островами, островом Пратас, Скарборо і островами Спратлі між КНР, РК і В'єтнамом, а також частинами територій, які також оскаржуються Малайзією та Філіппінами; морський кордон у водах на північ від островів Натуна між КНР, Індонезією, РК і В'єтнамом; морський кордон біля узбережжя островів Палаван і Лусон між КНР, Філіппінами та РК; морський кордон, сухопутна територія та острови Сабах, включно з Амбалатом, між Індонезією, Малайзією та Філіппінами; морський кордон і острови в Лусонській протоці між КНР, Філіппінами та РК [3].

Однією з причин територіальних претензій є, зокрема, фінансово-економічні. Через Південно-Китайське море щороку проходить глобальна торгівля на суму, еквівалентну 3,37 трильйона доларів США, що становить третину світової морської торгівлі. 80 % енергетичного імпорту Китаю та 39,5 % загальної торгівлі Китаю проходить через Південно-Китайське море [4]. Держави-претенденти зацікавлені у збереженні або придбанні прав на рибальську справу, розвідку й потенційну розробку сирої нафти та природного газу на морському дні різних частин Південно-Китайського моря, а також стратегічний контроль над важливими судноплавними шляхами. Безпека на морі також є проблемою, оскільки суперечки створюють проблеми для судноплавства [5, 13].

У 2013 році КНР почала будівництво штучних островів на архіпелагах Спратлі та Парасельських островів. За даними «Reuters», будівництво островів у Південно-Китайському морі переважно В'єтнамом і Філіппінами тривало десятиліттями в невеликих масштабах, і хоча КНР пізно почала будівництво власних островів, її зусилля були безпрецедентними, оскільки з 2014 до 2016 року вона побудувала більше нових островів, ніж усі інші країни за всю історію. А у 2016 році КНР, на протигагу іншим претендентам, розмістила військову техніку на одному зі своїх штучних островів [6]. У статті Голосу Америки за 2019 рік, де також порівнювалася кампанія КНР та В'єтнаму щодо будівництва островів у Південно-Китайському морі, вказувалося на те, що В'єтнам, на відміну від Китаю, мало піддавався міжнародній критиці та навіть підтримувався через повільнішу швидкість спорудження та оборонний характер його проєкту будівництва острова [7].

Дії КНР у Південно-Китайському морі були описані як частина її стратегії, названої у ЗМІ як «нарізання салями» чи «загортання капусти», і з 2015 року США та інші держави, як-от Франція та Велика Британія, проводять політику свободи судноплавства в регіоні [8]. У липні 2016 року арбітражний суд, створений згідно з Додатком VII Конвенції ООН з морського права, виніс рішення проти морських претензій КНР у справі Філіппін проти КНР. Трибунал не виніс рішення щодо права власності на острови чи делімітації морських кордонів. І КНР, і РК заявили, що вони не визнають трибунал, і наполягали на тому, що питання має бути вирішене шляхом двосторонніх переговорів з іншими позивачами [9]. У січні 2022 року Державний департамент США назвав претензії КНР на Південно-Китайське море «незаконними» [10].

Іншим виміром є історично спірний у багатьох місцях кордон з Індією. Із 1980-х років відбулося понад 50 раундів переговорів між двома країнами, пов'язаних із цими прикордонними питаннями. Хоча у вересні 2014 року візит Сі Цзіньпіна [11] до Індії спрямовувався на вирішення прикордонних проблем [12], однак конфлікт інтересів не було вичерпано, і вже у 2017 році Китай та Індія були втягнуті в серйозне протистояння в Докламі [13]. Це потягнуло за собою і нові прецеденти, коли у січні 2018 року Сі Цзіньпін як голова Центральної військової комісії видав перший наказ про мобілізацію з метою проведення навчання. Це стало першим випадком, коли розпорядження щодо військової підготовки були видані безпосередньо Головою ЦВК. Після цього сили НВАК мобілізували навчання на основі наказу [14], і відтоді Китай збільшив свою військову присутність і на Тибетському плато.

Новий спалах конфлікту почався з травня 2020 року, коли китайські та індійські війська вступили в агресивні зіткнення уздовж китайсько-індійського кордону, зокрема поблизу спір-

ного озера Пангонг у Ладакху та Тибетському автономному районі, а також поблизу кордону між Сіккімом і Тибетський автономним районом. Наприкінці травня завданням китайських військ було завадити індійському будівництву дороги в долині річки Галван [15]. Часткове зміщення лінії розмежування з Галваном, Хот-Спрінгсом і Гогрою відбулося в червні-липні 2020 року, тоді як у лютому 2021 року північний і південний береги озера Пангонг було повністю розділено [16].

Протягом протистояння Індія залучила до регіону 12 тисяч додаткових робітників, які мали б забезпечити Індійській організації прикордонних доріг завершення розвитку інфраструктури вздовж китайсько-індійського кордону. Також відкликання індійським урядом особливого статусу Джамму і Кашміру в серпні 2019 року стурбувало КНР [17]. Однак Індія та Китай стверджують, що існує достатньо двосторонніх механізмів для вирішення ситуації. Це включає численні раунди діалогу між полковниками, бригадними генералами та генерал-майорами, зустрічі спеціальних представників, зустрічі «Робочого механізму консультацій та координації у справах на кордоні між Китаєм та Індією», і зустрічі та комунікація між їх міністрами закордонних справ і оборони [18]. Останні способи владнання конфлікту уособлюють задеклароване стремління до розв'язання суперечок дипломатичними засобами.

Окремим полем дискусії щодо територіальних претензій КНР є суперечки навколо політичного статусу Тайваню, який зараз контролює РК, а саме тайванське питання є результатом Другої світової війни, другої фази громадянської війни в Китаї, що тривала у 1945–1949 роках, а також холодної війни. Основне проблемне питання полягає в тому, хто повинен контролювати острови Тайвань, Пенху, Кіньмень і Мацу. Основні варіанти вирішення проблеми включають збереження поточного статус-кво із материковою частиною Китаю під контролем КНР та Тайванем під контролем РК; існування Тайваню як де-факто окремого самоврядного утворення; включення Тайваню до складу КНР як провінції або спеціального адміністративного регіону однієї країни та двох систем, на кшталт Гонконгу і Макао; формальне скасування РК і створення де-юре незалежної Тайванської держави; об'єднання з материковим Китаєм під управлінням РК; анексія Тайваню урядом КНР [19].

Ця суперечка також стосується того, чи є поточний статус-кво існування та правовий статус суверенності держав КНР і РК легітимним з погляду міжнародного права. Статус-кво прийнято значною мірою тому, що наразі не визначається юридичний чи майбутній статус Тайваню, залишаючи кожній групі можливість інтерпретувати ситуацію у спосіб, який є політично прийнятним для її членів. Водночас політику статус-кво критикували як небезпечну саме через те, що різні сторони по-різному його тлумачать, і це може призвести до ескалації конфлікту. Останнім часом КНР під однопартійним управлінням КПК прагне покінчити з фактичною незалежністю Тайваню шляхом процесу об'єднання за принципом «Одна країна, дві системи» у межах однопартійної соціалістичної держави, і КНР не виключає можливість застосування сили для досягнення цієї мети [20].

Незважаючи на те, що ситуація складна, більшість спостерігачів вважають, що вона стабільна з достатньою кількістю домовленостей і джентльменських угод, щоб не допустити переростання ситуації у відкриту війну. Поточні суперечки зосереджені навколо терміна «один Китай», оскільки КНР наполягає на тому, що РК має визнати цей термін для початку переговорів. Незважаючи на те, що Демократична прогресивна партія пом'якшила свою підтримку незалежності Тайваню, у цій партії все ще недостатньо підтримки для того, щоб колишній Президент Чень Шуйбянь погодився на єдиний Китай. На противагу цьому, Гоміндан і Перша народна партія потенційно були готові погодитися на певну варіацію єдиного Китаю, і спостерігачі вважали, що позиція КНР була спрямована на те, щоб відсторонити Ченя до президентських виборів 2004 року, сподіваючись на те, що владу отримає альтернативний кандидат, який би більше підтримував об'єднання Китаю. Частково для протидії цьому Чень Шуйбянь оголосив у липні 2002 року, що якщо КНР не відреагує на добру волю РК, то Тайвань може «піти власним шляхом», що означало існування інших способів боротьби з КНР як могутнім гегемоном. Наприклад, існує думка, що якби Тайвань проголосив юридичну незалежність шляхом народного референдуму, то це могло б спровокувати кризу в КНР через її політичну чутливість на материку [21, 115]. Примусове встановлення суверенітету Тайваню викликає побоювання у КНР,

чим пояснюється впровадження нормативно-правових актів – закону про протидію сецесії, це викликає негативну реакцію у громадськості РК і фактично створює ефект «згуртування навколо прапора» [22] на підтримку руху за незалежність Тайваню.

Із переобранням Ченя у 2004 році перспективи Пекіна на швидше вирішення проблеми були послаблені, хоча тенденція до їх зміцнення прогнозувалася після того, як Пан-блакитна більшість перемогла на парламентських виборах 2004 року. Проте громадська думка в РК негативно відреагувала на закон про заборону сецесії, прийнятий КНР у березні 2005 року. Після двох візитів до КНР керівників партій Гоміньдан і Першої народної партії баланс громадської думки виглядав неоднозначним, оскільки Пан-зелена коаліція отримала більшість на виборах до Національної асамблеї 2005 року, водночас Пан-блакитна коаліція здобула переконливу перемогу на муніципальних виборах. 12 січня 2008 року в РК відбулися парламентські вибори. За їх результатами Гоміньдан та Пан-блакитна коаліція зайняли абсолютну більшість у законодавчому органі, отримавши 86 із 113 місць і завдавши серйозної поразки Демократичній прогресивній партії Президента Чень Шуйбяня, яка отримала решту 27 місць. Партнер Пан-зеленої коаліції – Союз солідарності Тайваню – не отримав жодного місця. Вибори 12-го Президента РК відбулися 22 березня 2008 року. Кандидат від Гоміньдану Ма Їнцзю переміг, набравши 58 % голосів. Його перемога поклала край восьми рокам лідерства Демократичної прогресивної партії. Разом із законодавчими виборами 2008 року переконлива перемога Ма повернула Гоміньдан до влади в РК. Ця нова політична ситуація призвела до зменшення напруги між обома сторонами Тайванської протоки та посилення відносин між сторонами, що зробило оголошення незалежності або ж початок війни малоймовірним. Тим часом у КНР встановили кінцевий термін об'єднання Тайваню з материковим Китаєм до 2049 року, тобто до 100-річчя заснування КНР [23]. Генеральний секретар КПК Сі Цзіньпін заявив, що це об'єднання є складником китайської мрії. У 2021 році уряд КНР заявив, що не допускати на територію КНР, включно з Гонконгом та Макао, людей, які виступають за незалежність Тайваню [24].

Останній рік позначився хвилями загострення конфлікту, коли в межах прогнозів з'являлися побоювання щодо можливого воєнного зіткнення. Зокрема, візит на той час Спікера Палати представників США Ненсі Пелосі до РК у серпні 2022 року [25] спричинив не тільки посилення конфронтації між США та КНР, а й актуалізував побоювання щодо силового приєднання Тайванського острова до КНР. Однак у своїх спробах маневрувати між різними способами вирішення конфліктів КНР, базуючись на довгостроковій розстановці цілей та пріоритетів, намагається комбінувати різні засоби дипломатії, зокрема й класичної, прикладом чого може слугувати прийом демонстрації сили. Нападу на РК не відбулося, проте демонстрація військової потужності знайшла вираження у спільних військових навчаннях Китаю, Ірану та Росії під назвою «Security Belt-2023», які відбулися у березні 2023 року в Оманській затоці. У такий спосіб КНР та її союзники продемонстрували готовність до проведення спільних операцій у морському просторі [26].

Отже, КНР не випускає з фокусу уваги геополітичне становище в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, оскільки є втягнутою в низку територіальних суперечок. У цьому контексті Китай нарощує військову потужність, однак наявність територіальних претензій спонукає уряд КНР і до пошуку дипломатичних засобів впливу та механізмів залагодження конфліктів, що дає змогу продовжувати КНР у зовнішній політиці балансувати між застосуванням класичного жорсткого впливу та альтернативних шляхів вирішення проблем.

Abstracts. This study reflects the territorial claims of the People's Republic of China in the Asia-Pacific region, considering the background and course of conflicts and emphasizing the foreign policy consequences. The components of the foreign policy interests of the People's Republic of China and the military-political means of achieving them are revealed. Attention is paid to the involvement of the PRC in regional conflicts in the context of the role of its political, economic, and military power parameters in their settlement. The influence of the factor of territorial claims on the foreign policy activity of the People's Republic of China is established.

Keywords: PRC, conflicts, territorial claims, foreign policy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Keck Z. China's Newest Maritime Dispute. *The Diplomat*. URL: <http://surl.li/idobg> (date of access: 19.05.2023).

2. Troubled waters in South China Sea. *The Straits Times*. URL: <http://surl.li/idoka> (date of access: 19.05.2023).
3. Natuna Islands. *GlobalSecurity*. URL: <http://surl.li/idodl> (date of access: 19.05.2023).
4. How Much Trade Transits the South China Sea? *ChinaPower Project*. URL: <http://surl.li/idnyz> (date of access: 19.05.2023).
5. International Chamber of Shipping Staff. *Maritime Security: A Comprehensive Guide for Shipowners, Seafarers and Administrations*. Witherby & Company, 2021.
6. Johnson W. Everything you need to know about the South China Sea conflict – in under five minutes. *Reuters*. URL: <http://surl.li/idobc> (date of access: 19.05.2023).
7. Vietnam Quietly Builds Up 10 Islands in South China Sea. *Voice of America*. URL: <http://surl.li/idoli> (date of access: 19.05.2023).
8. Freund E. Freedom of Navigation in the South China Sea: A Practical Guide. *Belfer Center for Science and International Affairs*. URL: <http://surl.li/eiqzl> (date of access: 19.05.2023).
9. Tweed D., Shi T. China's South China Sea Claims Dashed by Hague Court Ruling. *Bloomberg*. URL: <http://surl.li/idokj> (date of access: 19.05.2023).
10. US report finds Beijing 'unlawfully claims sovereignty' in South China Sea. *Hong Kong Free Press HKFP*. URL: <http://surl.li/idola> (date of access: 19.05.2023).
11. Li N. Party Congress Reshuffle Strengthens Xi's Hold on Central Military Commission. *Jamestown*. URL: <http://surl.li/idobq> (date of access: 19.05.2023).
12. McDonald J. China Ukraine envoy urges allies to 'stop sending weapons' to Kyiv. *Defense News*. URL: <http://surl.li/idocj> (date of access: 19.05.2023).
13. Indian and Chinese soldiers injured in cross-border fistfight, says Delhi. *The Guardian*. URL: <http://surl.li/idoas> (date of access: 19.05.2023).
14. "If You Know Your Enemy..." – Why China did What it did in Ladakh? – Indian Defence Review. *Indian Defence Review*. URL: <http://surl.li/idnzk> (date of access: 19.05.2023).
15. Chinese troops challenge India at multiple locations in eastern Ladakh, standoff continues. *ThePrint*. URL: <http://surl.li/idnvc> (date of access: 19.05.2023).
16. India, China complete troop disengagement at three friction points, focus now on Finger area. *Hindustan Times*. URL: <http://surl.li/idoaf> (date of access: 19.05.2023).
17. Beijing think-tank links scrapping of Article 370 to LAC tensions. *The Hindu*. URL: <http://surl.li/idnqw> (date of access: 19.05.2023).
18. At SCO meet, Rajnath Singh reminds China of 'follies of aggression'. *Hindustan Times*. URL: <http://surl.li/idnqj> (date of access: 19.05.2023).
19. Brown M. Taiwan's Urgent Task: A Radical New Strategy to Keep China Away. *Foreign Affairs*. URL: <http://surl.li/idnrt> (date of access: 19.05.2023).
20. Bush R., Hass R. Taiwan's democracy and the China challenge. *Brookings Institution*. URL: <http://surl.li/idnsb> (date of access: 19.05.2023).
21. Wei C. N. China's Anti-Secession Law and Hu Jintao's Taiwan Policy. 5th ed. *Yale Journal of International Affairs*, 2010.
22. Baker W. D., Oneal J. R. Patriotism or Opinion Leadership? *Journal of Conflict Resolution*. 2001. Vol. 45, № 5. P. 661–687. DOI: 10.1177/0022002701045005006 (date of access: 08.06.2023).
23. Bagshaw E. Why does China say the US is 'playing with fire' on Taiwan? *The Sydney Morning Herald*. URL: <http://surl.li/idnqm> (date of access: 19.05.2023).
24. If you support Taiwan's independence, China won't let you into the mainland, Hong Kong, or Macau. *ABC News*. URL: <http://surl.li/idnzu> (date of access: 19.05.2023).
25. Smith D. Pelosi's 'reckless' Taiwan visit deepens US-China rupture – why did she go? *The Guardian*. URL: <http://surl.li/idohs> (date of access: 19.05.2023).
26. Китай, Іран та Росія проводять спільні військові навчання в Оманській затоці. *Militaryni*. URL: <http://surl.li/idnrm> (дата звернення: 19.05.2023).

УДК 327(510:529)(616.98-036.21:578.834COVID-19)

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ «ОДНОГО КИТАЮ» В КИТАЙСЬКО-ТАЙВАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті розглянуто конфлікт між КНР та Республікою Китай (Тайвань) під час пандемії коронавірусу навколо прагнення Тайбею посилити власну міжнародну суб'єктність шляхом здобуття права участі у Всесвітній асамблеї охорони здоров'я та членства у ВООЗ, що суперечило політиці «одного Китаю», яку проводить КНР у міжнародних відносинах. Проаналізовано «медичну дипломатію» як інструмент зовнішньої політики Тайбею для досягнення цієї мети та невдалі спроби сторін деескалювати конфлікт через пропонування гуманітарної медичної допомоги один одному. Автори дійшли висновку про істотне погіршення китайсько-тайванських відно-

син під час пандемії COVID-19 та збереження Пекіном політичних важелів впливу на міжнародну спільноту щодо недопущення визнання нею незалежності Тайваню.

Ключові слова: КНР, Республіка Китай (Тайвань), політика «одного Китаю», ВООЗ, пандемія COVID-19.

З моменту закінчення громадянської війни в Китаї та проголошення наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. Китайської Народної Республіки і Республіки Китай на острові Тайвань – двох суб'єктів із різними політичними, адміністративно-правовими, ідеологічними та соціально-економічними системами, відносини між двома національними урядами дотепер залишаються нестабільними та достатньо напруженими з огляду на наявність низки принципів розбіжностей у сприйнятті один одного, а також лінії зовнішньої політики, яку вони проводять у контексті врегулювання «китайського питання»:

- Кожна зі сторін визнає себе незалежною державою, єдиним законним урядом Китаю і єдиним представником китайського народу у міжнародних відносинах (принцип «єдиного Китаю»), водночас не визнаючи легітимність влади, суверенітет, територіальну цілісність та незалежність один одного.

- Пекін та Тайвань не мають встановлених дипломатичних відносин і декларують відновлення урядового контролю над територіями, підконтрольними опоненту, однією з головних цілей зовнішньої політики на найближчу перспективу. КНР розглядає варіант силового захоплення території Республіки Китай та пропагує ідею мирного воз'єднання китайців «по обидва боки Тайванської протоки» [1].

- КНР проводить політику «одного Китаю», що передбачає обов'язковість розірвання дипломатичних відносин із Тайванем для усіх країн у разі, якщо вони прагнуть встановити дипломатичні відносини із Пекіном, а також обмеження представництва Тайваню у міжнародних організаціях.

Впорядкування міжнародно-правового статусу КНР та Республіки Китай перетворилось на одну з найбільш гострих проблем не лише у історії двосторонніх відносин Пекіну та Тайбею, але й світової політики. Оскільки станом на кінець 2019 р. жодна зі сторін не задовольнила до кінця вищепераховані власні цілі зовнішньої політики в контексті визначення міжнародно-правового статусу та розв'язання територіальних суперечок, то на момент фіксації перших випадків захворювання коронавірусу та протягом усієї тривалості пандемії ці питання залишались відкритими.

З перших днів спалаху вірусу китайсько-тайванські відносини опинилися у фокусі уваги міжнародної преси. Публічно розкритикувавши КНР за неефективність запроваджених проти-епідемічних заходів та надання ВООЗ неправдивих даних про кількість випадків зараження коронавірусом [2], що уможливило його стрімке поширення в планетарному масштабі, Тайбей звинуватив ВООЗ в упередженому ставленні до себе в контексті навмисного недопущення Тайваню до участі в зустрічах міжнародної спільноти щодо обговорення актуальних проблем боротьби із коронавірусом через вищеописану політичну позицію КНР [3]. На фоні надзвичайно успішної протидії коронавірусу із мінімальною кількістю смертельних випадків [4] влада Тайваню неодноразово заявляла, що фактичне обмеження ВООЗ та КНР права острівної країни обмінюватись актуальною інформацією про COVID-19 з рештою частиною світу робить тайванців більш вразливими до поширення коронавірусу [5].

У заявах тайванської влади йшлося про Всесвітню асамблею охорони здоров'я – вищий керівний орган ВООЗ, що відповідає за формування міжнародної політики у сфері охорони здоров'я. Із 2009 до 2016 р. Тайвань з дозволу Пекіну був спостерігачем при Асамблеї під назвою «Китайський Тайбей». Однак після обрання Президенткою Республіки Китай Цай Інвень, що була прихильницею здобуття острівною країною незалежності, з 2017 р. Пекін заблокував роботу Тайваню у ВООЗ навіть під вищезгаданою неоднозначною, проте компромісною назвою, яка використовується для позначення тайванських делегацій при різних міжнародних організаціях.

Китайсько-тайванські відносини набули особливого рівня конфліктності під час пандемії на фоні такої демонстративної прокитайської позиції керівництва ВООЗ. Так, у березні 2020 р. Брюс Ейлвард, старший радник Генерального директора ВООЗ, не лише публічно проігнору-

вав питання про розгляд ВООЗ членства Тайваню, але й назвав острів «одним з різних районів Китаю», коментуючи реакцію Тайваню на коронавірусний спалах [6]. Після цього інтерв'ю міністр закордонних справ Тайваню Джозеф Ву написав у Twitter скаргу до ВООЗ, закликавши відмежувати політику від боротьби з коронавірусом [7]. Хоча й керівництво ВООЗ пізніше прокоментувало цей інцидент, наголосивши, що організація «тісно співпрацює з усіма органами охорони здоров'я, які мають справу з поточною пандемією коронавірусу, включно з тайванськими експертами в галузі охорони здоров'я», така поведінка Брюса Ейлварда викликала шквал критики в соціальних мережах щодо повного підпорядкування ВООЗ інтересам Пекіну та використанням китайською владою організації для політичної пропаганди щодо недопущення визнання політичної суб'єктності Тайваню з боку інших країн [8].

Окрім успішної локалізації коронавірусного спалаху на острові, Тайбей, наслідуючи приклад Пекіну, активно проводив дипломатичну кампанію із надання масок, апаратів штучної вентиляції легенів та іншої гуманітарної допомоги найбільш постраждалим від коронавірусу країнам, зокрема США та Італії. Однак «маскова дипломатія» обох країн передбачала різні геополітичні цілі. Для Пекіну вона була способом відволікти увагу міжнародної спільноти від власних спроб приховати спалах коронавірусу й прорахунків у політиці протидії його поширенню, а також складником політики реанімування позитивного іміджу країни у міжнародних відносинах, що був підірваний статусом держави, де було вперше зафіксовано SARS-CoV-2, та поширенням у міжнародному інформаційному просторі терміна «китайський вірус» або «Уханський вірус». На протигагу цьому метою «медичної дипломатії» Тайбею стала не лише протидія дипломатичним зусиллям Пекіну ізолювати острів на міжнародній арені, але й активізація визнання міжнародною спільнотою своєї політичної суб'єктності шляхом пропонування альтернативної пекінській гуманітарної допомоги. Новини, в яких публікувалась інформація про надання Тайванем медичної допомоги іншим країнам, у соціальних мережах супроводжувались тегами #LetTaiwanHelp та #TaiwanIsHelping [9]. Тогочасний віцепрезидент Тайваню Чень Цзяньжень у квітні 2020 р. так обґрунтував важливість «медичної дипломатії» у зовнішній політиці своєї країни: «Ми бачимо, що для нас це гарна можливість повідомити людям, що Тайвань є хорошим громадянином світу. Ми повинні боротися за свою участь» [10]. Врешті-решт, Пекін заперечив усі звинувачення Тайбею, назвавши такі зусилля тайванської влади щодо здобуття політичної солідарності з боку інших країн «спробою домогтися незалежності під приводом пандемії» та розкритикував «здійснення безрозсудних політичних маневрів і ажіотажу» навколо відновлення Тайванем свого членства у міжнародних організаціях [10].

Цей конфлікт політичних інтересів між двома країнами навколо невключення Тайваню до ВООЗ потрібно розглядати в ширшому контексті, враховуючи реакцію міжнародної спільноти на чергову актуалізацію «китайського питання». Відповідно до таблиці 1 [11], лише 13 із 45 держав, що висловили підтримку наданню Тайваню членства у ВООЗ та/або схвально відгукнулись про відповідь Тайбею на спалах коронавірусу чи висловили вдячність за надану гуманітарну допомогу медичного характеру, мають встановлені дипломатичні відносини з Тайванем, водночас решта країн підтримують дипломатичні відносини з КНР відповідно до політики «одного Китаю», яку проводить Пекін. Наявність у цьому переліку низки держав, що є впливовими акторами на міжнародній арені і мають тісні економічні зв'язки з КНР (Австралія, Японія, Франція, Німеччина, Ізраїль, Сполучене Королівство, Канада, США тощо) засвідчує, з одного боку, все більшу суб'єктність Тайваню у міжнародних відносинах, однак з іншого боку, – і неготовність міжнародної спільноти конфліктувати із Пекіном на підґрунті актуалізації питання про визнання незалежності Тайваню під час пандемії COVID-19 або включення острівної держави до міжнародних організацій – як профільних (ВООЗ), так і інших.

Влада Тайваню, так і не отримавши дозвіл для участі у Всесвітній асамблеї охорони здоров'я у 2020 р., наступні три роки безуспішно намагалась отримати як відповідне запрошення для повноцінної участі в Асамблеї, так і статус держави-спостерігача при ній. Протягом 2021 року позиції Тайваню та КНР залишалися незмінними: якщо влада першого продовжувала заявляти про «капітуляцію ВООЗ перед політичними інтересами КНР», то керівництво другого погодилось би на участь Тайваню у засіданнях ВООЗ лише за умови визнання Тайванем себе частиною «єдиного Китаю», а також закликала міжнародну спільноту «не використо-

увати проблеми Тайваню для втручання у внутрішні справи КНР» [12]. Хоча у 2022 р. [13] та 2023 р. [14] Тайваню вдалось зібрати на підтримку відновлення свого втраченого з 2017 року членства в асамблеї широку коаліцію держав (США, Сполучене Королівство, Франція, Австралія, Японія, Литва, Канада, Чехія, Німеччина тощо), однак навіть після закінчення пандемії COVID-19 питання членства Тайваню у ВООЗ залишалося відкритим.

Таблиця 1

Позиції держав щодо членства Тайваню у ВООЗ та «медичної дипломатії» Тайваню під час пандемії COVID-19 (березень–жовтень 2020 р.) [11]

Підтримка членства Тайваню у ВООЗ	26 держав
	Австралія, Бельгія, Беліз*, Канада, Чехія, Есватіні*, Франція, Німеччина, Гватемала*, Гаїті*, Гондурас*, Японія, Литва, Маршаллові острови*, Науру*, Нова Зеландія, Нікарагуа*, Палау*, Парагвай*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадини*, Словаччина, Тувалу*, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії, США
Виступили проти членства Тайваню у ВООЗ	3 держави
	Камбоджа, Угорщина, КНДР
Схвальний відгук про реакцію Тайваню на пандемію COVID-19 та/або висловлення вдячності за надану Тайванем гуманітарну допомогу	45 держав
	Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз*, Канада, Чехія, Данія, Есватіні*, Ефіопія, Франція, Німеччина, Гватемала*, Гаїті*, Гондурас*, Індонезія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Литва, Малайзія, Маршаллові острови*, Науру*, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа*, Палау*, Папуа Нова Гвінея, Парагвай*, Філіппіни, Польща, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадини*, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Швеція, Тайланд, Тувалу*, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії, США, Венесуела, В'єтнам

Примітка: країни, позначені «», мали встановлені дипломатичні відносини з Тайванем станом на 2020 р.*

Окрім конфлікту навколо спроб здобуття Тайванем суверенітету та незалежності й розширення свого представництва при міжнародних організаціях, обидві країни висували поодинокі ініціативи щодо примирення та налагодження двосторонніх відносин у формі пропозицій щодо надання гуманітарної допомоги медичного характеру на фоні сплесків захворюваності на коронавірус.

Так, у січні 2020 року Президентка Республіки Китай Цай Інвень, керуючись гуманітарними міркуваннями, висловила стурбованість щодо все більшої кількості випадків зараження коронавірусом у м. Ухань та КНР загалом і готовність «надати необхідну допомогу». Однак така заява прозвучала на фоні ситуації, коли КНР дозволила іноземним урядам евакуювати власних громадян з Уханю, проте ігнорувала відповідний запит з боку Тайбею, оскільки Пекін вважає мешканців Тайваню громадянами КНР [15].

У травні та червні 2021 р. під час чергової хвилі зростання захворюваності на Тайвані Пекін запропонував відправити вакцини власного виробництва на острів, щоб «переважна більшість співвітчизників Тайваню якнайшвидше мали материкові вакцини», а також китайських експертів з профілактики та контролю епідемій з метою поділитися досвідом боротьби з коронавірусом із тайванськими медичними працівниками. Однак уряд Тайваню відреагував опором на цю китайську ініціативу, заявляючи, що Китай навмисне втручається у процеси тайванських закупівель вакцин напряму у найбільших іноземних виробників з метою поширення на острові вакцин власного виробництва [16]. Тайбей вкотре висловив недовіру до якості вакцин китайського виробництва та звинуватив Пекін у створенні штучних приводів для критики дій тайванського уряду щодо перешкоджання імпорту вакцин з материка і намаганні розпочати «політичну війну» з метою «розколу і послаблення Тайваню» [17].

Відмова Пекіну від політики «нульового ковіду» («zero-COVIDpolicy») та скасування більшості пандемічних обмежень наприкінці 2022 р. призвели до зростання кількості хворих на коронавірус у КНР. У новорічній промові Президентка Тайваню вкотре запропонувала китайцям гуманітарну допомогу, а також висловила сподівання «відновити після пандемії здорову та стійку взаємодію між людьми по обидві сторони» Тайванської протоки і нагадала Пекіну про «спільний обов'язок підтримувати мир і стабільність у Тайванській протоці та регіоні» [18].

Важливо підкреслити, що на фоні періодичного зростання захворюваності на коронавірус на території КНР та Республіки Китай склалася сприятлива ситуація, в якій можливе було част-

кове пом'якшення відносин між сторонами за умови взаємного прийняття медичної допомоги від опонента. Однак для обох країн висловлення згоди на отримання такої допомоги фактично було б неприйнятними актами зовнішньої політики. З погляду Пекіну, здійснення запитів до Тайваню щодо постачання масок, апаратів штучної вентиляції легенів, вакцин тощо повністю суперечило б політиці «одного Китаю», оскільки це виглядало б як визнання суб'єктності Тайваню з боку КНР, водночас Пекін вважає острів одним з власних регіонів, що керується сепаратистським урядом. У ширшому контексті, прийняття тайванської допомоги КНР негативно відобразилось би на міжнародному іміджі Пекіну, оскільки це спричинило би контроверсійність у китайській зовнішній політиці: з одного боку, це налагодження співпраці із Тайбеєм, а з іншого боку – блокування участі Тайваню у роботі міжнародних організацій. Однак пропонування Пекіном медичної допомоги Тайваню цілком лягає в політику китайського уряду щодо допомоги іноземним державам з метою позиціонування себе найбільшим донором гуманітарної допомоги під час пандемії COVID-19: відмінність «тайванського кейсу» полягає лише в тому, що мета потенційних поставок вакцин до Тайваню була деструктивною – підірвати політичний авторитет Президентки Цай Інвень як в очах тайванців, так і міжнародної спільноти (тієї її частини, що продовжує політично підтримувати та/або визнавати незалежність Тайваню) з огляду на недостатність власних ресурсів для самостійного подолання коронавірусного спалаху, а також показати тайванський уряд нежиттєздатним без китайської та іноземної допомоги. У довгостроковій перспективі прийняття Тайбеєм допомоги від Пекіну стало б одним із факторів, що сприяв би зміні суспільних настроїв та більш позитивному ставленню мешканців острову до КНР, що стало б необхідною умовою для мирної реінтеграції Тайваню до складу КНР у майбутньому, що є однією з теперішніх ключових цілей зовнішньої політики Пекіну.

Тайбей усвідомлював усі ризики появи нових форм залежності від материкового сусіда, а тому обрав курс на самостійне подолання пандемії COVID-19 без залучення китайської допомоги, попри її потенційну кількість та можливу швидкість доставлення. Дзеркальне пропонування медичної допомоги Пекіну прогнозовано залишилось без схвальної відповіді китайського уряду, однак це стало важливим елементом іміджевої політики Тайваню у міжнародних відносинах: тайванський уряд показав себе відкритим до діалогу та співробітництва з КНР, попри наявність принципових відмінностей у сприйнятті країнами один одного. Аналіз промов Сі Цзіньпіна та Цай Інвень уможливив виокремлення ключових наративів щодо подальшої візії обома сторонами китайсько-тайванських відносин: якщо для лідера КНР першочерговою метою стало мирне або шляхом воєнного вторгнення на Тайвань «об'єднання Батьківщини» [19], то метою політичної діяльності лідерки Тайваню є захист суверенітету та незалежності острова і встановлення такого стійкого миру між Тайванем і КНР, за якого би були повністю відсутні воєнні загрози безпеці острівної держави з боку опонента [20]. Отже, пропонування Тайванем гуманітарних поставок КНР для подолання спалаху коронавірусу частково мало на меті і послаблення напруги у двосторонніх відносинах, які під час пандемії COVID-19 перебували на рівні одного з історичних мінімумів.

Отже, пандемія COVID-19 значно актуалізувала як у китайсько-тайванських відносинах, так і в міжнародному масштабі питання впорядкування міжнародно-правового статусу, здобуття суверенітету та незалежності Тайваню. Спроби Тайбею посилити політичну суб'єктність та бути представленим на майданчиках найбільших міжнародних організацій, зокрема ВООЗ, сприяли зростанню напруги у двосторонніх відносинах, а принциповість позиції КНР та відданість більшої частини міжнародної спільноти політиці «одного Китаю» завадили здобуттю омріяного членства або статусу держави-спостерігача при Всесвітній асамблеї охорони здоров'я та ВООЗ загалом. Попри це, завдяки зразковій боротьбі з коронавірусом, демократичному управлінню та вчасному наданню гуманітарної медичної допомоги іншим країнам Тайвань себе зарекомендував надійним та відповідальним партнером у питаннях охорони здоров'я, тому зміг об'єднати навколо себе майже чверть країн світу, частина з яких і виступила ініціаторами посилення представництва Тайваню у міжнародних відносинах як самостійного суб'єкта. Отже, можна стверджувати, що постійне винесення Тайбеєм на міжнародний політичний порядок денний питання відходу від політики «одного Китаю» та надання Тайваню права повноцінно долучитись до міжнародної боротьби з коронавірусом протягом чотирьох років

пандемії COVID-19 і майбутніми спалахами інфекційних захворювань є лише частковим успіхом тайванської дипломатії, оскільки КНР надалі продовжує зберігати та вільно використовує всі важелі дипломатичної ізоляції Тайваню у міжнародних відносинах.

Abstract. The article examines the conflict between the PRC and the Republic of China (Taiwan) during the coronavirus pandemic around Taipei's desire to strengthen its international legal status by gaining the right to participate in the World Health Assembly and membership in the WHO, which contradicted the «one China» policy conducted by the People's Republic of China in international relations. The article explains «medical diplomacy» as a tool of Taipei's foreign policy to achieve this goal and the parties' unsuccessful attempts to de-escalate the conflict by offering humanitarian medical assistance to each other. The authors have concluded that China – Taiwan relations have significantly deteriorated during the COVID-19 pandemic and that the PRC has maintained political leverage over the international community to prevent recognition of Taiwan's independence.

Keywords: People's Republic of China (PRC), Republic of China (Taiwan), «one China» policy, World Health Organization (WHO), COVID-19 pandemic.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Xi sends congratulatory letter to 15th Straits Forum. Xinhua. 2023. URL: <https://english.news.cn/20230617/d98b6c62cc5b4d0fb8af5d3c6381245e/c.html>
2. Taiwan accuses China of giving WHO wrong information about virus cases on island. Reuters. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-health-taiwan-who-idINKBN2000GE>
3. Тайвань звинуватив ВООЗ в упередженості. Глава ВООЗ звинуватив Тайвань у расизмі. *Громадське*. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/tajvan-zvinuvativ-vooz-v-uperedzhenosti-glava-vooz-zvinuvativ-tajvan-u-rasizmi>
4. How Taiwan beat COVID-19 – new study reveals clues to its success. *The Conversation*. 2021. URL: <https://the-conversation.com/how-taiwan-beat-covid-19-new-study-reveals-clues-to-its-success-158900>
5. Taipei lashes out at China for blocking Taiwan's access to the World Health Organization. *CNBC*. 2020. URL: <https://www.cnbc.com/2020/02/06/coronavirus-taiwan-lashes-out-at-china-for-blocking-who-access.html>
6. Video: Top WHO doctor Bruce Aylward ends video call after journalist asks about Taiwan's status. *Hong Kong Free Press*. 2020. URL: <https://hongkongfp.com/2020/03/29/video-top-doctor-bruce-aylward-pretends-not-hear-journalists-taiwan-questions-ends-video-call/>
7. WHO says following Taiwan virus response closely, after complaints. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-taiwan-who-idUSKBN21G0F9>
8. WHO accused of 'carrying China's water' after official refuses to acknowledge Taiwan during bizarre interview. *Fox News*. 2020. URL: <https://www.foxnews.com/media/who-china-taiwan-interview>
9. Taiwan holds out hope for seat at World Health Assembly meeting. *Al Jazeera*. 2021. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/22/taiwan-holds-out-hope-for-seat-at-world-health-assembly-meeting>
10. Coronavirus Crisis Offers Taiwan a Chance to Push Back Against China. *The New York Times*. 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/04/22/world/asia/coronavirus-china-taiwan.html>
11. Taiwan and the «One-China Principle» in the Age of COVID-19: Assessing the Determinants and Limits of Chinese Influence / S. Kastner, G. Wang, M. Pearson, L. Phillips-Alvarez, J. Yinusa. *The China Quarterly*. 2022. Volume 252. P. 1045–1065. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/china-quarterly/article/taiwan-and-the-one-china-principle-in-the-age-of-covid19-assessing-the-determinants-and-limits-of-chinese-influence/9A1896BBB19B0EE62E63A3CAF54FDB90#>
12. Taiwan criticises WHO 'indifference' after failing to gain access to annual meeting. *Reuters*. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taiwan-slams-whos-indifference-after-failing-get-into-key-meeting-2021-05-24/>
13. Taiwan fails in bid to join WHO assembly after China pressure. *Reuters*. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taiwans-efforts-join-who-assembly-fail-2022-05-23/>
14. Outcry as World Health Assembly locks out Taiwan under pressure from China. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/may/23/outcry-as-world-health-organization-locks-out-taiwan-under-pressure-from-china>
15. Taiwan repeats virus help offer to China, says wants its people home. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/china-health-taiwan-idUSL4N29Z0PD>
16. Taiwan accuses China of interfering with Covid vaccine deals. *The Guardian*. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/may/27/taiwan-president-accuses-china-interfering-covid-vaccine-deals>
17. China offers vaccines to Taiwan to fight COVID-19. *Reuters*. 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/china-offers-vaccines-medical-experts-taiwan-fight-covid-2021-05-24/>
18. Taiwan's Tsai offers aid to China amid Covid surge. *France 24*. 2023. URL: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20230101-taiwan-s-tsai-offers-aid-to-china-amid-covid-surge>
19. Сі Цзінпін: хто захоче поневолити Китай, розіб'є голову. *BBC News Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57677844>
20. Taiwan national day: we will not bow to China, says president amid tensions. *The Guardian*. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/oct/10/taiwan-national-day-we-wont-bow-to-china-says-president>

ГОЛОДОМОР НА ВІННИЧЧИНІ: «СУХА» СТАТИСТИКА ТА «ЖИВІ» СВІДЧЕННЯ

А. Р. Буран, Н. Р. Темірова

Анотація. У статті проаналізовано кількість жертв під час Голодомору 1932–1933 рр. на території Вінницької області. Досліджується проблема відображення подій Голодомору в статистичних джерелах та особистих свідченнях очевидців. За допомогою аналізу «сухої» статистики та «живих» свідчень розглядаються різні аспекти цієї трагічної події, яка розгорнулася у 1932–1933 рр., зокрема у межах сучасної Вінниччини. Статистичні дані висвітлюють об'єктивний погляд на масштаби Голодомору та його вплив на населення області. Одночасно живі свідчення осіб, які пережили цю жахливу подію, допомагають відтворити історію та страждання людей, які стали жертвами Голодомору 1932–1933 рр.

Ключові слова: Голодомор, кількість жертв, Вінницька область.

Минає 90 років з моменту вчинення радянською владою злочину проти українського народу – Голодомору, що обернувся масштабною трагедією, наслідки якої мають відгомін і в наші дні. Усвідомлення її причин, деталізація, оприлюднення персонального досвіду виживання, визначення масштабів загиблих внаслідок штучного голоду сприятиме морально-психологічному зміцненню українства, посиленню національної ідентичності.

Проблеми, пов'язані зі штучним масовим голодом 1932–1933 рр. в Україні, цілком закономірно перебувають у фокусі науковців доби Незалежності. Л. Гриневич, С. Кульчицький, В. Марочко, В. Сергійчук і чимало інших науковців проаналізували різні аспекти цієї теми [1; 2; 3; 4]. Незважаючи на потужний інформаційно-аналітичний прорив у вивченні радянського злочину та його наслідків для українства, залишається нерозв'язаною ціла низка аспектів. Найдискусійнішим питанням лишаються масштаби жертв Голодомору, адже сьогодні точна кількість загиблих у 1932–1933 рр. не встановлена. За різними оцінками ця цифра коливається від 3 до 12 млн осіб. Точну кількість постраждалих у період 1932–1933 рр. визначити вкрай складно, що зумовлено і недоброчесністю радянської статистики, і неповнотою джерел, і часовою відстанню, і заполітизованістю теми. Зважаючи на таку ситуацію, розвідка має на меті визначити масштаби жертв Голодомору у Вінницькій області. Її досягнення спиратиметься на опрацювання статистичних, мемуарних, усноісторичних джерел.

Вінницька область, як і багато інших регіонів України, серйозно постраждала внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. На її території спостерігався досить великий рівень голоду та страждань майже серед усього населення області.

Мета цієї статті полягає у визначенні кількості загиблих на території Вінницької області внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. у науковій літературі.

За свідченнями документальних джерел, масовий голод в Україні розпочався не в 1932 р. [5, с. 52]. Перші прояви було зафіксовано ще навесні 1928 р., але свого апогею він набув у 1932–1933 рр. У деяких регіонах, зокрема і на Вінниччині, голод протривав включно до 1934 р.

Запровадження паспортного режиму наприкінці 1932 р. по всій території України, який забороняв селянам залишати вимираючі села, прирік десятки тисяч людей на смерть [7, 69]. Так, станом на 1932 р. на території Вінницької області проживало 4 726 400 осіб, у 1934 р. ця цифра зменшилася до 3 598 336 осіб. Різниця досить велика, адже за такий короткий проміжок часу населення області скоротилося на 1 127 761 особу [5, 56]. Зрозуміло, що не всі ці люди загинули внаслідок голоду. Частині все ж таки вдалося втекти за кордон або на території, менш уражені голодом.

За підрахунками В. Петренка у межах сучасної Вінницької області у 1932 р. проживало 2 580 732 осіб, через два роки кількість населення становила 2 049 707 осіб. Отже, за два роки скорочення становило 531 025 осіб [7, 69–70]. Слід узяти до уваги, що ці дані зафіксували приблизну чисельність населення на той період. Особливо це стосується різниці, яка вийшла між 1932–1934 рр. у кількості населення. Цифра в 531 025 тис. загиблих унаслідок голоду 1932–1934 рр. звучить цілком достовірно. Проте не варто забувати про навмисну фальсифікацію смертності серед населення радянською владою. Так, наприклад, у с. Сальник Калинівського району

протягом двох тижнів лютого 1933 р. померли 224 особи, а було зареєстровано лише 48 [6, 42]. І це був не поодинокий випадок.

Існують також інші статистичні дані щодо смертності в період голоду 1932–1933 рр. у Вінницькій області, але вони стосуються не тільки сучасних теренів Вінниччини. Адже станом на 1932 р. область налічувала 69 районів з кількістю населення 5,2 млн осіб, а в 1933 р. фігурувало 63 райони, оскільки декілька з них відійшли до Київської області. Внаслідок цього кількість населення у Вінницькій області становила 4,2 млн осіб. А у липні 1934 р. чисельність населення зменшилася до 3,5 млн осіб, тобто різниця становить 0,7 млн. На думку В. Марочка, загальна кількість загиблих у Вінницькій області в період Голодомору може становити від 810 тис. до 911 тис. осіб [6, 42].

За свідченням багатьох документів радянської влади, що збереглися, голод охоплював багатодітні сім'ї колгоспників та бідняків-одноосібників, у яких були великі сім'ї. Так, наприклад, у спецповідомленні від 17 травня 1932 р. заступника начальника Вінницького обласного відділу ГПУ П. Рахліса секретарю Вінницького облкому КП(б)У М. Алексееву про голодування селян Немирівського району дані про ситуацію були цілком таємні. У повідомленні йшлося про загострення проблеми з продовольством та почастищення випадків гострої форми голодування з напуханням у цьому районі. Особливо акцентувалося на тому, що голодували переважно бідні верстви населення. Так, у с. Рубані голодували і опухли три сім'ї чисельністю 18 осіб, померла одна людина. Відзначалося наростання гострого невдоволення, поширення негативних настроїв, а також активізація девіантної поведінки, наприклад, крадіжок продовольства серед населення Немирівського району [5, 899].

У доповідній записці від 28 квітня 1933 р. начальник Козятинського райвідділу ГПУ Суркін повідомляв секретаря Вінницького обкому КП(б)У Р. Бегайлу про голодування населення Козятинського району. Внаслідок труднощів із постачанням продовольства фактично за місяць, із 15 березня до 15 квітня, у 27 селах унаслідок недоїдання померло понад 400 людей, 150 з яких були діти. Наведені згадки про трупоїдство тварин серед населення, а також про випадки людодїства [5, 1012–1016].

Схожа ситуація прослідковувалася по всій області, в окремих селах ситуація була критичною. Так, у доповідній записці голови комісії по чистці радгоспів Копайгородського району Царькова від 5 лютого 1933 р. секретарю Копайгородського райкому КП(б)У Козейку про голодування жителів села Сугаки йшлося про досить велику смертність. Члени приблизно 25 господарств опухли з голоду, з них троє людей померли 4 лютого. Щодня в Сугаках помирало від 6 до 8 осіб, і кількість померлих із кожним днем тільки збільшувалася. Також у записці наголошено на зниженні виробничого потенціалу Сугацького колгоспу через брак робочої сили. Побіжно згадується про декілька інших колгоспів зі схожою ситуацією, але вони перебували у кращому становищі [5, 964–965].

Свідчення очевидців тих подій показують, що найгірша ситуація була по селах, бо люди жили з того, що самі вирощували, а в них позабирали все, що тільки було можна з'їсти. Безліч людей гинули у власних оселях, на полях, дорогах, лісах. Пригадують, як померлих скидали на вози та везли, щоб поховати, до найближчого цвинтаря або просто у поле. Про ці страшні події згадує Юзефа Вигонюк, яка мешкала біля кладовища і неодноразово бачила, як на возах везли мерців до братської могили, бо копати не було кому. Траплялися випадки, коли ще живих людей кидали на такі підводи та ховали живцем [5, 1038].

Так, у с. Головчинці Жмеринського району у цей період померло 316 осіб, а у смт Браїлів кількість померлих становила 83 людини [5, 206, 207–208]. У с. Комарівці Барського району в 1932–1933 рр. померло 20 осіб, у с. Червоне того ж району кількість загиблих становила 78 осіб [5, 60, 61–62]. Зрозуміло, що кількість жертв у кожному районі та населеному пункті Вінницької області відрізняється, адже в деяких районах та селах голод був сильніший, ніж у інших.

Ганна Чорнолуцька (Коцюруба) з с. Голоки (тепер Іллінці) пригадує, як Яшка і Харитон із похоронною гарбою часто перевіряли спухлі від голоду сім'ї та вивозили мерців. Вона пригадує, як її мати вбрала її однорічну сестру Марусю в сукню, готуючись до похорону дитини, і поклала її на столі на подушці [5, 1043–1044]. Циба Фрасина із с. Біляни Чернівецького району пригадує, як ховали померлих під час Голодомору. Привезли на підводі одну померлу людину,

і поки копали для неї яму, підвозили ще з десяток покійників, так їх усіх разом і хоронили [5, 1061]. Згадує про масові захоронення людей у своїх спогадах Роман Шинрук із с. Степанівка Вінницького району. За його словами людей щодня вивозили у рів на цвинтарі. У такий спосіб там було поховано близько 700 людей [5, 1036].

Згадки про масові поховання загиблих унаслідок голоду 1932–1933 рр. присутні майже в усіх очевидців цих жахливих подій, адже на той момент люди мало не щодня стикалися зі смертю.

Чимало також згадок очевидців про перетин кордону країни, аби знайти хоч якусь поживу. Так, уродженка с. Яришів Могилів-Подільського району Ольга Онисько повідомляла, що у період Голодомору селяни ходили в Молдавію, де був крохмальний завод, відходи виробництва якого і викопували та пекли млинці. На тому полі, за словами односельчан, замерзло і померло дуже багато людей. Спочатку всіх померлих ховали на цвинтарі окремо, проте згодом було викопано одну яму, куди звозили всіх померлих і хто був при смерті [5, 1048–1049].

Також ускладнює визначення кількості загиблих на території Вінницької області фальсифікація документів звітності про смертність, адже для радянської влади статистика смертності серед українського народу була не потрібна, їх цікавила лише народжуваність, що начебто в ці роки зростає. Очевидців тих подій з кожним роком стає все менше, і свідчення, які вони могли б дати, зникають безслідно, а це назавжди приховує відомості про деяких померлих у 1932–1933 рр. від голоду.

Отже, сучасні дослідники схиляються до цифри у півмільйона жертв Голодомору на теренах Вінницької області. Люди гинули цілими сім'ями та селами. Нагадування про моторошні події тих років має спонукати нас не допустити чогось подібного знову на території нашої держави. Кількість загиблих внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. потрібно досліджувати та говорити про ці цифри у наукових колах і не тільки. Адже довкола страшного злочину радянської влади існує чимало фейків, у які продовжують вірити не тільки за кордоном, а й самі українці.

Abstract. The article analyzes the number of victims of the Holodomor of 1932–1933 in the Vinnytsia region in the scientific literature. The problem of reflecting the events of the Holodomor in statistical sources and personal eyewitness accounts is studied. By analyzing «dry» statistics and «live» testimonies, various aspects of this tragic event that took place in 1932–1933 are considered. Statistical data provide an objective view of the scale of the Holodomor and its impact on the population of Vinnytsia region. At the same time, the living testimonies of survivors of this terrible event help to recreate the history and suffering of the people who became victims of the Holodomor of 1932–1933.

Keywords: Holodomor, number of victims, Vinnytsia region.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гриневич Л. В. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933 рр. Київ: Критика, 2008. 552 с.
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2008. 424 с.
3. Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. Київ, 2007. 64 с.
4. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства. Вид. четверте, доп. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2016. 320 с.
5. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Вінницька область / обласна редколегія: голова Л. М. Спірідінова, заступники голови: В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; автори-упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. В. Вижга, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур. Вінниця: ДП «ДФК», 2008. 1104 с.
6. Марочко В. Статистика жертв Голодомору 1932–1933 років: історично-демографічний дискурс. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації»*. (Київ, 4 жовтня 2016 року). Київ, 2017. С. 25–46.
7. Петренко В. Демографічні втрати населення Поділля від Голодомору 1932–1933 років. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації»*. (Київ, 4 жовтня 2016 року). Київ, 2017. С. 68–72.

СТАН ТА ПОТРЕБИ ВПО ВІННИЧИНИ

В. Ю. Грищук, В. П. Кіпень

Анотація. У статті описані стан та потреби ВПО на Вінниччині. Дані отримані з результатів соціологічного опитування, керованого В. П. Кіпенем на замовлення ГО «Інноваційна дія», в якому прийняв участь автор. Розглянуто соціальний портрет вимушено переміщених осіб у Вінницькій громаді. Визначено основні потреби ВПО, зокрема щодо підтримки продуктами та коштами, потреби в житлі та роботі, медичних послугах та підтримці дітей. Відмічено показники ставлення до ВПО місцевих жителів. Встановлено важливість забезпечення інформаційних потреб переміщених осіб.

Ключові слова: ВПО, переселенці, Вінницька ОТГ, потреби ВПО, соціологічне дослідження.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року великій кількості громадян довелося виїхати з територій, які опинилися в окупації або ж зазнавали постійних обстрілів та руйнувань збоку ЗС рф. Значній кількості переселенців довелося змінювати своє місце проживання вдруге, оскільки через окупацію Криму та Донецької і Луганської областей у 2014 році вони були вимушені виїхати зі своїх домівок із цих самих причин. Історична значущість подій актуалізувала **завдання дослідження:** аналіз ситуації, що склалася, та створення соціального портрета внутрішньо переміщених осіб на Вінниччині.

За офіційними даними у Вінницькій об'єднаній громаді знайшли прихисток 46 тис. людей, зареєстрованих як ВПО. Дослідження їх стану і потреб пройшло з 25 травня до 5 червня на замовлення ГО «Інноваційна дія». Побудована модель вибіркової сукупності відображала основні параметри переселенців/ок у Вінницькій ОТГ за місцем проживання, віком та статтю. До аналізу усього було прийнято 316 анкет. Кількісна, статистична природа даних дає змогу отримати надійні і валідні висновки.

Соціальний портрет внутрішньо переміщених осіб став важливим складником дослідження, адже за допомогою нього можна дізнатися, звідки і коли довелося виїхати переселенцям, як довго вони проживають у Вінниці чи області, визначити категорії, до яких можна віднести їх та як вони себе почувають після переїзду.

Отож, за результатами опитування, більшість переселенців/ок, які були вимушені переїхати на Вінниччину, є вихідцями з того чи іншого району Донецької області – про таке заявили 40 % опитаних. Інші великі групи переселенців/ок представлені мешканцями/ками Харківської (20 % від усіх опитаних) та Херсонської (15 %) області. Значні групи складають також жителі/ки Запорізької та Луганської областей (по 8 %).

Найбільша частина опитаних ВПО (88 %) – ті, хто залишив свої домівки у 2022 році. Водночас три чверті усіх переселенців/ок цього року зробили це ще у перші місяці з початку масштабної агресії. Разом із 5 % тих, хто переселився у 2023 році, загальний відсоток тих, хто вимушений був переїхати до Вінницького регіону вже після початку масштабних воєнних дій, складає 93 %. Отож, відсоток тих переселенців, які покинули свої домівки у 2014 році, складає 7 %.

Значна частина опитаних ВПО втратили своє основне джерело доходів внаслідок початку повномасштабних воєнних дій, про це зазначили 60 % респондентів. Лише 18 % переселенців вказали, що не мали такого досвіду. Хочеться додати, що втрата джерела доходів в основному стосується людей працездатного віку.

Варто зазначити, що 20 % опитаних вказали, що втратили землю, яку вони використовували для городництва (переважно це літні респонденти/тки, див. рис. 1). Втратили свій бізнес як джерело доходів – 7 % респондентів/ок.

Рис 1. Розподіл відповідей на питання «Чи втратили ви у зв'язку із переміщенням важливе для вас джерело доходів / засобів існування?» у розрізі віку (% від відповідей; можливість декількох відповідей, $\Sigma > 100\%$)

Щодо матеріального становища, то абсолютна більшість респондентів/ок вважають своє становище таким, що забезпечує лише придбання їжі (58 %). А ще 24 %, тобто майже кожен/на четвертий/а, взагалі оцінюють власну ситуацію як зведення кінців з кінцями (див. рис. 2).

Відсоток тих, хто може собі дозволити щось більше, ніж продукти харчування, не перевищує позначки в 1 %. Це дуже низький показник, який необхідно підвищувати за рахунок додаткових виплат ВПО.

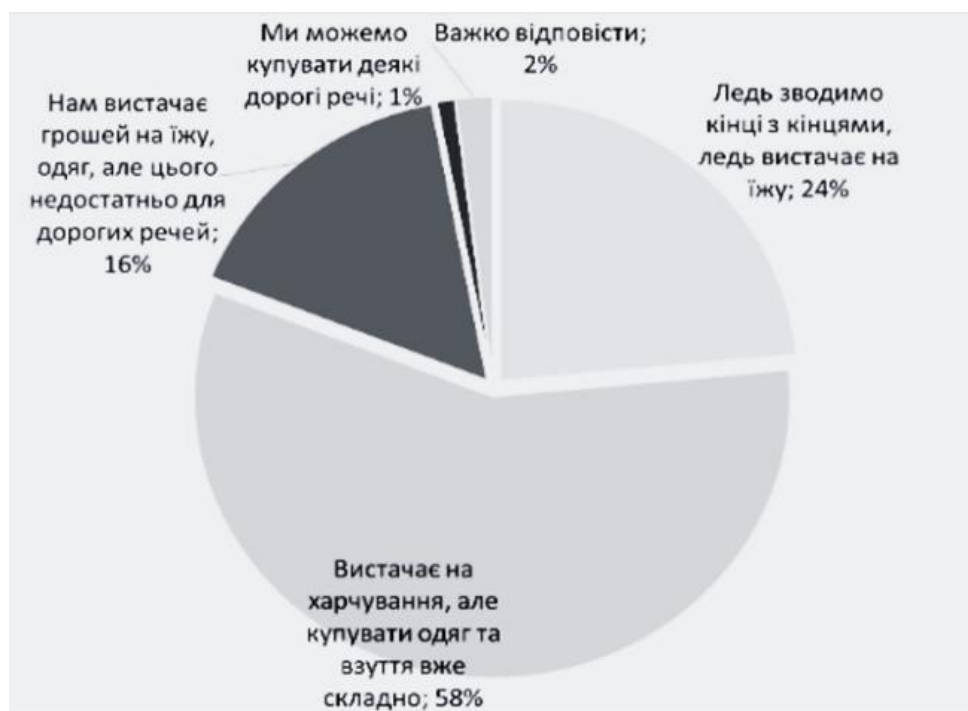

Рис 2. Розподіл відповідей на питання «Як ви оцінюєте матеріальне становище вашої родини?» (% від відповідей, $N = 306$)

У переліку **основних потреб ВПО на Вінниччині** головне місце посідає потреба в продуктах, далі за пріоритетністю йдуть потреби у житлі та засобах гігієни (див. рис. 3).

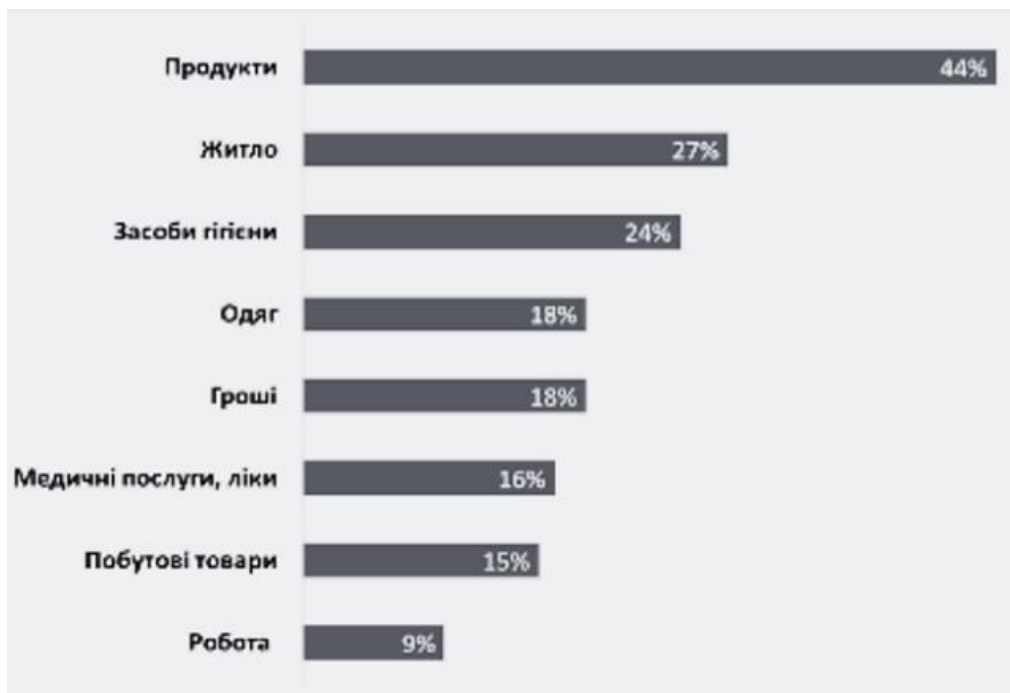

Рис 3. Розподіл відповідей на питання «Які ваші першочергові потреби?» (% від відповідей, N = 290; можливість декількох відповідей, $\Sigma > 100\%$)

Однією з найважливіших своїх потреб переселенці зазначають житлове питання (27 %). Це перше і найбільш необхідне, з чим мають справу родини переселенців на новому місці. Як свідчать відповіді респондентів/ок, тільки 2 % з них проживають на новому місці у власному житлі. Переважна більшість орендують житло, але поширеність такого варіанта залежить від міста проживання. Взагалі оренда більш поширена серед тих, хто обрав/ла своїм місцем проживання Вінницю, тут таких 72 %. Серед мешканців/ок районних міст такий варіант був обраний кожним другим опитаним (51 %), водночас доволі поширеним тут є також варіант проживання у родичів чи друзів – такий варіант обраний кожним четвертим опитаним (24 %) (рис. 4).

Рис 4. Розподіл відповідей на питання «Де ви зараз проживаєте?» в залежності від міста (% від відповідей, N = 311)

Для кожного третього респондента актуальним є питання надання соціального помешкання, водночас значна частина переселенців розглядає різні варіанти субсидій та кредитів для

придбання у власність житла. Варто зазначити, що наявність самого житла наразі не є першочерговою для більшості переселенців/ок – лише 10 % вказали, що мають термінову потребу у переселенні. Серед причин такої терміновості зазначалися частіше варіанти загрози виселення (36 %) та збільшення плати за житло (16 %).

Як зазначалось вище, більша частина ВПО заявили, що з вимушеним переїздом **втрапили роботу або інше джерело доходу**. На момент соціологічного опитування про наявність діяльності, що приносить дохід, зазначили 32 % респондентів/ок. Більшість опитаних наразі не мають роботи або іншого джерела доходів. Певна частина респондентів, переважно люди літнього віку, не працюють і отримують пенсії (17 %). Така ж кількість переселенців зазначили, що вважають себе безробітними (рис. 5).

Серед тих, хто має роботу, 58 % вказали, що це постійне заняття, водночас 30 % опитаних вказали, що їхня діяльність тимчасова. Переважна більшість (77 %) оформлені офіційно. Серед чоловіків кожен другий (52 %) працевлаштований неофіційно.

Під час анкетного опитування порушувалося питання **ставлення до ВПО** місцевих мешканців громад, у яких вони проживають. Хотілось би написати, що все добре, але анкетування показує не найкращі результати. Підтвердженням цьому є розподіл відповідей на питання, чи стикалися ВПО, за їхніми відчуттями, з упередженим ставленням до них через статус переселенця (рис. 6).

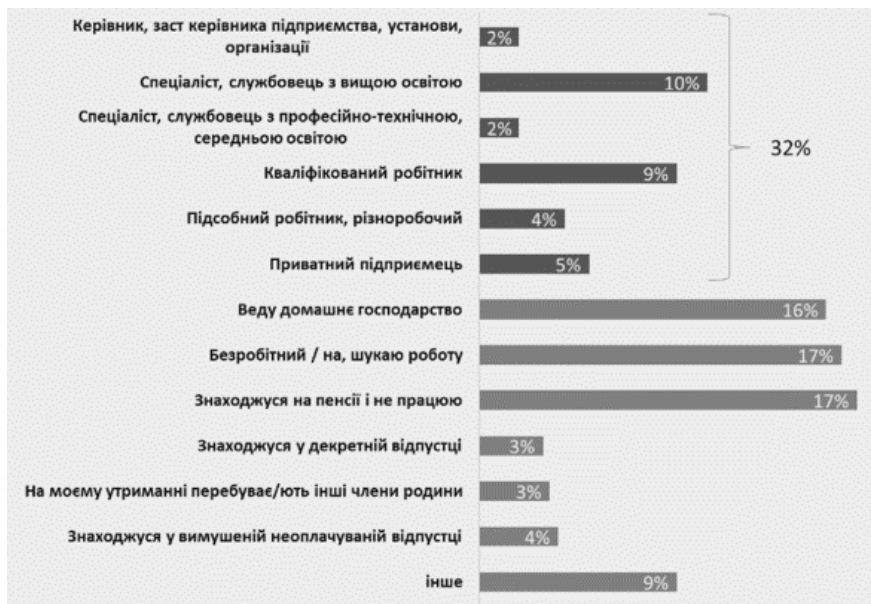

Рис 5. Розподіл відповідей на питання «Ваше основне заняття на сьогодні» (% від відповідей, N = 279)

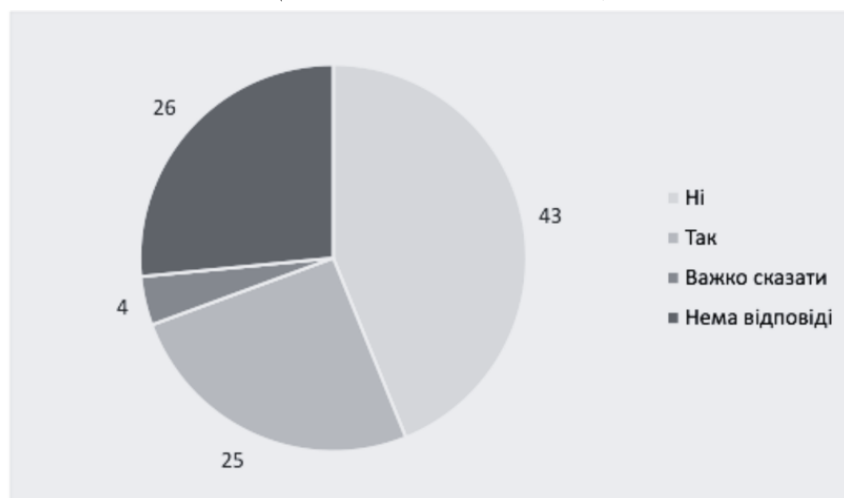

Рис 6. Розподіл відповідей на питання «Чи стикалися ви, за вашим відчуттям, з упередженим ставленням до вас через статус переселенця» (% від відповідей, N = 291)

Важливо, що найчисельнішою групою з усього масиву опитаних були ті, то заявляли, що з таким вони не зустрічалися (43 %). Але кожен четвертий респондент (25 %) відмітив/ла, що відчуває елементи напруження у відносинах із місцевим населенням.

Де ж все ж таки ВПО Вінниччини *отримують інформацію* щодо своїх можливостей? Результати опитування повністю дають відповідь на це питання (рис. 7).

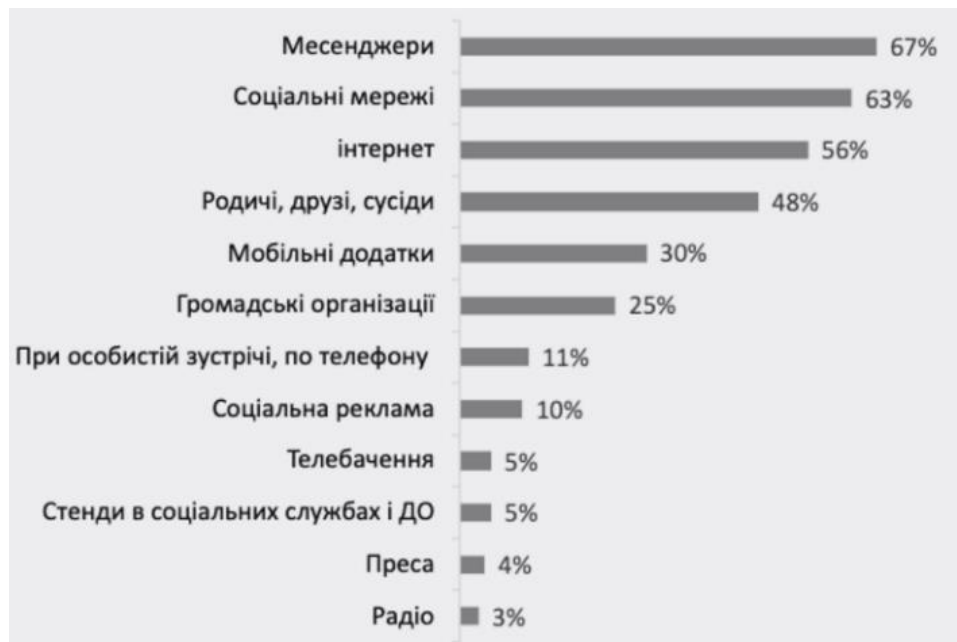

Рис 7. Розподіл відповідей на питання «Де ви в основному отримуєте інформацію щодо можливостей для ВПО?» (% від відповідей, N = 291)

Практично всі ВПО використовують сучасні канали отримання інформації. Це – месенджери (67 %), соціальні мережі (63 %) та інтернет (56 %). Зрозуміло, що такими інформаційними джерелами користується в більшості молодь та люди середньої вікової категорії. Найчастіше звертання до месенджерів, соціальних мереж та інтернету ВПО саме у Вінниці, ніж в інших містах області.

Широко вживаним є також безпосереднє людське спілкування. Майже половина отримують інформацію від родичів, друзів та сусідів (48 %). У цьому випадку переселенці/нки, які проживають у районних містах Гнівані, Брацлаві та Хмільнику, набагато активніше використовують цей ресурс – 63 %, а всього 40 % – ВПО з обласного центру.

Також кожен четвертий (25 %) отримує інформацію від громадських організацій, до того ж у Вінниці цим каналом користуються 20 %, тоді як в інших містах майже в два рази більше – 36 %.

Щодо інформування через телебачення, пресу, радіо та інформаційні дошки, то такий засіб інформування не є популярним серед ВПО. Ним користується від 3 % до 5 % переселенців, в основному це люди поважного віку.

Висновки. Отже, через втрату своїх домівок і звичних умов життя через війну та окупацію деяких регіонів України велика частина українців були вимушені пристосовуватися до нових місць проживання. Це робить їх залежними від нового оточення та інших зовнішніх факторів. Саме тому вони потребують допомоги держави та місцевих громад, підтримки та сприятливих умов в адаптації.

Спираючись на результати нашого опитування про стан та потреби ВПО на Вінниччині, можна зробити такий розгорнутий висновок.

Соціальний портрет ВПО у Вінницькій громаді та області показує, що переважну більшість переселенців складають жінки віком від 36 до 55 років, значно меншу – чоловіки цієї ж вікової категорії, які в основному виїхали з Донецької, Харківської, Херсонської та Запорізької областей. Із них значна частина мешкає в обласному центрі, меншість – у районах області. Як показують результати опитування, найбільша частка переселенців покинула свої домівки у березні–

квітні 2022 року. Станом на травень–червень 2023 року абсолютна більшість ВПО втратили своє основне джерело доходу внаслідок воєнних дій та оцінюють своє матеріальне становище таким, що забезпечує лише придбання їжі, а кожен четвертий опитаний відповів, що зводить кінці з кінцями, тобто їм ледь вистачає на їжу.

До основних потреб ВПО у Вінницькій громаді та області можна віднести: продукти харчування, житло, засоби гігієни, одяг, гроші, медичні послуги та ліки, побутові товари. Також переселенці потребують більше соціальних виплат, адже тієї суми, яку вони отримують зараз, критично не вистачає.

Більшість ВПО орендують житло або проживають у родичів чи знайомих, але кожен третій переселенець вказує на актуальність отримання соціального житла. Необхідно зазначити, що більшість мають плани повернутися до власного попереднього житла одразу ж після появи такої можливості.

Майже усі з опитаних не змогли отримати третинну та паліативну медичну допомогу за потреби. А щодо потреби психологічної допомоги, то більшість вважають, що не потребують її. Хоча четверта частина вказали, що за потреби отримували такий вид допомоги.

Потрібно звернути увагу на те, що більша половина ВПО, які переїхали на Вінниччину зі своїми дітьми, також потребують багато необхідних речей. До прикладу, це одяг, канцтовари, їжа та дитяче харчування, засоби гігієни та іграшки. З нематеріального діти ВПО потребують освіти та гуртків, а також медичних послуг.

Лише невелика частина ВПО у Вінницькій області та безпосередньо у місті Вінниці мають роботу або справу, яка приносить їм дохід. Половина з них працевлаштовані офіційно, інша половина, переважно чоловіки – неофіційно. Більшість заявили, що це лише тимчасова діяльність.

Майже половину тих, хто бажає працювати, але не працевлаштований, відлякує низька заробітна плата та інколи упередженість до ВПО під час оформлення на роботу. Водночас лише третина опитаних переселенців стали на облік у центрі зайнятості для пошуку професії, а ще третина взагалі не зверталася до цієї державної структури.

Ставлення до ВПО місцевих мешканців громад, у яких вони проживають, є не повністю позитивним. Кожен четвертий опитаний переселенець відмітив, що відчував елементи напруження у відносинах із місцевим населенням. Переважно це проявлялось у випадках оренди житла чи працевлаштування ВПО. Майже половина респондентів заявили, що з таким ставленням до них вони не стикалися.

Переважна більшість ВПО у Вінниці та районах області отримують інформацію про свої можливості через сучасні канали інформації – месенджери, соціальні мережі та інтернет. Також значна частина обмінюється такою інформацією між собою, з родичами, друзями та знайомими з вуст у вуста. Найменше переселенці беруть інформацію із телебачення, преси, радіо тощо. Переважно це люди поважного віку.

Так, ВПО на Вінниччині потребують і отримують серйозну підтримку в забезпеченні базових потреб у нових умовах. Їхній стан є переважно позитивним, але державі та громадським організаціям слід краще працювати, аби забезпечити набагато більший відсоток переселенців сприятливими чинниками для життя після вимушеного переїзду. Зокрема і переселенцям слід не опускає руки і намагатися допомогти собі та своїм близьким, не чекаючи допомоги від держави, волонтерів чи благодійних фондів.

Abstract. The article describes the state and needs of IDPs in Vinnytsia. The data are obtained from the results of a sociological survey conducted by V. P. Kipen on the order of the NGO «Innovative Action», in which the author took part. The social portrait of forcibly displaced people in the Vinnytsia community was considered. The main needs of IDPs have been identified, in particular regarding food and financial support, housing and work needs, medical services and child support. Indicators of local residents' attitudes towards IDPs were noted. The importance of ensuring the informational needs of displaced persons has been established.

Keywords: IDPs, displaced persons, Vinnytsia territorial community, needs of IDPs, sociological research.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та операційний план заходів з її реалізації у 2023–2025 роках. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>
2. Усі виплати переселенцям у 2023 році: нові правила оформлення допомоги. *Vesti*. 15 червня 2023 р. URL: <https://vesti.ua/uk/poleznoe-uk/vyplaty-pereselentsam-kakie-est-vidy-pomoshhi-i-kak-ih-oformit>
3. Відповідь Вінницької обласної військової адміністрації, департамент соціальної і молодіжної політики від 06.06.2023 р. № 05.1-13 27-13 на запит ГО «Інноваційна дія» (з додатками). Відповідь Вінницької міської ради від 12.06.2023 № 01/00/014/33275 на запит ГО «Інноваційна дія».
4. Результати соціологічного опитування керованого В. П. Кіпенем на замовлення ГО «Інноваційна дія». (Препринт).
5. Кіпень В. П. Внутрішньопереміщенні особи: виживання та підтримка в умовах війни. Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 2023. 104 с.

УДК 272:2-726.1]:(329.17:172.15)

НАЦІОНАЛІЗМ І ПАТРІОТИЗМ: ПОГЛЯДИ АРХІЄПІСКОПА ЛЮБОМИРА ГУЗОРА

А. В. Гуцол, І. І. Мартинчук

Анотація. У статті розглянуто актуальну тему націоналізму та патріотизму в контексті народу України. Аналізується думка про важливість відмежування цих понять та наголошується на необхідності формування патріотизму, ґрунтованого на принципах християнської любові та милосердя до всіх людей, як позитивного альтернативного варіанта націоналізму, що може призвести до конфліктів та ворожнечі. Авторка аналізує погляди архієпископа Любомира Гузора на проблему націоналізму і патріотизму, підкреслює важливість виховання високих моральних цінностей, готовності до жертвності та любові до Батьківщини. Зазначимо, що у своїх промовах і проповідях Любомир Гузар пропонує сприяти розвитку гармонійного патріотизму, що допоможе єднанню народу та збереженню національної ідентичності українців.

Ключові слова: націоналізм, патріотизм, Любомир Гузар, християнські цінності, ідентичність.

Тема націоналізму і патріотизму є актуальною впродовж усієї історії України. І все ж найбільшої значущості ця проблема набуває сьогодні. Україна є молодою державою, яка тільки-но здобула незалежність і на долю якої випало багато труднощів. Підміна та маніпуляція цими поняттями давно ввійшла до арсеналу ворожих мас-медіа. Отож, у статті ми хотіли б торкнутися теми патріотизму та націоналізму духовного прошарку української еліти.

Бачення колишнього глави УГКЦ Любомира Гузора переплетене з євангелійським вченням та любов'ю до свого народу. Багато з його висловлювань мали неоднозначний відгос серед співгромадян, дехто розумів і підтримував, дехто не приймав і не хотів розуміти. Церква як один із потужних засобів пропаганди та впливу на різноманітні прошарки населення, на нашу думку, відіграє важливу роль у самоідентифікації особи у суспільстві, знаходження свого місця у великій багатоетнічній державі.

Любомир Гузар, колишній глава Української греко-католицької церкви, був видатним церковним, громадським діячем, інтелектуалом та патріотом. Він народився в 1933 р. в селі Іванівці на Львівщині. У 1951 р. вступив до Львівської духовної семінарії, а в 1959 р. був висвячений на священника.

У 1991 р., після проголошення незалежності України, Гузар був обраний єпископом-ординарієм Києво-Галицької архієпархії Української греко-католицької церкви (УГКЦ). У 2001 р. він був обраний патріархом-предстоятелем УГКЦ.

Гузар відомий своїми проповідями та виступами, в яких пропагував ідеї любові, миру та злагоди. Він також активно займався соціальними й гуманітарними проєктами, спрямованими на допомогу нужденним. Помер у 2017 р. у віці 83 років, залишивши після себе численні виступи і праці, які неодноразово торкалися теми патріотизму та націоналізму. Він вважав, що ці поняття мають різні значення, і схилився більше до патріотизму, ніж до націоналізму.

У своїй проповіді 2013 р. Гузар наголошував: «Патріотизм не повинен бути націоналізмом. Націоналізм – це крайня форма патріотизму, яка проявляється в ненависті до інших народів».

Християнин не може бути націоналістом. Християнин повинен любити всіх людей, незалежно від їхньої національності чи релігії».

В іншій проповіді Любомир Гузар підкреслював: «Біблія вчить нас патріотизму. Націоналізм не може бути християнською чеснотою, бо він не є досконалим, робить людину дещо обмеженою, адже націоналіст любить лише своє. Проте патріотизм має бути притаманний християнину: він любить власну Батьківщину і водночас має відкрите серце до інших людей, готовий поважати їх гідність та права» [1].

Гузар вважав, що в сучасному світі особливо важливо пропагувати ідеї патріотизму, а не націоналізму, закликаючи людей до любові та поваги до всіх народів, незалежно від їхньої національності чи релігії. Християнин повинен любити свою Батьківщину, але він також повинен любити всіх людей, незалежно від їхньої національності чи релігії.

Націоналізм він розглядав як крайню форму патріотизму, яка проявляється у ненависті до інших народів і культур. Це стає джерелом насильства, конфліктів і воєн. Церковний діяч вважав, що це призводить до того, що люди перестають бачити в інших людях своїх братів і сестер, а починають бачити в них ворогів [1].

Звичайно, ці висловлювання можна по-різному перекручувати, і зрозуміти, що народ від народу не відрізняється, а є просто люди, тому немає сенсу захищати свою національну ідентичність. Але в християнському вченні Бог дивиться на людину через призму народу, родини, сім'ї та її самої. Особливо у Старому Завіті, де розповідь ведеться від особи Ізраїлю, обраного народу. Патріотизм, над яким пропонуємо поміркувати з християнської перспективи, є одним із виявів головної заповіді – любити ближнього, як самого себе. Походячи від латинського *pater*, тобто «батько», слово «патріотизм» має допомогти нам усвідомити, що наша земна Батьківщина дарована нам Богом Отцем. Коріння земного патріотизму – на небесах. У Старому Завіті можна знайти багато прикладів любові до рідної землі, до Батьківщини. Про цю любов ідеться в книгах Юдити та Естер, у пророків Ісаї, Єремії та Несмії, а також у Макавейських книгах. Цар Давид захоплюється красою землі, яку дав Бог для народу [2]. Тому Любомир Гузар не закликає не любити свою батьківщину, радше він її порівнює з батьками, з батьківською любов'ю. Отож, Батьківщина – то батько і мати, яких за 4 заповіддю потрібно шанувати. У інтерв'ю УНІАН у червні 2008 р. Любомир Гузар сказав: «На світі багато людей, але є тільки один батько і одна мати. І серед усіх людей ти любиш і шануєш їх найбільше, але це не означає, що не треба інших шанувати. Так само і патріотизм...» [3].

Поняття націоналізму суперечить концепції любити Бога всім своїм серцем та всією своєю душею, адже нація стоїть першою, а не Бог. У ранньохристиянському «Листі до Діогнета» йдеться, що християни є громадянами двох світів: небесного та земного. Вони живуть на землі, але їхнє серце належить небу. Вони дотримуються законів своєї країни, але їхня поведінка перевершує ці закони [4]. Це не означає, що християни заперечують своє земне громадянство. Насправді вони підкреслюють важливість християнської моралі, особливо любові.

Його бачення українця – це образ патріота-християнина, високодуховної особистості. Гузар вважав, що українець повинен бути людиною високої моралі. Він повинен бути чесним, справедливим, милосердним, який живе за принципами любові, добра і злагоди. Українець повинен бути відповідальним громадянином, що бере участь у житті своєї країни, працює на її благо. Він повинен бути готовий захищати свою країну від ворогів. Жертовність – одна із чеснот, яку Любомир Гузар вважав ознакою любові, готовністю пожертвувати своїм найбільшим – життям, ради безпеки іншого: «Той християнський патріотизм не проявляється і не може проявлятися у нас ніякою політикою та не може містити в собі ніякої ненависті до наших братів іншого народу. Слухняні Христовому наказові, ми любимо всі народи світа любов'ю ближнього... Наш християнський патріотизм у тому одному, що свій нарід, нарід український, любимо християнською любов'ю більше від інших народів, та готові для нього віддати працю цілого життя й саме життя» [5].

Ці риси високої моралі Любомир вважав необхідним виховувати у молодого покоління, показуючи приклад батьків. Бо як можна вимагати любові та самопожертви від інших, коли сам цього не дотримуєшся: «Дітям не треба багато говорити, їм треба показати. Лише вашим

прикладом». Треба так жити, так говорити і так поводитися, щоб дитина розуміла, що є джерелом щастя [6].

Любомир Гузар переконував, що під впливом виховного процесу діти повинні навчитися розрізняти добро і зло, дізнаватися про традиційні для нашого народу християнські, духовні, моральні і культурні цінності та вміти ними керуватися у своєму житті: «Бути вільним – означає робити вибір на користь добра» [7, с. 9]. Формування розуміння і прийняття своєї гідності та гідності іншої людини є важливим завданням, яке стоїть перед виховним середовищем, зокрема батьками. Так, на думку Любомира Гузара, це завдання є одним із найскладніших та водночас найнеобхідніших. Дати відчутти дитині її гідність та гідність інших людей, старших і її однолітків, є запорукою того, що вона буде належно ставитись до гідності ближніх і суспільства. Важливо прищепити дітям потребу шанобливого ставлення до інших, адже лише за цієї умови можна вимагати такого ж ставлення й до себе. Таку поведінку може реалізувати особа, яка поважає себе і шанує ближнього: «Людина, яка проявляє неприязнь до навколишніх, не має гідності щодо самої себе» [8].

У висновку можна зазначити, що обговорені вище ідеї і погляди архієпископа Любомира Гузара на тему націоналізму та патріотизму в контексті України мають велике значення як для минулого, так і для сучасного суспільства. Україна, як молода незалежна держава з багатою історією та складною сучасністю, знаходиться перед завданням збереження своєї національної ідентичності і сприяння миру та розумінню серед свого народу і народів світу. Він підкреслював важливість розрізнення понять «патріотизм» та «націоналізм», пропонуючи до використання патріотизм, заснований на принципах християнської любові, милосердя та поваги до усіх людей, як позитивну альтернативу націоналізму, який може призвести, на його думку, до конфліктів та ворожнечі. Гузар наголошував, що патріотизм має бути синтезом любові до своєї Батьківщини й готовності віддати їй свою працю та життя, а також поваги до інших народів та культур, акцентуючи на важливості високих моральних цінностей, жертвності та відповідальності перед суспільством та державою.

На нашу думку, Українське суспільство має дослухатись до цих ідей, що сприяють розвитку гармонійного патріотизму, єднанню народу та суспільному розвитку, зберігаючи свою унікальну національну ідентичність.

Abstract. This article explores the timely topic of nationalism and patriotism in the context of the people Ukraine. It analyzes the importance of distinguishing between these concepts and emphasizes the necessity of patriotism grounded in the principles of Christian love and compassion for all people as a positive alternative to nationalism, which can lead to conflicts and hostility. The author analyzes the views of Archbishop Lyubomyr Husar on this subject and underscores the importance of instilling high moral values, readiness for sacrifice, and love for one's homeland. Lyubomyr Husar advocates for the development of harmonious patriotism, which, in turn, can contribute to national unity and the preservation of Ukrainian identity.

Keywords: Nationalism, patriotism, Liubomyr Husar, Christian values, identity.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архієпископ УГКЦ Любомир (Гузар): «Націоналізм не може бути християнською чеснотою». *Релігія в Україні*. 29.05.2013. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/22053-archiepiskop-ugkc-lyubomir-guzar-nacionalizm-nemozhe-buti-xristiyanskoyu-chesnotoyu.html
2. Пастирське послання Архієрейського Синоду УГКЦ в Україні про патріотизм як любов до рідного народу та Батьківщини. *Офіційні документи УГКЦ*. URL: <https://docs.ugcc.ua/1628/>
3. Бути людиною. *Збірник цитат Блаженнішого Любомира (Гузара), упорядник Ігор Яців, Департамент інформування УГКЦ*. Київ, 2011. URL: https://opac.ucu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=266698&query_desc=au%3A%22%D0%93%D1%83%D0%B7%D0%B0%D1%80%2C%20%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%22
4. Послання до Діогнета / переклад і опрацювання Галини Корпало. *Actastudiosa*. Том 3. 2001. URL: <http://theologia.ucu.edu.ua/en/knygy/73-acta-studiosa>
5. Гузар Л. Хто ми: націоналісти, шовіністи чи патріоти? *Українська правда*. 2013, 08 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2013/11/8/7001772/>
9. «Де скарб твій...»: бесіди владики Любомира Гузара з підприємцями / Львівська бізнес-школа УКУ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016. 72 с.
10. Гузар Л. Про гріхи і чесноти. Харків: Фоліо, 2018. 141 с.
11. Шипка М. Моральне виховання у спадщині Блаженнішого Любомира Гузара. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 45. Т. 2. С. 194–199.

МАЗЕПИНЦІ, ПЕТЛЮРІВЦІ, БАНДЕРІВЦІ: ВІД ПРОПАГАНДИСЬКИХ КЛІШЕ ДО СИНОНІМУ ПОНЯТТЯ «УКРАЇНЦІ»

Є. Р. Заболотний, К. І. Мєлєксєцев

Анотація. У статті розглядається проблематика еволюції і послідовності Українського визвольного руху, його відображення в інформаційній політиці протиборчих сторін, починаючи з визвольної війни Хмельницького, аж до сьогодення. Розставлені акценти на просуванні в інформаційній площині ярликів, які фактично стали само-назвами послідовників визвольних змагань.

Ключові слова: історія України, інформаційне протистояння, інформаційно-історичний дискурс, визвольні змагання, пропаганда.

Шлях становлення української держави – постійна боротьба не тільки з зовнішньою, а й зі внутрішньою загрозою, зумовленою насамперед агресивною політикою сусідніх держав, яка здебільшого мала на меті окупувати українські землі, в перспективі перетворивши їх на сировинний придаток імперії. Таке екзистенційне протистояння розгоралося і в культурно-просвітницькій, пропагандистській, а пізніше й в медіаплощині. Вочевидь, подібне явище, що характерне чи не для всіх держав-завойовників, здійснюється з метою асиміляції, закріплення свого впливу на теренах колишніх сателітів.

У багатовіковому українсько-московському протиборстві інформаційна війна займала і займає одну із провідних позицій. Головним завданням ворожого історично-інформаційного дискурсу є дискредитація українського визвольного руху на різних етапах його існування, починаючи від Національно-визвольної війни Богдана-Зиновія Хмельницького і його наступників, зокрема Івана Мазепи, і закінчуючи сучасною фазою визвольних змагань.

Питання використання історії з політичною метою та роль політики пам'яті для сучасних відносин України з сусідніми державами аналізували українські автори [1; 2]. У своїх статтях вони вивчають питання інформаційного протистояння навколо історії України у пропаганді в мережі Інтернет [3; 4].

Якщо навколо постаті Богдана Хмельницького московити сформували і досить сильно продовжують тиражувати міф про «історичну єдність росіян і українців», спираючись на події 1654 року, підкріплюючи його інформаційними вкидами. Яскравим прикладом такої маніпуляції можна вважати наведений нижче уривок тексту російського пропагандистського порталу «РИА новости», датований 18 січня 2009 року: *«В заключение своей речи Хмельницкий сообщил, что царь Алексей Михайлович прислал к украинскому народу посольство и призвал к единению с братским русским народом. Представители украинского народа встретили этот призыв гетмана возгласами: “Чтоб есмь вовеки вси едино были!” В феврале 1654 года в Москву было отправлено посольство из представителей высшей казацкой старшины для переговоров об условиях вступления Украины в состав Русского государства. Результаты переговоров нашли выражение в так называемых Статьях Богдана Хмельницкого и жалованных грамотах русского правительства»* [5].

Очевидно, що Переяславська рада стала однією з фундаментальних підвалин конструювання концепції «братніх народів». Варто зауважити, що сучасна російська пропаганда фактично є спадкоємицею радянського ідеологічного задуму, який використав цей наратив, відзначаючи «трьохсотліття возз'єднання», подаючи його як кінцеву мету антипольського повстання. Ця концепція знайшла відображення в широкій інформаційно-пропагандистській кампанії, що мала ознаки масової істерії, російські пропагандисти і сьогодні звертаються до подій 1954 року, аби виправдати теперішню агресію, не відступаючи від «антинацистського дискурсу». Це можна виразно продемонструвати, навівши фрагмент, опублікований 8 червня 2022 р. на псевдо-історичному ресурсі «Историко-документальный просветительский портал»:

«Отметить дату с размахом на высшем государственном уровне в своё время Советское руководство приняло отнюдь не только чтя исторический факт. В Москве не могли не заметить попыток некоторого оживления националистических настроений в союзных республиках Прибалтики, в Молдавии, Казахстане. Но одна из самых тревожных ситуаций сложилась

на Западній Україні, где на фоні сохраниявшейся терористической деятельности бандеровского подполья и нацистских недобитков русские по национальности и украинцы из восточных регионов республики стали по тихому практически вытесняться из партийных, советских и хозяйственных органов, учебных заведений и средств массовой информации» [6].

Якщо постать Богдана Хмельницького в російському наративі подається позитивно зі зрозумілих причин, то фігура Івана Мазепи – лакмусовий папірець московської інформаційної політики, відправною точкою якої можна вважати відлучення гетьмана від церкви, що була де-факто інструментом у руках московського деспота, і присвоєння йому ярлика «Іуди». Варто сказати, що сучасна РПЦ і її філія – УПЦ МП, – і досі послуговуються цим фактом, визнаючи його легітимним. Наступним кроком із дискредитації особи Мазепи було знищення його автентичних зображень. Згодом царська влада почала використовувати ярлик «мазепинці», що на довгі роки закріпився за послідовниками унезалежнення української держави.

Проте сьогоднішня історична наука значно наблизилася до розкриття справжнього обличчя гетьмана шляхом ґрунтовних досліджень і реконструкції. Це було частково висвітлено і в медіаплощині, а саме в одному з сюжетів з циклу «Україна: повернення своєї історії». Основними сюжетними лініями стали три історії: відновлення зовнішності дружини Ярослава Мудрого, шведської принцеси Інгігерди, яку російські священнослужителі зробили своєю святою, по кістках із саркофагу в Софії Київській. Автори фільму за допомогою новітніх технологій відтворили більш справжнє обличчя видатного українського гетьмана Івана Мазепи, зображення якого було заборонене Петром I після укладення союзу зі Швецією [7].

«Фільм “Україна. Повернення своєї історії” – це подія в науково-популярному кінематографі і в історичній сфері. Ми, науковці і музейники, між собою вже давно говорили про те, що українська історія були переписана. І вчора нарешті цю тему висвітили на великому екрані. Я впевнена, коли цей фільм побачать всі українці, ми дуже змінимось. Мене вразив відтворений образ дружини Ярослава Інгігерди, але найбільше – портрет Івана Мазепи. Адже саме таке зображення гетьмана ми відкрили на одній із фресок у Софії Київській 10 років тому, коли зняли шар фарби, нанесеної у царські часи. Цей фільм має продовжуватись, адже ще є багато що сказати. Проект має бути перекладений англійською мовою та показаний всьому світу, повинна бути показана наша правдива історія», – прокоментувала Генеральний директор заповідника «Софія Київська» Неля Куковальська [7].

Варто вказати і на те, що сучасна російська пропаганда і зараз завуальовано повертається до наративу про «мазепинців». Це можна простежити у пропагандистському сюжеті, в центрі якого фігурує Катерина Поліщук – «Пташка». Інтервенти намагаються зробити «викривальні сюжети» для своєї пропаганди, записуючи на камеру «інтерв'ю» з хороброю дівчиною, але, як видно з опублікованого ролика, у них нічого не виходить. Попри жахи полону, в який потрапила українка ще у травні, стала Пташка з Маріуполя тримається гідно, зберігає міцність духу, не піддається на провокації своїх катів та хитрощі російських пропагандистів, і прямо розповідає про захист своєї землі від окупантів. Хоча Катерина Поліщук – медсестра, загарбники у своєму сюжеті називають дівчину «снайпером Азова». У пропагандистському відео росіяни не забули згадати і пісні дівчини, які співачка Маріуполя співала на «Азовсталі». Зокрема, особливо інтервенти, очевидно, оцінили композицію зі словами про гетьмана Івана Мазепу. Сама «Пташка» у цьому псевдоінтерв'ю відповідає на запитання українською мовою, сміється у камеру пропагандистів. Катерина зізнається, що вирушила б на захист Маріуполя знову, а жалкує лише про одне – що в одному з відео з її знаменитими піснями, які облетіли світ, вона висловлювалася матом про загарбників, і такі нецензурні слова почула її мама. Отже, у короткому сюжеті, зібраному з нарізаних відео, видно: українка говорить одне, а росіяни пишуть під роликком текстівкою інше. Внаслідок цього замість очікуваного пропагандистами «викриття» захисниці Маріуполя виходить черговий незграбно зроблений фейковий сюжет [8].

Наступним етапом Національно-визвольних змагань стала доба УНР, що так само не оминулася російською пропагандою, уособленням якої став Головний отаман армії УНР – Симон Петлюра.

Усі проаналізовані наміри щодо назви «петлюровці» – чи то знецінити рух, чи то зліквідувати таку назву – успіху не мали. Означаючи повсталіх «петлюровцями», керівництво Україн-

ської Держави замість очікуваної маргіналізації повстанців фактично започаткувало довготривалу основну назву всього українського національно-визвольного руху. З того часу «петлюровський», що згодом перетворилося та «петлюрівський», по суті стало означати «український» [9].

У 1919–1920-х роках «петлюрівців» і «петлюрівщину» кілька разів оголошували знищеними. І помилялися. Фактично ім'я Петлюри стало тією гарантією, під яку у квітні 1920 року з УНР уклала договір Польща. І знову-таки його ім'я стало тим чинником, що спонукав багатьох українців битися разом з поляками проти совітів. Ставало зрозуміло, що слово «петлюрівці» стає більше компліментом, аніж знеціненням. Тому з 1920 року з «петлюрівцями» почалася системніша інформаційна війна. Одним із найуспішніших прикладів ворожої ПСО стало отождолення «петлюрівщини» і «петлюрівців» з організаторами і натхненниками єврейських погромів [9].

Іншими словами, термін «петлюрівець» та похідні від нього остаточно закріпилися як означення українських національно-визвольних сил. Дійшло до того, що навіть Михайла Грушевського, який, до речі, вже у лютому 1920-го віддав перевагу Кремлю перед керованою Петлюрою УНР, під час його повернення у 1924 році до УСРР назвали *«колись активним петлюрівецем»*, що де-факто означало *«колись прихильник незалежності України»* [9].

Починаючи з 40-вих років минулого століття і до сьогодні, головним пропагандистським наративом лишається дискредитація ОУН і УПА, де чи не найбільша увага приділяється особі Степана Бандери, який постає в ролі посібника нацизму разом з усіма послідовниками державної незалежності. Варто зазначити, що ярлик «бандерівці» російська пропаганда вживає в значенні фактично усіх сил оборони України. Цей дискурс активно розкручувався у ЗМІ з початком гібридної агресії в 2014 р., що спровокувала розвиток націоналістичних рухів, які значною мірою трансформувалися в добровольчі батальйони. Особливу увагу пропагандистів привертає полк спеціального призначення НГУ Азов. Прес-служба полку так коментує ворожі закиди, спрямовані на звинувачення підрозділу в нацизмі:

«Ми зневажаємо нацизм і сталінізм. Тому що наша країна найбільше постраждала від цих тоталітарних режимів та брехливої ідеології. Кремлівська пропаганда називає нас нацистами та фашистами, а себе визволителями, які прийшли “денацифікувати” Україну. А Правда така: на нашу землю підло напав підступний монстр, і наше право та обов'язок захищати її. На передньому краї цієї оборони стоїть Азов», – сказано у зверненні [10].

Азовці підкреслили, що зазвичай «Тримай злодія!» найголосніше кричить сам злодій. Сьогодні, написали наші воїни, весь світ живе у часи великих обманів, великої брехні та крихітних істин. Мільярди доларів витрачаються на створення ілюзії величчя та просування антилюдських ідей «руського міра». Того самого, що приносить руйнування, смерть, страждання, голод та страх. Єдиною зброєю у цій боротьбі залишається Правда [10].

«Азов» – це підрозділ Нацгвардії, який сформовано із добровольців у 2014 році, після того, як росія відібрала Крим, частину Луганської та Донецької області. Це підрозділ, у якому служать українці, росіяни, євреї, греки, грузини, кримські татари та білоруси. У цьому підрозділі вже 8 років служать пліч-о-пліч солдати різних віросповідань: православні, католики, протестанти, язичники, іудеї та мусульмани, у ньому більшість розмовляє російською [10].

«Нацизм – це невгамовна потреба у вбивстві людей, які наважилися стати вільними. Це впевненість у своєму праві якоїсь наднації і це впевненість у праві керувати іншими народами, при цьому твалтувати і грабувати інші держави. Нічого не нагадує?» – питають українські захисники [10].

Азовці звертають увагу на те, що росія бомбить Бабин Яр, у якому поховані жертви нацизму ХХ століття. Путіністи обрушують тонни снарядів на лікарні, школи, дитячі садки, церкви. Солдати путіна розстрілюють людей похилого віку, вбивають дітей та вагітних жінок, як колись це робили гітлерівці [10].

Різниця в тому, пишуть наші військові, що «Азов» був, є і буде щитом для України доти, доки окупант не піде з нашої країни. Азовці ніколи ні на кого не нападали, а головною метою полку є захист та розвиток своєї країни, свого народу, і життя наших громадян для них важливіше, ніж амбіції будь-яких політиків [10].

«Ми, захисники міста-героя Маріуполя, взяли в руки щит та меч, які захищають не лише Україну від сил зла та брехні, а й увесь цивілізований світ від чуми ХХІ століття. Якщо ми опустимо меч, то завтра така сама доля спіткає Київ, Львів, а післязавтра Варшаву, Берлін і Париж. Думаючи російським людям хочемо побажати повалити той уряд, який відправляє своїх синів на вірну смерть заради брехливих ілюзій отруєної реальності, замість того, щоб народ росії жив, любив та розвивався», – завершили своє звернення азовці [10].

У якості висновку хотілося б простежити спадкоємність українського війська, що яскраво видно на прикладі елементів форми, а саме головного убору українських військовиків – мазепинки, що належали до Українських Січових Стрільців та Української Галицької армії, пізніше Карпатської Січі та УПА, з 2015 – елемент уніформи Збройних сил України [11], яких доцільно вважати спадкоємцями УПА, свідченням цього, серед усього іншого, є провадження відзнак Президента України і Головнокомандувача Збройних Сил України, зокрема і «Хреста бойових заслуг», є одним із кроків до відновлення української національної нагородної системи і сприяє відродженню військових традицій українського народу. Символічним фактом є те, що прототипом нової відзнаки Президента України стала інша відома військова нагорода, а саме найвища військова нагорода Української повстанської армії (УПА) і Української Головної Визвольної Ради (УГВР) – Хрест Бойової Заслуги [12].

Отже, тяглість і жертвність боротьби України відбилася власне й в інформаційній площині, яка є не менш важливим елементом протистояння. Розглянута в статті тема має широкий дослідницький потенціал, відіграє важливу роль у формуванні українського історично-інформаційного дискурсу, метою якого є деколонізація національної свідомості.

Abstract. The article examines the issues of the evolution and sequence of the Ukrainian liberation movement, its reflection in the information policy of the warring parties, starting with the Khmelnytskyi liberation war, up to the present day. Emphasis is placed on labels moving in the information plane, which actually became reclaimed by the followers of the liberation struggles for their own cause.

Keywords: information warfare, information-historical discourse, history of Ukraine, struggle for independence, propaganda.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
2. Мелекесцев К. І. «Мала Росія» та українська контратака в інформаційному протистоянні навколо історії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (квітень–травень 2021 р.)*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. С. 19–20.
3. Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна / Я. Грицак, К. Галушко, Я. Примаченко, Г. Єфіменко, С. Громенко, І. Гоменюк, О. Ілюк, О. Сороцинська, А. Кадельник. Київ: К.І.С., 2019. 99 с.
4. Mieliekiestsev K. The «Post-truth era» and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. *15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = სბრჯუშობა ზობა მუ-15 დობკანდვორი სბრჯუშობა კონფერენცია*. Silk Road Conferences. October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020. P. 24–32.
5. Переяславская Рада: как было принято решение о присоединении к России. *Російські пропагандистські ЗМІ – Риа новості*. URL: <https://ria.ru/20090118/159519656.html>
6. Українці нарешті дізналися, як насправді виглядав Мазепа (портрет). URL: <https://1plus1.ua/novyny/ukrainci-naresti-diznalis-a-k-naspravdi-vigladav-mazepa-portret>
7. Цех историков 1954-й год, Украина: 300 лет вместе с русским народом. Страницы истории. URL: <https://historyrussia.org/tsekh-istorikov/1954-j-god-ukraina-300-let-vmeste-s-russkim-narodom-2.html>
8. Російські пропагандисти зганьбилися із сюжетом про захисницю Маріуполя «Пташку». URL: <https://don-patriot.news/article/rosiyski-propagandisti-zganbilisya-iz-syuzhetom-pro-zahisnicyu-mariupolya-ptashku-foto>
9. «Петлюровці», «петлюрці», «петлюрівці», «петлюрівщина» у часі та просторі. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/3/161859/>
10. Полк «Азов» пояснив росіянам, хто є нацистами у нинішній війні. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3442290-polk-azov-poasniv-rosianam-hto-e-nacistami-u-ninisnij-vijni.html>
11. Мазепинка. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазепинка>
12. Відзнака «Хрест бойових заслуг» – це відродження військових традицій українського народу. *Армія інформ*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/28/vidznaka-hrest-bojovyh-zaslug-cze-vidrozhennya-vijskovykh-tradycij-ukrayinskogo-narodu/>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ ТА ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

М. В. Затоковенко, М. І. Прихненко

Анотація. Це дослідження є науковою розвідкою питання причин початку російсько-української війни та його впливу на трансформацію міжнародної безпеки. Новизна цієї розвідки полягає у спробах поєднати внутрішньо-політичний порядок в Україні із зовнішніми чинниками, які впливали на нашу державу.

Ключові слова: міжнародна безпека, війна росії проти України, глобальна трансформація.

Наприкінці ХХ століття відбувся новий раунд радикальних глобальних трансформацій. Зробимо спробу з'ясувати їх сутність через призму міжнародних відносин. Бельгійський учений А. Самюель вважає, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ». Швидкість і глибина змін, які спостерігаються, мають, як мінімум, чотири головні наслідки. По-перше, стрімкого поширення набуває глобалізація, яка розглядалася як провідний тренд сучасних міжнародних відносин. По-друге, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного, багатопольярного. По-третє, цей перехідний світ став непередбачуваним, і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-четверте, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, зокрема і у сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дало змогу охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а отже, закономірності міжнародних відносин хоча і зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

У контексті зазначеної проблеми ключову роль сьогодні почала відігравати повномасштабна війна, яку розпочала росія проти України. Тому *метою* цього дослідження є аналіз причин початку війни та її впливу на трансформацію міжнародної безпеки.

Припущення стосовно бажання росії відновити власну імперію зробив Г. Кіссінджер у книзі «Дипломатія»: «Антикомуністична революція отримує значну підтримку по всій території колишнього Радянського Союзу. Антиімперіалістична революція, спрямована проти панування Росії, дуже популярна в нових неросійських республіках і виключно непопулярна в Російській Федерації. Бо російські угруповання, що стоять при владі, історично трактують свою державу в масштабах “цивілізаторської” місії. Переважна більшість провідних фігур у Росії, незалежно від їх політичних переконань, відмовляються визнати крах Радянської імперії чи легітимність держав-наступників, особливо України, колиски російського православ'я. Навіть Олександр Солженіцин, коли пише про звільнення Росії від диявольського породження в особі іногородців, які не бажають у ній залишатися, наполягає, що під керівництвом Москви мають залишатися Україна, Білорусь та населена слов'янами майже половина Казахстану, що разом становлять близько 90 % колишньої імперії. На території колишнього Радянського Союзу не кожен антикомуніст – демократ і не кожен демократ відкидає російський імперіалізм». Україну, як і Білорусь та Казахстан, Захід і Росія штовхали до ядерного роззброєння. Так планувалося зробити ще один полюс впливу, де центром була б Росія, яка ще зберігала свій ядерний потенціал, а колишні радянські республіки були під її сферою впливу. Тобто можна сказати, що західні лідери бачили в Росії союзника проти ймовірної загрози з Китаю. Україна спочатку й сама прагнула іти поряд з Росією як «старшим братом». Однак, українські лідери усвідомлювали небезпеку поглинання України Росією. Про це може свідчити те, що ми були наглядачами в СНД, на відміну від багатьох держав. Навіть під час агресії Росії проти Чечні в українському суспільстві залишилися позитивні настрої щодо російського народу. РФ володіла великою частиною українського інформаційного простору, і навіть зараз, у часи повномасштабного вторгнення, зберігає великий вплив. Вважаємо, що незважаючи на це, можна простежити тенденцію прагнення України до ЄС і НАТО після чергової агресії РФ. Однак ці прагнення до анексії Криму були тимчасовими.

Після другої війни в Чечні і конфлікту на острові Тузла Рада національної безпеки та оборони України під головуванням Президента Леоніда Кучми прийняла Стратегію щодо НАТО, яка передбачала перегляд політики позаблоковості на користь початку процесу, кінцевою метою якого мало стати здобуття Україною повноцінного членства в НАТО. Однак другому Президенту України на Стамбульському саміті НАТО вказали на численні проблеми всередині української держави. На додаток до цього, відбувався постійний тиск з боку Росії, поведінка якої описана в цитаті Єльцина: «Ми вас ніколи не відпустимо». Як відомо, Володимир Путін на зустрічі з українським Президентом у Ялті заявив, що українсько-російській інтеграції перешкоджає «агентура із західних країн». І в кінці свого терміну Президент України Кучма ухвалив від 15 липня вніс зміни до положень Воєнної доктрини України, виключивши слова, що вступ України в НАТО і ЄС є кінцевою метою політики євроатлантичної інтеграції держави.

Третій Президент України, Віктор Ющенко, мав євроатлантичні прагнення. Це було видно ще на Майдані, коли він виступав за реформи в Україні. У 2005 році він був присутній на саміті Україна–НАТО, де підтвердив свої наміри. Альянс у відповідь також заявив, що двері відчинені. Однак проросійські політики мали дуже велику силу в тодішній Україні. До того ж можна зазначити, що пізніше Президент був налаштований на Захід, а прем'єр-міністр на Схід, що грало на користь Росії, яка так і продовжувала протестувати проти прагнень Віктора Ющенка. Саме дуже розділена українська влада стояла на перешкоді вступу до Альянсу і реформ. Президент був занадто слабким і не міг сконсолідувати за собою керівників держави, не змігши впоратися з Юлією Тимошенко, котра грала свою гру. Віктору Ющенку вдалося подати заявку на план щодо членства в НАТО, але йому, як і Саакашвілі, відмовили. Західні лідери, а саме А. Меркель і Н. Саркозі, не хотіли псувати відносини із Путіним.

Анексію Криму, що почалася після втечі четвертого Президента України, можна розглядати як точку, що поділила українсько-російські відносини на «до» і «після». Ця подія змінила не тільки відносини, а й зародила новий міжнародний порядок, де Росія припинила бути буферною сферою впливу, а стала одним із центрів протистояння. Звичайно, цей центр не злився з Китаєм, котрий продовжував набирати силу, але стало зрозуміло, що в конфлікті Заходу і КНР РФ займе, ймовірно, або нейтралітет, або сторону останньої.

Західні лідери однозначно засудили анексію Криму, але й на цьому моменті деякі з них продовжували співпрацювати з Росією і нарощувати торгові відносини. Санкції, безумовно, вдарили по РФ, і вона навіть до 2022 року не відновилася до показників 2013 року. Але вони були все одно недостатніми. Країни СНД відреагували в більшості своїй нейтрально і закликали сторони не розпочинати військовий конфлікт. КНР на словах також засудила РФ і підтримала територіальну цілісність та суверенітет України, закликаючи сторони до діалогу.

Росія, анексувавши Крим і розпочавши гібридну війну на Донбасі, остаточно відштовхнула від себе Україну. Економіка Росії і України перелаштовувалися на інші ринки. У США і Росії почалися конфлікти в Сирії. Це свідчило про значне погіршення відносин між полюсами. Україна відтоді визначила свій курс на НАТО як гаранта безпеки, тому що більше жодним гарантіям не можна було вірити. Після того, як стало зрозуміло, що ні Україна, ні сепаратисти разом з російськими військовослужбовцями не зможуть досягнути перемоги на Донбасі, сторони вирішили укласти перемир'я, котре назвали «Мінські домовленості». Росія, ймовірно, могла зробити повномасштабне вторгнення, однак вона не була готова до серйозних санкцій, і важко сказати, наскільки тоді вони мали б шанси захопити Україну. Тому було вирішено закріпити результат. Насправді «Мінські домовленості» були більше вигідні Росії, адже навіть у разі їх невиконання в Україні «квазідержави» ДНР і ЛНР викликали нестабільність, що уповільнювало зростання економіки і віднімало ресурси. У випадку ж їх виконання РФ отримувала свої важелі тиску на українське керівництво через право вето Донецької і Луганської областей. Фактично Україна б стала російською маріонеткою. Це було вигідно також західним країнам, які могли ще деякий час купувати російські енергоресурси. Однак самі «Мінські домовленості» були дуже недосконалими, у них не було прописано точного порядку проведення тих чи інших дій, і процес їх виконання просто заморозився.

Реакція Заходу на повномасштабне російське вторгнення була виключно проукраїнською, і вони рішуче засудили агресію РФ. Загалом весь світ, за винятком 10 країн, виступив на під-

тримку України. Також була невелика кількість нейтральних країн, зокрема КНР, ПАР, колишні пострадянські республіки. Але цього було, м'яко кажучи, недостатньо. Навіть країни Заходу довгий час не надавали військової допомоги Україні, боячись реакції РФ і не вірячи в українську армію. Де-факто вони обмежились лише санкціями і гуманітарною допомогою. В ООН Росія активно використовувала право вето в Раді Безпеки. Тобто можна сказати, що міжнародна спільнота виявилась безсилою, і наша держава на початку повномасштабного вторгнення могла розраховувати тільки на власні сили. А держави Заходу в безсиллі вирішили дозволити Росії захопити українські території, реагуючи лише санкціями. Однак цього не сталося, і Україна вистояла, демілітаризуючи російську військову машину і ведучи партизанську війну на окупованих територіях, що робило нормальну логістику просто неможливою, особливо на півночі. Єдиний обласний центр, котрий змогла взяти Росія – це був Херсон. Водночас і їх керівництво впевнилось, що «СВО» пішла не за планом. Тому вони запропонували перемовини ще в перший день вторгнення, поступово зменшуючи свої вимоги через невдачі на фронті. Однак це ні до чого не призвело. На Заході ж зрозуміли, що вони переоцінили «другу армію світу» і що Україні потрібно надсилати озброєння для ведення повноцінної війни. На додаток, у Заході з'явився неочікуваний фактор, котрий країни повинні були враховувати – це проукраїнська суспільна думка. Напевно, неочікувано, що в усьому світі люди почали виходити з українськими прапорами і закликати свою владу надсилати зброю Україні. Як нам відомо, на Заході суспільна думка вирішує дуже багато, і влада там часто робить дії, орієнтуючись на неї також. Було зрозуміло, що РФ кинула виклик не тільки Україні, а й усьому західному світу. Україна повинна була стати щитом Європи, котрий стримує Росію, не переходячи до Третьої світової війни. Однак як ми знаємо, західні країни все одно боялися і бояться її. Про це свідчить їх бажання не розширювати конфлікт і не передавати важку техніку та авіацію. І це дуже погано, коли одна сторона боїться Третьої світової, а друга ні. Через це РФ може дозволити собі більш агресивно вести себе відносно Заходу. І найсмішніше в цій історії те, що варто США і їх союзникам дати відповідь на чергове порушення повітряного простору, Росія більше не буде робити провокацій.

Однак протистояння України і Росії можна назвати світовим протистоянням, де змагаються НАТО та його союзники, включно з Японією та Південною Кореєю, проти Росії, котрій виявляє підтримку Іран, КНДР, Білорусь, і останнім часом до цього підключається КНР, котра ставить РФ у все більшу залежність від себе.

Ми можемо спостерігати, як Західний світ (США–Європа–НАТО), котрий надсилає підтримку Україні, дає в багато разів більше, ніж може отримати від неї взамін. Тобто це можна назвати більше добровільною допомогою, котра ґрунтується на національних інтересах більше, ніж на моральних цінностях. Їх задача є в тому, щоб РФ перестала нести загрозу для Заходу і все-таки стала буферною державою з можливою мінімальною сферою впливу (тобто з Африки вона повинна піти також). Вважаємо, ці цілі не змінилися. Звісно, Росія повинна потерпіти в Україні страшну поразку, котра відіб'є бажання реваншу. У Росії для виконання цих умов не повинні прийти до влади ультраправі імперіалісти чи інші авторитарні лідери, подібні до Путіна. Це, на жаль, не можна гарантувати. Звичайно, у разі гіршого сценарію з метою недопущення Третьої світової Захід може погодитися на перемир'я між РФ і Україною, і не факт, що ми нарешті вступимо в НАТО. На це їм потрібно буде схилити Україну, що, ймовірно, їм не вдасться зробити без відповідного тиску. Однак незалежна, соборна Україна, котра є членом Альянсу, може суттєво посилити безпеку в Європі, і між НАТО та сферою впливу РФ не залишиться буферних держав у регіоні. Звичайно, метою НАТО може бути ще приєднання Кавказу до Альянсу для посилення безпеки і в тому регіоні.

Ці країни з великим запізненням, але все-таки почали надсилати військову і матеріальну допомогу Україні, і в такий спосіб дають відповідь на агресію.

Східний світ (Росія–Китай–Іран), навпаки, отримує від Росії набагато більше, ніж дає їй. Їм вигідно купляти дешеві енергоресурси і встановлювати фактично колоніальні ціни на них. Їх співпрацю можна охарактеризувати як вимушену, адже вони не можуть будувати повноцінні відносини з західними країнами, і працюють із тими, хто є такими, як вони. Особливу роль відіграє Білорусь, котра вміло маневрує, щоб втримати режим Лукашенка і не вступити в війну

проти України. Однак можна сказати, що вона є маріонеткою Росії. Можна також помітити, як зменшується вплив РФ у центральній Азії, де традиційно він був високим. Втрачає вона свій вплив і на Кавказі, де у неї фактично не залишилось союзників. Навіть Вірменію Росія ризикує втратити. Країнами, де вплив зберігається, є Африка і Сирія. КНР у східному світі займає роль лідера, тому що вона є єдиною державою, котра може за своїм потенціалом змагатися з країнами Заходу в прямому конфлікті в довгій перспективі. Однак для цього їм потрібні ресурси. Ресурси є в РФ. Тому вважаємо, що Росію вони не відпустять, і навіть якщо там станеться якась ліберальна революція, вони будуть прагнути її розпаду задля того, щоб створити маріонетки або анексувати багаті на корисні копалини Далекий Схід і Сибір. Тим паче, вони це можуть обґрунтувати «історичними претензіями» в якості приводу. Звичайно, такі виправдання в сучасному світі не працюють, тому в будь-якому випадку будуть зустрічні реакції з боку Заходу. КНР також має великий вплив на держави Африки, з котрими в неї є великий торговий обіг, що в 2022 році досяг 282 мільярдів доларів. Це дуже багато, порівняно з тією ж Росією, торговий обіг якої з Африкою є приблизно 15–20 мільярдів доларів. Китай також намагається посилити свій вплив і в Азії, де можна згадати ту ж ШОС. Переманює на свою орбіту Піднебесна і колишні країни сфери впливу Росії, зокрема Центральну Азію. Східний світ також, за ознаками, має наміри стати незалежним від долара і замінити його юанем. Це б зробило їх політику більш гнучкою і ще більше відділило б їх від західних країн.

Ці країни в переважній більшості зайняли на початку позицію нейтралітету щодо війни в Україні, однак згодом почали надавати підтримку Росії. Деякі країни економічну (Китай), а деякі і військову (КНДР, Іран).

Також вважаємо за потрібне проаналізувати ООН як майданчик для вирішення міжнародних суперечок і конфліктів. Де-факто абсолютна більшість країн організації засудила російську агресію, однак санкції ввели менше 50 країн. ООН же не має механізмів, які б завадили російській експансії. Також організація не в змозі вплинути на країни, котрі допомагають Росії.

Українсько-російський антагонізм, як бачимо, є дуже важливим театром, який формує сучасний міжнародний порядок. Це можна помітити у багатьох факторах.

Один із них є політичний. Росія своїми діями є першою великою державою, яка після розпаду Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин анексує території. Навіть більше, вона робить це, виправдовуючись історичними претензіями. Це є своєрідним сигналом для інших авторитарних і тоталітарних держав завойовувати території, які, на їх думку, належать їм за історичним правом. Найвідоміші претензіями є КНР на Тайвань, КНДР на Південну Корею, Сербії на Косово, суперечка між трьома державами за Кашмир. І багато з потенційних війн ризикують перетворитися на ядерні. Виходить, що держави, які прагнуть стабільності і нерозповсюдження війн на інші території, підтримують Україну, водночас держави, котрі хочуть розхитувати міжнародний порядок, – всіма руками за РФ.

Другий фактор є економічний. Ми можемо бачити, як колись міцно пов'язаний світ ділиться на окремі економічні зони, залежно від підтримки тієї або іншої сторони. Звичайно, цей процес є доволі повільним, але вже останніми роками торговий обіг між США і КНР падає, як і між Росією та країнами Заходу. Отже, держави хочуть не допустити економічного колапсу у разі війни. Політика санкцій також змушує країни переорієнтовуватись із одних партнерів на інших, однак це забирає стримуючий фактор. Тут також можна зазначити нейтральні країни, котрі можуть відігравати роль торгових посередників між сторонами в обхід санкцій. У цьому є певна вигода нейтралітету.

Отже, як ми можемо бачити, світ потребує нової системи міжнародних відносин. Цей порядок, вважаємо, має виключити Росію як буферну сферу впливу. Чому? Тому що РФ є єдиною державою у світі, яка демонструє, що готова випустити шість тисяч ядерних боєголовок на Європу, на США і якщо буде потреба, то на всі інші держави. Однак чи можливо це зробити? На жаль, вона нікуди не зникне. А навіть якщо вона розпадеться, процес евакуації ядерної зброї з території сучасної Російської Федерації, ймовірно, виявиться досить проблемним. Звичайно, якщо там станеться «ліберальна революція», вона виведе свої війська з території України, включно з Кримом і Донбасом, відмовиться від своєї ядерної зброї, світ стане значно стабільнішим і безпечнішим. У такому разі Росію потрібно інтегрувати в Західний світ, щоб за нею

спостерігати. Однак невідомою залишається реакція КНР на такі події. Вважаємо, що вона за такого розвитку подій почне проводити підривною діяльністю на території Росії з метою її розпаду і створення маріонеткових держав на Далекому Сході і в Сибіру.

Якщо Росія буде витіснена з території України і з нею буде підписаний мирний договір з незмінними кордонами, водночас Путін залишається при владі, РФ повинна бути виключена з Ради Безпеки ООН як постійний її член, санкції мають бути продовжені, а Україна бути в НАТО. Росія в цьому випадку, ймовірно, буде все більше зближуватись із КНР і утвориться умовний біполярний світ. Не виключаємо, що може відбутися експорт комунізму на Росію, і в такий спосіб на Білорусь. Вважаємо, буде створений своєрідний військово-політичний блок КНР, Росії та інших авторитарно-тоталітарних держав.

Задля створення саме системи міжнародних відносин у разі мирних переговорів між Україною і Росією повинні бути залучені представники ключових держав на міжнародній арені. Це повинні бути насамперед Західні союзники (США, Франція, Велика Британія, Німеччина, Польща, Японія, Південна Корея), Східний світ (Китай, Білорусь, Іран) та умовно «нейтральні» країни (Індія, Бразилія, Саудівська Аравія). Це є приблизний склад учасників мирної конференції, однак вважаємо, цих учасників буде достатньо для того, щоб система міжнародних відносин охоплювала всю земну кулю.

Україна у цій новій системі міжнародних відносин повинна відігравати роль регіонального лідера на рівні з Польщею. Для цього вона повинна мати сильну економіку, сильну армію та створити умови для повернення українських громадян, які виїхали за кордон через війну.

Abstract. This study is a scientific investigation into the causes of the beginning of the Russian-Ukrainian war and its impact on the transformation of international security. The novelty of this intelligence consists in attempts to combine the domestic political agenda in Ukraine with external factors that influenced our state.

Keywords: international security, Russia's war against Ukraine, global transformation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Braumoeller B. The Great Powers and the International System. Systemic Theory in Empirical Perspective. Cambridge University Press, 2013. 297 p.
2. Buzan B., Waever O. Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 564 p.
3. Веймер Д. Л., Вайнін Е. Р. Аналіз політики. Концепції і практика. Київ: Основи, 2000. 654 с.
4. Дейна А. Китай посилює вплив на Африку, зміцнюючи з нею економічні зв'язки. URL: <https://zn.ua/ukr/china/kitaj-posiljuje-vpliv-na-afriku-zmitsnjuchuzi-z-neju-ekonomichni-zvjazki.html>
5. Кучма відмовився від НАТО, бо його розізлили в Стамбулі? *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/07/27/3001441/>
6. Регіональні підсистеми міжнародних відносин: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / відп. ред. проф. О. П. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 444 с.
7. Катамадзе М. Саміт Росія-Африка: кому й який зиск? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/samit-rosiaafrika-komu-so-vigidno/a-66368912>
8. Храбан І. А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія. Київ: Варта, 2005.
9. Кучма Л. Шляхом радикальних реформ. Київ, 1994.
10. Волинський С. Ющенко веде Україну в НАТО. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/927314.html>
11. Опасенко О. Ющенко розповів, хто «вкрав» в Україні членство в НАТО. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/jushchenko-rozproviv-khto-vkrav-v-ukrajini-chlenstvo-v-nato-940927.html>

ПРИСУТНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ПВК В АФРИЦІ ЯК РЕГІОНАЛЬНА І СВІТОВА ЗАГРОЗА

В. Р. Іжаківський, І. Г. Паніна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей російської присутності в Африці в контексті ризиків регіональної і глобальній безпеці. Автором проаналізовано матеріали ЗМІ, статистичні звіти, журналістські розслідування й інші джерела, що дало змогу узагальнити інформацію щодо діяльності приватних військових компаній на Африканському континенті. Зроблено огляд розвитку співпраці Росії з африканськими країнами та оцінку ризику переростання окреслених загроз із регіональних у світову кризу.

Ключові слова: приватні військові компанії, ПВК, «група Вагнера», перевороти, воєнні злочини, Африка, Росія.

Вступ. Із 2013 року Росія активно розширює свою присутність на Африканському континенті. Москва має значний економічний, політичний та військовий вплив, який в умовах повномасштабного вторгнення на територію України є для неї життєво необхідним. Завдяки постійному втручанню у внутрішні справи держав континенту й наданню їм підтримки вона отримує прибічників під час голосування за певні резолюції ООН. Росія створює імідж борця за право незахідних держав самим вирішувати свою долю в новому, на її глибоке переконання, багатополярному світі, де західна гегемонія закінчилась [1].

Питання неоколоніалізму та ролі провідних держав світу в процесах, що відбуваються в Африці, є предметом широкої дискусії. Іноземні дослідники, як-от В. Гумеде, Т. Л. Дейч, Р. Каплан, С. Ксав'єр аналізують вплив ЄС, США, КНР, Індії на держави Африки й особливості взаємозалежності між ними, проте основна увага науковців зосереджена на аспектах, пов'язаних зі слабкістю африканських держав, причинах перманентної кризи на континенті, розбудові миру та повоєнному відновленні.

З іншого боку, саме Росія стала тим актором, який унеможлиблює нормалізацію ситуації в Африці. На особливу увагу заслуговує діяльність численних російських найманців у військових кампаніях і воєнних переворотах у Центральній, Східній і Західній Африці. Ця тематика здебільшого постає на шпальтах закордонних і вітчизняних видань, але не у фахових наукових журналах, саме тому метою цієї статті є спроба окреслити особливості російської присутності в Африці, проаналізувати й узагальнити інформацію щодо діяльності приватних військових компаній (далі – ПВК) в контексті ризиків регіональної і глобальній безпеці. Автор статті намагався продемонструвати, наскільки серйозною регіональною проблемою є присутність російських ПВК для Африки та як вона може перерости у глобальну без належної реакції з боку світової спільноти.

Основна частина. Африканський регіон впевнено можна назвати континентом нестабільності. Другий за розміром материк у світі з величезною кількістю ресурсів, Африка давно є ареною боротьби між різними силами за контроль над цим материком. Це різноманітні корисні копалини, якими Африка і її населення, що постійно зростає, забезпечені в достатку. Населення континенту є дуже строкатим лінгвістично, етнічно та релігійно, що створює постійний ризик сепаратизму та тероризму. У багатьох країнах Африки разом співіснує багато народів із різними мовами та релігією, і це ускладнює процес створення єдиної держави із домінуючою титульною нацією. Так, у Субсахарській Африці одночасно можуть співіснувати представники більше ста народів, християнства, ісламу та племінних вірувань. Відсутність домінантної релігії, поєднання ісламу, християнства і місцевих культів є тим фактором, який дезінтегрує та значно ускладнює політичний діалог.

Сучасні кордони держав Африки є колоніальним спадком: колишні метрополії не надто переймалися через етнічний та релігійний склад колоній, а лише забезпечували собі доступ до важливих ресурсів і шляхів транспортного перевезення. Під час холодної війни США та СРСР також вели боротьбу за континенти, підтримуючи різних диктаторів, які їм симпатизували. Це протистояння почалося під час деколонізації, коли африканські народи почали створювати власні інститути державного управління. Через відсутність досвіду державотворення до влади часто

приходили диктатори та воєнна хунта, а їх активно підтримували США та СРСР в обмін на підтримку цією державою західного чи комуністичного блоку.

Наслідком такої політики стало те, що Африка перетворилася на надзвичайно конфліктний регіон. Наприклад, у Демократичній Республіці Конго та Нігерії проживають приблизно 200 народів, які важко співіснують. Ми були спостерігачами Великої африканської війни, причинами якої також були етнічна та релігійна строкатість населення. Сьогодні в Африці діє безліч сепаратистських і радикальних терористичних. Серед лідерів багатьох африканських країн виникає потреба в інструменті, що допоможе їм посилити свою владу, знищити усіх повстанців і централізувати державне управління. Знову зростає інтерес у провідних міжнародних акторів до Африки. Китай, РФ, Індія та Арабські держави, оцінюючи ситуацію на континенті, активно пропонують безпекові послуги лідерам африканських країн.

Присутність російських військових на континенті є проявом так званої « нової бійки за Африку » (англ. *Scramble for Africa*), про що пишуть світові ЗМІ та експерти [2, с. 402]. На перший погляд здавалося, що тривалий час Росія утримувалася від такого суперництва, проте сьогодні ситуація на Африканському континенті виглядає загрозливо: демократія і ліберальні цінності сприймаються як виклик африканській державності, тому багато країн підтримують Росію у її «боротьбі з імперіалістичним Заходом».

На голосуваннях в ООН чимало африканських країн утримуються від прийняття резолюцій щодо засудження РФ за агресію проти України, офіційні представники та лідери цих країн виступають ініціаторами мирних перемовин між Києвом та Москвою. І така ситуація не є дивною, адже за поширенням військового впливу одразу йде економічний та політичний. Активно проводиться пропагандистська робота із дискредитації Заходу та створення іміджу «спасителя пригнічених націй» для РФ. За свої послуги офіційні особи в Москві отримують значну частку активів великих гірничодобувних компаній, які займаються видобутком цінних корисних копалин. На думку Е. Банго, найголовнішою проблемою є слабка реакція світової спільноти на те, що відбувається в Африці [3]. Введення санкцій більше не є дієвим засобом стримування експансії Москви в Африку, адже вона пристосовується.

Активним інструментом Росії для посилення її впливу на континенті стало залучення великої кількості приватних військових компаній у регіональні конфлікти. Загальною проблемою для усіх держав Африки є боротьба з тероризмом і сепаратизмом, і особливо актуальною вона стала після згорання операції збройних сил Франції «Opération Serval» із боротьби з радикальним ісламізмом у Центрально-Західній Африці. Саме тоді російські ПВК почали активно співпрацювати з диктаторськими хунтами, пропонуючи свої послуги у придушенні терористів або сепаратистів [4]. Також було помічено багато слідів того, що представники ПВК активно залучаються у державні перевороти в Африканських країнах. Останнім прикладом став Нігер, де 26–27 липня до влади прийшла «Національна рада з охорони Батьківщини», яка одразу ж почала активно співпрацювати як з російським урядом, так і з російськими ПВК [5].

Найвідоміша ПВК, яка активно працює в Кенії, ЦАР, Малі, Буркіна-Фасо, Мадагаскарі, а віднедавна і в Нігері, – «група Вагнера» [6]. Її робота активно висвітлювалась у багатьох західних медіа, ЗМІ опозиційних африканських сил і на російських ресурсах. Підтримка самопроголошеного фельдмаршала Лівійської національної армії Халіфи Хафтара створила для РФ «плацдарм» для поширення свого впливу в Африку.

Перші російські найманці з'явилися в регіоні на початку 2017 року, коли Лівійська національна армія (далі – ЛНА) уклала з російською військовою компанією «РСБ-Груп» контракт на розмінування в портовому комплексі Бенгазі, другому за величиною місті країни [7]. Група Вагнера вперше з'явилася в травні 2018 року під час наступу Лівійської національної армії на місто Дерна як останній оплот ісламістських ополченців та Ісламської держави на сході Лівії, очолюваного Лівійською національною армією. У березні 2019 року лідер ЛНА зустрівся з міністром оборони РФ Сергієм Шойгу та керівником приватної військової компанії «Вагнера» для уточнення детального переправлення сил ПВК до Лівії [7]. Під час вирішального наступу ЛНА на Триполі члени ПВК «Вагнера» активно були задіяні як у бойових діях, так і в якості радників. Однак перебіг боїв за столицю Лівії переломили турецькі ударні безпілотники, які завдали важких втрат бойовикам. Після оголошення лідером ЛНА вирішального наступу на

Триполі Туреччина направила в Лівію великі сили, завдяки яким ЛНА та «Вагнер» були розбиті. Після поразки їх основним завданням стало зупинити просування турецьких сил та сил Уряду національної згоди на Схід [7].

У Судані все починалось лише зі 100 осіб, які займалися тренуванням армії. Далі їх кількість зростає до 500 осіб, а коли в 2019 році Судан сколихнули масові протести, бойовики «групи Вагнера» були задіяні для їх придушення. Потім, у 2021–2022 роках, ПВК «Вагнер», за словами Рамані, зміцнила зв'язки з Силами швидкої підтримки, які зараз воюють із регулярною армією і генералом аль-Бурханом [8]. Проблема полягала в тому, що Пригожина цікавили золоті копальні, якими заволодів командувач Сил швидкої підтримки генерал Мохамед Хамдан Дагало, також відомий як Хеметі. Проте після невдалого заколоту та смерті Пригожина «Вагнер» залишається нейтральним та укладає нові контракти зі співробітництва з урядом [8].

Центрально-Африканська Республіка була вкинута в глибокий хаос у 2013 році, коли тодішній президент Франсуа Бозізе був скинутий повстанням, що спричинило черговий раунд бойових дій між розрізненими збройними угрупованнями, які контролюють значні ділянки території. Президент ЦАР Фостен-Аршанж Туадера, обраний у 2016 та 2020 роках, звернувся до Росії за допомогою в боротьбі з повстанськими угрупованнями. РФ посилила свій вплив, спочатку туди відправляючи своїх інструкторів, але вже невдовзі в ЦАР опинилося 1 500 найманців та інструкторів. Багато з них воюють пліч-о-пліч із армією проти повстанців. Вплив Москви в ЦАР є настільки великим, що в місцевих школах навіть викладають російську мову. Саме в цій країні активно просувається лозунг «Росія – наш брат, який захищає та звільняє від західного колоніалізму» [9]. На території ЦАР функціонує безліч пропагандистських телеканалів і холдингів, які співпрацюють із російськими джерелами масової інформації.

У Малі протягом понад 10 років ведеться боротьба з ісламістами, які захопили північ країни. Ситуація дійшла до критичного стану, що навіть були задіяні сили Франції та ООН, проте після державних переворотів 2020 року французькі війська залишили Малі. Перед новим диктатором постало питання допомоги у боротьбі з ісламістами. Так, у 2021 році Малі почала переговори з ПВК «Вагнера» про початок співпраці в оборонній та безпековій сфері. Перша база «вагнерівців» з'явилася у столиці Бамако в районі аеропорту. Її почали зводити ще в листопаді 2021 року, а до кінця вересня 2022 року на ній уже розміщувалися різні будівлі та бараки. На базі в аеропорту Севаре, що неподалік міста Мопті, нещодавно було помічено безпілотники «Байрактар», які були закуплені урядом Малі у Туреччини, що доводить таке: росіяни мають прямий доступ до зброї армії Малі [10]. Представників «Вагнера» було неодноразово звинувачено у скоєнні воєнних злочинів проти місцевого населення. Такі свідчення дають нам уявлення про те, як працює ПВК і якими методами вона досягала своїх цілей в африканських країнах [11].

Після заколоту уряду ЦАР та Малі були сильно стурбовані, адже «вагнерівці» є важливим складником боротьби із повстанцями. Під час брифінгу міністр закордонних справ Росії С. Лавров заявив: «...Стосовно ПВК “Вагнер”, які теж там працювали, а також у кількох африканських країнах. Це домовленість між відповідними урядами та цією компанією. Ще два роки тому у вересні 2021 р. на Генеральній Асамблеї ООН Міністр закордонних справ Малі А. Діоп з трибуни Генасамблеї (коли кулуарами ширилися чутки та спекуляції) сказав, що Республіка Малі занепокоєна перспективами гарантування своєї безпеки, рішенням французького уряду згорнути операцію “Бархан” і супутнім рішенням ЄС теж піти з Малі. ...Яка буде доля цих домовленостей між африканськими країнами та ПВК “Вагнер” – вирішувати насамперед урядам відповідних країн. Наскільки вони будуть зацікавлені продовжувати цю форму співпраці для забезпечення безпеки органів влади» [12]. Як бачимо, міністр закордонних справ РФ визнав факт присутності російських ПВК в країнах Африки та запевнив під час короткого брифінгу, що вони діють на підставі «офіційної державної угоди», на основі якої «тренують офіцерів» [27].

Отже, вплив Москви в Африці є дійсно значним, і проаналізувавши найгучніші та значущі операції російських ПВК, зокрема «групи Вагнера», можемо говорити про поступове і планомірне проникнення РФ в Африку. Це несе значні загрози для світової спільноти через доступ до ресурсів африканських країн, їх пряму залежність від Москви та можливість обходити санкції.

Все це є частиною нових неоколоніальних «перегонів» між впливовими міжнародними акторами на світовій арені. Без належної уваги з боку ООН, ЄС та США ми станемо свідками світової кризи, яка розгортатиметься в низці країн Африки з новою силою та спричинить зміни не лише в сусідніх регіонах, а й на світових ринках.

На думку автора статті, поточна ситуація в Африці вже є регіональною загрозою, яка переростає в світову кризу. Зростання впливу РФ в Африці приводить до дестабілізації багатьох країн. Російські ПВК підтримують хунти і диктаторів, лояльних до Кремля, які чинять злочини на території своєї країни для утримання влади. Так зване «спасіння» у вигляді «групи Вагнера» й інших ПВК тільки погіршує ситуацію. Їхні криваві методи відновлення стабільності в регіоні в подальшій перспективі призведуть до ще більшої нестабільності на континенті. Варто зауважити, що будь-яка криза в Африці має болісні наслідки для всього світу. Європа досі не може оговтатися від нескінченних хвиль мігрантів з Африки. Тероризм, який зароджується в африканських країнах, повільно поширюється на інші регіони світу.

Дискусійною є тема залучення ООН до вирішення конфліктів на Африканському континенті. З одного боку, є позитивні приклади встановлення та підтримання миру за її посередництва, саме ця організація регулярно надає гуманітарну допомогу й веде діалог із владою. З іншого боку, низка держав Субсахарської Африки фактично є залежною від цієї допомоги, а миротворчі місії ООН показали свою повну нездатність у врегулюванні конфліктів на середню та довготривалу перспективу в країнах, як-от Малі, ЦАР, Чад, через що зростає попит на різні ПВК. Ситуацією вдало користується не тільки Москва, а й Пекін. Так, політична нестабільність, економічний колапс, гуманітарні проблеми породжують сильну залежність африканських країн від провідних міжнародних акторів. Африка, на думку автора статті, стає жертвою неоколоніалізму. Не слід забувати про те, що Африка є ресурсною базою для Москви, яка наразі веде повномасштабну війну проти України. Африка відіграє у тривалості війни в центрі Європи також значну роль, оскільки вивезені з континенту ресурси у вигляді дорогоцінних металів укріпили золотовалютні резерви й забезпечили Росії відносну фінансову стійкість навіть в умовах санкційної політики. Як зазначає В. Горбулін, світ вступив у фазу гібридних війн, і світовій спільноті (здебільшого Заходу) не слід чекати становлення нового світового порядку: новий світовий порядок вже настав, і це епоха гібридних війн за вплив [13].

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the Russian presence in Africa in the context of risks to regional and global security. The author analyzed media materials, statistical reports, journalistic investigations and other sources, which allowed to summarize information on the activities of private military campaigns on the African continent. The author reviews the development of Russia's cooperation with African countries and assesses the risk of these threats escalating from regional to global crisis.

Keywords: private military companies, PMCs, Wagner Group, coups, war crimes, Africa, Russia.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Черногор Я., Радь П., Черниш А. Анатомія «ПВК Вагнера»: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню. *Українська призма*. 2023. URL: <http://prismua.org/wagner>
2. Регіональні підсистеми міжнародних відносин: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / відп. ред. О. П. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. 444 с.
3. Bango E. U.S. cable: Russian paramilitary group set to get cash infusion from expanded African mine. *Politico*. 01.19.2023. URL: <http://surl.li/lcspe>
4. What are Russian mercenaries doing in West Africa? *BBC News Africa [YouTube]*. 12.05.2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ctyfn1dk_eM
5. Гулевич В. Смена власти в Нигере: французы, на выход?! *Международная жизнь*. 02.08.2023. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/41631>
6. Rampe W. What Is Russia's Wagner Group Doing in Africa? *Council on Foreign Relations*. 2023. URL: <https://www.cfr.org/in-brief/what-russias-wagner-group-doing-africa>
7. Kharief A. Wagner in Libya – combat and influence. *Rosa Luxemburg Stiftung*. 2022. URL: <https://rosaluxna.org/publications/wagner-in-libya-combat-and-influence/>
8. Da Waal A. Sudan's Descent Into Chaos. *Foreign Affairs*. 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/sudan/sudans-descent-chaos>
9. Lister T., Shukla S., Clarissa W. Putin's private army. *CNN*. 2023. URL: <http://surl.li/lcrxz>
10. Турецкие беспилотники Bayraktar обнаружены на военной базе ЧВК Вагнера в Мали. *The Insider*. 07.08.2023. URL: <https://theins.ru/news/264894>

11. One Year of Wagner in Mali. *All Eyes on Wagner*. 2022. URL: <https://alleyesonwagner.org/2022/11/20/one-year-of-wagner-in-mali/>
12. Брифинг министра иностранных дел Российской Федерации. *Министерство иностранных дел Российской Федерации*. 2023. URL: <http://surl.li/mazig>
13. Горбулін В. Світова гібридна війна. Український фронт. Харків: Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 496 с.

УДК 903'1.5»637»(4-11):316.347](091)

СОЦІАЛЬНИЙ СВІТ КАТАКОМБНИХ КУЛЬТУР: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ СЮЖЕТ

В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко

Анотація. Вивчення катакомбних культур бронзового віку Східної Європи має вагоме місце у сучасній науці як з погляду індоєвропейської проблематики, так і через цікаві крос-культурні впливи доби середньої бронзи. Спільність племен, щодо походження яких все ще точаться дискусії, має чимало загадок і у соціальній площині. У статті проаналізовано праці авторитетних науковців ХХ століття і сьогодення, які стосуються дослідження соціального стану катакомбних племен.

Ключові слова: Східна Європа, бронзовий вік, катакомбні культури, соціоархеологія, історіографія.

Вступ. Нагромадження археологами великого масиву знахідок, що відбувалося протягом перших десятиріч дослідження пам'яток катакомбної культури, з часом стало набувати нової якості, яка, зокрема, проявлялась у появі узагальнюючих праць з катакомбної проблематики, а згодом і досліджень із соціоархеологічної проблематики. У цій сфері українська археологічна наука досягла чималих результатів, висвітленню яких присвячено запропоновану статтю.

Основна частина. Ще під час розкопок 1901–1903 років у басейні Сіверського Дінця в Ізюмському та Бахмутському повітах археологом В. Городцовим було досліджено й систематизовано масив курганных поховань бронзового віку, які пізніше склали т. зв. «городцовську тріаду». Звичайно, вивченням «скорчених кістяків» почали займатися і до нього, у ХІХ столітті, але саме В. Городцов, натрапивши на велику кількість різночасового археологічного матеріалу, помітив, що поховання різнилися між собою поховальними наборами, формами трупопокладення небіжчиків, а найголовніше – могильними спорудами, за якими й назвали культури. Одні небіжчики були поховані у прямокутних перекритих ямах, звідси походить назва – «ямна культура»; ті небіжчики, які були поховані у так званих катакомбах, стали називатися представниками «катакомбної культури»; інші, які були поховані в ямах з дерев'яними колодами, по-іншому – зрубам, дістали назву «зрубної культури». Дослідник побачив закономірність, що кожна з цих культур наслідує попередню, і відповідно цього запропонував періодизацію бронзового віку, яка поділила його на ранній, середній та пізній етап відповідно. Тоді ж разом з археологом Н. Веселовським вони припустили, що певний спосіб поховання може бути пов'язаний зі статусом померлих [1, 188].

Упродовж наступного століття з різною інтенсивністю дослідження тривали. Радянські та українські науковці домоглися неабияких успіхів у вивченні особливостей функціонування племен доби палеометалів. Була доповнена періодизація В. Городцова, виділені нові, не менш цікаві культури, зроблені відкриття у площині походження, зокрема запропоновані фундаментальні теорії про зв'язок Північного Причорномор'я з походженням індоєвропейців. Незважаючи на позитивну динаміку, фрагментарність джерел вплинула на те, що соціоархеологічна площина нечасто ставала об'єктом досліджень науковців, і особливо це помітно у вивченні катакомбної культури.

Одним зі знаних науковців, який займається вивченням соціального світу катакомбних культур, є С. Пустовалов. У 2005 році вийшла його монографія «Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я», десятьма роками пізніше побачила світ його дисертація «Етносоціальна характеристика ямно-катакомбного суспільства Північного Причорномор'я». У цих двох ґрунтовних роботах, які стали підсумком його багаторічної праці, науковець не тільки доходить важливих висновків, про які ми поговоримо згодом, а й описує наробітки його колег-попередників. Наведені факти засвідчують, що системне вивчення катакомбної спіль-

ноти почалося лише з 60-х років ХХ століття, а зацікавленість вчених питаннями соціальної диференціації почалася лише з кінця 80-х – початку 90-х років [2, 9–13; 3, 18–26]. Про певний застій у вивченні цих традиційних племен у 30-ті роки і поживлення у 60-ті роки пише і С. Братченко у монографії «Донецька катакомбна культура раннього етапу» [4, 3–6]. Незважаючи на довгі паузи, вивчення особливостей функціонування катакомбної спільноти (далі – КС) не вщухало від часів її відкриття.

У 30-х роках ХХ століття до розробки питань КС долучилися провідні археологи того часу Б. Латинін, Г. Подгаєцький, П. Риков, а також прихильник міграційної теорії походження катакомбників М. Артамонов і прихильниця автохтонної теорії О. Кривцова-Гракова [5, 5–8]. Цими науковцями було започатковано виділення локальних груп у межах катакомбної культури та поставлено питання щодо її походження. С. Пустовалов називає М. Артамонова одним із небагатьох науковців, які торкалися питань соціоархеології в КС [2, 9]. У статті «Совместные погребения в курганах со скорченными и окрашенными костяками» (1934 р.) на основі аналізу колективних поховань він зробив висновок про складну соціальну структуру суспільства. У спільних похованнях чоловіка та жінки катакомбної культури М. Артамонов бачив звичай умертвіння жінки, викликаний на початковій стадії розвитку патріархальних відносин неміцністю становища дружини в роді чоловіка [6, 108–126]. Л. Клейн зазначав, що перша спроба вивчити колективні поховання зі скорченими кістяками належить В. Равдонікасу, який у 1929 році написав статтю «Обряд умерщвления женщин в древности» [7, 91].

1955 року побачила світ монографія «Племена катакомбной культуры» Т. Попової, учениці О. Кривцової-Гракової, яка підбила підсумок півсторічного періоду дослідження цієї культури. Авторка не лише поділила катакомбну культуру на 6 локальних варіантів, а й припускала наявність у її носіїв майнової диференціації, тобто наявність бідних та багатих родин у межах одного племені. Посилаючись на праці Ф. Енгельса, археологиня писала і про зміну ролі жінки в суспільстві через привласнення худоби, за якою традиційно наглядали чоловіки: «...в кожному кургані цього часу основним є чоловіче поховання – поховання голови патріархальної родини». В цьому сенсі важливими видаються і колективні поховання, які, за свідченням науковиці, демонструють появу «залежних членів у патріархальному суспільстві». Цікавими є її міркування щодо інституту вождівства: «...якщо у минулу епоху ми бачимо, що вищим органом влади була рада старійшин, то наразі місце голови займає вождь» (переклад з російської наш – В. К.) [8, 158–164].

Від 1960-х років вивчення доби середньої бронзи стає ще більш привабливим. Катакомбною проблематикою займаються С. Братченко, В. Кіяшко, Б. Шрамко та інші. Розробці проблематики катакомбної культури, зокрема її походження, присвятив дисертаційне дослідження «Происхождение донецкой катакомбной культуры» Л. Клейн. У статті «Катакомбная культура – катакомбные культуры» автор дійшов висновку, що раніше виділені локальні варіанти катакомбної культури насправді є спорідненими культурами, і поставив питання про виділення катакомбної археологічної спільноти [9, 170–176]. Коло інтересів Л. Клейна було надзвичайно широким, і хоча у своїх працях він зосереджувався переважно на дослідженні матеріальних пам'яток чи питаннях походження та генезису КС, науковець торкався і питань суспільного ладу. У статті «Перегляд катакомбної спільноти», яка була написана з нагоди монографії С. Пустовалова 2005 року, автор, посилаючись на свою попередню німецькомовну працю «Багаті катакомбні поховання» (1967) [7, 90] наголошував, що атрибутом влади у катакомбників могли виступати стріли, а не тільки булави або бойові сокири, як зазначав С. Пустовалов (2005). Л. Клейн намагався пояснити велику кількість катакомбних колективних поховань, але на відміну від Т. Попової, вбачав причину не у «підкоренні патріархальному голові», а у системі певних сексуальних традицій, притаманних цій спільноті. Зокрема, Л. Клейн, вбачаючи у катакомбників індоаріїв, пропонував порівнювати катакомбні уявлення з індійською релігійною традицією [7, 90–92].

У 70–80-тих роках ХХ століття зросла кількість новобудовних експедицій і досліджених ними пам'яток. Попри накопичення великої кількості археологічного матеріалу, його соціальна інтерпретація все ще мало цікавила археологів. Але все ж серед наукових кіл виникла дискусія про наявність в означених племен ремесла (О. Шапошнікова) та форм, у яких існувало

суспільство (С. Березанська, А. Нечитайло). У 1980 році І. М. Шарафутдінова припустила, що сокири-молоти були атрибутами шаманів [3, 18–26], у 1983 році І. Ф. Ковальова зробила висновок про рівень сімейної організації ремісників та високий соціальний статус майстрів-ремісників [3, 18–26]. У 1989 році вийшла її праця «Социальная и духовная культура племен бронзового века», де дослідниця писала про знахідки «помертвих масок» у катакомбників, зіставляючи це з «предсмертним портретуванням» міккенських аристократів, традицією, яка, ймовірно, потрапила до Мікен з Єгипту. Дослідниця пише про престижні поховальні комплекси з сокирами-молотами для «видатних представників общинно-родового колективу». З інтересом сприймаються її висновки, що сокири, булави й набори зброї можна побачити у похованнях старійшин з менш вираженою функцією військового лідерства, але з більш вираженою статевіковою градацією [10, 10–18]. Дуже значущою нам видається ідея про уявлення потойбічного світу як ярусного, відразу з'являються аналогії зі скандинавським Ітдрасіллем.

У першому томі «Археологии УССР» С. Братченко з О. Шапошніковою виділяли харківсько-воронезьку, донецьку, дніпро-азовську та інгульську катакомбні культури [11, 403–420]. Трохи пізніше С. Братченко запропонує виділення «донецько-донської катакомбної культури» з локальними варіантами [12, 4–5]. Ці культури мають як подібності, так і суттєві відмінності. Російський археолог В. Массон писав, що суспільні відносини (під якими ми розуміємо усю сукупність відносин соціальних – В. К.) впливають на формування ідеологічних уявлень, які, з свого боку, впливають на формування поховальних ритуалів [10, 8]. Тому, ймовірно, подібність і відмінність реманенту у катакомбних культурах впливала і на суспільні патерни поведінки.

Дослідження таких схем поведінки, зокрема на основі аналізу донецької та інгульської катакомбних культур, здійснив С. Пустовалов. У 1990 році в журналі «Археологія» була видана його стаття «Багатокамерні поховання та деякі питання соціальної структури катакомбної спільності». У статті він виділяє такі показники: «розмір насипу», «наявність досипки», «складний поховальний ритуал», «особливості положення небіжчика», «багатий інвентар». На основі аналізу цих показників він доходить висновку, що одним з маркерів соціального статусу може бути «обсяг праці, затраченої для здійснення поховальної обрядовості». У цій же статті автор наголошує на «соціальній неординарності більшості поховань». Артефакт, як-от череп або «культ черепів», був притаманний для донецької культури і також свідчить про високий соціальний статус небіжчика [13, 63–66].

У монографії 2005 року С. Пустовалов доходить висновку, що КС (у контексті взаємовідносин ямної та катакомбної культур) мала станово-кастовий характер, де представники ямної культури займали найнижчі позиції, а представники катакомбної – найвищі [2, 30; 141–143]. У докторській дисертації (2015) С. Пустовалов провів, зокрема, соціальний аналіз інгульських та східнокатакомбних поховань та дійшов висновку, що інгульські поховання мають складніший, хоча і економічніший за східнокатакомбний поховальний ритуал. Він помітив, що в інгульських похованнях відмічається тенденція високого соціального стану значної частини жінок, подібна тенденція, щоправда з меншим відсотком, намічається і для східнокатакомбних поховань [3, 165–176]. Основою таких висновків слугувала наявність зброї у жіночих похованнях та розмір шахт і камер, відповідно до чоловічих та дитячих. За результатами досліджень науковець зробив висновок, що катакомбники мали розгалужену соціальну стратифікацію. Дослідник наголошує на складному характері соціальної структури цього населення через наявність парних поховань із насильно вбитим одним небіжчиком.

Іншим дослідником, який досліджує питання соціальної структури катакомбного суспільства, є С. Санжаров. У статті «О социальной структуре катакомбного общества восточной Украины (эпоха средней бронзы)» дослідник зробив акцент на племені та сукупності племен як центральній одиниці організації суспільства. Науковець наголошує на поєднанні в одній особі на верхньому рівні катакомбної соціальної ієрархії світських, військових та сакральних функцій. До символів влади С. Санжаров, як і С. Пустовалов, зараховує кам'яні сокири-молоти (орнаментовані, з бронзовими пластинами руків'я) та булави, в інгульській культурі – штрикала. Зазначає він і про високий соціальний статус померлого, у могилі якого було знайдено крем'яні наконечники стріл [14, 149; 152–156]. Авторка статті погоджується з думкою С. Санжарова про

те, що наявність великої кількості металевих предметів у похованнях є не стільки соціальним маркером, скільки показником забезпеченості металом загалом. Археолог підсумовує, що соціальна верхівка КС була багаторангова і знаходилася на початкових стадіях майнової диференціації [14, 157]. Зі свого боку, дослідник А. Дубяга, провівши аналіз катакомбних поховань, дійшов висновку про відсутність високого соціального статусу воїнів-лучників у катакомбному суспільстві. Тут варто зазначити, що за основу аналізу було взято поховання з луками, а не зі стрілами [15, 30–32]. Науковий діяч, взявши за основу елементи озброєння, провів статево-віковий аналіз поховань Донецько-Донського варіанта катакомбної культури. За його розрахунками, зброя переважала у дорослих похованнях, проте подибується вона і в одинарних дитячих похованнях. Елемент, як-от «булава» (який вчені здебільшого іменують владним атрибутом – *В. К.*), відсутній у дитячих похованнях зовсім [16, 54–55].

Висновки. Отже, вивчення катакомбних культур на теренах України, яке фактично розпочалося ще наприкінці ХІХ століття, отримало свій розвиток у середині ХХ століття і сьогодні є однією з перспективних тем для досліджень у контексті індоєвропейської проблематики. Звужування фокусу дослідження до соціального складника відбувалося паралельно з загальним дослідженням цих скотарських племен, початком повноцінних соціоархеологічних розвідок можна вважати 90-ті роки. Сучасний стан розробки теми, хоча і має солідний бекграунд, все одно залишається певною мірою незадовільним. Попри те, що українські археологи мають у своєму розпорядженні чималий фактичний матеріал, його фрагментарність, застарілість методів роботи з джерелами та відсутність нових археологічних та антропологічних даних ускладнює сучасним дослідникам роботу з соціальними аспектами у скотарів доби середньої бронзи, велика кількість припущень та гіпотез не знаходить реального втілення. Подальше глибоке дослідження із залученням нових методів обробки даних та співпраця з іноземними партнерами допоможе цій проблематиці актуалізуватися і знайде нових дослідників, зокрема в середовищі молодих науковців.

Abstract. The study of catacomb cultures of the Bronze Age of Eastern Europe has an important place in modern science, both from the point of view of Indo-European issues, and because of the interesting cross-cultural influences of the Middle Bronze Age. The community of tribes, the origin of which is still under discussion, has many mysteries in the social world as well. The article analyzes the works of authoritative scientists of the 20th century and today, which relate to the study of the social system of the catacomb tribes.

Keywords: Eastern Europe, Bronze Age, catacomb cultures, socioarchaeology, historiography.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ушкава Ю. В. Соціальна структура ямної спільності: погляди на проблему. *Наукові записки НаУКМА*. Том 20. Спеціальний випуск. 2002. С. 188–190.
2. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ, 2005. 416 с.
3. Пустовалов С. Ж. Етносоціальна характеристика ямно-катакомбного суспільства Північного Причорномор'я: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05. Київ, 2015.
4. Братченко С. Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. Ч. І. Луганськ: Шлях, 2001. 76 с.
5. Копьева Т. А. Катакомбная культура на территории Крыма (история изучения и исследований). *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. 2011. Вып. XVII. С. 3–27.
6. Совместные погребения в курганах со скорченными и окрашенными костяками. *Проблемы истории докапиталистических обществ*. 1934. № 7/8. С. 108–126.
7. Клейн Л. С. Перегляд катакомбної спільноти (про дискусійну працю С. Ж. Пустовалова) / пер. В. Отрощенко. *Археологія*. 2009. № 4. С. 90–103.
8. Попова Т. Б. Племена катакомбной культуры. Северное Причерноморье во втором тысячелетии до н. э. Москва: Госкультпросветиздат, 1955. 180 с.
9. Клейн Л. С. Катакомбная культура или катакомбные культуры? Статистико-комбинаторные методы в археологии. Москва: Наука, 1970. С. 165–179.
10. Ковалева И. Ф. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины). Днепрпетровск, 1980. 88 с.
11. Братченко С. Н., Шапошникова О. Г. Катакомбная культурно-историческая общность. *Археология Украинской ССР*. Т. 1. Киев: Наукова думка, 1985. С. 403–420.
12. Капуста Г. В. Донецько-Донська катакомбна культура: кв. бак. робота. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. 66 с.
13. Пустовалов С. Ж. Багатокамерні поховання та деякі питання соціальної структури катакомбного суспільства. *Археологія*. 1990. № 3. С. 56–67.

14. Санжаров С. Н. О социальной структуре катакомбного общества Восточной Украины (эпоха средней бронзы). *Историчні записки: збірник наук. пр.* Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2007. Вип. 16. С. 149–160.

15. Дубяга А. П. Поховання з луками Донецько-Донської катакомбної культури. Археологія Північно-Східної України: здобутки, сучасний стан та перспективи: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. С. 31–33.

16. Дубяга А. П. Статевіковий аналіз поховань Донецько-Донського варіанту катакомбної культури з елементами озброєння. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works / edited by M. Zhurba.* Montreal: CPM «ASF», NGO «Sobornist», 2020. Issue 5(10). P. 52–55.

УДК 94(477):27-789.325(477.44)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ БРАТІВ МЕНШИХ КАПУЦИНІВ У ВІННИЦІ

А. П. Ковальчук, І. І. Мартинчук

Анотація. У статті розглянуто діяльність Ордену Братів Менших Капуцинів на території міста Вінниці. Були з'ясовані напрями діяльності Ордену, його походження, причини будівництва його фундації у Вінниці. Методами дослідження, які допомогли проаналізувати діяльність Ордену Братів Менших Капуцинів, є методи історизму, аналізу матеріалу, який пов'язаний з описом діяльності Ордену.

Авторкою проаналізовано, чим конкретно займався Орден Братів Менших Капуцинів на території міста Вінниці завдяки записам у літописі Вінницького капуцинського монастиря, який почав вестися з 1745 року. З'ясовано, як функціонував Орден під час панування на цій території Речі Посполитої, Російської імперії та Радянського Союзу.

Ключові слова: Орден Братів Менших Капуцинів, чернечий Орден капуцинів-францисканців, парафія Святої Діви Марії Ангельської, Вінниця, Україна.

Актуальність теми зумовлена тим, що діяльність Ордену Братів Менших Капуцинів не є предметом широкого дослідження, а особливо на теренах Поділля, хоч вони і відіграли в історії регіону, й міста зокрема чималу роль, тому вважаємо за доцільне проаналізувати та розкрити діяльність Ордену у Вінниці.

Капуцини – це один із низки францисканських Орденів, який був заснований у XVI столітті святим Франциском Ассізьким і його послідовниками. Назва «капуцини» походить від латинського слова *caputium*, що означає «капюшон», і вказує на їхній характерний одяг, що включає великий капюшон. Капуцини виготовляли та носили характерну коричневу чернильницю з капюшоном і коричневий обруч (рясу), які вважався їхнім офіційним одягом.

Основною метою діяльності капуцинів є життя за зразком святого Франциска, який жив простим і бідним життям, прихильності до природи і допомоги бідним та нужденним. На відміну від єзуїтів, чисю основною діяльністю була освіта та політика, капуцини більше зміщують акцент на молитви та духовне зростання, а також аскетизм, відмову від приватної власності і служіння бідним, яке здійснюється через роботу у лікарнях, притулках для безхатьків, тюрмах і готелях для бідних. Освіта не є основним напрямом роботи капуцинів, лише деякі з них займаються освітньою роботою, ведуть школи і надають навчальні програми. Капуцини відомі своєю скромністю, покорою і відданістю роботі на благо громади. Вони вірять у життя у взаємній гармонії з природою і всіма створіннями.

На теренах Поділля Орден Братів Менших капуцинів з'явився за сприяння і завдяки матеріальній підтримці вінницького старости Людвіка Каліновського, який отримав кошти від каліновського старости Миколая Потоцького після того, як останній «грубо образив Каліновського» [1, с. 18]. Для того, аби примиритися, Потоцький виплатив Каліновському 40 тисяч польських злотих, і на ці кошти Каліновський вирішив заснувати Вінницький капуцинський монастир.

Вибір Ордену Братів Меншин капуцинів був зроблений не випадково. За свідченнями монастирського літопису, Каліновський, «що у той час у нашому домі в Маріамполі, під час Люблінського з'їзду у 1744 р., і придивляючись до нашої вбогості» [3], вирішив, що саме монастирю капуцинів має бути виділене чільне місце на території Вінниці.

Вже 9 вересня 1744 р. з Маріамполя до Вінниці вирушили львівські гвардіан і настоятель, для того, аби вибрати та затвердити місце для будівництва костелу. Прибувши через дев'ять днів до міста, яке о. Станіслав Дузок назвав «Господнім Виноградником», відразу почали оглядати різні місця і визначатися, де має будуватися костел. Обрали місце, «де колись був монастир василіанів», «біля дороги, що веде до Летичева, вгору від ріки Буг, з правої сторони, на пагорбі біля лісу» [1, с. 21]. Однак приїзд Ордену на терени Поділля не означав їхню безпосередню згоду на будівництво їхнього осередку тут, оскільки рішення в Ордені не приймали одноосібно.

«Генеральні, провінціальні і кустодіальні настоятелі мають отримати згоду своїх радників. Латинською мовою радник окреслюється словом консултор» [1, с. 23]. І лише після проведення голосування серед радників і отримання їхньої згоди 18 жовтня 1744 року було повідомлено тогочасного старосту Вінниці Людвіка Каліновського про прийняття фундації капуцинів у місті. Але окрім радників, згоду мав дати також луцький єпископ Кобельський, який з невідомої причини не давав відповіді на численні листи Людвіка Каліновського, а коли все ж відповів, то висловив пропозицію, аби спочатку побудувати парафіяльний костел у Вінниці. Цю саму пропозицію схвалив і єпископ Анджей Станіслав Залуський – великий коронний канцлер. Проте завдяки наполегливості тогочасного старости Людвіка Каліновського, а також через своєчасне будівництво нової фундації Ордену в Олесько (Львівська обл.), єпископ Кобельський все ж надав згоду на заснування монастиря капуцинів у Вінниці [3, с. 26–27].

Після згоди особливого консультативного органу при Луцькій капітулі (кафедральний собор) почалася підготовка до закладання наріжного каменя під будівництво костелу. Усі урочистості і сама знакова подія відбулися 14 вересня 1745 року, і саме ця дата вважається датою початку існування цієї фундації на території Вінниці, хоча самі будівельні роботи тривали приблизно шістнадцять років, і саме через тривалість будівництва сучасну вулицю Соборну в той час називали «дорогою Капуцинів».

Орден Братів Молодших Капуцинів повністю віддавав себе служінню народу території Вінниці. Зокрема, «коли 1756 року Вінницю охопила епідемія морового повітря (чуми), капуцинська каплиця весь час була відкрита, а монахи відвідували хворих по домах. Єзуїти і домініканці виїхали з міста, закривши храми і залишивши одного священика» [1, с. 52]. Але окрім цього, Орден був свідком багатьох історичних подій, як-от Барська конфедерація 29 лютого 1768 року, російсько-турецька війна (1768–1774), скасування Ордену єзуїтів 4 грудня 1773 року папською буллою після першого поділу Польщі, прийняття Конституції Польщі 3 травня 1791 року, другий поділ Польщі у 1793 р., повстання 1794 року під проводом Тадеуша Костюшка, третій та останній поділ Польщі у 1795 року тощо.

За часів панування Російської імперії життя Ордену ділиться на два періоди: до ліквідації монастиря у 1888 році і після ліквідації монастиря. Незважаючи на указ Катерини II на заборону скликання капітул «духовенству римської релігії», капуцини продовжували свою діяльність майже без змін. Однак указом царя Олександра II від 11 лютого 1888 року було ліквідовано останній монастир капуцинів «руської провінції» – осередок Ордену у Вінниці. Це пояснив о. Казимір Новіцький наприкінці книги «Акти капітул і зібрань Ордену Братів Менших Капуцинів Руської провінції»: «...ми бачимо причину у наступному: по-перше, у наших гріхах, по-друге, в найгіршому немилосердному диявольському ставленні і громадянській невірності. Тому через непобожні католицькі [вчинки] ліквідувались чергові монастирі, а уряд у справах релігії [царське управління] видав такий вирок, що було вчинком з усіх сторін еретичним...» [2, с. 312].

Не менш важкими часами для Ордену став прихід радянської влади на територію Вінниччини. У 1922 році більшовики оголосили Україну республікою у складі Радянського Союзу, і життя парафії (якою став Орден після їх ліквідації у 1888 році) зазнало значних змін. Зокрема, для потреб парафії тепер було виділено лише костел, а колишні монастирські приміщення передалися управлінню міського відділу комунального господарства, і монастирські приміщення стали квартирами.

У 1922 році з капуцинського костелу були вилучені всі речі, які нагадували золото. Причиною цьому слугувало «надання допомоги жертвам голоду, що був викликаний антинародною політикою більшовиків» [5, с. 87].

Радянська влада спричиняла тиск на представників духовенства, які, підкорившись, переходили в атеїстичні табори і відрікалися від священництва. Ця участь стосувалася і католицького духовенства. «Вікарій парафії у Проскуріві, Євгеній Перкович, був одним зі зрадників віри. Він їздив по парафіях з антирелігійними промовами. У травні 1927 року влада вислала цього священника на Вінниччину. Він навіть виступив перед вінницьким духовенством» [1, с. 27].

У 1946 році міською владою було вирішено забрати храм у католиків і передати ці приміщення під аероклуб. А в 1960-му році обласним керівництвом було вирішено закрити костел і передати ці приміщення під лекторій товариства «Знання». Зовнішній вигляд костелу змінився, коли його почали перебудовувати для потреб аероклубу та лекторію, чим повністю було проігноровано історичну та архітектурну цінність цієї будівлі.

До католицького духовенства храм був повернений з відновленням незалежності України у 1990–1992 роках. «У жовтні 1992 року до Вінниці повернулися капуцини, щоб продовжити пастирську роботу серед вінницьких католиків у своєму історичному храмі і монастирі. Перед тим, як прибути до Вінниці, капуцини повернулися до свого історичного монастиря у Старо-константинові. Поверненню в Україну капуцини завдячують отцю Станіславу Падевському, капуцину з Краківської провінції, який народився на території сучасної України» [1, с. 139].

Можемо підсумувати, що діяльність Ордену Братів Менших Капуцинів на території Вінниці почалася ще з середини XVIII ст. і в тій чи іншій формі продовжувалася до 1960 року, коли радянською владою було ліквідовано останній осередок католицького духовенства у Вінниці. Орден Братів Менших Капуцинів зосереджував свою увагу на аскетизмі, допомозі бідним та освіті. Навіть під час епідемій у Вінниці капуцини не зачиняли свій храм, а допомагали нужденним.

Також Орден став свого часу свідком багатьох історичних подій і дав змогу ознайомитися нам із ними завдяки літопису, який вівся ченцями з 1745 року, коли був закладений камінь для майбутньої фундації Ордену.

Abstract. The study examines the activity of the Order of Friars Minor Capuchins in the territory of the city of Vinnytsia. The activities of the Order, their origin, the reasons for the construction of their foundation in Vinnytsia were clarified. It was analyzed what exactly the Order of the Friars Minor Capuchins did in the territory of the city of Vinnytsia thanks to the records in the annals of the Vinnytsia Capuchin Monastery, which began to be kept since 1745. It was clarified how the Order functioned during the reign of the Commonwealth of Nations, the Russian Empire and the Soviet Union in this territory.

The research methods that helped to analyze the activity of the Order of Friars Minor Capuchins are methods of historicism, analysis of material related to the description of the activity of the order.

Keywords: Order of Friars Minor Capuchins, Capuchin-Franciscan monastic order, parish of the Holy Virgin Mary of Angels, Vinnytsia, Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бр. Константин Морозов OFMConv Вінницький капуцинський монастир. Вінниця, 2017. С. 157.
2. Jankiewicz P. R. XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie. Kraków, 2014.
3. Dijariusz O. O. Kapucynów Winnickich od początku założenia klasztoru prowadzonypò łacinie pisany tłumaczony po polsku, рукопис, С. 1–197.
4. Iwanowski E. [Heleniusz]. Wspomnienia polskich czasów dawnych i późniejszych. Т. I–II, Lwów. 1894, Księga klasztorna XX. Kapucynów Winnickich. Т. I. S. 315–461.
5. Шипович І. Летопись винницкаго капуцинскаго кляштора. Кам'янець-Подільський, 1902 / український переклад: А. Лисий (ред.), Вінницький капуцинський монастир, Вінниця 1995. 128 с.

АДАПТАЦІЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ДО РАДЯНСЬКОЇ ДІЙНОСТІ (1920–1930-ТІ РР.)

В. В. Коновальчук, Є. О. Пшемицька

Анотація. У дослідженні подана інформація про адаптацію Римо-католицької церкви до радянської дійсності у 1920–1930-ті роки через призму відносин СРСР із Ватиканом. Методологічною основою роботи є системний підхід, принципи історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Встановлено, що у 1920-х і першій половині 1930-х років Ватикан досить успішно використовував усі можливості для отримання інформації та допомоги католикам в СРСР. До цих проблем було привернуто увагу іноземних держав, посольства та консульства брали значну участь у процесі надання інформаційної та різноманітної фінансової підтримки. Найбільш вразливим було приватне листування. Доставка листів посольствами була не завжди доступна, а контакти з іноземними представниками могли призвести до звинувачень у шпигунстві та жорстоких репресій.

Ключові слова: Римо-католицька церква, СРСР, Ватикан, релігія, держава.

Актуальність. Вивчення специфічних рис релігії у контексті її впливу на світогляд людини, безсумнівно, є вагомим завданням вітчизняної науки. На нашу думку, дослідницька актуальність вказаного питання визначена такими чинниками:

По-перше, здобуття нашою державою незалежності у 1991 р. поставило перед українським суспільством інноваційні завдання – розкрити нові можливості, визначити завдання й засоби духовного становлення нації. Релігія – це основа духовності кожної людини, кожного соціуму; на перший план виходять філософське поняття «релігії» як духовного феномену в контексті сучасного філософського дискурсу.

По-друге, потребують дослідження специфічні риси релігійного світогляду в їх інституційних проявах християнських церков. Попри те, що переважна більшість вірян України є православними християнами, серед громадян нашої держави є значна кількість вірян Римо-католицької церкви.

По-третє, стан наукового розуміння ролі релігійного світогляду в духовному розвитку сучасного українського соціуму є недостатнім для повноцінного вивчення вказаного явища. Окремі тренди у сучасних релігіях випереджають відповідне наукове розуміння у контексті їх впливу на мораль і моральність.

Мета статті полягає в розгляді та аналізі процесів та стратегій, які використовувала Римо-католицька церква в Україні для своєї адаптації до радянського режиму в період 1920–1930-х рр. Стаття спрямована на розкриття ключових історичних подій, включно з репресіями, закриттям церков і обмеженням релігійної практики, а також на дослідження способів, якими церква намагалася зберегти свій вплив та існування в умовах суворих обмежень. Додатково стаття має на меті розглянути взаємодію церкви з вірянами та їхню реакцію на зміни в релігійній сфері, що відбувалися в цей період. Результати дослідження допоможуть краще зрозуміти, як Римо-католицька церква адаптувалася до складних умов соціально-політичного середовища радянського періоду в Україні.

Основний розділ. У радянський час політизація та партизація дискурсу, а також протистояння релігії й політики знайшли свої вияви у період 1917–1920-х рр. Як переконаний К. Чернега, «після Жовтневої революції 1917 р. в Росії православний Священний Собор зовсім не був налаштований на відділення державної системи від церкви. Навпаки, визначенням від 2 грудня 1917 р. передбачалася підтримка релігії з боку держави. Проте наміри Собору не виправдалися» [6, с. 55].

У радянський час церкву, зокрема й Римо-католицьку, було відокремлено від нової держави. У 1918 р. було прийнято Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Було ухвалено рішення щодо переходу всіх церковно-приходських шкіл та вищих духовних освітніх установ із юрисдикції Римо-католицької церкви під державну. Із навчальних програм були виключені такі предмети: Закон Божий, церковнослов'янська мова, церковна історія, а також церковний спів.

Далі визначені Декретом заборони на викладання віровчень у навчальних закладах були доповнені та конкретизовані роз'ясненнями Наркомату юстиції. Зокрема, вартим розгляду є постанова НКЮ «Про порядок проведення в життя Декрету про відділення церкви від держави і школи від церкви» від 24 серпня 1918 р. У пункті 33 постанови вказано: «зважаючи на відділення школи від церкви, викладання будь-яких релігійних віровчень у жодному разі не може бути дозволене в державних, громадських та приватних навчальних закладах, за винятком спеціальних богословських». З урахуванням вказаного, якщо установлена Декретом 1918 р. заборона на релігійну освіту стосувалася лише загальноосвітніх закладів, то постанова НКЮ забороняла викладання віровчень у будь-яких освітніх установах усіх видів і типів, за винятком богословських.

На різних етапах становлення СРСР політика державного атеїзму також зазнавала змін. У 1920-х рр. боротьба з «клерикалізмом», зокрема стосовно Римо-католицької церкви, полягала у висміюванні релігії, висуненні фейкових фактів аморального життя священників. Активну роботу здійснювала «Спілка войовничих безбожників».

У роз'ясненні V відділу НКЮ від 08.05.1922 було зазначено, що «викладання віровчення особам, які не досягли 18-річного віку, не допускається... Для осіб старше 18 років допускаються окремі лекції, бесіди і читання з питань віровчення, оскільки такі не мають характеру систематичного шкільного викладання» [1, с. 25; 2, с. 80; 3, с. 65]. Відповідно до Декрету, «громадяни могли навчати і навчатися релігії приватно». Водночас установлювалися достатньо жорсткі вимоги до присутніх на домашніх заняттях учнів. Зокрема, інструкція НКВС № 461 від 22 грудня 1923 р. містила пропозицію заборонити заняття із дітьми поза школою через організації групових занять із групами дітей понад 3 особи. Церковні структури, зокрема римо-католицькі, позбавлялися прав юридичної особи, тому не могли бути засновниками освітніх закладів. До того ж у Кодексі законів про народну освіту УРСР 1922 р. йшлося про те, що освіта має бути вільна від будь-якого релігійного впливу.

Вказані заходи є свідченням політизації та партизації дискурсу, протистояння релігії та політики. У ст. 124 Конституції СРСР 1936 р. було констатовано: «Із метою забезпечення громадянам свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнаються за всіма громадянами». Отже, «Конституція оголосила свободу антирелігійної пропаганди, обмеживши права віруючих відправленням релігійних культів. Церква не могла займатися благодійництвом, не мала доступу до ЗМІ, священнослужителям заборонялись дії, що виходили за межі задоволення релігійних потреб віруючих. Релігія розглядалась як пережиток минулого, який потрібно якнайшвидше викоринити» [4, с. 316].

Релігійність у СРСР розумілося як одне із джерел загрози наявному політичному ладу, і відповідно агресивність владних структур стосовно релігійного розуміння навколишньої дійсності була тотальною. Існували відмінні форми примусу, що зміцнювали позиції атеїстичного світогляду. Якщо й визнавалося існування ідеї двоїстої істини – істини віри й знання, то підкреслювалася їх нерівність, оскільки одна з них не є верифікованою. Згідно із характером державної ідеології, домінував гіперідеологізований процес розуміння світу, що виключав ідею Бога, божественності й елементи релігійної свідомості, феномен віри. Доводилося, що релігійне знання апіорі не пропонує правильного уявлення про світ.

Переходячи власне до вивчення адаптації Римо-католицької церкви до радянської дійсності в 1920-х рр., слід вказати, що радянська влада не дозволяла католикам – духовенству та вірянам – контактувати безпосередньо з Ватиканом. Католицькі священники не мали змоги приїхати до СРСР, щоб на власні очі побачити, що відбувається (зокрема митрополит фон Ропп, який не зміг повернутися до Росії). Фінансова підтримка також була суворо заборонена. До того ж Святий Престол втратив свої традиційні джерела інформації у вигляді звітів європейських дипломатів, оскільки більшість дипломатичного корпусу покинула радянську державу.

Відновлення спілкування Ватикану з католиками в СРСР у 1920-х рр. стало однією з критичних і життєво важливих проблем для Святого Престолу. Були поставлені такі цілі: по-перше, отримати інформацію про стан католицької церкви в СРСР (а також інформацію про загальну ситуацію та православну церкву). По-друге, отримувати запити від католицького духовен-

ства в окремих випадках і відповідно давати вказівки Римській курії. По-третє, фінансова підтримка була життєво необхідною не лише для утримання церков у належному стані та сплати податків, а й для допомоги священникам у скрутному становищі, особливо тим, хто був заарештований і ув'язнений чи засланий у 1920-х рр. Проникнення католицьких священників на територію СРСР Ватикан розглядав як один із засобів отримання додаткової інформації та засіб спілкування Ватикану з католицьким духовенством і католиками в радянській державі. У 1920-х рр. до СРСР прибуло кілька католицьких священників. Перша група складалася лише з 11 осіб, які входили до складу місії допомоги на чолі з американським єзуїтом Едмундом Уолшем, направленої до Союзу, згідно з угодою, підписаною 16 грудня 1921 р. між СРСР і Ватиканом. Однак за умовами цієї угоди всі члени місії мали вважатися «послами», а не місіонерами, і мали носити світський одяг без будь-яких ознак релігійної приналежності. Влада робила все можливе, щоб перешкодити Е. Уолшу та іншим членам місії спілкуватися з місцевими жителями. За їхніми переміщеннями стежили, агенти місцевої влади переслідували їх дуже активно. До 1925 р. члени місії були змушені покинути СРСР.

Вирішуючи нововиникле питання про направлення до СРСР священника, який би міг надати необхідну інформацію, Святий Престол намагався зробити його предметом переговорів між Москвою та Римом, які неофіційно розпочалися в середині 1923 р. у Римі та продовжилися в Берліні у середині 1924 р. між радянськими дипломатами та представниками Римської курії. Початковою метою Москви було домогтися визнання Ватиканом СРСР. Перш ніж дати згоду, Ватикан запропонував надіслати до Москви апостольського делегата, який міг би сам оцінити релігійну ситуацію в Росії. Однак радянський представник у Римі К. Юренев стверджував, що радянський уряд ніколи не прийме жодного апостольського делегата в Москві. За словами наркомзакордонних справ Г. Чичеріна, головна мета переговорів полягала лише в тому, щоб знайти «якісь законні засоби контакту між вірянами та їх центром». На його думку, в СРСР апостольський делегат не був потрібний, оскільки радянська влада не мала і не хотіла мати справу з Римом і його священниками та єпископами, як це було раніше, а лише з релігійними громадами та їх представниками, які зв'яжуться з Римом, якщо отримають звітні вказівки.

У цій ситуації французький єзуїт Мішель Д'Ербінї тричі прибував до Москви протягом 1925–1926 рр. Д'Ербінї встиг об'їздити країну, зустрітися з представниками як католицької, так і православної церкви і надіслати кілька детальних звітів до Ватикану. Діяльність Д'Ербінї під час його третьої подорожі (його наполегливі прохання створити духовну семінарію) у серпні 1926 р. викликала гнів російської влади і призвела до його негайного вигнання з країни. 9 жовтня Рада народних комісарів прийняла рішення про «недопуск в СРСР іноземних представників духовенства, які прибувають з релігійною метою або очолюють існуючі в СРСР релігійні громади чи організації» [5, с. 40; 6, с. 100–102; 7, р. 380–382].

Тож єдиною можливістю для нових священнослужителів, які прибули до СРСР, було посольство, яке могло б включити священнослужителів до свого штату. Так, під час укладення угоди між СРСР і США в 1934 р. священник Леопольд Браун прибув до Москви капеланом в американському посольстві. Після від'їзду Неве в 1936 р. Браун взяв на себе обов'язки бенефіціара та апостольського наглядача в Церкві Святого Людовика в Москві. За схожих обставин, тобто угоди з Італією 1933 р., італійський священник Санте Гареллі прибув до Москви як бібліотекар італійського посольства і виконував обов'язки помічника монсеньйора Неве.

У 1920-х рр. деяким іншим священникам вдалося виїхати з СРСР: одні таємно, інші виїхали легально – переважно ті, хто отримав дозвіл за станом здоров'я. Деякі були вислані з країни.

З 1923 р. почалися масові процеси проти католицького духовенства. Протягом 1920–1930-х рр. більшість священників в СРСР були ув'язнені, заслані або відправлені в табори. Доступним способом покинути СРСР був обмін політв'язнями між СРСР, Польщею, Литвою та Латвією. Протягом 1920-х і першої половини 1930-х рр. уряди цих країн і Польський Червоний Хрест постійно включали католицьких священників до списків на обмін полоненими.

Найбільші обміни були з Польщею 15 вересня 1932 р. та з Литвою у вересні-жовтні 1933 р. Так, наприклад, у списках на обмін полоненими був єпископ Антоній Малецький (1934 р.). Ватикан чекав його звітів про ситуацію в Росії. Однак А. Малецький був тяжко хворий і помер у Варшаві на початку 1935 р. Отже, з 1920-х рр. Ватикан мав чи не єдину можливість отримати

інформацію або якимось вплинути на ситуацію в країні: привернути увагу іноземних дипломатів в СРСР до католицьких проблем, кількість яких дедалі зростала в міру того, як СРСР почав налагоджувати дипломатичні відносини із західними країнами. Можлива допомога іноземних дипломатів здійснювалася за кількома напрямками. По-перше, це був спосіб отримання інформації. По-друге, іноземні дипломати могли таємно перераховувати кошти нужденним або тій чи іншій церкві. До того ж влада країни могла видати паспорти тим громадянам, які не отримали дозвіл на виїзд з країни (наприклад, влада Італії робила це неодноразово). Звичайно, це діяло лише з тими країнами, які встановили дипломатичні відносини з СРСР і представництва яких (посольства і консульства) відновили роботу на території Росії. Насамперед Ватикан міг спиратися на католицькі країни.

У 1930-ті рр. влада перейшла від пропаганди атеїзму до більш активних дій: десятки тисяч священнослужителів були фізично знищені й репресовані, точну кількість жертв зазначеного терору важко порахувати й нині, оскільки формально за релігійні злочини нікого не засуджували, бо Конституцією була закріплена свобода віросповідання.

Антирелігійні кампанії більшовицької партії, хоч і були масовими та жорстокими й спричинили знищення великої кількості релігійних цінностей та руйнування церков, не принесли тих результатів, на які сподівались більшовики. Населення все одно продовжувало глибоко вірувати, особливо в сільській місцевості. Це пояснюється високим рівнем довіри до священників та церков загалом. І як наслідок, у 1930-х рр. активно проявлялась протидія антирелігійній політиці радянської влади. Однією з форм боротьби було церковне підпілля: духовенство та вірні, які були піддані переслідуванням, виходили на зустріч один одному в секретних місцях, проводили нелегальні релігійні служби та обряди. Вірні намагалися зберігати святині, реліквії та релігійну літературу, приховуючи їх від державної влади. Особливо активне церковне підпілля розгорнулося під час безбожної п'ятирічки, коли держава посилювала репресії проти релігійних груп [8, с. 110, 112].

Релігійна політика радянської влади пройшла ключовий період, відзначений подіями вересня 1939 р., коли радянські війська вторглися на територію Польщі і анексували Західну Україну та Західну Білорусь. Під впливом подій вересня 1939 р. радянська влада змушена була зіткнутися з реаліями включення до свого складу населення, яке відзначалося незмінним релігійним життям та переконаннями. Аналіз К. Гілла, американського дослідника, у роботі «Радянський Союз у територіях» підкреслив, що агресивна зовнішня політика СРСР була основною причиною полегшення ставлення влади до церкви. Приєднання нових територій із православним населенням поставило завдання перед офіційною церковною політикою, оскільки проведення антирелігійної кампанії 1930-х рр. на цих теренах спричинило б масовий протест місцевого населення. Факт дискримінації польською владою православної церкви та вірян став для радянського керівництва слушною нагодою сформулювати нового ворога в обличчі пана-ксьондза, апелюючи до релігійних і національних почуттів православного населення [9, с. 139–140]. До того ж виникла можливість використовувати Московський патріархат для поширення впливу СРСР на зазначених територіях через підпорядкування місцевих православних громад. Отже, приведення релігійного життя у приєднаних областях у відповідність до радянського законодавства маскувалось стриманою антирелігійною та атеїстичною пропагандою. Одночасно Нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов у секретному наказі від 23 листопада 1939 р. «Про недоліки в агентурно-оперативній і слідчій роботі Управління НКВС західних областей УРСР» пропонував створити спеціальну агентуру з-поміж релігійного активу – єпископів, священників, ксьондзів «для розтління і профілактичної роботи серед церковників» [10, с. 143; 11, с. 77].

Висновки. Отже, ставлення до Римо-католицької церкви в СРСР відповідало антирелігійній політиці радянського уряду. Вже з 1920-х рр. розпочнуться масові репресії, цькування та переслідування проти духовенства та віруючих, церковні структури позбавлялися прав юридичної особи, висміювались в пресі. У 1920-х і першій половині 1930-х рр. Ватикан використовував усі можливості для отримання інформації та допомоги католикам в СРСР. До цієї проблеми було привернуто увагу іноземних держав, посольства та консульства брали значну участь у процесі надання інформаційної та різноманітної фінансової підтримки. Однак намагання хоча б отримати інформацію про становище вірян було до середини 1930-х рр. одним зі складних,

вразливих та небезпечних аспектів діяльності Ватикану. Так, доставка листів посольствами була не завжди доступна, а контакти з іноземними представниками могли призвести до звинувачень у шпигунстві та жорстоких репресій. До кінця 1930-х рр. усі ці можливості були зведені до мінімуму через те, що після репресій 1937–1938 рр. католицьких священників практично не залишилося. Після анексії Західної Білорусі та Західної України зазнало гонінь польське католицьке населення, радянський уряд використовував релігійне протистояння для затвердження своєї влади.

Abstract. This study provides information on the adaptation of the Roman Catholic Church to the Soviet reality in the 1920–1930s through the lens of the USSR relations with the Vatican. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, a critical and structural-systemic approach to the literary and source base of the work. It has been established that in the 1920s and the first half of the 1930s, the Vatican quite successfully used all opportunities to obtain information and help Catholics in the USSR. The attention of other countries was drawn to these problems, embassies and consulates took a significant part in the process of providing information and various financial support. Private correspondence was the most vulnerable. Delivery of letters by embassies was not always available, and contacts with foreign representatives could lead to accusations of espionage and brutal repression

Keywords: Roman Catholic Church, USSR, Vatican, religion, state.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедев В. С. Від політики державного атеїзму до релігійної та релігієзнавчої освіти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 24–29.
2. Назаренко Ю. А. Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України: історичний аспект (Релігія і освіта в Україні: історичний аспект). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2016. Вип. 46(2). С. 73–84.
3. Палінчак М. Конституційно-правовий статус релігійних організацій в постсоціалістичних країнах Центральної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2012. Вип. 1. С. 62–66.
4. Релігієзнавство / О. П. Сидоренко (ред.). Київ: Знання, 2010. 470 с.
5. Федорищак Х. І. Взаємини держави і церкви в сфері політики пам'яті: досвід України та Республіки Польщі. *Прикарпатський вісник НТШ*. 2015. № 3. С. 37–45.
6. Чигиринська О., Дорошенко О. Християнство. Київ: Техніка, 2013. 156 с.
7. Tokareva E. Vatican and Catholics in Russia in 1920–1930: communication problems *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2016. № 236. P. 379–384.
8. Шевчук Т. В. Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Сторінки історії*. 2015. Вип. 39. С. 100–113.
9. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 189 с.
10. Вароді Н. Православ'я та суспільство в УРСР на початку радянсько-німецької війни: історіографія питання. *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 137–144.
11. Грідіна І. М. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 74–80.

УДК 930.85:[7:316.647.6](477)»1960/1970»

УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ НОНКОНФОРМІЗМ 1960–1980-Х РР.

М. О. Корчевий, І. В. Пятницькова

Анотація. Стаття присвячена розвитку мистецького напрямку нонконформізму, який розвивався у середовищі українських митців 1960–1980 рр. Він слугував протиставленням офіційного соцреалізму. Представники напрямку у творчості дотримувалися мотивів українського національного мистецтва.

Ключові слова: нонконформізм, образотворче мистецтво, дисиденти, історія України.

У сучасних реаліях України може здатися, що мистецтво не є актуальною проблемою для дослідження. Проте це не так. Мистецтво неодноразово в історії нашої країни виступало інструментом супротиву та боротьби. Одним із показових прикладів цього є розвиток нонконформізму у 1960–1980-ті рр., який шляхом мистецьких засобів протистояв соцреалізму.

Проблема нонконформізму досліджувалася здебільшого у мистецтвознавчій площині. Показовою працею є монографія української мистецтвознавиці Л. Смирної «Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві» [4]. Низка праць присвячені творчості, життєво-

му шляху та мистецтву окремих представників напряму. Серед них дослідження О. Авраменко про українського художника, шістдесятника Віктора Зарецького [1]. Важливою для вивчення проблеми є видання про Аллу Горську, що складається з листів, спогадів і вийшло за редакції О. Зарецького, М. Маричевського [2].

Мета цієї публікації полягає в аналізі нонконформізму як мистецького напряму, вивченні його розвитку в Україні в 1960–1980-х рр., як супротиву офіційному стилю соцреалізму.

До цього часу немає чітко сформованої та визнаної всіма мистецтвознавцями, культурологами та істориками теорії нонконформізму, як і немає єдиного трактування цього поняття. Немає усталеної думки про те, чим це явище є насправді в контексті розвитку вітчизняного мистецтва. Вже в самій концепції криється певна тенденційність підходу – спроба розглянути близькі до нонконформізму напрями мистецтва з погляду їх протиставлення естетичним засадам і засадам соціалістичного реалізму. Це свідчить про одноплановість розуміння художнього процесу.

У широкому трактуванні термін «нонконформізм» означає стан, що передбачає непогодження з наявним ладом, його цінностями та використанням різних форм протесту щодо наявної системи. Вперше термін «нонконформізм» стосовно українського мистецтва зустрічається в антології нової української поезії «Шістдесят поетів-шістдесятників», виданій 1967 р. у Нью-Йорку, у якій автор-упорядник, поет і критик Богдан Кравців наголошував на пропагандистсько-публіцистичному неологізмі героя. Кравців визначив специфіку нонконформізму для західного читача як мету «прорватися крізь своє українське вікно в західний світ» [5].

Це визначення є дуже влучним і відповідає меті напряму. Художній нонконформізм в Україні можна вважати незгодою із загальноприйнятою схематичною формою художнього мислення, прагненням подолати офіційні стандарти. Водночас український нонконформізм передбачав подолання стереотипного догматизму, пошук нових форм та засобів для самовираження, передачі певних образів, емоцій. Для українського нонконформізму характерне звернення до національних мотивів образотворчого мистецтва. Український нонконформізм, на відміну від соцреалізму, був більш змістовним. Напрямок відбивав ментальні, світоглядні та духовні орієнтації українців, намагався відновити цілісний національний образ української культури, відстоював пріоритети української мови та національної історії.

З 1980-х рр. на Заході термін «нонконформізм» активно використовують «радянські експерти», журналісти, політологи, так звані емігранти «третьої хвилі». Однак лексема «нонконформізм» тривалий час залишалася «аутсайдером» у національному науково-мистецькому дискурсі.

На початку 1980-х років цей термін використовувався для опису специфіки польського руху солідарності [5]. Пізніше визначення стали використовувати для позначення лєнінградських художників, об'єднаних у «Товариство експериментального незалежного мистецтва», а потім лексема стала використовуватися для позначення всього незалежного мистецтва.

Розвиток нонконформізму став можливим після запровадження політики десталінізації. 1960-ті рр. – це покоління творчої, нонконформістськи мислячої інтелігенції, яка надихалася засадами вільної творчості (не без впливу західної демократії), відроджувала пріоритети національної культури, мови тощо. До дисидентів належать творчі особи, які за своїм світоглядом і діяльністю відкрито виступали проти радянської влади (видавали і поширювали дисидентську літературу, створювали політичні групи, навіть партії). Більшість із них далі були репресовані, ув'язнені в тюрмах, таборах і психлікарнях.

Одним із осередків формування нового живопису став «Клуб творчої молоді», який був створений у 1960 р. у Києві. Серед різних секцій, які діяли у межах «Клубу», функціонувала і художня. Її членами були Алла Горська, Віктор Зарецький, Опанас Заливаха, Галина Зубченко, Людмила Семикіна, Галина Севрук [4, с. 234].

Об'єднання організовувало експедиції, мистецькі виставки, творчі вечори. Діяльність об'єднання не обмежувалася виключно образотворчим мистецтвом. У 1962 р. представники художньої секції «Клубу творчої молоді» А. Горська, В. Зарецький, Л. Семикіна ініціювали дискусію про тяжке становище української мови та культури, що отримала великий резонанс у мистецькому середовищі.

Одним із видатних творчих здобутків об'єднання стало створення у 1964 р. вітражу «Шевченко. Мати» у холі головного корпусу Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Його авторами були А. Горська, О. Заливаха, Г. Зубченко, Л. Семикіна, Г. Севрук. Вітраж був створений до 150-річчя Тараса Шевченка.

Рис. 1. Вітраж «Шевченко. Мати»

Художники створили макет вітража у натуральну величину 76 на 89 сантиметри з фарбованого скла, чорних дерев'яних рамок, із мотузками, просякнутими смолою. За допомогою картону та паперу в центрі макету митці зобразили Тараса Шевченка, який однією рукою пригортає мати-Україну, а в іншій тримає високо піднятого Кобзаря. Образ доповнювали рядки: «Возвеличу малих, отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово!» [3].

Створений митцями макет викликав велике обурення та неприйняття. Партійне керівництво наказало терміново скликати засідання. Зображений на вітражі образ Т. Г. Шевченка, що схилився у зворушливі постаті над образом України-матері не відповідав радянській концепції трактування видатного українського поета, художника. Радянська ідеологія подавала його як демократа-революціонера, показовий приклад класового антагонізму, захисника знедолених кріпаків, безапеляційно відкидаючи національний складник творчості митця. Навіть не дочекавшись висновків комісії, тогочасний ректор університету Іван Швець на очах студентів власноруч розтрощив «ідеологічно неприйнятний вітраж». Дочка Михайла Коцюбинського, шістдесятниця Михайлина Коцюбинська згадувала ті події, і вказувала, що І. Швець дуже обурювався і кричав: «Чому мати-Україна така сумна? Який «суд», яку «кару» і на кого накликає Тарас? І взагалі, чому це Україна за ґратами?» [3].

Комісія, що розглядала допустимість вітражу, його різко розкритикувала. Його авторів звинуватили в анахронізмі, використанні стилю середньовічного іконопису. Митців виключили зі Спілки художників УРСР. А в 1965 р. почалася хвиля масових арештів шістдесятників.

Розвиток напрямку був характерний не лише для столиці. Опозиційною щодо соцреалізму можна назвати творчість харківських митців: Віталія Куликова, Віктора, Віталія Ленчина. Серед одеського мистецького середовища розвиток нонконформізму починається з 1970-х рр. До художників цього напрямку належали Валентин Марцевич, Лев Межберга, Олександр Стовбур. Для тематики їх творів характерне відтворення міських пейзажів у модерністському стилі.

З початку 1960-х рр. українські митці почали звертатися до національних мотивів, що були пов'язані із використанням ідей «селянського стилю» («фольклорного стилю») [4, с. 232]. Подібні мотиви були характерні для творів не лише згаданих художників-шістдесятників, а й для цілої низки митців досліджуваного періоду. Серед них художники Георгій Якутович, Володимир Прядка, Веніамін Кушнір, Василь Перевальський, Микола Стороженко та інші. У своїх творах митці відтворювали традиції доби розстріляного відродження. Переважно це були учні та послідовники монументальної школи Михайла Бойчука. Георгій Якутович був видатним графіком. Він працював в українському історичному стилі, робив ілюстрації для класичних творів української літератури, зокрема до повістей М. Коцюбинського «Fata Morgana», «Тіні забутих предків», І. Франка «Захар Беркут», В. Стефаника «Кленові листки», історичних сюжетів, українських народних пісень. Саме Г. Якутович був режисером-художником фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» (рис. 2) [6].

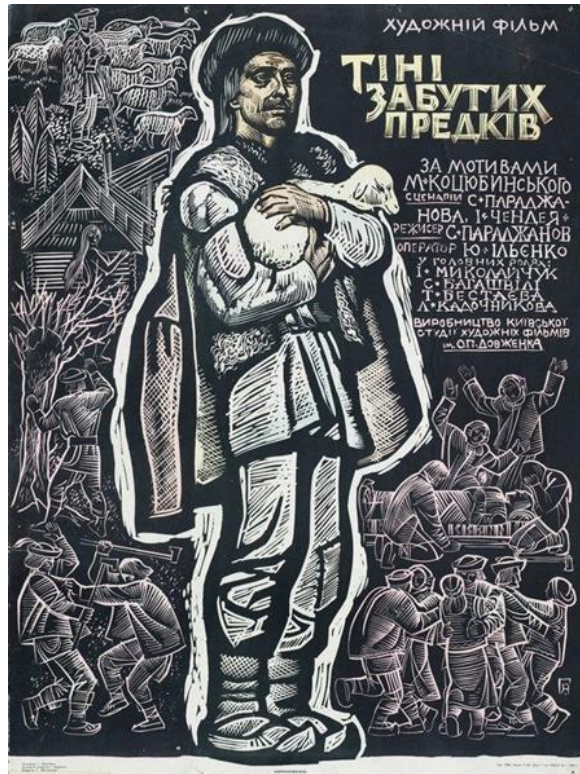

Рис. 2. Ілюстрація Г. Якутовича

В Україні термін «нонконформізм» досі вживався рідко. До цього мистецтва завжди ставилися з великою обережністю, називаючи його «мистецтвом асоціативних структур», «лівим», «новаторським», «експериментальним», пізніше «андеграундним» і «авангардним». Сьогодні використовуються терміни «неофіційний», «незалежний», «катакомбний», «заборонений», «альтернативний», «паралельний», «інший», «дисидент», «протест», «мистецтво опору», «інша культура» тощо. За визначенням мистецтвознавиці Л. Смирної це означає, що нонконформістське мистецтво залишається явищем без чітких окреслень, оскільки йому так і не було знайдено чітких визначень і характеристик [5].

Водночас, незважаючи на назви, які застосовують для означення мистецького доробку художників-дисидентів, важливим є їх змістовне наповнення. Їх твори слугували протидією наявному режиму. У них відроджувалися українські традиції, історія. Звернення уваги до діяльності художників-дисидентів означає відродження історії боротьби українського народу на право на самовизначення та самостійність. І мистецтво у цьому супротиві займало важливе місце.

Abstract. The article is devoted to the development of the artistic trend of nonconformism, which developed among Ukrainian artists in 1960–1980. It served as a counterpoint to official socialist realism. The representatives of the direction followed the motifs of Ukrainian national art in their creativity.

Keywords: nonconformism, fine art, dissidents, history of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. О. Терези долі Віктора Зарецького: Творчий шлях митця крізь призму процесів трансформації художнього життя в Україні 50–80-х років ХХ століття / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України, 2011. 592 с.
2. Горська А. Червона тінь калини. Листи, спогади, статті / ред. та упор. О. Зарецького, М. Маричевського. Київ, Спалах. 1996. 240 с.
3. Дарія Д. «Шевченко. Мати». «Вінтажна» справа. *Локальна історія*. 5 жовтня 2022 р. URL: <https://local-history.org.ua/rubrics/painting/shevchenko-mati-vitrazhna-sprava/>
4. Смирна Л. В. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: «Видавництво “Фенікс”», 2017. 480 с.
5. Смирна Л. В. Український мистецький нонконформізм (Частина 1). *Art Ukraine*. URL: <https://artukraine.com.ua/a/ukrainskiy-misteckiy-nonkonformizm-chastina-1/#.VqYZCuiLSJA>
6. Якутович Г. *Я Галерея. Арт-центр Павла Гудімова*. URL: <https://yagallery.com/authors/georgij-yakutovich>

УДК 94:[316.347:314.117]:329.17(477)

СОЦІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

М. І. Коцюруба, І. В. Пятницькова

Анотація. Стаття досліджує склад Української Повстанської Армії (УПА) під час Другої світової війни та вплив соціальних і національних чинників на формування цієї організації. Вона розкриває різноманітні аспекти участі різних соціальних та національних груп у боротьбі за незалежність України, зокрема українців, грузинів, азербайджанців, євреїв, інші національності та верстви населення.

Ключові слова: УПА, бійці, національність, боротьба.

Українська повстанська армія (УПА) була одним з найбільш відомих національних збройних формувань новітньої історії. Вона відіграла важливу роль у боротьбі за українську державність у часи Другої світової війни та перші повоєнні роки. Члени УПА билися з усіма противниками створення самостійної України. Сьогодні, коли авторитет українського війська та військових є дуже високий у суспільстві, існує потреба вивчення традицій і національних особливостей організації військової справи українців. Багато сучасних українських підрозділів через назви та ідеологічні установки асоціюють себе з представниками УПА, позиціонуються як їхні нащадки. Із цього погляду вивчення особливостей функціонування УПА має вагомий суспільний актуальність. Звернення уваги до цієї теми дасть змогу розвіяти створені радянською та російською пропагандою міфи, краще зрозуміти роль вказаного військового формування в процесі боротьби українського народу за власну державність.

Мета статті полягає в аналізі соціального та національного складу УПА, визначені її характерних рис.

Українська повстанська армія сформувалася без чіткого плану і мала різний склад за соціальними та національними ознаками. Для вивчення її складу дослідники використовують статистичні матеріали, що зберігалися командуванням УПА. Наприклад, «евиденційні картки» містять інформацію про окремих членів цього збройного формування. Один із провідних дослідників української історії, І. Патриляк, докладно проаналізував 1 145 таких карток, що належали до УПА-Північ [5]. Запропонований науковцем аналіз цих документів має високий ступінь репрезентативності для вивчення обраної проблеми. До того ж інформація з архівних джерел Волинської області, зібрана Я. Антонюком, також допомагає розширити наше розуміння соціального складу УПА [1].

За статистичними даними, більшість членів УПА становили селяни. Згідно з дослідженням І. Патриляка, серед 1 445 облікованих бійців, 1 335 осіб (92,38 %) були сільського населення, а лише 110 (7,62 %) мешкали у містах і містечках. Із цих бійців 1 139 (78,89 %) були рільниками, 238 (16,47 %) – ремісниками та промисловими робітниками, решта представляли інші групи населення, що становили менший відсоток. Хоча склад УПА міг відрізнятися в різних регіонах, наприклад, у Галичині, де могло бути більше робітників і інтелігенції, за дослідженням І. Пат-

риляка, інтелігенція не перевищувала 10 %, а робітники і службовці становили до 15–17 % [5, с. 119–121].

Такий склад УПА був обумовлений соціальною структурою західноукраїнських земель, де формувалася армія. Також це свідчило про широку підтримку місцевого населення, яке активно приєднувалося до УПА, щоб протистояти репресіям нацистської адміністрації та радянській країні, що також супроводжувалася численними арештами, депортаціями. Показовим є те, що саме селяни-хлібороби формували перші загони самооборони, які потім приєднувалися до УПА.

Також існувала практика формування окремих сотень або рот із мешканців певних населених пунктів. Вони існували на Волині, Поліссі, Галичині, Буковині, Холмщині та інших регіонах. Інформація про це знаходиться в різних внутрішніх документах УПА та згадках воїнів. Наприклад, боєць УПА Петро Нагірний, згадуючи сотню «Козак», вказував на те, що цей підрозділ був сформований із жителів кількох сіл Перемишльського району на Львівщині [8]. Ці селяни-бійці зазвичай не мали військової підготовки або досвіду, а їх освіта була обмеженою. Вони не належали до політичних партій, і з огляду на це командування українського національного руху Опору велику увагу приділяло ідеологічній роботі та навчанню свого складу [2, с. 78].

Соціальний склад УПА знайшов відображення у її політичній декларації. У документі зазначалося, що армію складають селяни, робітники й інтелігенція. Про важливість та орієнтацію на потреби селянства українського національного руху Опору свідчить і їх політична програма, яка включала боротьбу з колгоспами, встановлення восьмигодинного робочого дня та покращення умов праці [6, с. 122–124].

Водночас радянська влада намагалася зобразити членів УПА як «буржуазних націоналістів» та перешкодити мобілізації селянства до її складу. Але висока присутність селян-хліборобів у складі українського національного руху Опору свідчила про активну підтримку повстанців.

Українська повстанська армія позиціонувала себе як національне військо. Більшість її складу справді були етнічними українцями, що боролися за власне майбутнє й свою державу. У військовій організації «Богун» УПА-Північ, «еведенційні картки» бійців якої досліджував І. Патриляк, більше 98 % вояків записалися як українці, і лише 25 осіб із 1 445 назвалися представниками інших національностей (росіяни, узбеки, білоруси, чехи тощо) [5, с. 117–118]. Очевидно, що в інших регіонах національний склад бійців УПА міг бути не такий однорідний, хоча абсолютну більшість із них все ж таки становили українці.

До складу УПА також входили євреї. В умовах нацистського антисемітизму для представників цього етносу участь у русі Опору ставала питанням виживання. Багато з євреїв мали середню чи вищу освіту, включаючи лікарів. І робота в медичній службі дозволяла їм стати повноправними членами УПА. Лікарі, такі як Максимович (Кляйн) і Кум, були відомими серед повстанців і походили зі Стрию. Проте після приходу радянської влади багато з них легалізували свій статус і вийшли з підпілля в 1944–1945 рр. [4, с. 55].

Полковник М. Омелюсік вказував, що численні полонені азербайджанці, грузини, калмики, узбеки, татари та інші народи, які служили у радянській армії, приєднувалися до УПА з метою ведення спільної боротьби проти комуністичного режиму. Вони володіли значною військовою кваліфікацією та стали прикладом для антирадянської пропаганди, яка підбурювала окремих солдатів цих національностей перейти з радянської армії до УПА. М. Омелюсік також свідчив про створення щонайменше двох окремих національних підрозділів в УПА: одного з азербайджанців, які входили до УПА-Південь, та іншого з узбеків, що діяв у межах УПА-Захід.

Сучасні дослідники підтверджують цю інформацію. О. Стецишин, наприклад, зазначав, що починаючи з вересня 1943 р., приблизно 130 азербайджанців воювали в УПА, вони були одягнені в німецьку уніформу та користувалися захопленою у вермахту зброєю, що давало їм змогу діяти гнучко під час зіткнень із нацистами. Також восени і влітку того ж року був створений вірменський загін, який здійснював напади на окремі групи німецьких солдатів з метою захоплення зброї і боєприпасів. О. Стецишин також вказує на те, що серед УПА зустрічалися німці, чехи, угорці [7, с. 235–239].

Уже в 1944 р. діячі ОУН та УПА сформували достатньо лояльне ставлення до представників інших національностей. До того ж їхня політика почала орієнтуватися на організацію спіль-

ного фронту боротьби всіх поневолених нацистським та радянським режимами за свободу та здобуття національної державності [4, с. 73]. У контексті взаємодопомоги та підняття загальної багатоетнічної революції розгорнулася ідеологічна робота ОУН і УПА серед населення. Її масштаби та методи непокоїли представників радянського керівництва і негативно впливали на розвиток партизанського руху. Так, у доповідній записці командування чернігівсько-волинського партизанського з'єднання від 21 січня 1944 р. йдеться про заклики до боротьби за створення незалежних держав, з якими зверталися члени УПА до народів Кавказу та Середньої Азії, а також до поляків, росіян тощо [3, с. 130].

Незважаючи на спроби радянської пропаганди зображувати членів УПА як «банду куркулів», що були ображені на радянську владу, і «петлюрівських недобитків», віковий склад Української повстанської армії переважно свідчив про несправедливість таких обвинувачень. Більшість бійців УПА були молодими людьми віком від 18 до 28 років, тобто народжені в 1916–1926 рр., їх частка складала 74,15 %. Ще 18,51 % були у віці від 29 до 35 років, а старші члени УПА були меншістю. Старші люди зазвичай мали військовий досвід, здобутий у період Першої світової війни, Української революції. Вони долучалися до УПА як старшинські або підстаршинські кадри.

Отже, у соціальному складі УПА переважало сільське населення, що було притаманно соціальної структури українського населення. Її типовими бійцями були молоді люди віком від 18 до 28 років, які народилися в селі або неподалік від нього та потребували спеціальної військової підготовки. Особи з неповною вищою освітою, військовим досвідом і старшого віку формували старшинські кадри в УПА. Серед них було багато членів Організації Українських Націоналістів (ОУН). УПА загалом вважалася національно однорідною військовою силою, але вже з 1943 р. до неї почали залучатися представники інших національностей. Загалом у складі УПА було приблизно 28 різних національних груп. Хоча вони становили меншість, їх наявність свідчили про права людини та незалежність не лише України, а й інших поневолених народів.

Abstract. The article examines the composition of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) during the Second World War and the influence of social and national factors on the formation of this organization. It reveals various aspects of the participation of various social and national groups in the struggle for Ukraine's independence, including Ukrainians, Georgians, Azerbaijanis, Jews, other nationalities and strata of the population.

Keywords: UPA, fighters, nationality, struggle.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Я. Збірний портрет керівника підпілля ОУН та УПА на території Волинської області. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 20. С. 29–35.
2. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль; відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.
3. Доповідна записка командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання про соціальний і національний склад УПА, політику і тактику українських націоналістів, їх відносини з німцями та боротьбу проти партизанів і поляків від 21 січня 1944 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Книга 1 (1943–1945). Київ–Торонто, 2002. С. 127–131.
4. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
5. Патриляк І. «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух*. 2006. Збірник 6. С. 110–147.
6. Політична декларація УПА «За що бореться визвольно-революційна Українська Повстанська Армія» (короткий виклад ідеї і програми УПА). *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 121–126.
7. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї. Львів: Часопис, 2015. 328 с.
8. Спомин бійця УПА Петра Нагірного про сотню УПА «Козака». *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23981>

АФОНСУ ДЕ АЛБУКЕРКІ ЯК ЗАСНОВНИК ПОРТУГАЛЬСЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ

Д. В. Пеліх, Є. О. Пиємицька

Анотація. Стаття присвячена Афонсу де Албукеркі, його ролі та значенню в зародженні португальського колоніалізму, впливу та баченню побудови Португальської імперії в Індійському океані. Встановлено, що незважаючи на те, що не всі плани португальської корони були здійснені, Албукеркі запровадив стратегічну концепцію для завоювання багатьох східноафриканських та азійських держав та створення величезної португальської колоніальної імперії. Діяла система фортив для контролю важливих торгових точок, проклавши шлях для португальської, а згодом європейської експансії в азійську торгівлю. Діяльність Албукеркі позитивно позначились на будівництві португальської колоніальної імперії, але вдарила по старих торговельних шляхах та призвела до занепаду східних африканських країн і країн Червоного моря.

Ключові слова: Португальське королівство, Афонсу де Албукеркі, Гоа, Малакка, Аден.

Дослідження історії португальської колоніальної системи сприяє кращому розумінню історії завоювань, іспано-португальського суперництва, геополітичних та культурно-історичних наслідків присутності європейців у басейнах Індійського і Тихого океанів протягом XVI–XIX ст. Архітектором португальської колоніальної імперії вважають Афонсу де Албукеркі – видатного військового, мореплавця та державного діяча. Через це актуальності набуває вивчення ролі, впливу Албукеркі в зародженні португальського колоніалізму.

Мета статті – висвітлити діяльність Афонсу де Албукеркі як засновника португальського колоніалізму. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу, принципу історизму та об'єктивності.

Афонсу де Албукеркі – одна з найбільших фігур у португальській історії. Албукеркі відмовився від концепції свого попередника Алмейди (контролювати Індійський океан за допомогою сильного флоту) та висунув нову стратегічну концепцію – створення ланцюга опорних баз і фортець на узбережжі Атлантики та Індійського океану. Запропонований Албукеркі план передбачав не захоплення широких територій, а, так би мовити, «точкову окупацію» – створення опорних пунктів у найбільш стратегічно важливих та чутливих «нервових центрах» басейну Індійського океану.

Особливу увагу в плані Албукеркі надавалося встановленню португальського контролю над східним узбережжям Африки, над входом та виходом з Червоного моря та Перської затоки, в Індії, на далеких Молуккських островах, де вирощувалися найцінніші спеції, та в Китаї, про багатства якого в Європі знали з оповідань Марко Поло. Свій грандіозний та амбітний план створення на Сході великої Португальської імперії він прагнув здійснити за допомогою будівництва ланцюга неприступних фортець у Гоа, Діу, Ормузі, Адені, Кочині, Кананорі тощо. Він мав на увазі не просто захистити торгівлю, але за допомогою цих фортець панувати над тубільними правителями та силою змусити їх визнати себе васалами португальського короля. Резиденцією віцекороля він вирішив зробити Гоа, тому його першою військовою метою стало завоювання Гоа у 1510 році. Взявши Гоа, Албукеркі вчинив його мешканцям справжню криваву лазню.

У 1511 р. Албукеркі з флотом із 15 суден і з 1 600 воїнами прямує до Малакки. Португальці на той час знали, що Малакка – найважливіший стратегічний пункт на шляху до «островів прянощів» (Молуккських островів). У цей час у Малакці було 100 тисяч озброєних захисників. Малайці мали сильні укріплення, а також значний військовий флот, яким командував капітан із Гуджарату, який мав досвід війни з португальцями. Підійшовши з флотом до Малакки, Албукеркі отримав повідомлення, що султан Малакки тримає в полоні кількох португальських торговців, кораблі яких були захоплені та пограбовані [1].

Султан вислав до Албукеркі послів, які повідомили йому про бажання султана бути у мирі з португальцями. Албукеркі надіслав листа султану, вимагаючи звільнити з полону тих португальців, які ще були живі, а також сплатити захоплені малайцями португальські товари. У листі у відповідь султан просив Албукеркі спочатку укласти з ним мир, після чого обіцяв повернути християн і компенсувати захоплені товари. Албукеркі відповів жорстким ультиматумом: повна

компенсація та звільнення полонених – до укладання миру, інакше він атакує Малакку. Султан намагався продовжити переговори, щоб виграти час, водночас гарячково зводячи оборонні споруди.

Дізнавшись про це, Албукеркі направив султану різкого листа з вимогою негайно звільнити полонених португальців і компенсувати награбовану власність, погрожуючи у разі відмови розгромити його та позбавити міста. Оскільки ця вимога не була виконана, Албукеркі послав 10 кораблів з озброєними людьми, які відкрили вогонь по кількох хатинах на березі. До смерті переляканий султан зрозумів, що жарти погані, і одразу наказав повернути Албукеркі всіх полонених португальців, а ще повторив прохання про укладання миру. Водночас султан прискорив свої приготування до оборони міста [2, с. 298]. За дві години до світанку 25 липня 1511 р. португальці розпочали висадку на берег. Під покровом темряви шлюпки безшумно підпливали до берега, і з них вискакували закуті в броню, озброєні мечами та щитами португальські воїни.

Султан вирушив на допомогу захисникам мосту з підкріпленням та кількома бойовими слонами. На допомогу малайцям ішло також підкріплення з 700 яванських солдатів, але Албукеркі послав проти них загін своїх воїнів, який напав на яванців, що змусило їх відступити. Багато хто був скинутий у море і потонув. Бачачи, що султан намагається відступити і сховатись у горах, португальський загін під командуванням Жуана де Ліма кинувся його переслідувати. Султан та його син, що піднімалися в гори на слонах, побачивши погоню, повернули назад 2 000 воїнів. Португальці атакували слонів зі своїми піками, і слони, отримавши поранення, почали тікати, врзалися в середину малайського війська, що викликало страшну паніку та хаос. Слон, на якому їхав султан, поранений, схопив погонича хоботом і розірвав його на шматки. Султан, який був теж поранений, зміг врятуватися втечею разом зі своїм сином і зятем – королем Паханга [3, с. 70–72]. Після переслідування малайців вулицями міста та вбивства багатьох з них Албукеркі відступив до мосту і, звівши частокони на обох берегах річки, піддав артилерійському обстрілу місто, внаслідок чого більшу його частину, включно з султанським палацом, було зруйновано. Наступного ранку султан послав запитати Албукеркі, чому він атакував місто і що він ще хоче. На це віцекороль відповів, що його величність повинен стати васалом короля Португалії. Султан надіслав ухильну відповідь, намагаючись виграти час, і зразу наказав відновити укріплення та забезпечити їх подвійною кількістю гармат. Міст також був сильно укріплений, і були зроблені всілякі приготування, щоб протистояти другій атаці португальців.

Албукеркі перебував у стані сумнівів та невизначеності, не знаючи, що робити далі. Однак він відчував, що якщо відступить і залишить Малакку при владі малайців, торгівля в Індійському океані буде назавжди втрачена для португальців. Албукеркі був не такою людиною, яка психологічно ламається за першої невдачі. У цій ситуації Албукеркі вирішив заручитися підтримкою могутніх союзників. Він попросив капітанів двох китайських джонок, що прямували до Сіаму, захопити з собою Дуарті Фернандіша, забезпечивши його листом до правителя Сіама з пропозицією миру та дружби. У той час, коли Албукеркі готувався до нового штурму Малаккі, серед капітанів виникло невдоволення, вони були проти будівництва фортеці в Малакці. Тому Албукеркі скликав збори капітанів, і в довгій промові виклав свій погляд, який полягав у тому, що якщо португальці візьмуть Малакку, Каїр і Мекка занепадуть, і Венеція не зможе отримувати спеції, внаслідок чого її купці змушені будуть купувати їх у Португалії. Більшість капітанів погодилися з поглядом Албукеркі, і було вирішено розпочати другий штурм Малакки. Малайці втекли з мосту і відступили до частокони. Але там Албукеркі висадив своїх людей, які кинулися на них і після жорстокого бою вибили їх звідти. Після цього Албукеркі сам влаштувався на мосту і послав дві роти з наказами, щоб одна з них зайняла мечеть, а друга – позицію на вході на вулицю, що веде до мосту. Ця остання позиція була зайнята без особливих зусиль, але захисники мечеті, серед яких був султан з великим загonom воїнів і слонів, билися героїчно. Однак зрештою їхній опір було зламано, і вони бігли, переслідувані португальцями. Коли Албукеркі дізнався, що його люди зазнали нападу з тилу, він поспішив до них на допомогу з ротою солдатів, і коли два португальські загони з'єдналися, вони пробили собі шлях назад.

Албукеркі розпочав будівництво фортеці. Коли будівництво було завершено, португальці отримали у своє розпорядження одну з найкращих і добре укріплених фортець на Сході із двома водосховищами для свіжої води у вежах та з трьома водосховищами у бастіонах. З одного боку, фортеця була захищена морем, з іншого – річкою. Споруда була п'ятиповерховою. Великі та маленькі гармати були спрямовані на всі боки. Незабаром мечеть і частокіл захопили португальські війська. Албукеркі зміцнив мости і послав чотири великі кораблі з бомбардами вгору річкою із завданням вибивати супротивника з обох берегів. Коли настала ніч, португальці влаштувалися усередині своїх укріплень на мосту, уважно спостерігаючи за прилеглою місцевістю. Албукеркі наказав своїм кораблям стати навпроти міста і обстрілювати його всю ніч. Султан біг і послав гінця на острів Лінга просити допомоги у місцевого правителя, але той, хоч і був васалом султана, боячись помсти Албукеркі, відмовився надсилати допомогу. Тоді султан Малакки втік до держави Паханг, звідки відправив посла до китайського імператора, просячи допомоги у війні проти португальців. Султанський посол Туан Насень Мудамар зумів дістатися Пекіна і був удостоєний аудієнції в імператора, який, однак, утримався від згоди на прохання султана Малакки на тій підставі, що зайнятий війною з монголами. Але з чуток справжньою причиною відмови було погане ставлення малайців до китайських купців та доброзичливість, виявлена Албукеркі до китайців у Малацці.

Після смерті султана Малакки багато знатних людей з його оточення повернулися до міста. Албукеркі послав загін яванців обстежити околиці, і вони привели до нього 1 500 рабів, які належали султанові. Він змусив їх працювати над спорудженням фортеці. Більшість каменів, що використовувалися для цієї мети, було вилучено з давніх могил колишніх султанів та з мечетей, які були зруйновані. Внаслідок цього було побудовано потужну фортецю, яку Албукеркі назвав «А Фамоза» («Славна»).

Наступним кроком Афонсу де Албукеркі стало налагодження стосунків із Сіамом задля показу продовження стабільної торгівлі в Південно-Східній Азії. Португальський посол Дуарті Фернандіш, який прибув до Сіаму в китайських джонках, був добре прийнятий місцевим правителем, адже Сіам давно суперничав із султаном Малакки і бажав встановити контроль над північною частиною півострова. Під час бесіди з королем Сіаму Дуарті Фернандіш вручив від Альбукеркі листа та шпагу як подарунок. Король наказав поводитися з послом з найвищою повагою, показати йому все місто, і відправив до Португалії з Фернандішем свого посла, лист до короля Мануела, рубінову каблучку, корону і меч із золота.

У листі до Мануела король Сіаму висловлював почуття дружби і пропонував своє королівство і себе до послуг короля Португалії, а також всілякі товари та людей його країни. Відправляючи посла короля Сіаму до Португалії, Албукеркі обдарував його подарунками і відіслав з ним свого посла з інструкціями проінформувати його величність, як він захопив Малакку, і висловити надію, що суди та купці Сіаму торгуватимуть із цим містом. До того ж Албукеркі прийняв посла султана Кампара – зятя останнього султана Малакки, який висловив бажання стати васалом короля Португалії. Прибув також посол і від султана Яви, який раніше був у ворожих стосунках із султаном Малакки, та був радий знищенню свого суперника.

У 1511 р., скориставшись відсутністю Албукеркі, який був зайнятий завоюванням Малакки, 60 000 осіб війська індійців на чолі з Аділ-ханом обложило Гоа і захопило Бенастарін. Зібравши флот Панджіна, Албукеркі перечекав там мусон і 15 серпня підійшов до Анджедіва. Отримавши підкріплення з Португалії, він попрямував із флотом до Кананору і став готуватися до вирішальної битви. Щоб продемонструвати свою силу, 3 000 індійців вийшли із Бенастаріна. Тоді Албукеркі наказав 4 000 своїх солдатів та 25 кавалеристам зійти на берег і увірватися у фортецю, яку незабаром взяли. Албукеркі урочисто в'їхав до Гоа. Доповідь про взяття Бенастаріна і Гоа помічена 23 листопада 1512 р. і закінчується такими словами: «Індія втихомирена, налякана і підпорядкована Вашій Величності».

Отримавши наказ від короля Мануела спробувати захопити Аден і поринути у Червоне море, Албукеркі відплив із Гоа у лютому 1513 р. з флотом із 20 кораблів. Аден був тоді добре укріпленим і процвітаючим центром мусульманської торгівлі. Він був притулком для мусульманських купців, котрі боялися португальських військових судів, і своєрідним складом транзитних товарів з Індії. Португальці тепер уже дійшли розуміння того, що саме Аден, а не Со-

котра (як вони думали раніше) був брамою до Червоного моря, і що володіючи Аденом, вони легко могли заблокувати арабську торгівлю в Червоному морі і припинити будь-які спроби мусульман підірвати португальську монополію на торгівлю з Індією. Албукеркі планував захопити Аден та інші стратегічні пункти на узбережжі, перешкодити приготуванню Єгипту до вторгнення до Індії, налагодити зв'язки з країною «пресвітера Іоанна».

Процвітаюче місто мало перейти до рук португальців, а з ним і всі його багатства, про які мріяли солдати та офіцери. З Кочина були привезені спеціальні сходи, досить широкі для того, щоб дати змогу шести чоловікам підніматися поруч, але вони послужили погану службу португальцям. Ентузіазм і рішучість, з якою вони кинулися на штурм фортеці 26 березня 1513 р., стали, хоч як це парадоксально, головною причиною невдачі цього штурму. Лише небагатьом португальцям вдалося потрапити у місто. Це були ті, хто піднявся на стіни до того, як сходи розвалилися, і ті, хто проліз через дві низькі амбразури для гармат. Усі, хто проник у місто, були вбиті. Загальна кількість загиблих у джерелах відсутня.

Серед причин невдачі Албукеркі варто виділити, по-перше, недостатність сил, що було результатом надмірного розпилення військової могутності на величезному географічному просторі, який зробив Мануел і який захоплював Албукеркі. Завоювання було розпочато, проте завойовники вже явно виявляли ознаки втоми. Албукеркі постійно вимагав надсилання нових людей та матеріалів, але король відповідав лише скаргами на непомірні витрати, які він несе через Індію.

По-друге, хоча проекти Албукеркі спокусили та захопили короля, він вважав витрати на колонізацію надто високими і хотів їх зменшити, проте так, щоб це не зашкодило справі. Звідси – непослідовність і суперечливість у королівських наказах, які прямували до Албукеркі: король наказує залишити Гоа після того, як він завойований; він вимагає підкорити «короля» Калікута, але вважає обтяжливим будівництво фортеці там; рекомендує Албукеркі виявляти ощадливість, економність, водночас наказує зруйнувати мусульманську могутність у Червоному морі [4, р. 75–89].

Невдала португальська атака на Аден викликала велике розчарування Албукеркі, який часто говорив, що для володіння Індією та всім Сходом королям Португалії необхідні чотири речі: захоплення та утримання Адена, щоб контролювати вхід у Червоне море; утримання Ормузу, щоб контролювати вхід до Затоки; утримання Діу та утримання Гоа, щоб панувати над усією Індією. Албукеркі відступив у Червоне море, але наказав спалити всі кораблі, що стояли в Аденському порту. Вже в Червоному морі він захопив кораблі з Бербери і Зейли, наказавши «відрубати руки і відрізати носи і вуха» маврам екіпажів цих кораблів і кинути їх на землю шейха Адена.

Португальський флот був затриманий у Камарана зустрічними вітрами до середини липня 1513 р. Перш ніж залишити Червоне море, Албукеркі надіслав листа королю з хрещеним мавром через Африку, і щоб не викликати підозр у тубільців, йому одягли на ноги кайдани, тож його можна було прийняти за раба-втікача. Цей посланець дістався Португалії. Король був втішений добрими звістками і доручив йому доставити відповідь Албукеркі.

Відступивши, Албукеркі рушив до Оманської затоки, де легко підпорядкував собі порти Калайате, Куріате, Маскат, Сохар та Орфасан. Незабаром після цього він захопив Ормуз, де почав будувати фортецю, що викликало протести його капітанів, які воліли захоплювати в морі мусульманські судна з Мекки. У листі королю Мануелу 4 грудня 1513 р. Албукеркі повідомляв докладні відомості про все Червоне море, про порти Ефіопії та Аравії, про їх торговельно-стратегічне значення і про ті правила, яких дотримувалися під час навігації в Червоному морі. Він виклав також королю свій план: взяти Аден, побудувати фортецю в Масауа, щоб отримати доступ до «золота країни пресвітера Іоанна», а потім направити військову експедицію проти Мекки. В основі цього плану Албукеркі лежала ідея конкісти та дух хрестового походу. Але у 1515 р. Албукеркі помер, не здійснивши своїх планів.

Стратегічна концепція, запропонована Албукеркі для португальської політики щодо Сходу, була заснована на тих самих принципах, що і їх атлантична стратегія, але мала більш воєнний, експансіоністський характер. Стратегічний план Албукеркі був проєктом завоювання багатьох східноафриканських та азіатських держав і створення величезної Португальської ко-

лоніальної імперії. Вона повинна була включати східне узбережжя Африки, Червоне море і Перську затоку, Індостанський півострів, далекі Молуккські острови, де вирощувалися найцінніші спеції, та Китай, про багатства якого знали з оповідань Марко Поло. Коли Албукеркі вступив на посаду віцекороля, португальці володіли в Індійському океані лише 7 фортецями: Софала, Мозамбик, Кілва на африканському узбережжі, на острові Сокотра, а також Кочином і Кананором на малабарському березі і, нарешті, маленьким фортом на островах Анджедів біля Гоа. До кінця губернаторства Албукеркі зміг здійснити майже повністю ту частину своєї програми, яка стосувалася Індійського океану.

На середину XVI ст., зокрема завдяки Альбукеркі, португальці створили величезну колоніальну імперію, що являла собою систему військово-морських баз в Індійському океані, що були розкидані на великій відстані на від одної: Софала, Мозамбик, Момбаса – у Східній Африці; Ормуз і Маскат – у Перській затоці; Діу, Даман, Басейн, Гоа, Кочин – в Індії; Коломбо – на Цейлоні; Малакка – в Малаї; Амбоїну, Тернаті, Тідорі, Соло – в Індонезії (пізніше Макао – в Південно-Китайському морі). Військова присутність португальців у басейні Індійського океану поклала край торговій діяльності арабів, які виступали як головні посередники, що забезпечували інтенсивність, міцність і безперервність цих зв'язків [2, с. 300; 4, р. 75].

Висновки. Афонсу де Албукеркі, видатного військового та морського командувача свого часу, по праву називають архітектором португальської колоніальної імперії. Албукеркі підготував та здійснив португальську експансію на Схід, відправив експедиції на Молуккські острови та Китай і зав'язав відносини з правителями Бенгалії, Пегу (Бірма), Сіама, Суматри та берегів Короманделя. Саме він запровадив систему фортів для контролю важливих торгових точок, проклавши шлях для португальської, а згодом європейської експансії в азійську торгівлю.

Аналізуючи діяльність Албукеркі, варто зазначити, що не всі плани командувача та корони здійснились: після захоплення Малакки Альбукеркі не додав жодних завоювань на схід від неї, для цього забракло часу; зазнав повної невдачі у своїх спробах знищити мусульманські держави у Червоному морі; Аден, що є ключем до цього моря, відбив його атаку, і ця невдача завадила Албукеркі виконати наказ короля Мануела I зруйнувати Мекку і Суец і підкорити Берберу або Зейлу в Сомалі. Діяльність Албукеркі сприяла будівництву Португальської колоніальної імперії, але вдарила по старих торговельних шляхах (торгівля перемістилась південніше), що відрізало велику частку торгівлі для східних африканських країн, та країн Червоного моря, що призвело до занепаду цих держав.

Abstract. The article is devoted to Afonso de Albuquerque, his role and significance in the birth of Portuguese colonialism, influence and vision on the construction of the Portuguese Empire in the Indian Ocean. It is established that although not all the plans of the Portuguese crown were realized, Albuquerque introduced a strategic concept for the conquest of many East African and Asian states and the creation of a huge Portuguese colonial empire. A system of forts operated to control important trading points, paving the way for Portuguese and later European expansion into Asian trade. The activities of Albuquerque had a positive effect on the construction of the Portuguese colonial empire, but it hit the old trade routes and led to the decline of East African countries and the Red Sea countries.

Keywords: Kingdom of Portugal, Afonso de Albuquerque, Goa, Malacca, Aden.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лук'янюк В. Португальське завоювання Гоа. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1210Q/>
2. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Частина I: До кінця XVIII століття. Львів: Видавництво ЛБА, 1999. 434 с.
3. Лоссовський І. Є. Культурно-історичні пам'ятки епохи раннього колоніалізму в Південно-Східній Азії. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 22; Ч. 1: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Київ, 2015. С. 69–79.
4. Diffie B. W., Winius G. D. Foundations of the Portuguese empire, 1415–1580, 1977. 533 p.

ВПЛИВ МОСКОВСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ: НА ПРИКЛАДАХ ПЕРЕХОПЛЕНИХ ІНСТРУКЦІЙ ТА МЕТОДИЧОК

Ю. Д. Паламарчук, К. І. Мелекесцев

Анотація. Досліджуючи московські методички щодо колабораціонізму та організації життя в окупації, завданнями цієї публікації маємо, по-перше, роз'яснити поняття «колаборант» та «колабораціонізм»; по-друге, проаналізувати московські методички для громадян України, які знаходяться в окупації та можуть стати потенційними колаборантами; по-третє, з'ясувати вплив пропаганди на настрої в державі; по-четверте, дослідити приклади колабораціонізму серед представників влади.

Ключові слова: пропаганда, колабораціонізм, інформаційне протистояння, московія, окупація.

Колабораціоністи та колабораціонізм, самі ці слова українське суспільство дедалі частіше використовує в розрізі подій сучасної московсько-української війни. Але чи завжди те, що визначають як «колаборант», є справді виявом колабораціонізму? Чому пропаганда про «хороших московитів» працює на окупованих територіях?

Порушуючи питання колаборантів, слід сказати, що вербування українців через ФСБ відбувається постійно (й не лише з 2014 р., а й з початку 1990-их рр. розроблялися та впроваджувалися московські пропагандистські кампанії), тому в українському суспільстві сформувалися загальні стереотипи про роботу колабораціоністів. З «колаборантами» пов'язують такі стереотипи: здача території (допомога в окупації території чи безпосередній вплив на підготовку окупації); співпраця з окупаційними адміністраціями, коригування вогню по неокупованих територіях; обов'язковим маркером стало використання російської мови (загальний стереотип: якщо російськомовний, то колабораціоніст); ідея, що нібито колаборантами стають лише люди з низьким соціальним статусом; але все це лише частково правда. Станом на 2023 р. – у ситуації з майже десятирічним станом війни з московією – офіційно підтвердженими є сотні випадків вищезгаданого колабораціонізму, але також наявні сотні випадків колабораціонізму серед населення, яке не має низького соціального статусу (тобто представники депутатського корпусу) [1].

Тому задля розвінчування міфів про колаборантів у межах розслідування від Головного управління розвідки Міністерства оборони України у 2022 р. був розсекречений для громадського ознайомлення такий матеріал: документ від московської пропагандистської машини для прихильників «руського мира» в Україні, так званий «Довідник для громадян України з організації спротиву київському маріонеточному уряду» від «Центру аналізу інформації та пропаганди». У виданні даються детальні поради для саботажу роботи в усіх підвладних структурах української держави: державна служба, органи влади, офісна робота, медицина, правоохоронна діяльність, релігійна сфера, освіта та інші [2].

Традиційною для путінського режиму стала ненависть до всього «нерусського», і цей довідник не став винятком. Тому ми можемо спостерігати такі постулати московської пропаганди про Україну: «київська хунта», «маріонетковий уряд», «нацики» та інші негативні характеристики можуть викликати у потенційних завербованих бажання вірити в «хорошу» ФСБ, яка протиставляється «нацикам» чи «маріонеткам Заходу». Щодо «інструкцій» для колаборантів, можна виділити такі: «Давайте заплутані і нелогічні відповіді, коли вас прохатимуть про пораду... навіть якщо володієте українською, ведіть розмову повільно, примушуючи співрозмовника запропонувати перейти на російську... при виявленні ознак корупції не повідомляйте керівництво і правоохоронним органам... пишіть якомога більше запитів у різні інстанції» [2]. Як можна побачити, по-перше, московська ФСБ не тільки займається точковим підкупом громадян задля інформації та співпраці, а й конкретні інструкції можуть показати, що головним їх завданням є знищення довіри населення до державних органів; по-друге, наслідком такої підривної роботи може стати початок ностальгії за «організованим» життям в СРСР і бажанням об'єднатися з московитами, щоб повернутися до старого життя.

Продовжуючи розгляд питання колабораціонізму в Україні, слід згадати, що 2022 р. був випущений ще один документ, який за метою має переконання українського населення в окупації, що окупанти не мародери й убивці, а герої, які прийшли їх рятувати від «режима Зеленого і США». У вищезгаданому документі наявні такі «методичні рекомендації» для агітаторів серед населення на тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей: «документ розповсюджується виключно для інструкторів, афілійованих керівництвом “єдиної Росії”, і не може бути переданий на ознайомлення третім особам...; єдиним органом, який курує роботу окупаційних адміністрацій на захоплених українських територіях, визначено кремлівську партію “єдина Росія”». Згідно з московською методичкою, окупантам та колаборантам було дозволено збір матеріальних коштів у населення [3].

Приложение № 1
Редакция №3 от 01.07.2022

Таблица № 1.

№	Возможные вопросы	Варианты ответов	Примечание
1	Эта гуманитарная помощь от России?	Все верно, данная гуманитарная помощь – от простых людей, сочувствующих жителям.	Важно указание того, что помощь оказывается простыми людьми.
2	Россия будет нас бомбить?	Нет, Российская Федерация осуществляет только высокоточные удары по военным объектам.	В случае, если ссылка идет на украинские новости – данные новости являются ложными с целью дискредитации Российской Федерации.
3	Россия тут навсегда?	Да, вы можете не бояться, Российская Федерация не отступает.	В случае с упоминанием ранее освобожденных территорий, на которых было предпринято отступление – они не входили в планы СВО.
4	Мне не нравится (имя чиновника ВГА).	В России – настоящая демократия и вы сможете выбрать любых чиновников, которые вам будут нравиться, а можете и баллотироваться сами.	От данного вопроса желательно уходить в общении ссылаясь на аполитичность.
5	Когда будет референдум?	11 сентября в Единый день голосования.	
6	Что будет, если Украина вернется?	Украина не вернется на эти территории.	
7	Почему продолжают боевые действия?	Идет бой за освобождение Николаевской области, в ближайшее время все цели СВО будут выполнены.	Можно рассказать о том, что ВСУ обстреливает Херсонскую и Запорожскую область ввиду ненависти к населению.
8	Я говорю по-украински. Что со мной будет?	Ничего, в Крыму, например, три официальных языка.	При знании украинского – можно перейти на него.
9	Что сейчас с Украиной?	Украину делят США и Европа, вскоре ее государственность перестанет существовать.	Можно сослаться на то, что в западных областях уже в обороте польский злотый на уровне с гривной.
10	Я смогу поехать на территорию других областей Украины или Европу?	Это зависит лишь от властей Украины и европейских стран.	Стоит упомянуть, что сейчас на русскоязычных людей идут гонения по всему миру.

Рис. 1. «Таблица 1» методички для агітаторів на окупованих територіях України [3]

Також документ містить таблицю з роз'ясненнями на питання від населення, яке живе в окупації: «Росія буде нас бомбити... Росія тут назавжди?...». Тобто можна зробити такий висновок: московська пропаганда в окупованих територіях базувалася і продовжує базуватися на умовному «захисті» населення від української влади, знову можна спостерігати типові московські постулати про «вільність української мови» в окупації, про наявність «справжньої» російської демократії на відміну від України, яку ділять США та Європа (рис. 1).

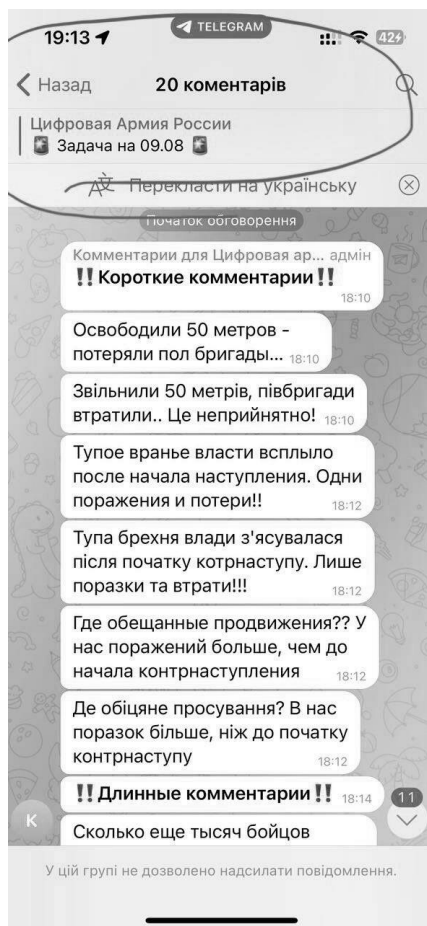

Рис 2а. Цифрова армія Росії [4]

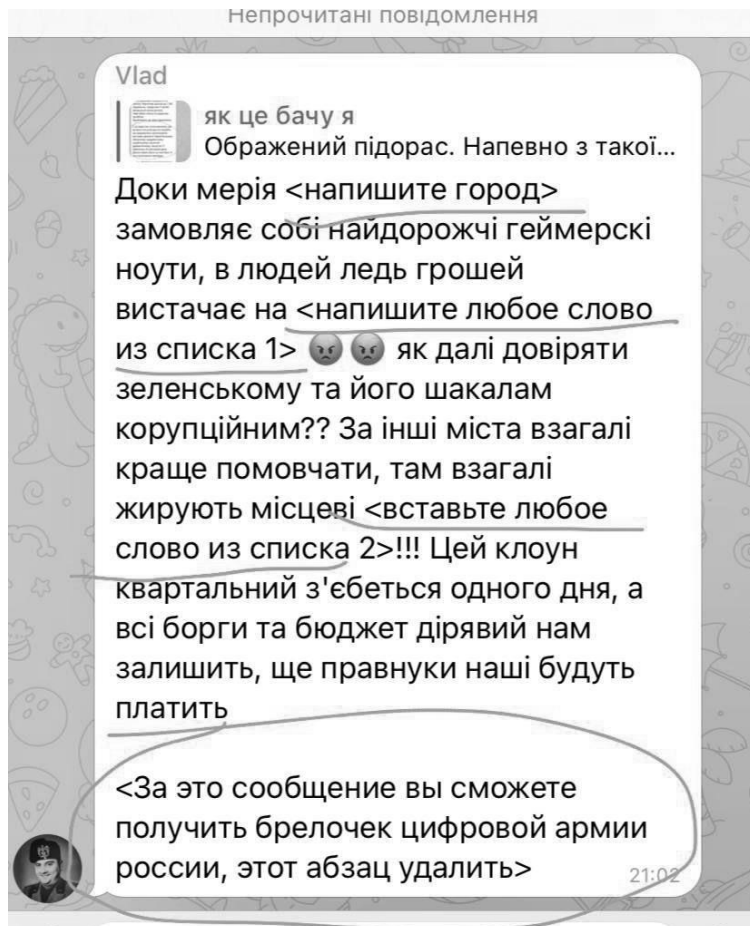

Рис. 2б. Напишите город [4]

Із рисунків (рис. 2а, 2б) можна побачити такі інструкції від московських кураторів, які виникли на фоні української піар-компанії контрнаступу «Звільнили 50 метрів, півбригади втратили... Де обіцяне просування?..», а також корупційних скандалів із закупівлями речей у бомбо-сховища за завищеними цінами у десятки разів (ситуації з «барабанами» та «овочерізками») [4].

З попередніх постулатів московської пропагандистської кампанії на масову паніку серед населення; по-друге, підірив діяльності українських військових внаслідок масового падіння патріотизму та віри в перемогу України; по-третє, зниження довіри населення до чинної влади в Україні; по-четверте, внаслідок зменшення довіри до влади та віри в перемогу української держави, бажання громадян України переходити на бік московитів зростатиме (і це не лише за можливу грошову винагороду, яку може отримати громадянин, а й через те, що його сподівання в обіцяному «теплому місці» будуть «забезпечені»).

Оглянувши основні документи та інструкції для колаборантів, перейдемо до розгляду персоналій колаборантів із партії «Слуга народу», які на початку повномасштабного вторгнення перейшли на бік окупаційної влади в Харківській, Херсонській та Запорізьких областях. Перший відомий випадок колабораціонізму серед «слуг» стався на території окупованої Херсонської області в 2022 р., де ексдепутат від «слуг» Ковальов отримав посаду заступника голови з питань сільського господарства у новоствореному уряді. У квітні 2022 р. колаборант заявляв, що добровільно залишився на окупованій території Херсонщини задля допомоги українському населенню в окупації. І уже влітку 2022 р. вищезгаданий «слуга», перейшовши до співпраці з окупаційною владою, використовував для свого захисту одну із вищезгаданих методичок, заявляючи, що «Росія тут назавжди..., Росія нас розуміє та чує...», тобто у цьому випадку ми можемо бачити, що московські методички працюють (рис. 3) [5].

Алексей Ковалев

1 год · 🌐

Вчера был на очень важном для меня, да и для всех фермеров в наших краях мероприятии - первый заместитель Руководителя Администрации Президента Российской Федерации Сергей Кириенко встретился с фермерами Херсонской области

Во-первых, было заявлено, что Россия здесь всерьез и навсегда!
Во-вторых, на встрече мы озвучили все наши вопросы и пожелания

Все что так тревожит любого агропроизводителя Херсонской области:

- что делать с реализацией зерновых и технических культур урожая 2021 года

- что с урожаем 2022 года?

- кому и как продавать, какие рыночные, государственные и иные механизмы будут задействованы?

Все вопросы были обсуждены максимально детально.

!!! Планируется полномасштабная интеграция аграриев Херсонщины в экономическую модель России.

Будут применяться все инструменты поддержки производителей аграрной продукции которые действует на территории РФ.

Думаю, что скажу не только про себя, но и других участников встречи - люди вышли с осознанием, что Россия нас слышит и понимает.

Кроме аграрных вопросов обсуждали и статус Херсонской области - повторяюсь Россия навсегда и теснейшая интеграция с Россией уже происходит

2 коментарі Поширили: 17

Рис. 3. Коментарі Олексія Ковальова щодо окупації Херсонщини [6]

Також у 2022 р. «Запорізький Центр Розслідувань» випустив дослідження щодо представників різних партій, які пішли на співпрацю з московитами. До прикладу, колишній голова Південноміської ОТГ (від «Слуг народу») Олександр Брюханов у лютому 2022 р., виступаючи перед зібранням місцевих мешканців, заявив, що чинити опір окупантам не потрібно. Після деокупації Харківщини у 2022 р., О. Брюханову оголосили про підозру в державній зраді, а після взяли під варту, і статтю перекваліфікували на більш легку. Окрім вищезгаданого О. Брюханова, було затримано ще одну представницю від «слуг» Надію Антонову. Її підозрюють у налагодженні контактів із командиром російських військових із позивним «Вітязь» у Кутузівці із подальшою передачею московитам усіх даних про громадян [7].

Отже, можна сказати, що розроблені московською пропагандою методички активно використовуються як і на окупованих територіях, так і на підконтрольній території України. Досвід колабораціонізму представників «Слуг народу» показує, що навіть ті люди, які цинічно прикриваються любов'ю до України, можуть перейти на бік окупантів під виглядом захисту інтересів українців. Відповідаючи на питання «Чому ж московська пропаганда про “хороших московитів” працює?», можна сказати, що під час довгого її використання та обмеження всього українського пропаганда починає працювати, тобто з часом люди починають вірити, що Москва – це добре, а Україна діє проти їхніх інтересів виживання.

Abstract. Studying Moscow's methods of collaborationism and the organization of life in the occupation, the goals of this paper were: firstly, to clarify the concepts of collaborators and collaborationism; secondly, to further consideration of Moscow methods for citizens of Ukraine who are under occupation and can become potential collaborationists; thirdly, to find out the influence of propaganda on public consciousness in the country; fourthly, to investigate examples of collaboration among government officials.

Keywords: propaganda, collaborationism, informational warfare, muscovy, occupation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелекесцев К. Нові технології соціальних мереж та їх наслідки для інформаційного протистояння навколо історії України. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2023. № 61. С. 26–35. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/742>

2. В рф випустили спеціальний довідник для проросійських зрадників і колаборантів, *ArmyInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/27/v-rf-vypustyly-speczialnyj-dovidnyk-dlya-prorosijskyh-zradnykiv-i-kolaborantiv/>

3. Розвідка показала російські методички для агітаторів на окупованих територіях України. *ArmyInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/23/rozvidka-pokazala-rosijski-metodychky-dlya-agitatoriv-na-okupovanyh-terytoryyah-ukrayiny/>

4. Працюють русняві боти по українських чатах телеграм каналів. *Донбас Оперативний*. URL: https://t.me/Donbas_Operativnyi/52600

5. На Херсонщині ексдепутат від «слуг» і колаборант Ковальов отримав «посаду» у створеному окупаційною владою «уряді». *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-hersonshini-eksdeputat-vid-slug-i-kolaborant-kovalov-otrimav-posadu-u-stvorenomu-okupacijnoyu-vladoyu-uryadi>

6. Депутат Ковальов вважає, що на Херсонщині «росія назавжди». У «Слузі» його підозрюють у держраді. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/deputat-kovalov-vvazhaye-sho-na-hersonshini-rosiya-nazavzhdi-u-sluzi-jogo-pidozruyut-u-derzhradi>

7. Опоблок, «слуги» і локальні партії: хто ще, крім ОПЗЖ, пішов у колаборанти. *Запорізький центр розслідувань*. URL: <https://incentre.zp.ua/opoblok-slugy-i-lokalni-partiyyi-hto-shhe-krim-opzhh-pishov-u-kolaboranty/>

УДК 612.833.81

ВПЛИВ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО НА УКРАЇНСЬКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ДІАСПОРУ

Я. І. Пилипчик, Н. Р. Темірова

Анотація. У розвідці розглядається просвітницька діяльність видатної української інтелектуалки Наталії Полонської-Василенко та окреслюється її вплив на українську культурну й інтелектуальну діаспору. Проаналізовано основні аспекти просвітницької роботи, зокрема лекційна та публіцистична діяльність, організація культурних заходів і публікації. Дослідження зосереджено на розгляді внеску Наталії Полонської-Василенко у зміцнення української ідентичності, збереження культурної спадщини та сприяння громадським ініціативам у розвитку українського народу як української інтелектуалки та активної учасниці української діаспори.

Ключові слова: Наталія Полонська-Василенко, просвітницька діяльність, інтелектуальна діаспора, публікації, українська культура.

Наталія Полонська-Василенко була визначною постаттю в громадсько-політичному житті України, а також українській культурній та інтелектуальній діаспорі. Її вплив можна розглядати з кількох аспектів: науково-літературна діяльність, громадська діяльність, просвітницька робота.

У процесі вивчення постаті Н. Полонської-Василенко виокремлюються два етапи: друга половина ХХ ст. – представлений діаспорними дослідженнями, та кінець ХХ – перша третина ХХІ ст., коли в Україні з'явилися спеціальні дослідження її життя та творчості. Серед представників української діаспори відзначимо Л. Винара, О. Оглоблина, О. Омельченка, які співпрацювали з Наталією Дмитрівною та аналізували її доробок [1; 2; 3; 4]. В Україні інтерес до дослідниці з'явився лише в 1990-ті рр. Низку розвідок їй присвятив І. Верба, який зосередився на біографії науковиці [5; 6]. Інші дослідники привернули увагу до окремих сторін її творчості. Проте незважаючи на певний доробок українських авторів, постать Н. Полонської-Василенко потребує вивчення в контексті визначення її внеску у підтримання національних традицій вивчення української минувшини.

Одним з аспектів її діяльності була співпраця та активна участь української інтелектуальної діаспори в історичних товариствах. Н. Полонська-Василенко відіграла важливу роль у створенні Українського Історичного Товариства (УІТ). Ідея його формування виникла в другій половині 1964 р. через потребу координації праці українських істориків, які опинились в еміграції. До цього моменту науковиця працювала в журналі «Український історик», який було створено на протигагу радянському «Українському історичному журналу». На початку створення УІТ до неї звернувся О. Оглоблін, попрохавши поради, на що отримав позитивну відповідь і підтримку з боку Наталії Дмитрівни. Зокрема, на неї поклалися перемовини з професором Курінним. Передбачалося перетворити редакцію «Українського історика» на ініціативну групу, яка потребувала широкої бази, як територіальної, так і персональної. Під час жвавого листування у листопаді 1964 р. було остаточно сформовано ініціативну групу «Українського Істо-

ричного Товариства», яка складалася з 17 членів. Пізніше Н. Полонську-Василенко одноголосно обрали заступником голови.

Н. Полонська-Василенко доклала чимало зусиль для створення та розвитку УІТ. За її підтримки до ініціативної групи було приєднано професорів Курінного та Міллера, вона прислужилася вказівками й порадами, активно захищала існування УІТ у той час, коли інші товариства були проти його створення. Упродовж багатьох років вона очолювала Мюнхенську філію УІТ. Загалом своїм авторитетом і працею історикиня сприяла зростанню товариства.

За сприяння Н. Полонської-Василенко у 1945 р. був заснований Музей-Архів Української Вільної Академії наук (УВАН) в Аугсбурзі (Німеччина), який став своєрідною головною бібліотекою, де зосереджувалася вся світова література про Україну. Наталю Дмитрівну було обрано дійсним членом УВАН і Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), а з 1953 р. – і Міжнародної Академії наук у Парижі.

Ще одним проєктом, у якому виявився організаційний хист, наукова обдарованість, патріотизм Н. Полонської-Василенко, стала співпраця у періодичному виданні «Український історик». З 1964 р. вона була членом редколегії, активно діяла у трьох вимірах: розміщувала свої праці на сторінках журналу, надсилала матеріали інших авторів та коментувала тексти, які друкувались в «Українському історичному».

У журналі товариства розміщуються праці історикині: Рецензія на працю Л. Винара «Андрій Войнаровський», Мюнхен, 1962, Український Історик, ч. 1. 1963, стор. 18–19; «До історії України XIX століття» У. І., ч. 4. 1964, стор. 9–14, У. І., ч. 1–2, 1965, стор. 14–21; «Сторінки спогадів: Український Вільний Університет», ч. 3–4, 1965, стор. 39–47; «Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність», ч. 3–4, 1966, стор. 41–51, «Бібліографія праць М. П. Василенка», там же, стор. 103–109; «До історії архівів Києва», ч. 1–4, стор. 90–92, «Архів Запорозької Січі та питання про видання його», там же, стор. 134–137. До друку вона надіслала спогади свого чоловіка, академіка Миколи Василенка, які були надруковані вперше на сторінках журналу – «Історія мого приват-доцентства». У. І., ч. 3–4, 1966 [4, с. 90–91].

Історикиня жваво цікавилася подіями, що відбувалися в науковому житті України, особливо коли це стосувалось її улюбленої справи чи навмисного фальшування історичних подій на догоду радянським ідеологічним настановам. Розробляючи в еміграції наукові проблеми історії України, Наталія Дмитрівна порушила у своїх працях чимало питань, однак, позбавлена можливості широко користуватися архівами, вона мусила відкоригувати тематику своїх досліджень.

Зокрема, в еміграції її зацікавили взаємини України та Західної Європи часів Русі. Цій проблематиці присвячені такі статті: «Княгиня Ольга» (Гомін України. Мюнхен, 1955. Ч. 32); «Київська держава і Захід» (Визвольний шлях. Лондон, 1954. Ч. 1); «900-річний ювілей Київського князівства» (Сучасна Україна. Мюнхен, 1954) та інші. Як свідок заснування і становлення Української Академії наук (УАН) Н. Полонська-Василенко виступила її історіографом. Дослідження, що вийшло у двох частинах у Мюнхені у 1955–1958 рр., було побудоване як на друкованих джерельних відомостях, так і на особистих спогадах автора. В ньому Наталія Дмитрівна торкнулася двох питань – боротьби в УАН за незалежність наукової думки у 1918–1930 рр. та агонії Академії і повного її підкорення ідеологічним засадам керівної Комуністичної партії в 1930–1941 рр. Своєрідним додатком до цієї праці є велика стаття «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» [7].

Важливою проблемою, над якою працювала дослідниця в еміграції, була історія Української церкви. У 1949 р. вийшов її скорочений текст «Історії Української церкви», прочитаний у Богословській Академії в Мюнхені. До того ж Н. Полонська-Василенко підготувала для Церковно-Археографічної комісії при Апостольській візитатурі в Мюнхені «Нарис історії Української Церкви» (Мюнхен, 1960). Значну цінність становлять її монографія «Історичні підвалини Української автокефалії» (Мюнхен, 1964) і розвідка «Особливості Української православної церкви» [2].

Декілька праць Н. Полонська-Василенко в цей період присвятила подіям національно-визвольної боротьби 1648–1654 рр. і наступу російського царизму на Українську державу. Серед них «Хмельниччина» (Календар-Альманах. Мюнхен, 1947); «Переяславський договір в очах його сучасників» (Визвольний шлях. Лондон, 1955. Кн. 4); «Гетьман Мазепа та його доба»

(Український Самостійник. Мюнхен, 1959. Ч. 26); «Палій і Мазепа» (Вісник. Мюнхен, 1959. Ч. 7–8) [5, с. 80–81].

Розробляла дослідниця і улюблену тему, пов'язану із Запоріжжям XVIII ст. Так, у 1965–1967 рр. в Мюнхені вийшла її двотомна узагальнююча праця «Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина» [6].

З численних праць Наталії Дмитрівни варто назвати її узагальнюючу двотомну «Історію України», над якою вона працювала багато років. У цій праці, за словами Б. Крупницького, авторка виявила себе «як прихильниця В. Липинського і репрезентантка нового державницького напрямку української історіографії. Її легким і блискучим стилем написана Історія: є вже не історією боїв, соціальних «розрухів», але скоріше історією окремих видатних особистостей, при чім авторка не забуває підкреслити й еволюційний характер розвитку України – там, де еволюція мала місце» [8]. Ця праця стала по суті підсумком всього її творчого життя та вплинула на формування наукової концепції української історії в еміграційному середовищі.

Н. Полонська-Василенко була відомою просвітницею, яка віддавала багато уваги розповсюдженню знань про українську культуру, історію та сучасність. Її просвітницька робота спрямовувалася на поширення української ідентичності та усвідомлення національної спадщини серед громадян України та за її межами. Серед її основних аспектів виокремлюються такі напрями:

- Лекції та публічні виступи, з якими вона часто виступала на різних заходах, конференціях і семінарах, розповідаючи про історію та культуру України. Її виступи були спрямовані на підвищення свідомості та освічення громадськості щодо важливих аспектів української історії та сучасності.

- Публікації – статті, есе, аналітичні матеріали та книги, в яких розглядала історичні, культурні та соціальні питання, пов'язані з Україною. Її публікації були орієнтовані на широку аудиторію та мали на меті популяризацію української культури та історії.

- Організація культурних заходів, а саме: влаштування культурних і громадських заходів – виставки, концерти, літературні вечори та інші події. Вона сприяла організації та популяризації українських культурних подій у різних країнах, де проживала українська діаспора.

Отже, Н. Полонська-Василенко зробила значущий внесок у розвиток української культурної та інтелектуальної діаспори. Основні аспекти її просвітницької діяльності, включаючи лекційну та публіцистичну діяльність, організацію культурних заходів та публікацій, засвідчують, що особливу увагу вона приділяла популяризації українськості за межами етнічної Батьківщини.

Abstract. In this study the enlightening activity of the prominent Ukrainian intellectual Natalia Polonska-Vasylenko and its influence on the Ukrainian cultural and intellectual diaspora are examined. The research analyzes the key aspects of her enlightening work, including lectures, public activities, organization of cultural events, and publications. The study focuses on exploring Natalia Polonska-Vasylenko's contribution to popularizing Ukrainian identity, preserving cultural heritage, and supporting public initiatives for the development of the Ukrainian people as an intellectual and active participant of the Ukrainian diaspora.

Keywords: Nataliia Polonska-Vasylenko, educational activity, intellectual diaspora, publications, Ukrainian culture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винар Л. Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали. *Український історик*. 1995. № 1–4 (124–127). С. 315–319.
2. Оглоблин О. Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог. *Видатні історики України*. Вип. 1, Київ, 2003. С. 8–26.
3. Оглоблин О. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (3 нагоди 80-ліття). *Наукові Записки УВУ*. 1963. Ч. 7. С. 95–100.
4. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко (3 нагоди 85-ої річниці з дня народження і 60-ої річниці науково-академічної діяльності). *Український історик*. 1969. С. 86–94.
5. Верба І. Н. Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху. *Український історичний журнал*. 1993. № 7–8. С. 70–81.
6. Верба І. Н. Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко. *Емінак*. 2015. С. 67–87.

7. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків». *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ЗНТШ)*. Париж; Чикаго, 1962. Т. 173. С. 7–111.

8. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. 3-тє вид. Київ: Либідь, 1995. 672 с.

УДК94:(2-78) 477

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ СПІЛКИ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ У 1920–1930-Х РР. (НА МАТЕРІАЛАХ УРСР)

І. В. Погонець, Є. О. Пшемницька

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню антирелігійної політики більшовиків у 1920–1930-х рр. Указано причини створення Спілки войовничих безвірників, проведено аналіз їхньої структури та вказано основні методи роботи. Спілка войовничих безвірників була ключовим інструментом комуністичної ідеології в боротьбі проти релігії та духовності. Її діяльність включала в себе проведення антирелігійних кампаній, видання літератури, репресії, організацію заходів та інші методи, спрямовані на витіснення релігії з громадського життя. Досліджено як СВБ вплинула на життя людей під час Голодомору 1932–1933 рр. Розглядається період послаблення діяльності СВБ, особливо після вересня 1939 р., а також наслідки цієї роботи для суспільства та культури.

Ключові слова: Спілка войовничих безвірників, антирелігійна пропаганда, атеїзм, радянська влада.

Після захоплення влади і створення СРСР більшовики взялися за зміни у всіх сферах життя громадян, зокрема в релігійних питаннях. Спочатку радянська влада намагалась незначною мірою догоджати своєму електорату, який був переважно вірянами, приймались декрети, в яких зазначалась нейтральність влади до церковних питань, проте одночасно закладався ґрунт для майбутньої антирелігійної пропаганди. Вже у першій половині 1920-х років почалась потужна антирелігійна кампанія, яка супроводжувалась репресіями, утисками, виданням антирелігійних брошур та газет, створенням різних спілок і комісій. Однією із таких організацій стала Спілка безвірників.

Дослідженням історії та діяльності Спілки займались такі дослідники: І. Руденко, Л. Дудка, О. Балдинюк, Т. Євсєєва, В. Єленський, А. Киридон, О. Ігнатуша, О. Вітринська. Однак актуальності набуває переосмислення історії організації, особливо протягом 1920–1930-х рр., ключових у радянській антирелігійній політиці.

Мета – визначити причини створення Спілки безвірників, провести аналіз їх структури і основних методів боротьби.

До подій революції 1917 р. церква відзначалася вкрай значущим впливом на соціальну та культурно-освітню сферу життя громадян. З огляду на це, коли більшовики прийшли до влади, вони приділяли велику увагу боротьбі проти релігійної віри серед населення. З початку 1920-х років відбувається інтенсивний процес закриття церковних споруд, зокрема активна ініціатива щодо демонтажу дзвонів для їх переплавки у кольоровий метал та конфіскації церковних цінностей [1].

Для практичного втілення плану в життя створювались різні антицерковні структури. Перші антирелігійні гуртки на території України виникали вже в 1923 р. Проте тоді такі гуртки не були популярними і їх кількість була незначною в основному через відсутність кваліфікованих пропагандистів. Під час наради Всеукраїнської антирелігійної комісії (далі ВАК), яка відбулася 20 травня 1924 р., було зазначено катастрофічний стан антирелігійної роботи; дехто висловлював думку, що спочатку антирелігійна пропаганда була наступальною, а потім відступила. Зазначалося, що не вдалося отримати повної картини стану роботи на місцях, і вона і далі залишалася «хаотичною і невизначеною». Особливо в Донецькій, Катеринославській і Одеській губерніях на місцях продовжував панувати антирелігійний екстремізм, згідно з інформацією органів ДПУ-НКВС.

Повноцінна антирелігійна пропаганда не була скоординована, тому назривала необхідність зібрання членів різних атеїстичних гуртків. Для оживлення агітаційної та пропагандистської роботи ВАК пропонує зробити їх методи більш адаптованими до конкретних місцевих умов. Наприклад, у містах на найближчий літній період рекомендувалося припинити гурткові за-

няття і лекційну діяльність, а замість цього активно організувати екскурсійно-виставкові заходи, спрямовані на візуальне ознайомлення з питаннями «світогляду і релігії». До того ж варто було відразу передплатити журнали «Безвірник» і «Безбожник» для розповсюдження їх серед населення та популяризувати нові обряди. Це подавалось як ініціатива знизу і бажання об'єднатись самих учасників антирелігійного руху. Центром об'єднання став центральний друкований антирелігійний орган: газета «Безбожник», що виникла у 1923 р. в Москві [2; 3, с. 19].

Ця газета, очолювана ідеологом і головним редактором Мінеєм Губельманом, який був більш відомий під своїм партійним і літературним псевдонімом Омелян Ярославський, відіграла вирішальну роль у створенні організації. З 1922 р. ця газета почала видаватися і навколо неї швидко сформувалася мережа кореспондентів і читачів. І завдяки їм у серпні 1924 р. в Москві було створено Товариство друзів газети «Безбожник», яке отримало ще одну назву – Союз безбожників, що невдовзі за ним міцно закріпилася. Під час обговорення рішення Першого з'їзду товариства секретаріат ЦК РКП(б) 21 травня 1925 р. затвердив його статут і запропонував партійним комітетам об'єднати в мережу Союзу безвірників усі інші організації, що проводили антирелігійну пропаганду в СРСР. Пізніше їх осередки виникають у інших республіках, діючи на різних рівнях. Проте ті гуртки, які увійшли до цього Союзу, діяли розрізнено і не становили цілісної картини антирелігійної боротьби, тому їх діяльність не приносила особливого вкладу у боротьбу. Більшовицькі керівники все більше схилились централізувати антирелігійний рух, тому Всесоюзна нарада з антирелігійної пропаганди, яка пройшла при агітаційно-пропагандистському відділі ЦК ВКП(б) 27–29 квітня 1926 р. розв'язала це питання. Основна мета наради полягала у розробці плану дій та завдань антирелігійної діяльності у межах країни [3, с. 19; 4, с. 173].

Треба зазначити, що Спілка безвірників, хоч і мала формальні та статутні аспекти, схожі на громадську організацію за своєю суттю, завданнями, методами роботи і роллю, яку вона виконувала у складній системі партійно-державного апарату для боротьби з релігією, фактично її можна було розглядати як складник великої державної пропагандистської структури. Ця організація була повністю підконтрольною державі і діяла відповідно до державних пріоритетів і стратегій у сфері церковних питань. В Україні точкою виникнення філії Союзу безвірників можна виділити 21 квітня 1926 р. Саме тоді відбулось засідання Оргбюро ЦК КП(б)У та було ухвалено постанову про організацію на місцях добровільних антирелігійних установ і подальше їх об'єднання. У матеріалах засідання Оргбюро 1926 р. зазначалось: «Ураховуючи досвід організації та роботи Спілки безвірників СРСР, вважати доцільним організацію в Україні Всеукраїнського антирелігійного товариства “Безвірник”, що відрізняється від Спілки безвірників СРСР більш чітко вираженим освітнім характером своєї роботи й більшою централізацією організаційної будови та керівництва» [5, с. 50–51].

Спілка безвірників використовувала різноманітні методи, засоби і прийоми у своїй роботі. До таких заходів належали: видання та поширення антирелігійної літератури; проведення «економічних» заходів; впровадження антирелігійних ініціатив у навчальних закладах, серед дітей і молоді; організація культурно-масових заходів для боротьби з впливом релігії на духовне життя людей, сімейне та громадське співжиття. Спілка активно просувала атеїзм, і було приділено значні зусилля антирідвняній кампанії. Особливу активність культосвітні установи, клуби і профорганізації проводили під час рідвняних свят. Наприклад, клуби організували різноманітні екскурсії, розваги та культурні заходи. Також, починаючи з 1929 року, була введена практика «безперервного робочого тижня», коли недільні вихідні, які припадали на релігійні свята, стали будніми днями, було заборонено дівчатам та хлопцям колядувати, щедрувати і виконувати релігійні обряди.

Також є відомості про те, що: «на Страсну п'ятницю біологи та громадські працівники проводили “безбожні лекції”, а дітей затримували у школах до 3-ї години ночі, на Паску примушували відвідувати заняття». Перед кожним святом адміністрація підприємства нагадувала працівникам про обов'язкову явку на роботу в цей день і погрожувала звільненням або фінансовими санкціями в разі прогулу. У межах антирелігійної кампанії великий акцент був зроблений на поширенні атеїстичної літератури, зокрема через газети «Войовничий безвірник» (Київ, 1929–1933 рр.); журналу «Безвірник» (1925–1935 рр.) та ін. Під час масової антирелігійної роботи застосовувалися різні форми діяльності, як-от проведення лекцій, виступи з доповідями,

вікторини, антирелігійні вечори, публічні диспути зі священниками, організація концертів, театральних вистав, книжкових лотерей із подарунками. До того ж комсомольці брали участь у проведенні заходів, як-от «день лісу», «день електрифікації» [1].

Також можна навести деякі подробиці щодо провалів у антирелігійній роботі, яка здійснювалася на українських землях. У кінці 1920-х рр. на Поділлі збільшення членів організації Спілки войовничих безвірників не було систематичним, а скоріше мало неорганізований характер. Згідно з постановою антирелігійної комісії № 15 від 24 квітня 1929 р., когорта «безвірників» збільшувалася завдяки переходу вірян від православної обновленської течії, іудаїзму та сектантства.

Протягом 1928–1929 рр. у сфері антикатолицької пропаганди Спілка войовничих безвірників не досягла значних результатів, в основному через відсутність досвідчених «антирелігійників». Влада пояснювала це так: «Антирелігійна робота серед польського населення знаходиться ще в початковому стані і гальмується головним чином відсутністю добре підготовлених кадрів поляків – антирелігійників» [3, 180]. Крім кадрових проблем, Спілка стикалася з численними іншими труднощами.

Для прикладу наведемо, якою була ситуація в УРСР. Згідно з протоколом агітаційної роботи від 20 лютого 1928 р. в Вінницькій окрузі виявилось важко популяризувати основні цілі цієї організації серед віруючого населення, як наслідок – це не призвело до збільшення кількості її осередків. Також не вдалося налагодити внутрішню організаційно-виховну роботу серед «безбожників» і досягти очікуваних результатів у проведенні антирелігійної пропаганди в сільській місцевості. Загалом стан антирелігійної діяльності Спілки вважався абсолютно незадовільним не лише в Вінницькій окрузі, а й в інших районах Поділля.

Спілка войовничих безвірників як інструмент боротьби проти Римо-католицької церкви не виправдала очікувань більшовиків. Так, на території Поділля УРСР створення організації СВБ почалося занадто пізно і супроводжувалося численними помилками та проблемами. Високий рівень релігійності серед віруючого населення заважав радянській владі витіснити Бога з їхнього життя [6, 44–45].

Через зміну характеру антирелігійної діяльності та її стильове нюансування в бік більшої рішучості, жорсткості і нульової терпимості Спілка безвірників під час з'їзду в 1929 р. була перейменована на Спілку войовничих безвірників (СВБ). Ця зміна імені загалом відповідала головній меті і завданням антирелігійної діяльності – остаточній ліквідації релігії та церкви і повному впровадженню атеїзму серед населення.

Складною була ситуація в культурі для населення України і на початку 1930-х років. У той час темпи викорінення культурних традицій і знищення їх носіїв досягло небачених масштабів. Головним способом об'єднання селян з метою ефективного управління ними було соціалізація, в якому ініціативу передавали місцевим осередкам Спілки войовничих безвірників. Кожен місцевий осередок мав обов'язок вести картки або щоденники. Ці записи могли бути колективними, якщо завдання передбачало роботу малою групою осіб, або індивідуальними, коли завдання було покладено на окремого безвірника. До того ж обов'язковим було ведення карток-зведень, що відображали досягнення та недоліки в роботі всього осередку загалом, і всі записи мали здійснюватися систематично та точно [5, 52; 7, 658].

Незважаючи на тотальний і безкомпромісний наступ радянської влади на релігію та церкву, який за загальним припущенням сучасних дослідників тривав до кінця 1930-х рр., аналіз діяльності Спілки безвірників показує, що середина 1930-х рр. відзначилася спадом у її роботі. Починаючи з 1934 р., стали частими ситуації, коли антирелігійна робота значно погіршувалася практично в усіх регіонах. Це супроводжувалося саморозпуском багатьох місцевих осередків безвірників, зменшенням кількості їх членів, відсутністю видання антирелігійної літератури та повним ігноруванням такої роботи місцевими державно-партійними функціонерами.

Цьому занепаду є декілька пояснень: по-перше, багато безвірників були засмучені слабкими результатами в боротьбі з релігією, оскільки більшість населення продовжувала вірувати. По-друге, голод 1932–1933 рр. мав негативний вплив на стан антирелігійної пропаганди, оскільки викликав страх та невпевненість серед людей щодо їхнього тодішнього життя та збереження їхньої віри і надії на Бога. Постанова ЦК КП(б)У від 13 травня 1937 р. з назвою «Про стан антирелігійної пропаганди та роботу Українського товариства “Войовничий безвірник”» закликала

до активізації такої діяльності. Оскільки антирелігійна робота була занедбаною, ця постанова вимагала вживи рішучих заходів для її покращення через співробітництво з Наркомосом, профспілками, комсомолом та іншими організаціями.

Період із травня 1937 р. до кінця 1930-х рр. характеризується спробами партійних та державних органів активізувати діяльність Спілки войовничих безвірників і впровадження політичного курсу, спрямованого на повне витіснення релігії з радянського суспільства. Цей період характеризувався також широкомасштабними репресіями не лише проти духовенства та віруючого населення, але також проти керівництва Спілки безвірників в УРСР, оскільки їм приписували провал антирелігійної пропаганди у середині 1930-х рр. [5, с. 52–53].

Переломним моментом у релігійній політиці радянської влади стали події вересня 1939 р. – вторгнення радянських військ на територію Польщі та приєднання Західної України і Західної Білорусії до СРСР. Радянське керівництво вимушене було визнати, що вплив релігії в західних регіонах набагато сильніший, ніж в інших частинах країни [8, с. 139–140]. Приєднання до Радянського Союзу значних територій із православним населенням поставило питання про трансформацію церковної політики, адже проведення на новоприєднаних землях антирелігійного курсу 1930-х рр. викликало б масовий протест населення цих регіонів. До того ж вигідно було використати Московський патріархат для поширення радянського впливу на зазначених територіях шляхом підпорядкування місцевих православних громад [9, с. 143]. До того ж факт дискримінації польською владою православної церкви та вірян був для радянського керівництва слушною нагодою. Антирелігійна пропаганда почала вибірково спрямовуватися проти католицької церкви та її духівництва, апелювала до релігійних і національних почуттів населення, розуміючи їх взаємозалежність: «Релігійне гноблення було в Польщі одним з видів катівської національної політики, яка полягала у прагненні ополячити національні меншини. Не піддаються опису звірства панів, які винищували... всенаціональне у житті українського та білоруського народів. Православну релігію пани також усіяко пригноблювали та прагнули замінити католицькою – релігією поляків».

Одночасно для підпорядкування місцевих православних ієрархів та парафій було використано нову практику залучення для цієї справи добре контрольованого Московського Патріархату. Радянський уряд наприкінці 1939 р. став створювати видимість релігійної толерантності по всій країні, значно зменшивши масштаби антицерковних акцій. Протягом 1939 р. змінився тон публікацій у партійній пресі: засуджувалась надмірна антирелігійна діяльність у західних областях, яка за інерцією вже почала тут розгортатися. Ішлося про необхідність припинити ліквідацію храмів, яка веде до утворення «церковного підпілля», пропонувалось не організувати в західних областях осередків Спілки войовничих безвірників [10, с. 77].

Висновки. Спілка войовничих безвірників відіграла ключову роль у антирелігійній політиці СРСР. На початку свого існування спілка мала слабкий вплив через неорганізованість її осередків, а також через відсутність великої кількості пропагандистів. Проте завдяки різним практичним заходам і узгодженим діям різних владних структур, які включали залучення громадськості до антирелігійної діяльності, Спілка войовничих безвірників досягла рівня чітко визначеної державної політики. Із 1929 р. діяльність антирелігійної політики Спілки активно зростає. Однак події Голодомору 1932–1933 р. та приєднання західноукраїнських та західнобілоруських земель стають переломними моментами в антирелігійній політиці СРСР.

Боротьба з релігією відіграла свою роль у формуванні проблем, з якими сьогодні стикаються українці. Діяльність Спілки войовничих безвірників в Україні виявилася ефективним інструментом для радянської влади у проведенні процесу колективізації в українському селі. Через активну діяльність безвірників була остаточно закрита й зруйнована переважна більшість храмів, знищено християнський календар польових робіт та традиційний лад життя в українському селі. Водночас із свідомості селян були викорчовані почуття власності та індивідуальної гідності як людини на тривалий період часу.

Abstract. This article is devoted to the study of the Bolsheviks' anti-religious policy in the 1920s and 1930s. The reasons for the creation of the Union of Militant Atheists are indicated, their structure is analyzed, and the main methods of work are indicated. The Union of Militant Atheists was a key instrument of communist ideology in the struggle against religion and spirituality. Its activities included anti-religious campaigns, publication of literature, repression, organization

of events, and other methods aimed at ousting religion from public life. The author examines how the SVB influenced the lives of people during the Holodomor of 1932–1933. The period of weakening of the activity of the SVB, especially after September 1939, as well as the consequences of this work for society and culture are considered.

Keywords: Union of Militant Atheists, anti-religious propaganda, atheism, Soviet power.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балдинюк О. Роль Спілки Безвірників України в антирелігійній пропаганді (20–30-ті рр. XX століття). URL: [https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7086/1/Rol_Spilky_bezvirnykiv_Ukrainy_v_antyrelihiinii_propahandi_\(20-30-ti_%20roky_XX_stolittia\).pdf](https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7086/1/Rol_Spilky_bezvirnykiv_Ukrainy_v_antyrelihiinii_propahandi_(20-30-ti_%20roky_XX_stolittia).pdf)
2. Бабенко Л. Л. Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Babenko_Liudmyla/Osoblyvosti_antyrelihiinoi_propahandy_1920-kh_rokiv_ta_ii_alternatyvy.pdf
3. Журба М. А., Жолоб М. П. Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20–30-і рр. XX ст.). Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 312 с.
4. Журба М., Потильчак О., Жолоб М. Спілка безвірників України (друга половина 1920-х років): становлення та структура. *Світ Кліо*. 2021. № 3(2). С. 16–27.
5. Щербань М. В. Відносини радянської влади і російської православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917–1930 рр.). Чернівці, 2015. 268 с.
6. Дудка Л. Спілка безвірників У контексті антирелігійної пропаганди в Україні: питання хронології та періодизації. *Емінак*. 2016. № 1(2). С. 48–55.
7. Андрущак Р. І. Антирелігійна діяльність Спілки воєвничих безвірників відносно Римо-католицької церкви на Поділлі наприкінці 20-х рр. XX століття. *Гілея*. 2016. № 105(2). С. 43–45.
8. Євсєєва Т. М. «Безбожна п'ятирічка». Діяльність спілки воєвничих безвірників. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки* / ред. В. М. Литвин. Київ, 2003. С. 656–675.
9. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 189 с.
10. Вароді Н. Православ'я та суспільство в УРСР на початку радянсько-німецької війни: історіографія питання. *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 137–144.
11. Грідіна І. М. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 74–80.

УДК 94:75.052](477.44)

ІСТОРІЯ ВІННИЦЬКИХ МУРАЛІВ

В. А. Франкова, І. В. Пятницькова

Анотація. У статті розглянуто муралі як сучасний вид мистецтва, що спрямований на забезпечення комунікації між митцем і суспільством. Проаналізовано історію появи муралів у Вінниці, їх змістовне наповнення і значення для культурного життя міста.

Ключові слова: мурал, стріт-арт, сучасне мистецтво, міський простір.

Мурал – це різновид монументального живопису, що являє собою масштабну композицію на поверхні стін та фасадів будівель. Термін походить від латинського слова *murus* – стіна. У стінописі використовують різні малярські техніки та матеріали: фреска, альсекко, енкаустика, темпера, клейові фарби, олія; за нових часів – синтетичні гумові фарби, акрил. Це приваблива форма публічного мистецтва, що перетворює нудні та занедбані міські простори на візитну картку громади [1]. Можна також стверджувати, що наявність великих публічних стінописів не тільки естетично покращує повсякденне життя мешканців або працівників корпоративних закладів, а й сприяє активному обговоренню актуальних проблем суспільства. Звісно, мурал може бути лише формою художнього вираження особистості, але вплив значення, що стоїть за ним, може бути дуже пов'язаним і універсальним.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб простежити появу та розвиток мурального живопису у м. Вінниці, визначити концептуальні мотиви стінописів та їх внесок до мистецького спадку міста.

Муралі – це актуальна віха сучасного мистецтва. В Україні муралізм бере початок ще з 1990-х рр., але активний їх розвиток почався з 2013 р. Муралі стали обов'язковим атрибутом Києва, Харкова, Львова, Одеси, Чернігова та інших. З кожним роком все більше майстрів звертаються до стінопису. Важливою характеристикою стінопису є здатність передавати інформа-

цію. Завдяки своєму розташуванню на стінах будинків та розмірам малюнка велика кількість людей щодня проходить повз та споживає подане в зображальному вигляді послання [2]. Автори муралів висвітлюють у своїх роботах різноманітні теми – соціальні, естетичні, філософські, релігійні, політичні та ін. До того ж часто можна побачити мурали з різними міфологічними сюжетами, реальними подіями, що пов'язані з містом, де створено мурал.

Починаючи з 2015 р., десятки стінописів прикрасили стіни міста Вінниці. З ініціативи митців та сприяння місцевої влади було створено резиденцію «Vin-Art-City». Цей багаторічний проєкт почався з міжнародного конкурсу муралів, що прикрасили будівлі до дня міста [3]. Метою організаторів було обрати якісний мистецький продукт для суспільного простору. Головна тема конкурсу визначалася тезою «Вінниця. Місто мрій». Основним критерієм відбору мистецьких творів визначалася їх художня цінність. Переможців обирала експертна рада, але також враховувалась думка вінничан.

Рис. 1. Мурал «Зернина світу» Олександра Марченка

Перше місце на конкурсі «Vin-Art-City» 2015 р. отримав мурал «Зернина світу» Олександра Марченка [4]. Розміщено малюнок на фасаді будівлі по вулиці Соборній, 75. На муралі зображено дівчину, що читає книжку. У хмарах сидить хлопчина з пташкою на мотузці, що своїм світлом робить дива навколо дівчини.

Серед перших муралів міста – «Янгол» Антона Ходакова за адресою вул. Соборна, 50. Малюнок прикрашає бічний фасад готелю початку ХХ ст. «Франсуа». Геральдичні лілії – символ французької королівської династії Бурбонів – формують крила янгола. Завдяки блакитному фону янгол ніби височіє над будівлями, що личить янголу-охоронцю міста [4]. Мурал є унікальним видом монументального живопису, адже поєднує в собі риси традиційної фрески й стріт-арту.

«Око» – мурал луцького художника Артура Столярука. Він знаходиться за адресою вул. Оводова, 65 і є поєднанням мурал-арт та графіті. «Око» символізує річку Південний Буг, яка раніше носила назву Бог, що є свідком заснування та подальшого розвитку міста [4].

Цікавий мурал розмістився на фасаді будинку по вул. Оводова, 53 «Сни, в яких хочеться жити» Марії Бобиревої та Олександри Мельник [4]. Художниці зобразили дівчину, що поринає у сни під клаптиковим покривалом спогадів, снів та краєвидів міста Вінниці – водонапірної

вежі, Вінницького Будинку організацій та ін. Проєкт порушує питання поєднання реального та уявного компонентів життя. Марія Бобирева та Олександра Мельник родом з Криму, навчалися у Харківській державній академії дизайну. Їхні роботи прикрашають також місто Харків та будівлі півострова Крим.

Стінопис також є естетичним елементом, який допомагає інтегруватися в навколишнє середовище, що перетворює їх на справжні культурні артефакти. Мурал «Річка Буг» створив Артур Столярчук у 2016 р. на проспекті Коцюбинського. Для розпису обрали технічну будівлю – трансформаторну будку. Автор присвятив мурал головній артерії міста – річці Південний Буг. У 2020 р. мурал замалювали через неможливість відновлення малюнка. Ймовірно, пошкодження з'явилися через розміщення на технічній будівлі або через її нещодавній ремонт. На місці створили новий розпис – «міст дружби» між Туреччиною та Україною. Поблизу знаходиться житловий комплекс «Туркіш сіті» [5].

Мурал «Спрямованість» створив художник-мураліст Олександр Марченко у 2017 р. Митець переїхав до Вінниці після окупації Криму Росією. Його мурал створено на стіні багатоповерхівки за адресою вул. Князів Коріатовичів, 155. На муралі зображено білий літак, що летить над водою, та дівчину на дошці для серфінгу [6]. Ще один, філософський за тематикою, мурал розташувався на будинку по вул. Соборна, 53. «Родинні цінності» створила вінницька художниця Марія Дитинюк у 2019 р. Чоловік та дружина формують стовбур дерева, кроною якого є мапа України [7].

Мурали також можуть увічнювати людей чи події. Наприклад, у 2018 р. було створено мурал «Вінницький модерн» на фасаді будівлі за адресою вул. Соборна, 53. Авторками є Марина Карпенко та Ірина Прокопчук. На муралі зображено відомих людей, що проживали у Вінниці на межі XIX–XX ст. Серед них Натан Альтман – український художник-кубіст; Софія Русова – педагогиня, письменниця, одна з організаторок жіночого руху в Україні; Соф'я Зайцева – під час Другої світової війни була партизанкою, тривалий час працювала у Вінницькій колегії адвокатів; Тетяна Лентовська-Едвардс – актриса, антрепренер, ініціаторка будівництва театру ім. Садовського; Лета Ярошинська – письменниця, заснувала «Вітчизну шкільну» на Поділлі; Дмитро Гейден – російський граф, дворянин Вінницького повіту, спонсорував відкриття бібліотек, лекторіїв; Степан Васюра – фронтовик, адвокат із 69-річним стажем роботи, заслужений юрист України; Людвіг Малиновський – лікар, громадський діяч, один із засновників Вінницької обласної клінічної лікарні імені М. І. Пирогова [8].

Відновити історичний вигляд будівлі покликаний мурал «Садиба Стаховського» на будівлі за адресою пров. Верещагіна, 6. Микола Стаховський – громадсько-політичний діяч, перший голова дипломатичної місії Української народної республіки у Великій Британії. Будівлю було спроектовано Василем Кричевським у стилі українського архітектурного модерну ще в 1915 р. Завдяки муралу, створеному 2018 р., вдалося зберегти частинку історії міста [9].

Мурал на вул. Лялі Ратушної, 77-а «Збірний образ українських воїнів» присвячений **старшому лейтенанту Олександру Біліку на псевдо «Топаз». Художник – Олександр Никитюк. Розпис створюють на замовлення батьків полеглого воїна.** До широкомасштабного вторгнення Олександр Білік мешкав недалеко від будинку, де тепер розмістили його портрет. На муралі також зображено фігуру янгола, що символізує Україну і стоїть за спиною бійця. Знизу муралу додано напис «Вічна пам'ять і Слава Героям» [10].

А фасад будівлі на вулиці Князів Коріатовичів прикрашає мурал на честь військового Максима Несеверенка. Позивний бійця – «Конг», тому в основі композиції – Кінг Конг у блакитному береті посеред поля соняшників, небо загорнуто в прапор України. Внизу муралу видніється напис «Тримайте стрій!» Художник – Олександр Никитюк [11].

На стіні території Ліцею № 26 ім. Дмитра Майбороди створено мурал, присвячений подіям 14 липня 2022 року. Внаслідок ракетного удару росіян у Вінниці загинуло 29 осіб, ще 154 отримали поранення. «Герої без зброї» створено в рамках проєкту для підтримки сил безпеки й оборони України за ініціативи працівників ГУ ДСНС України у Вінницькій області. Художниця зобразила працівників ДСНС, які ліквідували завали після ракетного удару 14 липня, на другому плані – зруйнований «Ювілейний». На муралі присутні слова Василя Симоненка: «Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя» [12].

Мурали міста Вінниці створені за 2015–2023 рр.

Рік створення	Назва	Автор	Адреса розташування
2015	«Добробут»	Тарас Довгалюк	вул. Соборна, 91
	«Зернина світу»	Олександр Марченко	вул. Соборна, 75
	«Сни, в яких хочеться жити»	Марія Бобирева та Олександра Мельник	вул. Оводова, 53
	«Око»	Артур Столярук	вул. Оводова, 65
	«Замріяна дівчинка»	Іво Наврат та Збінек Лінгарт	вул. Театральна, 15
	«Вінниця – місто мрій»	Тетяна Чубар	вул. Пирогова, 8
2016	«Старовинний Амстердам»	Олександр Марченко та Володимир Ходак	вул. Соборна, 22
	«Янгол»	Ідея та первинний ескіз – Антон Ходаков, подальше виконання – Олександр Никитюк	вул. Соборна, 50
	«Річка Буг»	Артур Столярук	Проспект Коцюбинського
	«Соняшники»	Тарас Довгалюк	вул. Гоголя, 1
	«Вінниця – місто знань»	Олександр Марченко	вул. Ващука, 12
	«Замріяний хлопчик»	Іво Наврат та Збінек Лінгарт	вул. Театральна, 15
2017	«Спрямованість»	Олександр Марченко	вул. Князів Коріатовичів, 155
	«Місто спорту»	Наталія Лісова	вул. Келецька, 132-а
	«Місто культури»	Олег Ходаков	вул. Келецька, 138
	«Слов'янка» і «Плідність»	Володимир Ходак, Тетяна Чубар, Олександр Марченко, Ольга Гаєвик. Творчий куратор проєкту Олександр Никитюк	вул. Амосова, 28-а
	«Оскар»	Олександр Никитюк та Олександр Марченко	вул. Келецька
2018	«Вінницький модерн»	Марина Карпенко та Ірина Прокопчук	вул. Соборна, 53
	«Маленький принц»	Ольга Гаєвик	вул. Стельмаха, 35
	«Садиба Стаховського»	Олександр Федоришен, Євген Совінський, Олександр Фертюк, Володимир Ходак	вул. Верещагіна, 6
	«Фантастичний гербарій»	Олександр Марченко	вул. Замостянська, 59
2019	«Родинні цінності»	Марія Дитинюк	вул. Соборна, 53
	«Космічні мрії»	Наталія Вусик	вул. Космонавтів, 6
	«Культурний код»	Олександр Марченко	вул. Стельмаха, 47
	«Спорт-римейк»	Група художників	вул. Соловйова, 2
2021	«Космічні мрії»	Віктор Подрезов	вул. Космонавтів, 39
	«Лебединий світанок»	Олександр Марченко	вул. Стельмаха, 17
	«Арка натхнення»	Ірина Прокопчук	вул. Соловйова, 3
	«Стежка»	Ольга Михайлюк, Юлія Гушул та Рустем Скибін	Проспект Коцюбинського, 49
2022	«Нова Каховка»	Максим Кільдеров	вул. Соборна, 81
	«Герої без зброї»	Валентина, художниця з Турбова	Хмельницьке шосе, 27
	«Розпошир удаль зір свій...» Григорій Сковорода	Ескіз Катерини Бонецької, виконання – Олександр Никитюк	вул. Сковороди, 21
2023	«Українським бійцям»	Олександр Никитюк	вул. Лялі Ратушної, 77
	«Конг»	Олександр Никитюк	вул. Князів Коріатовичів

Як показує таблиця 1, на території міста Вінниці загалом створено понад 34 муралі. Для їх створення залучали місцевих художників та митців з інших міст і країн. Переважна більшість муралів була створена за кошти міського бюджету, були також приватні замовлення (розпис ЖК «Оскар»). У 2020 р. не було створено муралів у рамках проєкту «Vin-art-city» через карантинні обмеження. З 2022 року муралі створювали за кошти небайдужих громадян.

Муралізм є надзвичайно актуальним та показовим щодо головних завдань сучасного мистецтва. Стінопис спонукає до діалогу між глядачем та стінописом, у який митець вкладає важливі для суспільства тези. Все частіше муралі мають значне смислове навантаження та порушують актуальні теми. Отже, муралі працює з глядачем – спонукає його до роздумів і емоцій-

ного досвіду. Такі масштабні зображення привертають увагу за лічені секунди, що сприяє як культурному розвитку, так і туризму.

Abstract. The study presents an analysis of murals as a modern form of art aimed at ensuring communication between the artist and society. The history of the appearance of murals in Vinnytsia, their content and significance for the cultural life of the city is analyzed.

Keywords: mural, street art, modern art, urban space.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бітаєва Г. Мистецтво муралу як динамічне художнє явище сучасного українського соціуму. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2022. № 18(1). С. 79–86. DOI: 10.31500/1992–5514.18(1).2022.260428.
2. Гаврилюк Б. Український мурал-арт у контексті світового мистецтва. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 37. С. 241–254.
3. У Вінниці оголосили міжнародний конкурс на кращий проект мурал-арту «VIN-ART-CITY». *20 хвилин. Вінниця*. 19 червня 2015. URL: <https://vn.20minut.ua/Kult-podii/u-vinnitsi-ogolosili-mizhnarodniy-konkurs-na-kra-schiy-proekt-mural-art-10451085.html>
4. Інтерактивна карта вінницьких муралів, створених у 2015–2016 роках. *Vinbazar*. 26 вересня 2016 р. URL: <https://vinbazar.com/news/nshe/nteraktivna-karta-vinnitskikh-murali>
5. Фото дня. Мурал «Південний Буг» замальовали мостом дружби з Туреччиною. *20 хвилин. Вінниця*. 17 липня 1920. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/foto-dnya-mural-pivdenniy-bug-zamalyovali-mostom-druzhibi-z-turechchino-11096928.html>
6. У Вінниці завершили малювати мурал «Спрямованість» (Фото). 15 серпня 2017. *Vinbazar*. URL: <https://vinbazar.com/news/rizne/u-vinnitsi-zavershili-malyuvati-mural-spryamovanist-foto>
7. У Вінниці почали малювати перший цьогорічний мурал «Родинні цінності». *Vezha.ua*. 12 серпня 2019. URL: <https://vezha.ua/u-vinnytsi-pochaly-malyuvaty-pershij-tsogorichnij-mural-rodynni-tsinnosti-foto/>
8. Творчий «пантеон». Кого намалювали на новому муралі біля МакДональдсу. *20 хвилин. Вінниця*. 19 серпня 2018. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/tvorchiy-panteon-kogo-namalyovali-na-novomu-murali-bilya-makdonaldsu-10715039.html>
9. Садиба Стаховського і загублений артефакт: у Вінниці почали малювати третій мурал до Дня міста. *Vezha.ua*. 31 серпня 2018. URL: <https://vezha.ua/sadyba-stahovskogo-i-zagubleniy-artefakt-u-vinnytsi-pochaly-malyuvaty-tretij-mural-do-dnya-mista-foto/>
10. Українським бійцям присвятили новий мурал у Вінниці. 26 травня 2023. *Vinbazar*. URL: <https://vinbazar.com/news/kultura-i-sport/ukrainskim-biytsiyam-prisvyatili-noviy-mural-u-vinnitsii-foto>
11. Кінг Конг серед соняшникового поля: у Вінниці створюють мурал на честь полеглого оборонця. *RadioEra*. 7 вересня 2023. URL: <https://radioera.com.ua/king-kong-sered-soniashnikovogo-polia-y-vinnici-stvoruut-mural-na-chest-poleglogo-oboroncia/>
12. У Вінниці створили мурал із рятувальниками, які ліквідували наслідки ракетного обстрілу. *Суспільне. Новини*. 16 листопада 2022. URL: <https://suspilne.media/318198-u-vinnici-stvorili-mural-iz-ratuvalnikami-aki-likvidovali-naslidki-raketno-obstrilu/>

УДК 327

ІДЕЯ «ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

О. В. Хаєцька, М. І. Прихненко

Анотація. Робота присвячена розгляду Люблінського трикутника. В цьому контексті проаналізовано місце Альянсу у зовнішній політиці України. Досліджено, що Люблінський трикутник як регіональна ініціатива має потенціал допомоги Україні в кількох ключових аспектах: політична підтримка, безпековий вимір, економічна співпраця, енергетична безпека та підтримка реформ. У процесі дослідження було використано такі методи та підходи: проблемно-історичний підхід, методи індукції та дедукції. Авторкою було зроблено висновок про те, що ініціатива символізує багатовимірну співпрацю між Польщею, Україною та Литвою.

Ключові слова: Люблінський трикутник, ЄС, НАТО, Україна.

Геополітичне положення Польщі, Литви та України зумовлює розвиток партнерських відносин у межах субрегіональних інтеграційних ініціатив у Центральній Європі як доповнення до ЄС та НАТО. Історично і сьогодні Україна посідає важливе місце в політиці Польщі та Литви, а концепція Речі Посполитої трьох народів не втратила своєї актуальності й зараз. Постає питання: чим став Люблінський трикутник? Розбудовою постійних і партнерських відносин між народами чи виявився малоефективною платформою обіцянок? Відповідно, метою написання статті є дослідити ідею люблінського трикутника та його місце у зовнішній політиці України.

Люблінський трикутник – це альянс для регіональної співпраці трьох держав. Започаткований у липні 2020 р. міністрами закордонних справ Польщі, Литви і України під час зустрічі в Любліні, він має потенціал розвитку і може стати суттєвим чинником, який впливає на міжнародні відносини в Центральній Європі [1].

Ключові аспекти Люблінського трикутника включають:

- 1) підтримку демократії (країни учасниці зобов'язалися підтримувати демократію, права людини і правовий порядок у регіоні);
- 2) регіональну стабільність (ця ініціатива спрямована на зміцнення стабільності в регіоні та підтримку реформ, направлених на підвищення економічного і політичного розвитку);
- 3) економічну співпрацю (люблінський трикутник сприяв розвитку економічних зв'язків між країнами-учасницями та спільними проектами у сферах торгівлі, енергетики та інфраструктури);
- 4) співробітництво в Європейських структурах (країни Люблінського трикутника прагнули спільно виступати в межах Європейського Союзу та інших міжнародних організацій з метою захисту своїх інтересів).

Низка дослідників стверджують, що Люблінська підгрупа – це, по суті, повернення до колишніх концепцій Пілсудського і Гедройця, заповнення геополітичної пустки на так званому «Балтійсько-Чорноморському мосту» і «є спробою звернення до візії Гедройця і Мєрошевського, смуги УЛБ (України, Литви, Білорусі), яка має стати проєкцією європейських ідей на територію колишнього СРСР» [2].

З іншого боку, існують думки, що Люблінський трикутник може стати «зародком Міжмор'я». Створення Люблінського трикутника вважається першим практичним кроком держав у втілення в реальність політичної концепції Інтермаріум, тобто Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я), який має підтримку як у Польщі (зокрема він активно пропрацьовується на експертному рівні), так і у країнах Балтії [3].

На просторах інтернету Люблінський трикутник ставав об'єктом жартів або критики в політичних обговореннях або в мас-медіа. Причиною таких «глузувань» є набір різних чинників, як-от політична риторика, суперечки між країнами або відсутність конкретних досягнень у межах ініціативи. Підкріплювались ці думки тим, що незважаючи на те, що ініціатива створювалась у сьогоdnішніх реаліях, все ж таки вона базувалась на зверненні до історичних традицій. До прикладу, після 1991 р. відносини України з Литвою та Польщею змінювались, здебільшого залежали від урядових змін у Києві та характеру його зовнішньої політики. І Литва, і Польща мають спільні цілі щодо підтримки європейського шляху розвитку України (зокрема під час Помаранчевої революції та Євромайдану); однак польсько-литовські двосторонні відносини іноді були напруженими. Польща і Литва конфліктували через польську меншину та використання її мови. У недалекому минулому польсько-українські зв'язки також зазнали невдач у 2015 і 2019 роках, зруйновані переважно конкуруючими інтерпретаціями історичної пам'яті, незважаючи на те, що обидві країни продовжують співпрацю в економічній, оборонній та стратегічній сферах, що становлять взаємний інтерес.

Однак під час збройної агресії Росії проти України на початку 2014 року та після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України у 2022 році Вільнюс і Варшава доклали чимало зусиль, щоб запевнити Київ у своїй підтримці. Довгий час Литва була єдиною країною, яка офіційно надавала Україні летальне наступальне озброєння, а Польща була одним із головних донорів військової допомоги Україні [4].

Важливо розуміти, що діалог та співпраця між країнами важливі для розв'язання глобальних проблем та покращення міжнародних відносин. Незважаючи на можливі насмішки чи критику, ініціативи, як-от Люблінський трикутник, можуть відігравати важливу роль у зміцненні співпраці між країнами та сприяти стабільності й розвитку в регіоні.

Якуб Ольховський у праці «Люблінський трикутник – перспективи співробітництва» спростовував ці застереження: *«Невипадково текст тристоронньої декларації про створення Люблінського трикутника починається словами: “Міністри закордонних справ Республіки Польща, Литовської Республіки і України визнають багатовікові історичні і культурні зв'язки між їхніми народами”. ... Важливо, що держави – підписантки Люблінської декларації мають нині загалом наближені позиції щодо ключових викликів і міжнародних проблем у нашому регіоні»* [1].

Додатково Назар Приходько, політолог-міжнародник та військовий експерт у своїй статті «Українці на варті країн Міжмор'я: від теорії до практики» стверджував: «Усі насмішки щодо “Люблінського Трикутника” як майбутньої основи Союзу – у минулому, всі насмішки про Квадригу (Україна, Польща, Литва, Латвія) – у минулому. А головне – у минулому насмішки про Європейський Пасок Безпеки (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Україна, Молдова, Румунія, Болгарія), бо саме ці країни й стануть в майбутньому країнами-членами Балтійсько-Чорноморського оборонного Союзу». В цьому контексті варто виділити, що дійсно саме в цих країн є кордон з Росією, і саме цей регіон є державами, які захищають Європу, тому ефективність залежить насамперед від максимальної згуртованості та ефективної взаємодії. Адже дослідник писав: «...у нас усіх достатньо потенціалу аби діяти самотужки та передусім у власних інтересах» [5].

Ідея «Люблінського трикутника» в зовнішній політиці України виникла на початку 2010-х років і відображає специфіку в її стосунках з Росією та Європейським Союзом – у тому сенсі, що оголошення про створення Польщею, Литвою та Україною «Люблінського трикутника», який засуджує російську агресію в Україні і підтримує європейський вибір Києва, відбулося на тлі посилення геополітичної конкуренції між великими світовими державами в Центральній і Східній Європі. Трикутник, який прагне сприяти політичним, економічним, інфраструктурним, безпековим, оборонним і культурним зв'язкам, посиляється на історичні зв'язки між його членами. Він також висуває порядок денний більшої взаємодії України з ЄС і НАТО з одночасним віддаленням від Росії.

Люблінський трикутник слугує платформою, в межах якої Україна прагне ще більше зблизитися із Заходом. Приєднавшись до цієї угоди, Польща і Литва погодилися взяти на себе зобов'язання підтримувати проєвропейські прагнення Києва, що в разі успіху стане найкращим аргументом для створення подібних регіональних угод, а також великим успіхом для Польщі як лідера східної політики ЄС.

Однак вирували думки щодо малоімовірності такого сценарію, зважаючи на конфлікт, який тоді тривав. НАТО з обережністю ставиться до надання Україні гарантій безпеки. Проте Польща і Литва як члени НАТО та ЄС надали підтримку Україні в цьому питанні [6].

Основні аспекти цієї ідеї на початку створення для України включали:

- 1) діалог з Росією (Україна намагається підтримувати конструктивний діалог з Росією для вирішення конфлікту на Сході України (Кримська криза та конфлікт у Донбасі) та інших спірних питань. Це передбачає пошук дипломатичних рішень та врегулювання конфлікту);
- 2) євроатлантичні амбіції (Україна прагне зміцнити свої відносини з Європейським Союзом і наближитися до членства в Європейському Союзі та НАТО. Ця співпраця включає реформи в Україні, що спрямовані на наближення до європейських стандартів і цінностей);
- 3) балансування інтересів (Україна намагається зберегти свою суверенність та незалежність, балансуючи між Росією і Європейським Союзом, і використовує своє геополітичне розташування, щоб забезпечити максимальну вигоду для своїх інтересів).

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України Люблінський трикутник показав своє конкретне ставлення до цього. 11 січня 2023 року у Львові відбулася зустріч Президентів України, Литви та Польщі. У спільній заяві сторони заявили, що продовжуватимуть тристоронні консультації для зміцнення безпеки Києва, а також вітатимуть прогрес на шляху євроатлантичної інтеграції України і зокрема співпраці з НАТО [7]. Після саміту Президент Польщі Анджей Дуда оголосив, що його країна надішле Україні танки Leopard-2 німецького виробництва. Литва заявила, що найближчим часом надасть Україні зенітний комплекс L70 і боєприпаси [8].

Тут головним моментом, який зробив саміт Люблінського трикутника важливим, стала заява Польщі про те, що вона передасть Україні танки «Leopard-2», які Берлін не погоджувався надсилати Києву. Те, що Варшава оголосила про це рішення після саміту, свідчить про важливість, яку вона надає Люблінському трикутнику. Отже, видно, що цей майданчик останнім часом з'явився на порядку денному у військовому контексті.

З іншого боку, реакція Москви на рішення, прийняті на саміті Люблінського трикутника, були досить жорсткими. Дмитро Медведєв, колишній Президент Росії, а нині заступник голови

Ради Безпеки, описав саміт як зустріч «страдаючих от фантомных болей», і припустив, що сторони молилися на танки [9]. Як можна зрозуміти зі слів Медведєва, Росія зовсім не задоволена ініціативами Люблінського трикутника.

У підсумку варто відповісти на поставлене раніше питання, Люблінський трикутник став платформою розбудови відносин – від регулярних зустрічей на самітах і до допомоги Україні у боротьбі проти Російської Федерації.

Стосовно зовнішньої політики України, у межах Люблінського трикутника Україна здійснювала консультації та обмін досвідом з іншими країнами, які вже пройшли демократичні реформи після розпаду Радянського Союзу. Це допомогло Україні у вдосконаленні свого політичного та правового середовища. Країни трикутника підтримували участь України у процесі євроатлантичної інтеграції, зокрема в бажанні України приєднатися до Європейського Союзу та НАТО. Це підкреслювало важливість євроатлантичного вибору для України. У безпековому вимірі Україна вперше вступила до Люблінського трикутника в якості країни, яка зіткнулась із територіальною агресією Росії та втратила частину свого території. У цьому контексті після того, як Росія розпочала війну проти України, Польща та Литва надали військову та гуманітарну допомогу.

Насамкінець зазначимо, що Люблінський трикутник символізує багатовимірну співпрацю між Польщею, Україною та Литвою. Варшава і Вільнюс, зокрема, виступають за прискорення інтеграції Києва із Заходом. До того ж фінансова та військова допомога Польщі й Литви Україні відіграє вирішальну роль у боротьбі України з Росією [10].

Abstract. The paper is devoted to the Lublin Triangle. In this context, the place of the alliance in Ukraine's foreign policy is analyzed. It is proved that the Lublin Triangle, as a regional initiative, has the potential to help Ukraine in several key aspects: political support, security dimension, economic cooperation, energy security and support for reforms. The following methods and approaches were used in the study: problem-historical approach, methods of induction and deduction. The author concludes that the initiative symbolizes multidimensional cooperation between Poland, Ukraine and Lithuania.

Keywords: Lublin Triangle, EU, NATO, Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодні та майбутнє партнерства Польщі та України: монографія / В. Балюк, М. Дорошко, В. Парух та ін.; наук. ред. В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко. Київ: Ніка-Центр; Люблін: Видавництво УМКС, 2021. 424 с.
2. Nowakowski J. M. Trójmorze czy Międzymorze. Warszawa 2020. S. 8.
3. Октисюк А. Люблінський трикутник може стати буферною зоною між Росією та ЄС. *Главред*. 2020. URL: <https://glavred.net/opinions/lyublinskiy-trikutnik-mozhe-stati-bufernoyu-zonoyu-mizh-rosiyeyu-ta-yes-10191164.html>
4. Bornio J. Lithuania, Poland and Ukraine Inaugurate 'Lublin Triangle'. *Eurasia Daily Monitor Volume*. URL: <https://jamestown.org/program/lithuania-poland-and-ukraine-inaugurate-lublin-triangle/>
5. Приходько Н. Українці на варті країн Міжмор'я: від теорії до практики. *Останній bastion*. 2023. URL: https://bastion.tv/ukrayinci-na-varti-krayin-mizhmorya-vid-teoriyi-do-praktiki_n57240
6. Kapoor N. Another step away from Moscow: Ukraine and the Lublin Triangle. *Observer research foundation*. 2020. URL: <https://www.orfonline.org/expert-speak/another-step-away-from-moscow-ukraine-and-the-lublin-triangle/>
7. Poland, Lithuania Support Ukraine's Membership in NATO – Lublin Triangle Summit. *Ukrinform*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3650644-poland-lithuania-support-ukraines-membership-in-nato-lublin-triangle-summit.html>
8. Lithuania and Poland to Continue Providing Military Aid for Ukraine. *Army Technology*. URL: <https://www.army-technology.com/news/lithuania-poland-military-aid-ukraine/>
9. Vladimir Putin's Man Commented on Polish Tanks for Ukraine. He Called Us Poor, Poland Posts English. URL: <https://poland.postsen.com/local/194289/Vladimir-Putin%E2%80%99s-man-commented-on-Polish-tanks-for-Ukraine-He-called-us-poor.html>
10. Cemal E. Ö. The Role of the Lublin Triangle in the Russia-Ukraine War. *Ankara center for crisis and policy studies*. 2023. URL: <https://www.ankasam.org/the-role-of-the-lublin-triangle-in-the-russia-ukraine-war/?lang=en>

НАДІЯ СУРОВЦОВА У РУСІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

М. В. Слонська, О. В. Отземко

Анотація. У статті розглянуто діяльність Надії Суровцової, яка стала справжнім символом жіночого внеску у громадсько-політичні рухи ХХ ст. в Україні: починаючи від активної участі в Українській національній революції 1917–1921 рр. до просування культурної спадщини у 1960-ті роки. Зазначено, що Н. Суровцова, попри десятки років сталінських таборів і заслання, на початку 60-х років ХХ ст. долучилася до руху шістдесятників, об'єднавши навколо себе молодих українських митців.

Ключові слова: шістдесятники, Надія Суровцова, дисиденти, жінки.

Зараз, коли Україна знову опинилась у вогні, виборюючи право на самовизначення та доводячи світу свою незалежність, зокрема духовну, варто пам'ятати імена дисидентів, що стали частиною боротьби українського народу за власну ідею та окремість. Період шістдесятництва асоціюється зі своєрідним відродженням творчого потенціалу українських митців, що після переслідувань та репресій отримали можливість творити та просувати українську культуру, розкривати її справжній потенціал, який утискався століттями. Багато діячів стали на захист української культури та назавжди залишили слід в історії України. Водночас в інформаційному та науковому просторі значна частина досліджень стосуються чоловіків-шістдесятників, жінки згадуються менше, хоча їхня роль у русі шістдесятництва цілком рівноцінна. Зважаючи на це, актуальним, на нашу думку, є вивчення діяльності жінок – учасниць дисидентського руху.

Метою роботи є висвітлення діяльності видатної українки, активної учасниці українського національного руху Надії Суровцової, основну увагу зосереджено на її участі в дисидентському русі шістдесятників.

Серед найбільш містких праць з історії дисидентського руху в Україні варто згадати монографії Г. Касьянова, А. Русначенка, Б. Захарова [1; 2; 3], окремі їх розділи присвячено шістдесятникам. Відзначимо також працю Л. Алексеевої, що побачила світ у 1983 р. в США: авторкою зроблено огляд дисидентського руху в СРСР, зокрема в УРСР [4]. Діяльність Н. Суровцової, її біографію досліджено в працях І. Кривошеї, Л. Якименко [5; 6]. У якості джерел до дослідження залучені спогади Надії Суровцової, Ярослава Дашкевича, Кузьми Матвіюка, Тетяни Таїрової-Яковлевої [7; 8; 9, 10].

Історія України тривала та багатомірна, адже можна лише уявити, скільки політичних та культурних процесів увібрала в себе найбільша європейська держава протягом століть. Частиною державотворення та культурного відродження України є дисидентський рух, який еволюціонував у своєму розвитку та прагненнях учасників. Почавши з культурної ідеї та просування цінності української спадщини, дисиденти дійшли до політичних амбіцій і прагнень, подолавши довгий і важкий шлях та зробивши неоціненний внесок у творення української незалежності.

Значущим етапом діяльності дисидентів стала творчість шістдесятників, серед яких чимало імен жінок, творча спадщина яких часто залишалася поза увагою. Шістдесятництво отримало свою назву відповідно до періоду своєї діяльності, а саме в 1960-ті роки, коли Україна зі смертю Сталіна врешті отримала шанс на просування власної історії та культури. Гуртуючись як у великих містах, так і у провінціях, шістдесятництво щодня поповнювалось численними іменами. Досить помітним серед них згодом виявилось ім'я видатної жінки, раніше – учасниці національно-визвольного руху початку ХХ ст., Надії Суровцової.

Надія Суровцова народилась у Києві, в березні 1896 р. в родині, про яку збереглося чимало відомостей, що свідчать про доволі високий рівень політичної та культурної діяльності. Батько Надії, ще навчаючись на юридичному факультеті університету Св. Володимира, був активним учасником студентського політичного життя, мати була вчителькою [11, с. 398]. У 1903 р. сім'я Суровцових переїхала до Умані. Провідну роль у навчанні дівчини на початковому етапі відіграла її мати, яка викладала у місцевій гімназії. У 1905 р. Надія вступила до другого класу гімназії, вже маючи досить вагомий багаж знань. Ще змалку вона відчувала потяг до усього українського, і навіть влаштовувала з подругами невеличкі вечори, присвячені

українській пісні. До того ж дівчина отримала музичну освіту, відмінно граючи на спеціально привезеному для неї фотрепіано, багато читала й долучалася до усіх культурних заходів, що відбувались в Умані. Надихнувшись прочитаним, дівчина робила перші спроби написання власних віршів. Незважаючи на те, що вдома панувала російська мова, Надія добре спілкувалася українською, чому також сприяли поїздки до родичів батька на Полтавщину [7, с. 22, 26, 56].

Отримавши освіту в Умані, Надія вступила на історико-філологічний факультет Бестужевських жіночих курсів Петербурзького університету. Студенткою вона брала активну участь у житті української молоді Петрограду. Революційні події 1917 р., створення Центральної Ради спонукали до приїзду в Київ, аби там підтримати ідеї М. Грушевського, стати частиною нової України. Вже в квітні 1917 р. Надія прибула до Києва із двомастами студентами-українцями, які були неабияк вмотивовані творити незалежну Україну. Будучи у тісному контакті із діячами УЦР, Суровцова отримала можливість долучитися до будівництва Української держави, розгорнувши активну діяльність в Умані. Згодом вона стає не менш важливою постаттю у політичній діяльності УНР [5, с. 79].

Врешті опинившись у вимушеній еміграції у Відні, Надія продовжувала політичну та громадську діяльність, паралельно здобуваючи освіту у Віденському університеті, де центральними темами її наукових робіт були події та персонажі української історії. У Відні Суровцова стала активною учасницею жіночого руху. Не розриваючи зв'язків із Україною, активно друкувала праці, що стали надбанням української літературної спадщини [5, с. 83; 11, с. 398–399].

У 1925 р. Надія Суровцова повернулася на Батьківщину, де за два роки потрапила у в'язницю, не отримавши можливості продовжити навіть власну літературну діяльність. Вона майже три десятиліття перебувала у таборах і засланні, змінюючи одні сірі стіни на інші. Зі смертю Сталіна з'явилася можливість отримати очікуваний перегляд справи, якого добивалась Надія Віталіївна. Врешті, 1956 р. Надію Суровцову було реабілітовано із можливістю повернення до Умані. Повернувшись додому, незважаючи на 29 років поневірянь, Надія Віталіївна почала активно збирати батьківську спадщину, починаючи від будинку до цінних паперів родини Суровцових. Вона знайшла та відновила спілкування зі старими знайомими, серед яких були П. Тичина, дружина О. Вишні та інші [8, с. 369].

За спогадами Я. Дашкевича, в Умані Суровцова збирала численні етнографічні матеріали, які розкривають насамперед історію рідного краю, працювала в місцевому краєзнавчому музеї. Досить цінною стала зібрана нею інформація про Софіївку, матеріали про яку вона передала польському історикові Єжи Лоекові. Останній доклав чимало зусиль, аби розкрити історію Софії Потоцької, згадавши зі вдячністю Надію Віталіївну [8, с. 370].

Події, що відбувались на теренах України під час еміграції та заслання Надії Суровцової, змінили долі тисячі людей, зокрема і раніше близького оточення діячки, отож після повернення в 1956 р. знайомих у неї залишилось небагато. Попри це, будинок Суровцової, прозваний «уманський салон», став осередком спілкування багатьох українських митців. Як згадує Я. Дашкевич: «Мало хто приїздив до міста в кінці 50-х, у 60-х, не заходив туди, не вів там змістовних, а з боку Н. Суровцової – блискучих розмов, міг за потреби поїсти, відпочити, переночувати» [8, с. 370]. У садибі Надії Віталіївни бували художники, архітектори, історики та археологи. Їхні імена численні, проте за відсутності книги відвідувань уманського салону є лише поодинокі свідчення очевидців. Для найбільш шанованих гостей Суровцова влаштовувала цікаві екскурсії Софіївкою, адже була добре обізнана історією цієї пам'ятки та могла захопити будь-кого своєю розповіддю [8, с. 370].

На початку 1960-х Надія Віталіївна їздила до Львова та на Львівщину, спілкувалася з віденськими приятелями й знайомими часів Центральної Ради, які були активними її учасниками. Серед них Олена Степанів, Михайло Скорик, Софія Охримовичівна, Микола Шраг, дружина Михайла Левицького.

Будинок Суровцової став надійним прихистком для думок сотень літераторів, громадських діячів та шістдесятників. Окрім дискусійних питань культурного характеру та самвидаву, що проходив через уманський салон, під час спілкування порушувались і питання національного характеру, які виникали на ґрунті протиріч українських і російських дисидентів, що часом перетинались у стінах клубу Суровцової. Близький друг Надії Віталіївни Кузма Матвіюк щодо

цього згадує, що «спираючись на життєвий досвід та особисто пройдені буремні роки відстоювання української незалежності, пані Надія вже навіть не протистояла недалекому “російському автономісту”, адже сперечатись із в’язнем своєї державності у душі – марна справа» [9].

Пригадуючи будні уманського салону, К. Матвіюк, очевидець усього, що відбувалось у стінах клубу, пише про «четверги», що були приурочені до появи непересічних особистостей у салоні. На таких зустрічах обговорювалися важливі питання, серед них: «національне відродження, власна держава (до речі, бачилась вона як дуже далека мрія), можливі методи роботи (*боротьби* – це надто гучно сказано), у власному житті – активна громадянська позиція, постійна праця над собою, підвищення свого інтелектуального рівня». Надія Суровцова у його спогадах залишилась людиною, котра завжди мотивувала та спонукала до роботи на благо рідної України та відродження її культури [9].

Саме у стінах уманського салону обговорювалась ідея створення в Умані Художнього музею (нині Картинна галерея). Пов’язана діяльність Суровцової також із Уманським краєзнавчим музеєм, де вона працювала на громадських засадах. Важливим був її внесок у місцеві дослідження, адже Надія Віталіївна плідно працювала над збиранням інформації для довідника про видатних уманчан, а також написала чимало сторінок власних досліджень та нарисів для місцевої газети «Уманська зоря».

Активні дискусії та самвидав, що проходив крізь стіни уманського салону, ніколи не залишались поза увагою КДБ. Усе це супроводжувалось постійним навідуванням будинку Суровцової та жорстоким цькуванням діячів, які так чи інакше були причетні до роботи клубу. Діставалось навіть батькам дітей, котрі навчались у Надії англійської мови та зовсім не були причетні до шістдесятництва. Уманський салон був буквально переповнений «жучками», які давали змогу КДБ підслуховувати розмови. Отож Надія Віталіївна щодня ставала обережнішою, промовляючи щось «революційне» лише пошепки, прикручуючи телефонний диск, що також міг стати засобом для прослуховування. Уся ця обережність та складна доля відвідувачів уманського салону за можливості занотовувалась гостями. «Отож клуб залишив у спогадах діячів неабиякий відбиток та своєрідне послання майбутнім борцям за незалежність України», – пише К. Матвіюк [9].

Надія Суровцова щодня зазнавала все більших утисків у своїй діяльності та переслідувань за власні погляди, які були доволі прагматичними, адже вона мало вірила у методи боротьби дисидентів та «ловила» будь-яку згадку про український національно-визвольний рух. Тоталітарна система була надто жорстокою; аби боротись із нею такими цивілізованими методами, потрібні були більш рішучі кроки та важелі впливу. Така позиція Суровцової спонукала органи втиснути уманський салон у рамки, а згодом і взагалі ліквідувати будь-якими силами та методами, неодноразово вішаючи на будинок клеймо націоналістичного осередку. Ще однією причиною цькування Суровцової були її спогади, які Надія Віталіївна ретельно ховала від КДБістів, що постійно навідувались до її оселі, аби ліквідувати рукописи. Врешті, рукописи було вилучено, проте машинні зразки спогадів зберігались у кількох людей, котрих Суровцова вважала надійними. Декілька копій опинилось у державних установах, звідки пізніше вони також були вилучені КДБ [8, с. 371–373].

Врешті-решт, салон перестав існувати. Проте, як згадує Тетяна Таїрова-Яковлєва, навіть після згорання уманського салону можна було поспілкуватись із «пенсіонеркою-націоналісткою». Таку можливість юній історикі дали співробітниці уманського музею, поділившись контактами Суровцової. За спогадами Таїрової, навіть у близькому до краху СРСР 1983 р. ім’я Надії згадували мало не пошепки, адже її гучне прізвище та роки досвіду на культурному та національному фронті українського народу досі хвилювали владу. Із особливим теплом Тетяна Таїрова пригадує і знайомство із роботами М. Грушевського, про які дізналась саме від пані Надії [10, с. 53–56]. Н. Суровцова була змушена доживати останні місяці життя у досить скрутному становищі, померла 13 квітня 1985 р. [8, с. 373].

Окресливши довгий шлях видатної українки, варто зупинитись на темі вшанування пам’яті Надії Суровцової. У 2021 р. до 125-річчя із дня народження Надії Віталіївни Уманська центральна бібліотека організувала історичний лекторій «Шляхетні українки: Надія Суровцева» [12]. Надзвичайно важливим було відкриття Меморіального музею-квартири Надії Суровцової в Умані,

де зберігаються предмети, цінні як пам'ять про саму жінку та про її діяльність. До того ж одна з вулиць Умані має ім'я Надії Суровцової. Вшануванню пам'яті Суровцової було приурочене видання бібліографічного покажчика із серії «Черкащини славетні імена» з промовистою назвою «Аристократка духу: до 125-ліття від дня народження Надії Суровцової». Покажчик містить ґрунтовний список творів жінки, її власних спогадів та спогадів про неї [13].

Отже, постать Надії Суровцової заслуговує на належну увагу та подальше вивчення. Її життєвий шлях є унікальним з огляду на те, що Н. Суровцова, активно долучившись до національно-державного будівництва та боротьби в часи Української національної революції на початку ХХ ст., переживши майже три десятиліття таборів та заслання, наприкінці 50-х – у 60-ті роки знов включилася в активну діяльність (наскільки це було можливо за комуністичного режиму), створивши осередок шістдесятництва в Умані. Надія Суровцова, з одного боку, уособлює найкращі риси представників українського національно-визвольного руху, з іншого є прикладом справжньої жінки, яка попри всі негаразди залишилася людяною і зацікавленою життям навколо неї.

Abstract. The paper analyses activities woman of the Sixtiers Nadiia Surovtsova, who became a true symbol of women's contribution to the socio-political movements of the 20th century in Ukraine, from the national aspirations of the Ukrainian state to the promotion of cultural heritage in the 1960s. As a result, it was determined that N. Surovtsova became a truly legendary personality and left a deep mark on Ukrainian history as a political, public and cultural figure.

Keywords: the sixties, Nadiia Surovtsova, dissidents, women.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
2. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.
3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
4. Алексеева. Л. История инакомыслия в СССР. Москва: Моск. Хельсинк. группа, 2012. 384 с.
5. Кривошея І., Якименко Л. Участь Надії Суровцевої в Українській національно-демократичній революції (1917–1921 рр.). *Київські історичні студії*. 2016. № 1. С. 78–86.
6. Надія Суровцова, (1896–1985): у пошуках втраченого часу / Л. Якименко, І. Кривошея. Умань: М. М. Соцінський, 2016. 279 с.
7. Суровцова Н. Спогади. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 1996. С. 366–375.
8. Дашкевич Я. Нотатки за нотатками. *Суровцова Н. Спогади*. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 1996. 434 с.
9. Матвіюк К. Надія Суровцова. Життя і вічність. *Грінченко. Інформ*. URL: <https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/nadiya-surovtsova-zhyttya-i-vichnist/>
10. Таїрова-Яковлева Т. Два рукописання до Грушевського. Моя зустріч з Надією Суровцовою. *Kiniani V. Країна жіночого роду*. Київ: Віват, 2021. С. 50–58.
11. Коломієць Л. В. Перекладачі 1920–30-х років – видатні державно-громадські діячі української народної республіки: повернення і забуття. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 2. С. 390–402.
12. Шляхетні українки: до 125-річчя з дня народження Надії Суровцевої URL: <https://library.udau.edu.ua/povini/shlyahetni-ukrainki-do-125-richchya-z-dnya-narodzhennya-nadii-surovcevoi.html>
13. Демченко Л. Аристократка духу: до 125-ліття від дня народж. Надії Суровцової: біобібліогр. покажч. / Управління культури та охорони культур. спадщини Черкас. облдержадмін., Комун. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка». Черкаси: ОУНБ ім. Тараса Шевченка, 2020. 32 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОТВОРЕННЯ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

К. В. Джос, О. В. Отземко

Анотація. У роботі аналізується законодавча діяльність Української Центральної Ради, яка мала основоположний вплив на утворення та організацію УНР як суверенної країни, створюючи сприятливе законодавство для становлення держави і злагоди її народу. Визначено основні стадії законодавчого процесу, правила і прийоми створення та систематизації законодавчих актів, що на той час склалися й діяли.

Ключові слова: УЦР, Установчі Збори, Конституція, законотворення, законодавчі акти.

Майбутню Україну Українська Центральна Рада формувала як демократичну країну, в якій державна влада поділялася б на законодавчу, виконавчу й судову. У концептуальному плані керівників УЦР передбачався саме такий поділ влади, і його елементи існували у реальному державотворенні. Досвід законотворення є важливим для нашої країни, тому нам слід з'ясувати структуру законодавчих органів доби Української Центральної Ради, а також дослідити законодавче надбання цього періоду для кращого розуміння історичного минулого нашої держави.

Дослідженням цього питання займалися сучасні українські історики та правознавці, а саме В. Верстюк, М. Кравчук, В. Єрмолаєв та ін. [1; 2; 3; 4]. Однак для повної наукової розробки цієї теми та успішного використання цього досвіду у сучасному державотворенні необхідне її подальше ґрунтовне опрацювання. Загальну інформацію з історії законотворення часів УЦР подають навчальні посібники з історії держави і права України [5; 6].

Метою роботи є висвітлення основних аспектів структури органів законодавчої влади та процесу законотворення в добу Української Центральної Ради.

Створена 3–7 березня 1917 р., Центральна Рада діяла спочатку в якості тимчасового державного органу, який поєднував у собі функції і законодавчого, і виконавчого органу та мав фактично скласти свої повноваження після скликання Всеукраїнських установчих зборів [1, с. 59]. На думку більшості науковців, досвід державотворення Української Центральної Ради є надзвичайно цінним для сьогодення. Хоча певною мірою він був негативним, оскільки у той період ми не зуміли повністю відродити свою державу, проте слід вказати і на позитивні здобутки та досягнення, особливо на завершальному етапі діяльності Центральної Ради.

Вищою законодавчою інституцією у першій за порядком новітній національній українській державній формації мали стати Українські Установчі Збори. У перших документах УЦР вони іменувались ще й територіальним з'їздом або Соймом. Головним завданням територіальних зборів мало бути затвердження майбутнього статуту автономної України. Дата їх не називалась, але чітко визначалось, що вони мусять відбутись перед Всеросійськими установчими зборами. З цією метою при Генеральному секретаріаті внутрішніх справ було створене спеціальне Виборче бюро, що виконувало координуючу роль у роботі окружних виборчих комісій у губерніях і працювало під керівництвом Всеросійської комісії зі справ про вибори до Установчих зборів [2, с. 24–25].

Представницька (законодавча) влада в тогочасній Україні реалізовувалася Центральною Радою через Загальні збори (Велика рада) як колективну форму політико-правової діяльності УЦР та комітет (Мала рада) як виконавчий із законодавчими функціями орган, який діяв між сесіями пленуму УЦР. Статус Ради еволюціонував від представницького органу всієї організованої української людності, який мав своїм завданням забезпечити автономний статус України у складі Федеративної Російської республіки (квітень 1917 р.), до органу революційної демократії всіх народів України, функції якої припинялись зі скликанням Українських Установчих Зборів (липень 1917 р.). Головним документом, що регламентував основи діяльності тодішньої української представницької влади, був наказ Українській Центральній Раді (квітень 1917 р.). До того ж напрями і характер діяльності Ради визначало затверджене тоді ж Положення про Загальні збори УЦР та Регламент роботи Малої ради (серпень 1917 р.) [6].

Згідно з демократичними організаційними принципами, вищим органом Центральної Ради визнавалися її Загальні збори. У Наказі від 23 квітня 1917 р. вказано, що вони «визначали на-

прям і характер всієї роботи УЦР». Чергові збори скликалися не рідше, як один раз на місяць, до того ж у разі нагальної потреби могли бути скликані екстрені збори, які вважалися чинними за будь-якої кількості присутніх. За весь період існування Центральної Ради відбулося дев'ять загальних зборів [3, с. 30].

Формування власної правової системи УЦР розпочала відразу після утворення. Законодавча діяльність Української Центральної Ради пройшла у своєму розвитку два головні етапи. Перший з них, що розпочався рішенням Національного з'їзду у квітні 1917 р., мав переважно політико-декларативний характер. Його основними досягненнями стали універсали. В цей період були створені I та II Універсали, закони для створення в Україні «автономного устрою» та організації роботи над проектом Української Конституції. Під час цієї діяльності Українська Центральна Рада сформувалася як організація, завданням якої було вивести українську націю з суспільних катаклізмів, характерних для початку ХХ ст., та відновити втрачені адміністративно-територіальні ознаки. Це період, у якому законотворчий процес формувалася на основі ідеї автономії та соціально-економічного благополуччя українського народу в межах федерації вільних слов'янських народів. Можна сказати, що в цей час, тобто з квітня 1917 р. до прийняття III Універсалу, УЦР фактично дотрималася основних положень, схожих з ідеями Києво-Мефодіївського братства [4, с. 45].

Другий період – це період повної свободи дій у формуванні законодавства УЦР у руслі ідеї незалежної України та розвитку українського народу в соціал-демократичному та національному напрямі в межах нових законів. Можна сказати, що це був активний перехід до державотворення України та створення законодавчих основ для формування влади, армії, соціально-економічної системи країни на суверенних засадах. Це можна побачити із фактичним формуванням нових законів та Конституції, й за характером основних пунктів III та IV Універсалів.

У законотворчому та державному аспекті особливо треба відзначити створення Конституції Української Народної Республіки або Статуту про державний устрій, права і вільності УНР від 29.04.1918 р. Результатом законодавчої діяльності Української Центральної Ради стала Конституція з 8 розділів на 83 статті, кожна з яких закріплювалася та затверджувалася законодавчими актами. Основою для формування Конституції УНР стали Універсали та їх окремі положення, що стосувалися державного устрою та його внутрішньої структури. Конституція УНР проголошувала державну незалежність і територіальну цілісність України, рівність прав громадян, демократичні свободи, передбачала земельний адміністративно-територіальний устрій в усіх 30 землях, підтверджувала право національних меншин в Україні на національно-персональну автономію [5, с. 259–263].

На жаль, ці законодавчі ініціативи Центральної Ради були багато в чому запізнілими через те, що УЦР своєчасно не спромоглася правильно визначити стратегію й тактику державотворення та втратила свій авторитет серед населення.

Законодавча процедура за часів Української Центральної Ради – встановлений порядок підготовки, розгляду, обговорення, голосування, оприлюднення та інших дій, пов'язаних із проходженням законопроектів і набуттям ними чинності. Законодавча процедура відпрацьовувалася УЦР поступово, в міру нагромадження нею державотворчого практичного досвіду та створення відповідної нормативно-правової бази. У червні 1917 р. в УЦР було започатковано практику заснування спеціальних комісій для підготовки проектів нормативних актів. Останні мали подаватися разом з відповідною супровідною запискою. У листопаді 1917 р. Мала Рада спочатку обрала комісію з 25 членів УЦР для розгляду законопроектів, які вноситимуться урядом до парламенту в терміновому порядку, а через кілька днів – постійну комісію законодавчих внесень у складі 6 представників Української соціал-демократичної робітничої партії, 6 представників Української партії соціалістів-революціонерів, 3 представників Української партії соціалістів-федералістів і по одному представникові від меншовиків, Партії соціалістів-революціонерів, Бунду, Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, Поалей Ціону, Народно-соціалістичної партії та Польської соціалістичної партії. 19 листопада 1917 р. Мала Рада затвердила тимчасовий порядок опублікування законів, а 25 листопада – Закон про виключне право УЦР видавати законодавчі акти Української Народної Республіки [3, с. 22–26].

Останній закон можна вважати своєрідним законом про правонаступництво, бо крім виключного й неподільного права УЦР ухвалювати закони для УНР, ним встановлювалося, що на території України діють усі закони та постанови, видані до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не змінені чи не скасовані універсалами й іншими нормативними актами УЦР. Це ж стосувалось і розпоряджень російського уряду.

До серпня 1917 р. найважливіші нормативні документи – універсали, декларації, постанови, ухвали, рішення, резолюції, закони тощо – приймалися на щомісячних зборах або сесіях Великої Ради (тобто всім складом УЦР) простою більшістю голосів. Від 2-ї половини серпня 1917 р. до січня 1918 р. акти, що мали силу законів, а згодом і власне закони, ухвалювались як Великою, так і Малою Радою, а від лютого до квітня 1918 р. – тільки Малою Радою, яка з серпня 1917 р. повинна була діяти за спеціально запровадженим регламентом. Законодавчі акти могли розглядатися за наявності не менше двох третин складу Малої Ради, але на практиці, особливо в березні–квітні 1918 р., цього правила не дотримувалися. Регламент передбачав і обов'язковий попередній розгляд законопроектів відповідними комісіями, роздачу їх усім членам Ради до засідання та обов'язкове обговорення проектів після доповіді комісії. Після обговорення проект ставився на голосування, за результатами якого приймався або повертався на розгляд комісії. Для проектів, поданих та обговорених ЦР без участі комісії, ЦР створювалась така комісія, а такі проекти передавались на її розгляд [7; 1, с. 62–64].

Голосування проводилось постатейно – вголос зачитувалась стаття, після чого оголошувалось: «Хто за неї, прошу підняти руки». Власне процес голосування іменувався «балотування статті», а відповідна стаття – «балотованою», тобто проголосованою і прийнятою. Після цього на голосування виносився проект нормативного акта загалом. За необхідності висловити позицію ЦР щодо законопроекту загалом або специфічних умов його прийняття чи оголошення застосовувався інший шлях голосування. Фракції або окремі члени ЦР пропонували свої резолюції, а члени ЦР голосували за ту чи іншу резолюцію. У квітні 1918 р. Рада народних міністрів Української Народної Республіки дещо формалізувала процес проходження законів. Постанову чи законопроект повинні були надсилати до канцелярії РНМ УНР за 2–3 дні до початку того засідання, на якому вони мали розглядатись. Якщо питання стосувалися фінансових справ, то відповідні проекти попередньо погоджувалися з міністерством фінансів і державним контролером. Кожен проект мав містити посилання на чинні закони та норми, а також на думку керівників міністерств щодо скасування старих законів або внесення до них певних змін. Такі документи розмножували в кількості 20 примірників, коли вони надсилалися до РНМ УНР, і 50 примірників, коли надсилалися до УЦР для того, щоб канцелярія могла вчасно забезпечити ними зацікавлених посадових осіб. Закони підписували голова УЦР або один із його заступників, один із секретарів УЦР [1, с. 65–67].

Оприлюднювалися закони у газеті «Вісті з Української Центральної Ради» (квітень–листопад 1917 р.), потім – у «Віснику Генерального Секретаріату Української Народної Республіки» (листопад 1917 р. – січень 1918 р.), а згодом – у «Віснику Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки» (січень–травень 1918 р.). Часто закони друкувалися у вигляді витягів із протоколу засідання УЦР. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. (прийнята в останній день перебування УЦР при владі – 29 квітня 1918 р.) передбачала, що законодавча влада зосереджуватиметься в руках Всенародних зборів, а законодавча ініціатива належатиме Президії Всенародних зборів, фракціям та іншим обраними депутатами, урядові, самоврядним місцевим установам та безпосередньо українськими громадянами, які могли внести той чи той законопроект, зібравши під ним 100 тис. підписів.

Зазначимо, що джерела права та система права часів УЦР мали певні особливості. Правові акти існували у різних формах: універсали, закони, накази, постанови, розпорядження та інші, які мали різну юридичну силу. До прийняття Конституції суб'єкти правотворчості та їх повноваження були визначені І Універсалом та звичайним законом, юридична техніка мала низький рівень, хоча процес законотворчості (стадії) був детально регульований. Одночасно діяло російське законодавство та правові акти Української Центральної Ради. Фактично співіснували два суб'єкти законодавчої влади: Загальні збори та Мала Рада.

Отже, результатом законодавчої діяльності в УНР доби Центральної Ради було прийняття низки законодавчих актів, що мало вагоме значення та було важливим етапом українського конституціоналізму, оскільки вони стали основою майбутньої української законодавчої діяльності в період Гетьманату та Директорії. Попри недоліки законодавчої діяльності, притаманні Центральній Раді як державі перехідного періоду, а також спричинені історичними умовами її розвитку, можна стверджувати про достатньо високий рівень правової культури її законодавців, що підтверджується системним та демократичним характером прийнятих нормативно-правових актів.

Abstract. This work analyzes the legislative activity of the Ukrainian Central Rada, which had the main influence on the formation and organization of the Ukrainian People's Republic as a sovereign country, creating favorable legislation for the formation of the state and the harmony of its people, the main stages of the legislative process, the rules and methods of creating and systematizing legislative acts are determined. that at that time formed and acted.

Keywords: Ukrainian Central Council, Constituent Assembly, Constitution, law-making, legislative acts.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмолаєв В. Організація і регламент діяльності Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. № 11. С. 58–69.
2. Кравчук М. Армія української Центральної Ради та її досвід для сучасності: історико-правове дослідження. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 22–28.
3. Верстюк В. Ф. Склад і структура Української Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2009. Вип. 4. С. 5–30.
4. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
5. Іванов В. М. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: МАУП, 2007. 552 с.
6. Терлюк І. В. Органи центральної влади та управління. *Історія держави і права України*. Київ: Атіка, 2011. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/418-storya-derjavi-prava-ukrani-terlyuk-ya.html>
7. Українська Центральна Рада (УЦР). *Енциклопедія історії України: Україна – Українці*. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Tsentralna

МОДЕЛЮВАННЯ МЕТАФОРИ СТРАХУ В СУЧАСНОМУ ГОТИЧНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі романів «BITTER ORANGE» КЛЕР ФУЛЛЕР і «THE BUTTERFLY SUMMER» ХАРРІЕТ ЕВАНС)

Р. О. Дідусенко, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. Стаття присвячена аналізу семантико-прагматичних особливостей моделювання метафори страху у сучасних англійських готичних романах «Bitter Orange» Клер Фуллер та «The Butterfly Summer» Харріет Еванс. Готичний роман відзначається здатністю створювати атмосферу страху, жаху та таємниці, акцентуючи на мотивах надприродного і містичного. У статті розкрито ключові аспекти ролі метафори в готичному романі. Особлива увага приділена аналізу реалізації концепту «страх» у вибраних романах, зокрема номінативному полю цього концепту та «словам-класифікаторам», які описують відчуття страху.

Ключові слова: метафора, страх, готичний роман, семантика, лінгвістика.

Вступ. Метафора була в центрі уваги вчених ще в античні часи, адже це один з основних способів пізнання навколишньої дійсності шляхом перенесення понять з однієї сфери в іншу з актуалізацією особливого світобачення, світоспоглядання та світорозуміння крізь призму національної лінгвокультури та індивідуального креативного потенціалу лінгвоперсони.

Актуальність роботи. Нова поліпарадигмальна лінгвістика дає змогу актуалізувати нові підходи до вивчення метафори, тому проблематика лінгвістики метафори систематично оновлюється й залишається актуальною в сучасному мовознавстві. У пропонованій розвідці розглядається роль метафори в готичних романах і досліджується питання про те, як метафори впливають на сприйняття читачів. Цей підхід дає змогу збагатити наше розуміння літературних текстів і сприяє розвитку когнітивної лінгвістики.

Метою дослідження є аналіз семантико-прагматичної своєрідності моделювання метафори страху в англійських готичних романах, зокрема в романах «Bitter Orange» авторки Клер Фуллер [1] і «The Butterfly Summer» Харріет Еванс [2], а також вплив цих метафор на читача та загальний контекст літературного твору.

Завдання статті полягають в аналізі та інтерпретації метафоричних концептів, специфіки використання метафори страху у готичних романах, а також у виявленні їх впливу на сприйняття і розуміння текстів.

Виклад основного матеріалу. Готичний роман є особливим явищем у культурі та літературі, і його головною рисою є розробка мотивів і тем, пов'язаних з надприродними та містичними явищами. Ця особливість визначає характер оповіді у готичних романах, яка спрямована на створення атмосфери страху, нерозуміння, жаху і таємничості. Сучасна лінгвістична наука активно вивчає механізми відтворення реальності через мовні засоби, які акцентують на різноманітних аспектах сприйняття.

Роль метафори в готичному романі полягає в тому, що вони допомагають створювати атмосферу містичності, загадковості та страху. Готичні романи часто експлуатують теми, пов'язані зі смертю, таємницями, надприродними явищами та загрозами. Метафори допомагають авторам цих романів виразити ці теми, роблячи їх більш конкретними та живими для читача.

Сучасна теорія метафор може відкрити важливі аспекти ролі метафори в готичних романах. Метафори відіграють важливу роль у мовленні та сприйнятті світу. Вони допомагають людям структурувати та розуміти абстрактні концепти та емоції, переносючи їх на більш відомі та конкретні образи, які легше сприймаються. Ця ідея може бути застосована і до готичного роману. Важливим постулатом сучасної когнітивної лінгвістики є дискурсивний підхід до вивчення мовних фактів. Метафори, які функціонують у мові, повинні розглядатися в дискурсі, у тісній взаємодії з умовами їх виникнення й формування, з урахуванням авторських, прагматичних настанов [3].

Наприклад, метафори, пов'язані зі смертю, можуть створювати враження містичності та загадковості. Метафори, що передають таємничість, можуть посилювати відчуття таємничості та інтриги в сюжеті готичного роману. Метафори, пов'язані з надприродними явищами, можуть створювати атмосферу невідомості та парадоксальності, що характеризує багато готичних творів: «Образне висвітлення дійсності виступає зручним засобом моделювання певної позовної поведінки мовців» [4, с. 308].

У контексті когнітивної лінгвістики, яка спрямована на розуміння взаємодії мови і мислення, проблема образності набула особливого значення. Теорія концептуальної метафори і метонімії, а також концептуальної інтеграції відкриває новий погляд на образність мови як засіб виразу мислення. Згідно з цією теорією, образи у мові визначають спосіб мислення. Метафоричне вживання мови багато в чому відрізняється від «буквального, але при цьому воно не стає, ані менш зрозумілим, ані більш темним, ані менш практичним, ані більш незалежним від істинного і помилкового. Метафори не просто засіб «прикрашення» вони використовуються для передачі складних ідей та створення містики» [5].

Когнітивна поетика також допомогла визначити особливості формування словесних поетичних образів, враховуючи роль концептуальних метафор, метонімії та порівнянь. У цьому підході образність стає результатом концептуального мислення, лінгвістичного виразу та креативної когнітивної діяльності людини. Аналіз теоретичного матеріалу дає змогу визначити, що концепт «страх» проявляється на двох рівнях.

1. Лексичний рівень, який включає в себе такі аспекти:

- лексичні одиниці (ЛО) синонімічного ряду для концепту «страх»;
- конотативні прикметникові та дієслівні ЛО, що мають відтінок страху;
- конотативні ЛО, які викликають асоціації з емоцією страху;
- використання модальних дієслів.

2. Синтаксичний рівень, який виражається такими конструкціями:

- питальними структурами, як-от риторичні запитання;
- вживанням перелічень [6].

Під час аналізу реалізації концепту «страх» в англійських текстах враховуємо номінативне поле цього концепту. Однак враховуючи, що «страх» є емоційним поняттям, потрібно також звертати увагу на «слова-класифікатори», які вказують на відчуття страху.

«Страх» – це неприємна емоція, що виникає перед небезпекою, злом, болем тощо, незалежно від того, є загроза реальною чи уявною; відчуття або стан бою.

До синонімічного ряду для ключового слова «страх» належать такі слова: жах, паніка, терор, тривога, трепет, сумніви, тривожність, ляк, тремтіння, кошмар, тривожність, страх перед чимось, фобія, кошмар, занепокоєння, сумнів, нерви, підозра, дрож (неформально), хвилювання, страх перед чимось, ангст, незручність, передчуття, стурбованість, здивування, повага, поклон, шанування тощо.

Антоніми для слова «страх» включають лексеми: сміливість, безстрашність, хоробрість, безпека, спокій, симпатія, захоплення, уподобання, схильність.

Для дослідження семантико-прагматичної своєрідності моделювання метафори страху було обрано два сучасні готичні романи: «Bitter Orange» Клер Фуллер та «The Butterfly Summer» Харріет Еванс. Для вивчення метафор та їх впливу на текст було використано контент-аналіз, а також методи семантичного та прагматичного аналізу, враховувалися контекстні особливості вживання метафор.

Лінгво-естетична специфіка відображення емоційної та чуттєвої сфер у текстах «Bitter Orange» Клер Фуллер та «The Butterfly Summer» Харріет Еванс глибоко впливає на сприйняття та інтерпретацію цих романів. Обидва романи покликані передавати емоційні стани героїв та створювати чуттєву атмосферу, але вони використовують різні лінгво-естетичні засоби для досягнення цієї мети.

У романі «Bitter Orange» авторка часто використовує символізм і метафори для передачі емоцій та відчуттів героїв. Символи, як-от *гіркий апельсин*, стають метафорами страху, таємниці і неповноцінності. Вони впливають на емоційний стан читача і допомагають створити атмосферу невизначеності та тривожності. Письменниця вдало використовує детальні описи для

передачі чуттєвих вражень та створення візуальних образів. Описи архітектури, природи та предметів роблять текст більш чуттєвим і реалістичним. Через діалоги та внутрішні монологи героїв авторка розкриває їхні емоційні стани і внутрішні конфлікти. К. Фуллер також вдається до внутрішнього монологу, щоб дати змогу читачеві зануритися у світ персонажів і відчуття їхні почуття.

У тексті роману «The Butterfly Summer» Харрієт Еванс лінгво-естетична специфіка відображення емоцій реалізується переважно через описи дій та життєвих обставин героїв. Емоції розкриваються через їхні дії, вчинки та реакції на зовнішні події. Текст відрізняється мінімалістичним стилем, де слова добираються дуже обережно. Це дає змогу читачеві самостійно розкривати емоційний підтекст і роздуми героїв. Авторка використовує діалоги між героями для розкриття їхнього внутрішнього конфлікту та емоційного стану. Ці діалоги можуть бути невеликими за обсягом, але вони мають глибокий емоційний зміст.

У романі «Bitter Orange» К. Фуллер метафори страху відзначаються своєрідністю та глибиною семантичного змісту. Вони не обмежуються простим описом фізичних або емоційних станів персонажів, але також розкривають їхні внутрішні роздуми та психологічні аспекти страху. Деякі з цих метафор передають фізичні прояви страху, тоді як інші створюють образи загрози та неспокою. Наприклад, авторка описує теплий повітряний потік, який вдихає героїня, як щось надзвичайне та незвичайне: «*A breath came against my face: a warm gust of air with nothing to blow it, like the strange breezes that surge down the escalators and through the tunnels of the London Underground even when no train is coming*». Це створює відчуття загадковості та небезпеки, які оточують героя роману. Вітерець, що нічим не викликаний, стає символом невідомого та непередбачуваного страху.

Метафора «*There wasn't enough air in the room. I couldn't tell him that I knew where it was*» вказує на стан задущливості та обмеженості, який відчуває героїня. Недостатність повітря у кімнаті стає символом його власної внутрішньої тривоги та незручності. Ця метафора допомагає читачеві відчути, наскільки страх може бути поглинаючим.

Метафора «*A pulse beat in my throat*» передає фізичний аспект страху. Відчуття пульсування в горлі героя може бути спричинене напруженням, страхом або панікою. Воно підсилює відчуття тривоги та близькості небезпеки, оскільки є фізіологічним проявом страху.

У романі «The Butterfly Summer» Х. Еванс метафори страху відзначаються своєрідністю та багатогранністю семантичного змісту, створюють атмосферу напруження і таємничості у тексті та передають фізичні й емоційні аспекти страху героїв, наприклад: «*The house breathed secrets, and I couldn't tell him that I knew where they were*», де метафора страху створює враження, що страх не лише пов'язаний із персонажами, але й інкорпорований у самому оточенні, оскільки авторка описує за допомогою неї будинок як живий об'єкт, що видає таємниці.

Метафорою «*The shadows crept closer, like silent predators stalking their prey*» тіні порівнюються із хижаками, що підкреслює відчуття загрози та неспокою. Вона викликає образ страху, який переслідує героїв.

Метафора «*The darkness enveloped me like a suffocating shroud*» відображається у відчутті задущливості та обмеженості. Темрява порівнюється зі смертельним обгортанням, що посилює відчуття тривоги та важкості.

Семантико-прагматичний аналіз метафор страху в романах «Bitter Orange» Клер Фуллер та «The Butterfly Summer» Харрієт Еванс вказує на їх важливу роль у створенні атмосфери напруження, таємничості та страху. Ці метафори передають не лише фізичні та емоційні аспекти страху, але й розкривають глибокі психологічні аспекти персонажів і їхні внутрішні роздуми. Такі метафори допомагають читачам глибше відчути страх героїв та співпереживати їм у їхніх пригодах.

Висновки. Дослідження семантико-прагматичної своєрідності метафори страху в готичних англомовних текстах є важливим для розуміння ролі метафор у літературі та їх впливу на читачів. Вивчення таких метафор розкриває особливості структури та змісту текстів, а також допомагає краще зрозуміти емоційний світ персонажів та авторів готичних романів. Зокрема, в аналізованих романах «Bitter Orange» К. Фуллер і «The Butterfly Summer» Х. Еванс метафори страху допомагають створити атмосферу містичності та невизначеності, яка є характерною для готичного жанру, і відображають страх як емоційний концепт.

Abstract. The article is devoted to the analysis of semantic and pragmatic peculiarities of modeling the metaphor of fear in English literary texts. The main focus is on the novels «Bitter Orange» by Claire Fuller and «The Butterfly Summer» by Harriet Evans. The Gothic novel is famous for its ability to create an atmosphere of fear, horror, and mystery, focusing on the motifs of the supernatural and mystical. The article reveals the key aspects of the role of metaphor in the Gothic novel. Particular attention is paid to the analysis of the realization of the concept of «fear» in the selected novels, in particular, the nominative field of this concept and «classifier words» that describe the feeling of fear.

Keywords: metaphor, fear, gothic novel, semantics, linguistics.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фуллер К. Bitter Orange. Penguin Books, 218. 320 с.
2. Еванс Х. The Butterfly Summer, Notting Hill Editions, 2017, 400 с.
3. Андрейченко О. І. Артефактна метафора в сучасному політичному дискурсі. *Лінгвістичні студії*. 2011. № 23. С. 106–110.
4. Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк: ДонНУ, 2014. 464 с.
5. Хорошун О. О. Концептуальна метафора: актуальні засади дослідження. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2010. С. 222–225.
6. Єфименко Т. М. Жанрова трансформація готичного роману в сучасній британській прозі. *Наукові записки*. № 145. Кіровоград, 2016. С. 540–543.
7. American Heritage Dictionary: 4th edition, Houghton Mifflin Company. URL: <http://www.answers.com/library/Dictionary-cid-74243>
8. Longman Dictionaries Online. URL: <http://www.longmandictionariesonline.com>

УДК 821.161.2

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У РОМАНІСТИЦІ ПАВЛА ВОЛЬВАЧА

І. С. Корецька, О. Є. Соловей

Анотація. У статті проаналізовано соціально-політичну проблематику романістики П. Вольвача. Звернено увагу на її місце у структуруванні автобіографічного дискурсу романів «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта». Диференційовано соціально-політичні проблеми, які виділяє у своїх творах П. Вольвач. Визначено основні художні аспекти відтворення соціально-політичної проблематики у досліджуваних романах.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні соціально-політичної проблематики романістики П. Вольвача як засобу структурування її автобіографічного дискурсу.

Теоретичне значення дослідження: узагальнено теоретичні аспекти щодо жанру індустріального роману, зібрано літературознавчий досвід щодо вивчення прози П. Вольвача.

Практичне значення одержаних результатів зводиться до того, що вони є кроком до вивчення прози П. Вольвача, яка сьогодні досліджена недостатньо. Зокрема, вивчення соціально-політичної проблематики у романістиці автора дає змогу не лише говорити про структуру автобіографізму у його творчості, але й про особистість П. Вольвача та його ставлення до епохи, у якій він жив і творив.

Матеріал дослідження становлять романи П. Вольвача «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта».

Під час роботи використано такі методи дослідження: компаративний, соціологічний, біографічний, філологічний, психологічний, структуралістський, культурно-історичний.

Ключові слова: автобіографізм, соціально-політична проблематика, епоха, Вольвач.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У сучасному українському літературному процесі важливе місце посідає творчість Павла Вольвача – поета, прозаїка та есеїста, який є одним із лідерів літературного покоління 1990-х років. Його творчість відзначається тверезістю бачення історичних процесів та стоїцизмом, самозосередженістю – відсутністю ілюзій, самозаглибленням, психологізмом, екзистенціалізмом і водночас тяжінням до найсучасніших художніх форм. Історизм, документальність у творах Павла Вольвача, його прагнення до життєподібного відтворення дійсності у всіх формах, створення типових образів – все це, безумовно, характеризує автора як художника реалістичного типу творчості. Однак у своїх творах письменник використовує також постмодерністські техніки, про що свідчать його романи, у яких чільне місце посідає автобіографізм.

На наш погляд, автобіографізм як дискурс має таку структуру: 1) епоха – загальна доба, час, тло на якому відбуваються описувані події; 2) особистість автора та інших реальних пер-

сонажів; 3) події – це безпосередньо ті сюжетні лінії, які створює автор, і які є відображенням його реального життєвого досвіду чи досвіду, з яким він був знайомий. Для правдивого відображення першого з виділених елементів – епохи – важливе значення має відтворення її соціально-політичних проблем та негараздів. Навіть якщо твір показує життя однієї людини, вплив епохи буде відображено у тих чи інших потребах та перипетіях долі. Вивчення проблем епохи, яку відтворює у своїх автобіографічних творах П. Вольвач, дає змогу не лише говорити про структуру автобіографізму у його творчості, але й про особистість автора та його ставлення до епохи, у якій він жив і творив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прозову творчість автора лише починають досліджувати з наукового погляду. Це, зокрема, праця Л. Йолкіної [4], в якій досліджено специфіку реалізації ліричного суб'єкта в поезії Павла Вольвача; О. Стусенка [10], в якій різко негативно характеризується творчість автора, В. Ярошук [12], у якій досліджено онтологічні виміри творчості письменника. О. Соловей писав рецензії на книги автора [9], а також детально досліджував поетичне вибране Павла Вольвача «У Києві» [8]; І. Ленюк [5] досліджувала постмодерністські риси у романі П. Вольвача «Хрещатик-плаза».

О. Соловей зазначає, що «попри видані романи, Вольвач до сьогодні об'єктивно залишається передовсім поетом» [8, с. 7]. Погоджуємося з цією думкою, а також погоджуємось із думкою І. Ленюк, яка підкреслює, що «це той поет, який функціонує і в романному тексті», і це «не заважає помічати експотенціальні зміни життя з позицій П. Вольвача» [5, с. 207].

Можливо, через те, що літературознавці бачать у П. Вольвачу насамперед поета, наукових праць, які б досліджували його прозові твори, зокрема соціально-політичні проблеми, відображені у них, сьогодні практично відсутні.

Мета статті – дослідити соціально-політичну проблематику у романістиці П. Вольвача.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати трилогію «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта» як індустріальну прозу;
- 2) диференціювати основні соціально-політичні проблеми, які виділяє у своїх творах П. Вольвач;
- 3) визначити основні художні аспекти відтворення соціально-політичної проблематики у досліджуваних романах.

Об'єкт дослідження – трилогія П. Вольвача «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта».

Предмет дослідження – соціально-політична проблематику у зазначених романах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Трилогію «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта» можна визначити як індустріальну прозу. Індустріальна проза у світовій літературі сягає корінням у раннє британське вікторіанство. У той час багато авторів – Бенджамін Дізраелі, Елізабет Гаскелл, Чарльз Кінгслі, Чарльз Діккенс – почали активно змальовувати індустріальну тематику. Актуальною на той час була тема соціального запиту та страйкових рухів. Побут робітників описувався коротко, акцент робився на викритті різних сторін експлуатації. Натомість у Радянському Союзі індустріальний топос усвідомлювався як романтичний: ідеалізація праці з метою побудови соціалізму. Прояви антиутопії траплялися рідко, але вони не могли протистояти лінії державного управління літературою. Для радянського промислового роману було нетипово замикатися в колі якогось мікросоціуму. Перспектива завжди була на універсальному рівні світлого комуністичного майбутнього [11]. На відміну від радянського індустріального роману, сучасна індустріальна проза обмежена мікросуспільствами, натуралістична за сюжетом, мовою і, звісно, проблемами.

Твори П. Вольвача можна вважати перехідною моделлю індустріальної прози. За основу тут взято доволі герметичний мікросоціум міста та мікрорайону, всі сюжетні лінії переплітаються. Твори характеризуються високим натуралізмом. Отже, загальна парадигма творів вказує на сучасну західну модель промислової прози. Проте головний герой виявляє свою тотальну приналежність до байдужого люмпенізованого суспільства і грішить роздумами про національні та загальносуспільні проблеми.

Кінець 80-х років, як ми вже визначили раніше, став переломним для суспільства. Роман «Кляса», дія якого розгортається в той час, став поворотним моментом у парадигмі індустріального роману в українській літературі. Більшість сучасних українських романів написані з погляду письменників і про життя письменників. Рідко зустрічаємо прозу, де йдеться про інші верстви українського суспільства. І саме П. Вольвач зумів поставити індустріальне Запоріжжя на карту сучасної української прози.

Найперша та, напевно, найвагоміша суспільно-політична проблема, яку підіймає автор у творі (і у двох пізніших романах) – це проблема незалежності України та її дерусифікації. Це також мовне питання, яке є актуальним і в наш час. Усі ці проблеми тісно між собою пов'язані, одна зумовлює іншу, і без їх розв'язання автор не бачить сильної і незалежної України.

Роман «Кляса» відображує час, час коли Україна вкотре перебувала на шляху до своєї незалежності. Головний герой твору бухає з «корешами», працює на заводі, кохає жінку – одним словом, живе звичайне, хоча й доволі насичене життя. Але одночасно він малює, пише вірші та любить Україну й українську мову. Це, мабуть, від батька та дядьків, що були патріотами та передали йому дух опору до русифікації.

Дія відбувається наприкінці 1980-х років, коли денаціоналізація та люмпенізація досягли свого апогею і поступилися місцем перебудові. Пролетарське середовище жило абсолютним сьогоденням із чітко окресленим циклічним ритмом: зміна – пияцтво – похмілля. Такий спосіб життя сформував абсолютно вузький світогляд. У «Клясі» він розкривається в діалогах героїв, а не в прямих характеристиках: «– Та давай, пий – стакан не задержуй! – вже нетерпляче, але весело озивається “сім'я”» [1].

Так створюється тло для героя та частини його оточення, яким притаманний ширший світогляд: «Він не бачить лише того, що навколо, але й ніби відчуває щось невидиме – людей, тих, хто пройшов, але був тут, у плоті та крові, часи, які летіли, але тремтіли в повітрі, і так далі, і багато іншого» [1].

На перший погляд, пролетарсько-люмпенізовані персонажі твору зовсім не тяжіють до чогось подібного, до якогось «клясу», а радше до «робочого класу», і не задумуються над якимись там далекими проблемами незалежної, дерусифікованої України. Проте головний герой Павло «копіює своїх знайомих і друзів, але насправді він не такий». Він застряг у «стані п'яного люмпена»; «у Пашки інше життя і інший світ», тому час від часу він намагається вирватися за межі «домашньої цапиної ностри» [1].

Пашок шукає альтернативу, ширшу перспективу, тому часто їздить до Львова у пошуках національної ідеї, їздить на рухівські збори, що було характерно для кінця 80-х. Шукаючи, він натрапляє на проекти українізації 1920-х років. «Саме так – лампа, кляса – пишеться у пошарпаних книжках і словниках з жовтими ламкими сторінками [...]. Павло любить їх гортати, віднаходячи незвичні слова» [1]. Так автор створює контраст між навколишнім пролетарським «класом» і внутрішнім «класом» героя та його оточення, і між проблемами звичайного оточення (робота, гроші, розваги) та проблемами Павла (які переростають від особистісних до загальнонаціональних).

Загалом давнє поняття «кляса» є дуже цікавим. Це щось архаїчне, колись заборонене і ностальгійне водночас. «Кляса» – клас у сучасному розумінні. Тобто соціальний клас. Після політики мовного зближення «кляса», як і багато інших слів, було якщо не викинуто з української мови, то просто змінено і, здавалося б, назавжди забуто. Нинішні спроби, хоча б косметичні, повернути мові її викинуті риси, не викликають якихось дуже приємних хвилювань. Модифікований правопис не перетворює слово «клас» на «кляса». Можливо, частково і завдяки цій ностальгії за минулим, за часами українського національного відродження, часами українізації 20–30 років, де придушені слова ще живуть «в пошарпаних книгах і словниках з жовтими тендітними сторінками», П. Вольвач і назвав саме цим словом свій роман, відобразивши в такий спосіб проблему українізації.

У міру того, як розгублений уряд став більш відкритим, він загравав з народом, який «прагне гласності та демократії». Події в романі розвиваються саме на тлі майбутніх змін, коли навіть «міліціонери» вже не ті і «союзний прапор уже не таке диво» [1].

Під час читання роману приємно вражає те, що навіть там, на Сході, у вкрай зрусифікованому Запоріжжі, відбувалася революція. Коли «зомбовані хохли століттями кричали, що їм «набридло бити кацапами», а дехто пішов ще далі – і нехай їм повертають Кубань! Це ніби два різні світи, але в певний час і в певному місці вони перетинаються. Насамперед, коли вчорашні «співгромадяни», які тільки й робили, що уважно стежили, «в яку смакоту принесли пиво», потихеньку прокинулися, ожили і почали усвідомлювати себе людьми, які вже почали йти на площу до Обкому, де треба «відкинути червону ганчірку і вивісити жовто-блакитне полотнище» [1]. Характерний тут муляр Ковбаса, який повісив на дверях плакат, із Тарасом Шевченком, який свариться пальцем: «Ваші діти говорять моєю мовою?!» [1].

Насправді про намагання Сходу бути істинно українським нема чого дивуватися, як каже у своєму інтерв'ю Павло Вольвач, «тому, що через місто тече Дніпро, Хортиця лежить посеред Запоріжжя, нехай майже непомітно – але все одно проявляється і залишає свій слід. Це вам не Донбас і тим більше – навіть не Крим. Тут, коли вдивляєшся і напружуєшся, відчуваєш, як у повітрі мерехтить героїчна пам'ять. Вона блищить і пронизує кожен нерв» [6].

Запорізький бандитський люмпенізований елемент також «ловив ніздрями запах змін», розумів, що «в світі щось змінюється і щось має змінитися докорінно». І вони змінилися. Поки перші билися на мітингах і дільницях, другі «дерлися на гору з іншого боку». «Але ми кляса там же, під одними дверима», – влучно каже один із них [1]. І дійсно. За якийсь десяток років учорашні «зłodії» та «стукачі» після легалізації бізнесу, тобто принаймні найрозумніші з них, пішли в політику. Це ще одна важлива політична проблема – проблема чесності в політиці, неможливості провести прозорі вибори у описуваній епосі.

Через деякий час герой роману опиняється в Києві. Тут він «вперше почув як по українському говорилось на урочистостях з трибуни». І був ошелешений – «всі в залі говорили тією мовою, якою він думав і говорив вдома з батьками. Невже таке може бути...? Все життя він сприймав свою мову і мову своїх батьків, як щось потаємне, яке треба ховати від стороннього ока... Він зник, що так, як вони з батьком, на людях не говорить або ніхто, або ну зовсім дрімучі люди, і то суржилом...». Звісно, «не всім батькам бути таким як Павлів», на жаль... [1]. Звісно, така ситуація – наслідок багатовікової традиції впливу росії, адже в союзних республіках з'являється низка праць, присвячених «розкриттю суспільних функцій російської мови як мови міжнаціонального спілкування і єднання народів СРСР». В останнє десятиліття існування Радянського Союзу українські русисти уже могли звітувати партійному керівництву про успішне виконання всіх трьох настановчих завдань мовної політики, спланованої Москвою для УРСР ще на початку 30-х років – усталення практики необмеженого впливу російської мови на українську і трактування відповідних процесів як «благодетельних» для української, сформованість в українській мові за посередництва тієї ж російської лексичного фонду, спільного з мовами інших республік, та запозичення численних інтернаціоналізмів.

У своєму інтерв'ю про майбутнє української мови на східних теренах Павло Вольвач відповідає: «Як писав Юрій Винничук у газеті «Постпогрес», мова має бути не престижною чи модною, а державною, за повної підтримки держави. Бо, наприклад, у тій же Чехії чеська мова теж не вважалася престижною, але підтримка з боку держави зробила свою справу» [7].

І такої підтримки в часи, коли писався роман «Кляса», не було, що було цілеспрямованим придушенням української мови. Роман Павла Вольвача «Кляса» (звичайно, якщо не зважати на надто вживану рідну мову та непристойні еротичні сцени) цілком можна зарахувати до популяризації мови, принаймні через опис середовища зрусифікованого Сходу, самого його нутра. Що, на жаль, майже не спостерігається в сучасній українській літературі.

Пізніше й сам Павло втягнутий у вир революції. Але він сприймає її лише по-своєму з розумінням того, що байдужого хохла треба не протиставляти, а порівнювати з ним самим: «Він не кидає слів, а пояснює Час, який є творінням великих поетів». Проте «чомусь, коли він наближається до острівця людей під жовто-синьо-червоно-чорними прапорами, його серце починає битися швидше». Особливо, коли «в Капулівці я побачив колони під українськими прапорами, які йшли без кінця і без кордонів, аж до обрїю, і дорога ніби повертала від тих колон». І коли він «гуляв по Львову в потоці громади» [1].

А мегаполіс живе своїм життям: «З мосту, прикрашеного колонами і бетонними кулями, видно далекі дими і язички факелів над трубами, а під мостом до заводу сунуть состави з рудою й коксовим вугіллям» [1]. Але саме там, навіть на побутовому рівні, нікуди не дітись – часи змінюються, виринає націоналізм. Коли одні ще спорять сперечаються про галичан «там, кажуть, ужас, всіх, хто не по-українськи – вигонять»), інші розмірковують більш тверезо: «Кацапи вони нахабні. Хоча, звісно, пензенський простий мужик нічого не винен. І вологодський. Аби тільки дома в себе сиділи. Тільки не сидять...» [1].

Цікавою є характеристика хохла у романі: «Мужик, який років з тридцять прийшов до міста з села, з якої-небудь Новогупалівки, а їхні діти перепитують, кліпаючи очима: а ти шо, с бандерштата? Пашок не з бандерштата. Він тутешній. Тутешній за багатьох. Йому рідний полин, од запаху якого самі собою закриваються очі і солодко млоїть у грудях, рідне небо, в хмарках і без, ніби намазані олією стежки і роса на спориші, теж як і олія, і марииво над степом, серед якого десь дихає дідове село, і Оріхів, і Гуляй-Поле, і вогкі повіви Дніпра, і...» [1].

Цікавим і повчальним є шмат про українізацію, автор слушно зауважує: «Господи, чого ж вони такі ущербні?! Чого вони протиставляються всій решті, а не навпаки – залучають до себе?» [1].

Герой роману також зазначає, що «про Україну говорять і, здається, чекають її від Галичини». Звичайно, українська революція кінця 1980-х – початку 1990-х почалася зі Львова і нікуди не дінеться. Принаймні, серед патріотично налаштованих вихідців з Наддніпрянщини він п'ятий після «хлопців із Бундесштату». Тоді чому Пашок часто їздив до Львова, чи не за контррабандою революції?

Серед суспільно-політичних проблем виділяються і культурні. Десь там, де бурлить «мільйонне індустріальне місто, заселене переважно вчорашніми селянами та їхніми нащадками», де «доволі безлика архітектура, кволість традицій і культурного прошарку» є саме «те місце, де з'являться поетам» [1]. Цікаво, що в оточенні головного героя поезія досі сприймається як «щось ганебне». Справжнішим є ніж, «приємна тяжкість якого в кишені повністю затьмарює страх» [1]. Однак Павлові пощастило мати батька, який був «ідейним до туману в голові». Батько Павла не любить комуністів, бо «комуністи в Італії – чистокровні імперіалісти» [1].

У романі «Хрещатик-Плаза» головний герой не позбувається свого національного світовідчуття: не полишає думки писати вірші, не відмовляється від внутрішнього чуття мови, яке вимагає фізичного вивільнення (формулює й озвучує думки українською мовою), незважаючи на природу міського мовлення (воно є складним і неоднорідним). Наратор пояснює численні деталі й подробиці, які відбувалися в безкінечних пригодах журналіста: «Допіру, впродовж години, мені потисли руки президент і прем'єр-міністр – почергово й саме в такому порядку» [3, с. 84].

У своєму інтерв'ю П. Вольвач на питання «А сам ти як оцінюєш події ось уже майже 10-літньої давності? І чи це випадковий збіг – що роман, у якому змальований Київ 2004-го року, ти написав саме тепер?» відповідає: «Оцінок у тексті взагалі нікому й нічому не давав. На мою думку, це чи не найяскравіший момент в українських реаліях останньої чверті століття. Справжній масовий, низовий, безкорисливий порив там таки був. Попри всі деталі й – головне – результат. Інша річ, що він, той результат, навряд чи й міг бути іншим. Як і в романному тексті, пошлюся на слова Гассета про долю нації, чия еліта “не має плану на завтра”. (До речі, а тепер хіба не схожа ситуація?..). Дискусії довкола Майдану-2004 тривають давно. Скільки людей, стільки й думок. Ну, а поява роману через майже десятиріччя по революції свідчить хіба про те, що особисто для мене ті події “відстоялися”, набули якогось хтонічного підґрунтя. І озиваються притлумленими вібраціями – Україна жива» [6].

З роману та зі слів автора помітно, що Революція 2004 року стала для нього особисто важливим поворотом у розвитку нації та незалежності України, першим кроком до істинної незалежності від країни-сусіда.

Роман «Сни неофіта» – хоча і не традиційна соціально-психологічна проза на кшталт класичних Бальзака та Діккенса, але задум дуже схожий – показати еволюцію особистості в епоху соціальних і цивілізаційних змін. Проблематика тут хоч і лишається як суспільна, так і політична

та культурна, однак автор змальовує більше проблем окремої особистості, які в сукупності відображують проблематику епохи.

Соковита панорама життя, в яку вписаний вчорашній карний злочинець, пролетар, різночинець, а нині молодий поет і журналіст – огорнута туманом надій, крізь які світиться Київ: як реалізація мрії та можливість подальших трансформацій. Але це попереду. А поки що перед читачем – провінційний космос, у якому є все: грабіжники та журналісти, махнівці та губернатори, бійці «Спасу» та поети-літстудійці. Легендарний поет-дисидент Холодний сусідить на сторінках роману з авторитетом Медведем, а містик Чудін якось поєднується із секс-символом Наталкою Шамоніною. І над усіма ними панує Місто.

Дивним і невинуватим є те, що деякі критики шукають у «Снах неофіта» проблему виробництва, економічні проблеми – мабуть, через горезвісні стереотипи часів соціалістичного реалізму про необхідність індустріального складника в літературі, що зображує промислове місто, яким Запоріжжя і вважається.

У цій прозі не йдеться ні про заводи, ні про технологічні процедури, ні навіть про життя та існування спеціалістів промислових гігантів. Хоча головний герой вже деякий час заробляє гроші на ринку, читач не побачить розповіді про якусь конкретну діяльність підприємців, бо весь контекст передбачає, що новачок присутній на базарі лише формально. До того ж базар, якщо придивитися, не зовсім тривіальний бізнес-об'єкт – це, імовірно, символ вічного ринку, де за все (особливо за те, що не продається) треба платити – тобою, твоєю долею – перефразовуючи відомий шекспірівський вислів «весь світ – базар» [2].

Тож це точно роман про те, як стати поетом, тому основна проблема у «Снах неофіта» – митця і суспільства, суспільно-політичних умов для творчості. І тому фоном цієї події є не лише конкретне індустріальне місто, хоча запоріжці із задоволенням знайомляться з вулицями, будинками, атмосферою та людьми, бо все це розумно – іноді різновидно і смачно, іноді все в одному, але завжди яскраво і точно змальовано автором. Сцена у «Снах неофіта» – це Час, який у цьому конкретному випадку освітлюється запізним, перекрученим, але могутнім і невблаганним самоусвідомленням нації, яка потребує, навіть бажає народжувати власних Поетів – і дає народження. Здається, що навіть простіше і природніше слідкувати й розуміти суть показаного читачам, які не є свідками подій, які є прототипом сюжетних ліній роману, адже щось дуже подібне, мабуть, відбувалося в ті дивні часи в інших містах і містечках, навіть у нашій столиці.

Проте тлом подій автор знову обирає конкретне місто. Багато в чому завдяки біографічним елементам, завдяки чудовому знанню обставин, адже П. Вольвач тоді працював журналістом на місцевому телебаченні. Письменник зображує головного героя в місті Запоріжжі. Початківець із периферії, з найгустішої первинної юшки суспільства (тому його душа відгукується, тяжіє до маргінальних, колоритних персонажів, сповнених невимовної таємної сили села – «села Калантирівка-Карантинка»), звідки персонаж виштовхується силою своєї долі, невіддільної від долі людей, на головну дорогу буття. Символом цієї магістралі в рідному місті героя «Снів неофіта» є центральний проспект, який у Запоріжжі – справжня вісь, навколо якої обертається все місто. Тут, в одному з двориків обабіч проспекту, як на самій «протоптаній стежці життя», молодий поет знаходить кохану, сім'ю, і нарешті закладає перші цеглинки свого Світу, бо цей світ починає звучати з його мови, його ментальності. Усе це Павло Вольвач робить зі своїм героєм невинуватим, і то не лише тому, що є певний біографічний факт. По-перше, письменник не керується біографічними реаліями, він не має підстав і, мабуть, бажання відкинути такий промовистий літературно-філософський символ, який посилав йому саме життя, – і він не помиляється.

Магістраль, напрямком якої вона перериває, загороджує, пам'ятник «вождю». Ця магістраль починається або закінчується біля станції. Якщо на початку роману герой перебуває десь біля площі (тоді вона називалася «площа Леніна»), то наприкінці роману він уже на іншому полюсі міста – на вокзалі в напрямку Києва.

До речі, станція, на якій головний герой «завжди когось зустрічає в потязі до Запоріжжя», є дуже важливим елементом у символічній системі «Снів неофіта» – це своєрідний портал, через який людина йде в інші світи, відбувається, існує, проходить. Мабуть, тому єдиний образ,

який подобався молодому поетові – це образ залізниці, по якій степ намагається проникнути в місто і з'єднує Запорізький край із містом Запоріжжям.

Цікаво й те, що саме змальовуючи літературне, тобто мистецьке товариство, автор економно, аж до аскетичної простоти, використовує художні засоби. Навіть перелік літературних засобів не звучується – скорочується їх сфера, наче їм нема де розгулятися. І це відразу привертає увагу, бо різко контрастує з розмаїттям розлогих метафор, яскравих епітетів, парадоксальних паралелізмів, дзвінких відгомонів алітерацій та іншого, що спритно використано для створення образу міста, міфу про місто. Автор не може встояти перед спокусою вголос зізнатися, що вулиця його рідного Запоріжжя (малої батьківщини) вражає схожа на проспект Києва, столиці його великої батьківщини.

Чому письменник, що охоплює літературне коло, так виразно, навіть навмисне, художніми засобами зберігає стильовий темперамент? Чи можна показати ставлення новачка до периферійних літературних починань, де герою, порівняно зі світами й долями далеких геніїв, бракує справжнього драйву, простору для втечі, бо, як кажуть, «немає пророка» [2]? Чи це відповідь, естетичний контрапункт маніпуляцій і брехливості світогляду поета – своєрідне неприйняття? У будь-якому разі для досягнення мети автор майстерно й недбало підпорядковує поезику ідеї.

Щось подібне бачимо у зображенні злочинного світу, коли для зображення ситуації потрібна не лірика, а речитатив, реп. Павло Вольвач не вимальовує всі окремі деталі, як у картині пейзажиста, він навіть не звертається до «літературної графіки», але не обмежується максимально можливою стислістю та схематичністю в мистецтві – до породження настінного живопису – його Ведмідь і компанія – живі постаті й безбарвні.

Роман багатошаровий, цікаво відчутти його українську проблематику, є багато родзинок, як-от: опис гопака, який танцюють сучасні запоріжці, і який ніби мимоволі одним штрихом порівнюється з гуцульським танком; або символіка двічі постколоніального міста Запоріжжя; чи новаторство письменника у формуванні засобів зображення міського життя, таких необхідних українській літературі; алюзії на явища та факти української та світової культур і багато-багато іншого. Тому назва роману зовсім не випадкова і не чужа українській літературі. І не тільки через неохоту Шевченка. Ми, українці, та й людство загалом багато в чому ще новачки – вчимося, сумніваємося, помиляємося, шукаємо. Проблема таких пошуків – одна із визначальних у романі, яка є як проблемою епохи загалом, так і окремої людини, головного героя. Завжди важко втілити в життя мрії новачка, але іншого шляху до цього немає.

Загалом відтворення доби 80–90-х років з усіма її негараздами та досягненнями у романах П. Вольвача має виразні ідеологічні та естетичні аспекти. Головні ідеологічні аспекти – звернення уваги читача на необхідність переосмислення власної історії, виявлення славного минулого та наслідування його, показ жакіть, через які довелося пройти українському народу заради свободи, яку ми маємо нині. Для письменника революція 2004 року є тим періодом, де український національний дух проявив себе сповна, ставши рушійною силою на шляху до майбутньої незалежності та дерусифікації.

Висновки. Отже, у трилогії П. Вольвача «Кляса», «Хрещатик-плаза» та «Сни неофіта» найперша та, напевно, найвагоміша суспільно-політична проблема, яку порушує автор – це проблема незалежності України та її дерусифікації. Це також мовне питання, яке є актуальним і в наш час. Усі ці проблеми тісно між собою пов'язані, одна зумовлює іншу, і без їх розв'язання автор не бачить сильної і незалежної України. Другорядними постають проблеми соціальні – низька заробітна плата, нереалізованість українців, особливо молоді, соціальні проблеми наркоманії та алкоголізму.

Зважаючи на особливості стильової манери автора, його неординарних персонажів, і не тільки журналістів, простежуємо вольвачівський погляд на Україну та українців. Для цього обрано інтровертний та екстравертний кут погляду на зовнішній вияв проблем і внутрішні протиріччя.

Abstract. The article analyzes the socio-political issues of P. Volvach's novelistics. Attention is paid to its place in the structuring of the autobiographical discourse of the novels «Klyasa», «Khreshchatyk Plaza» and «Dreams of a Neophyte». The socio-political problems identified by P. Volvach in his works are differentiated. The main artistic aspects of the reproduction of socio-political issues in the researched novels are determined.

The scientific novelty of the research consists in the study of socio-political issues of P. Volvach's novelistics as a means of structuring his autobiographical discourse.

The theoretical significance of the study: the theoretical aspects of the genre of the industrial novel are summarized, the literary experience of studying P. Volvach's prose is collected.

The practical significance of the obtained results is reduced to the fact that they are a step towards the study of P. Volvach's prose, which is currently insufficiently researched. In particular, the study of socio-political issues in the author's novels allows us to talk not only about the structure of autobiography in his work, but also about P. Volvach's personality and his attitude to the era in which he lived and worked.

The material of the research is the novels of P. Volvach «Klyasa», «Khreshchatyk Plaza» and «Dreams of a Neophyte».

The following research methods were used: comparative, sociological, biographical, philological.

Keywords: P. Volvach, autobiography, socio-political issues, era.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Йолкіна Л. Специфіка реалізації ліричного суб'єкта в поезії Павла Вольвача. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 2. С. 132–135.
2. Стусенко О. Клясика Павла Вольвача. *Літакцент*. URL: <http://litakcent.com/2011/04/18/kljasyka-pavla-volvacha/>
3. Ярошук В. Онтологічні виміри творчості Павла Вольвача. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство та літературознавство)*. Вип. 12. 2019. С. 66–70.
4. Соловей О. Обидва береги (Випадок Вольвача). *Олег Соловей – поет, прозаїк, критик, дослідник сучасної української літератури*. 2016. URL: <https://www.oleg-solovey.com/single-post/2017/03/22/обидва-береги-випадок-вольвача>
5. Соловей О. Кавова гуща життя. *Літературна Україна*. 2015. 15 січня (№ 3). С. 7.
6. Ленюк М. І. «Хрещатик-плаза» Павла Вольвача як зразок постмодерністського роману в сучасній українській літературі. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 207–210.
7. Ткаченко М. Особливості виробничої прози в українській радянській літературі: повість Дмитра Бузька «Домни». *Слово і Час*. 2021. № 6(720). С. 66–81.
8. Вольвач П. Кляса: роман. Харків: Фоліо, 2010. 442 с.
9. Пароваткіна А. Павло Вольвач: «Редактори писали на полях мого нового роману, що це знавісніла брехня про Майдан». *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/kritika/article/87791/2013-11-23-pavlo-volvach-redakto-gu-pysaly-na-polyakh-mogo-novogo-romanu-shcho-tse-znavisnila-brekhnya-pro-maydan/>
10. Сарахман Е. «Ніколи не думал, що мене стільки раз буде так страшно» Павел Вольвач презентував новий роман. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/culture/_nikogda-ne-dumal-chno-mne-stolko-raz-budet-tak-strashno-pavel-volvach-prezentoval-novyj-roman/548437?mobile=true
11. Вольвач П. Хрещатик-Плаза: роман. Київ: Український пріоритет, 2013. 288 с.
12. Вольвач П. Сні неофіта: роман. Львів: Видавництво Старого лева, 2017. 288 с.

УДК 811.111'42'272:808.51]:321.01(477)»20»

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ В ПРОМОВАХ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ПОЛІТИКІВ НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

В. О. Маніленко, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу лінгвостилістичних засобів, які використовуються для створення образу України в англійськомовних політичних промовах. Дослідження здійснюється на основі опублікованих на офіційних урядових сайтах текстів промов. У межах аналізу окреслено політичну промову як центральний жанр політичного дискурсу, який виконує усі притаманні політичному дискурсу функції. Образ держави, який створюється в таких промовах за допомогою лінгвостилістичних засобів, піддається аналізу та виділяються його елементи, зокрема народ, армія, стратегія підтримки України тощо.

Ключові слова: політичний дискурс, політична промова, образ держави, лінгвостилістичні засоби.

1. Вступні зауваження. На сучасному етапі існування України (початок 20-х років ХХІ століття), дослідження її образу має велике значення. Країна переживає значні зміни у всіх аспектах, включно з суспільно-політичними, економічними та культурними, що сприяє її об'єднанню навколо національних цінностей та інтересів. Події, які відбуваються на території України, стимулюють більший інтерес до вивчення феноменів, які розкривають національну специфіку [1, с. 54]. Важливість дослідження образу держави в ЗМІ та промовах політиків не викликає

сумнівів. Образ держави – це не лише сукупність структурних та правових аспектів, але й складна ментальна конструкція, що визначає, як ми сприймаємо та розуміємо різні аспекти її існування [2, с. 15].

Актуальність дослідження полягає в необхідності більш детального вивчення стилістичних засобів, які беруть участь у формуванні образу України в промовах англійськомовних політиків, адже зважаючи на мінливу зовнішньо- та внутрішньополітичну ситуацію важливим є розуміння тенденцій та характеристик, притаманних образу України.

Об'єктом дослідження є лінгвостилістичні засоби – виразні засоби мови, зокрема тропи та стилістичні фігури (метафора, епітет, порівняння, гіпербола, алюзія, іронія, контраст, антитеза, риторичне запитання), які беруть участь у формуванні іміджу України в промовах англійськомовних політиків Дж. Байдена та Ріші Сунака.

Предметом є семантичні особливості лінгвостилістичних засобів, які беруть участь у формуванні образу України, та їх комунікативно-прагматичні особливості, визначені в межах політичного дискурсу.

Мета статті полягає у визначенні кола лінгвостилістичних засобів, за допомогою яких відбувається конструювання образу України в англійськомовному політичному дискурсі.

Реалізація мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) окреслити поняття «політичний дискурс» та схарактеризувати політичну промову як один із його жанрів; 2) проаналізувати поняття «образ держави» і його компоненти; 3) розглянути лексико-стилістичні засоби, які використовуються для створення іміджу держави в політичних промовах, які аналізуються; 4) визначити межі та наповнення образу України в промовах.

Матеріалом дослідження послугувати 122 одиниці, обрані методом суцільної вибірки з 24 промов Дж. Байдена та Ріші Сунака, які опубліковані на офіційному сайті Білого дому та сайті уряду Сполученого Королівства.

2. Теоретичні засади дослідження. За визначенням Т. ван Дейка, дискурс – це багатогранна форма комунікації, яка передбачає інтерактивний і постійний обмін повідомленнями. Вона набуває різноманітних форм вираження, зокрема усної, письмової, друкованої та паралінгвістичної і відбувається через різні канали спілкування [3, с. 160].

У контексті дискурсологічних досліджень термін «політичний дискурс» часто використовується для позначення мовної практики, яка відбувається в політичній сфері діяльності людини і може включати такі елементи: публічні виступи політичних діячів, публікації в ЗМІ, політичні документи тощо. Однак оскільки політичний дискурс є відносно молодого галуззю, в ньому досі немає чітких і загальноприйнятих визначень ключових понять. Н. В. Кондратенко визначає політичний дискурс як специфічний вияв політичної комунікації, який передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, політичної сили, влади) і політичного об'єкта (аудиторія, електорат, виборець) [4, с. 12]. Натомість Н. В. Шевчук наводить таке визначення: «складна ідеологічно сконструйована єдність комунікативної поведінки та прагматичних, політичних, соціокультурних і психологічних чинників, сконструйована за допомогою засобів масової інформації та інших комунікативних джерел, які репрезентують системно-символічний порядок, у межах якого реалізується процес боротьби за владу» [5, с. 267]. Проаналізувавши ці два визначення, можна дійти висновку, що центральною характеристикою політичного дискурсу є прагматичний аспект, покликанний сприяти досягненню комунікативної мети, залежно від обраного джерела впливу на політичний об'єкт, з метою боротьби за владу.

Політичний дискурс відрізняється від інших видів дискурсу своєю основною функцією, а саме: використанням як інструменту політичної влади. Ця функція реалізується в різних аспектах політичного життя: здобутті влади, боротьбі за неї, збереженні влади, здійсненні, стабілізації її позицій та її перерозподілі [6, с. 294].

Політичний дискурс допомагає об'єднати людей навколо спільних цілей і цінностей, а також визначити їхні ролі та обов'язки в політичній системі. Серед основних функцій політичного дискурсу виокремлюємо такі: функція атональності та гармонізації, інтерпретаційно-орієнтаційна функція, інформаційна функція, функція контролю та мотивації [7, с. 265].

Політична промова – це усний монологічний виступ однієї людини перед аудиторією, який має певну мету і структуру. Політична промова, яка є одним із жанрів маніфестації політичного дискурсу, послуговується повним спектром стилістичних засобів, які допомагають досягнути бажаного ефекту впливу на слухача. Вона спрямована на те, щоб переконати аудиторію в чомусь або спонукати її до певних дій, сформувані в неї певні образи та асоціації [8, с. 67].

За визначенням О. В. Голік, «образ країни є системою уявлень раціонального та емоційного характеру, заснованих на співставленні широкого спектру показників розвитку держави, інформації та оцінок, визначених за власним досвідом, на підставі відомостей, чуток, визначених в інформаційному просторі» [9, с. 155]. Дослідники справедливо зазначають, що образ країни як система уявлень про ту чи іншу державу може бути сформований як у свідомості громадян цієї держави, так і іноземців, часто маючи певні розбіжності [10, с. 11].

Для створення образу держави політики використовують різноманітні прийоми. Одним з таких прийомів є використання стилістичних засобів, а саме лексичних та синтаксичних стилістичних прийомів для пробудження та створення образів і асоціативних зв'язків. Іноді достатньо одного влучного образу, щоб сконструювати та поширити позитивний чи негативний образ країни [11].

Лінгвістичні засоби, які використовуються для створення образу держави, аналізуються з погляду того, як вони впливають на аудиторію [12, с. 95]. Основна мета цієї наукової розвідки полягає в тому, щоб зрозуміти, в який спосіб та які саме лінгвістичні засоби формують уявлення про Україну як про державу на міжнародній арені.

3. Виклад основного матеріалу. Використання лінгвостилістичних засобів відбувається шляхом модифікації звичної послідовності слів і модифікації граматичної структури тексту. Риторичний ефект перегрупування порядку слів впливає на естетичну привабливість тексту [13, с. 32]. Лінгвостилістичні засоби викликають реакцію аудиторії, оскільки трансформація звичних значень слів природно привертає увагу слухачів.

Автори промов привертають увагу і використовують формулювання, які легко запам'ятовуються. Метафоризація лексики є характерною рисою сучасного політичного дискурсу. Одним з цікавих прикладів метафоричного зображення є такий приклад.

(1) *The violence in Ukraine is infectious, spreading like a disease and threatening to engulf the entire region in a spiral of destruction.*

Метафора, що уподібнює війну в Україні з хворобою, яка здатна перекинутись на інші країни регіону, є досить ефективною з погляду впливу на аудиторію – необхідність швидких і важених дій ставиться на перший план.

(2) *Kyiv has captured a part of my heart, I must say.*

У прикладі (2) Дж. Байден переносить значення слова *captured* з буквального на символічний рівень, підкреслюючи глибокий емоційний зв'язок мовця з Києвом, щоб дати змогу аудиторії зрозуміти, що для нього Україна має особливе значення.

(3) *So, may God protect the brave Ukrainian defenders of their country who keep the flame of liberty burning brightly as we can.*

Метафоричне порівняння боротьби за свободу Української держави її захисниками популяризує ідею правильності подальшої підтримки України як держави, яка морально цього заслуговує.

(4) *May Ukraine's Independence Day be a reminder that the forces of darkness and dominion will never extinguish the flame of liberty that lives in the heart of free people everywhere.*

Метафора полягає у порівнянні *the forces of darkness and dominion* із вогнем свободи, який живе в серцях вільних людей. Ця метафора використовується для вербалізації ідеї, що попри спроби зруйнувати свободу і незалежність, громадяни України залишаються сильними та непохитними. Для образу України в американському суспільстві така асоціація має вирішальне значення, тому що від цього залежить подальша підтримка американського суспільства, для якого однією з найвагоміших цінностей є незалежність країни та свобода кожного її громадянина.

Під час побудови образу України обидва політики у своїх промовах інтенсивно використовують епітети. Слід зважати, що епітет завжди є суб'єктивним, має певний ступінь емоційного забарвлення [13, с. 50].

(5) *Nearly one year ago, Russia launched its unjust, brutal assault against Ukraine.*

Промова Дж. Байдена з нагоди річниці підтримки України США під час повномасштабної війни має велику кількість епітетів, у цьому випадку для позначення наступу були використані епітети *unjust* та *brutal*, що підкреслюють характер цієї війни та позицію України в ній як жертви.

(6) *President Biden has spoken regularly with President Zelensky ... to send powerful messages of the United States' unwavering support.*

У прикладі (6) епітети *powerful* та *unwavering* покликані справити враження потужної підтримки в інформаційному полі та безпосередньо в економічній і військовій сферах.

Президент України, який є суттєвим складником іміджу держави, виступає в ролі гаранта, з яким регулярно контактують на міжнародній арені, довіряють та співпрацюють на всіх рівнях. Порівняння допомагає створити образ, наповнений якісною глибиною його характеристик [13, с. 77].

(7) *Putin's invasion was a test of Ukraine's commitment to freedom, and a test for America and the world.*

Порівняння нападу з іспитом у реченні (7) впливає на слухача, переконуючи його в правильності дій, протидії вторгненню та відстоювання не тільки українських, але й загальносвітових цінностей.

В іронії слово або вислів знаходить у мові сенс, протилежний його буквальному значенню, або заперечує його [13, с. 123]. Наприклад:

(8) *Putin's aim was to wipe Ukraine off the map. Putin's war of conquest is failing.*

У реченні (8) можна помітити різкий контраст між інтенціями та реальністю, що створює іронічний ефект. Це посилює характеристику образу України як сильної держави, яка здатна дати відсіч воєнній агресії.

Використання алюзії має особливе значення в процесі формування образу України.

(9) *Through partition and oppression, when the beautiful city was destroyed after the Warsaw Uprising, during decades under the iron fist of communist rule, Poland endured because you stood together.*

В уривку (9) з промови Дж. Байдена з нагоди річниці повномасштабного вторгнення Росії на територію України президент підкреслює, що єдність і витримка дають змогу країні пройти через будь-яке випробування. Зокрема, згадка про Варшавське повстання 1944 року викликає в пам'яті трагічні події, коли поляки повстали проти німецької окупації. Згадка про комуністичний режим також є алюзією. Комуністичний режим був часом пригноблення і жорстокості для поляків. Однак незважаючи на це, поляки змогли зберегти свою національну ідентичність і культуру.

Риторичне запитання ставиться не з метою отримання відповіді, а з метою афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки [13, с. 130].

(10) *We also faced fundamental questions about the commitment to the most basic of principles. Would we stand up for the sovereignty of nations? Would we stand up for the right of people to live free from naked aggression? Would we stand up for democracy?*

Серія риторичних питань у прикладі (10) має на меті впевнити слухача в правильності вибраного шляху. Україна, якій присвячена конкретна промова Дж. Байдена, зображена як демократична, суверенна країна з людьми, які мають право на оборону від неприхованої агресії.

Антитеза, в якій різке протиставлення всередині однієї конструкції, створює сильний ефект [13, с. 142]. Речення (11) представляє антитезу, протиставляючи темряву – автократію та світло – свободу.

(11) *The darkness that drives autocracy is no match for the flame of liberty.*

Ще одним ілюстративним прикладом є уривок з промови Ріші Сунака під час Мюнхенської конференції з безпеки:

(12) *So we need a military strategy for Ukraine to gain a decisive advantage on the battlefield to win the war, and a political strategy to win the peace.*

Контраст створює відчуття балансу та підкреслює різні аспекти стратегії підтримки України, а перемога у війні уподібнюється перемозі заради миру.

Висновки. Образ України в промовах англійськомовних політичних діячів є складним концептом, аналіз якого потребує залучення різноманітних прийомів аналізу. Політичний дискурс і його жанр політичної промови визначають низку стилістичних засобів, які використовуються для оформлення образу держави та впливу на слухача. Комплексний характер образу держави дає змогу широко проаналізувати використовувані в промовах лінгвістичні засоби з метою визначення окремих складників образу України на міжнародній арені. Стратегія підтримки України, її армія, парламент, народ та інші складники образу України під час мовлення виражаються та збагачуються за допомогою численних лінгвостилістичних засобів. Аналіз політичних промов допомагає розуміти, як образ держави формується, еволюціонує і сприймається внутрішньою та зовнішньою аудиторією. Це важливо для розуміння тенденцій у політичних відносинах та міжнародній політиці. Варто зазначити, що образ держави – це вкрай динамічний концепт, характеристики якого змінюються дуже швидко, тому вміння їх виокремлювати та своєчасно розпізнавати сигнали є запорукою якісної організації політичного процесу.

Abstract. The article is devoted to the analysis of linguistic and stylistic means used to create the image of Ukraine in English-language political speeches in 20s at the beginning of the 21st century. The study is based on the texts of speeches published on official government websites. The analysis outlines political speech as an important genre of political discourse. The image of the state, which is created in such speeches with the help of linguistic stylistic means, is analyzed and its most significant components are distinguished, i. e. the people, the army, the strategy of supporting Ukraine, etc.

Keywords: political discourse, political speech, image of the state, linguistic and stylistic means.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутирський О. А. Україна у дзеркалі західних ЗМІ. *Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Журналістика*. 2003. Вип. 11. С. 53–54.
2. Водотика Т., Магда Є. Ігри відображень. Якою бачить Україну світ / гол. ред. О. С. Кандиба. Харків: Віват, 2016. 352 с.
3. Van Dijk T. A. Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies*. Vol. 8(1). London: SAGE Publications, 2006. P. 159–177.
4. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: монографія. Одеса, 2007. 156 с.
5. Шевчук Н. В. Особливості політичного дискурсу: зміст, функції, жанрове покоління. *Вісник ДАКККиМ. Політологія*. 2013. Вип. 1. С. 263–269.
6. Fairclough N. Genres in Political Discourse. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier Science Ltd., 2009. P. 293–298.
7. Шевчук Н. В. Особливості політичного дискурсу: зміст, функції, жанрове покоління. *Вісник ДАКККиМ. Політологія*. 2013. Вип. 1. С. 263–269.
8. D'Acquisto G. Linguistic Analysis of Diplomatic Discourse *UN Resolutions if the Question of Palestine*. UK: Cambridge Scholars Publishing, 2017. 140 p.
9. Голік О. В. Історіографія питання іміджу України на сторінках російської та американської преси. *Наукові записки. Сер. Політика і етнологія; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. Київ, 2009. С. 150–167.
10. Качинська Н. О. Політичний імідж держави: структурні та комунікаційні компоненти феномену. *Віче*. 2009. № 22. С. 10–12.
11. Поліщук О. В. Імідж держави на міжнародній арені: інформаційний аспект. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»*. 2010. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2010/imidzh-derzhavy-na-mizhnarodnij-areni-informatsijnyj-aspekt/> (дата звернення 14.09.2023).
12. Шугаєв А. В. Імідж та іміджевий дискурс міжнародної організації ООН. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. № 77. С. 94–96.
13. Кухаренко В. А. Практикум зі стилістики англійської мови: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2003. 160 с.
14. The White House: Speeches and Remarks. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks>. (дата звернення 14.09.2023).
15. Gov.uk News and Communications. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches>. (дата звернення 14.09.2023).

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

П. Р. Равло, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. Стаття присвячена визначенню ролі та функцій ономатопеїчної (звуконаслідувальної) лексики в англійській і французькій мовах, а також її впливу на формування мовленнєвих висловлювань та мовну культуру. У статті виокремлено і проаналізовано основні категорії ономатопеїчних слів в обох мовах. Здійснено порівняльний семантичний аналіз ономатопеїчної лексики, що допомагає виявити спільні риси та відмінності у способі виразу звуків.

Ключові слова: ономатопея, ономатопеїчна лексика, звуконаслідування, англійська мова, французька мова.

Вступ. Мова є не тільки засобом комунікації, але й засобом сприйняття і відображення навколишнього світу. Ономатопеїчна лексика (ОЛ), або звуконаслідувальна лексика (ЗЛ), є однією з найважливіших складників мовної системи. Ономатопеїчна лексика дає змогу зафіксувати і передати різноманітні звуки та звукові ефекти, які оточують нас у повсякденному житті, дає змогу формувати різноманітні емоційно та експресивно насичені словесні вирази. Слова, які імітують звуки (ономатопеї), можуть змінюватися у своїй формі та звучанні в різних мовах через вплив численних соціокультурних, природних чи історичних факторів. Це ілюструє унікальність кожної мови, бо один і той самий звук може звучати по-різному в різних мовних середовищах. Це зумовлено специфікою перцепції, а також розбіжностями в концептуалізації звукової сфери англійцями та французами.

Не зважаючи на те, що звуконаслідувальна лексика з давніх часів привертала увагу дослідників, самостійним об'єктом дослідження вона стала «...лише в останні десятиліття ХХ століття. Осмисленню цієї проблеми в мовознавстві сприяли праці Л. Блумфілда, Д. Вестермана, Е. Вінклера, В. Вундта, Г. Гемпля, Х. Марчанда, Г. Пауля, Л. Сміта, А. Фреліха, Г. Штреле та інших дослідників» [1, с. 604]. Вивчення цього прошарку лексики є надзвичайно важливим для розуміння культурної специфіки мов. Останніми десятиліттями спостерігається підвищений інтерес у дослідженні мовних особливостей, що відображають місце звуку в мовленні, та їх впливу на виразність повідомлень.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю системного опису ономатопеїчної лексики в англійській та французькій мовах.

Мета роботи полягає у дослідженні та порівнянні семантичних особливостей ономатопеїчної лексики в англійській і французькій мовах з метою розкриття їх впливу на формування словесних виразів, сприйняття мовлення і мовну культуру.

Завдання:

- визначити роль та функцію ономатопеїчної лексики в англійській і французькій мовах;
- сформувати власну класифікації ОЛ у зіставлюваних мовах;
- виявити відмінні та спільні риси в ОЛ англійської та французької мов.

Виклад основного матеріалу. У кожній мові існують слова, які наслідують звуки реальних об'єктів або явищ і є культурним кодом для носіїв мови. Формування цього прошарку лексики визначається лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами. Звуконаслідувальна лексика є однією з найбільш яскравих і стилістично забарвлених частин мовної системи, яка у різноманітне мовлення, робить його більш виразним для мовця і слухача.

Ономатопеїчна лексика – це слова, які імітують різноманітні звуки довкілля (живої природи, людини, неживих об'єктів тощо) за допомогою фонетичних засобів тієї мови, до якої належать. ЗЛ широко використовується в усіх мовах світу, зокрема в англійській і французькій. Ономатопеїчна лексика виступає посередником між мовою та звуками. Як відомо, «конотація звучання, закріплена у свідомості людини протягом різних етапів еволюції і спричинена породженням певних асоціацій, набуваючи позитивної чи негативної оцінки, переноситься на будь-які сучасні звуки..., тобто на фонетичному рівні функцію звука моделювати означуване виконує звуконаслідування (ономатопея)» [1]. О. О. Селіванова тлумачить ономатопею як «умовну імітацію різноманітних звуків природного довкілля фонетичними засобами даної конкретної мови (звуків тварин, неживих предметів, явищ природи тощо)» [2].

Звуконаслідувальна лексика відіграє важливу роль в англійській і французькій мовах у кількох аспектах. За допомогою ОЛ людина може виражати свої емоції більш експресивно, аніж використовуючи лише міміку. Різноманітність диференціацій, які ми спостерігаємо у виразі обличчя, не може бути порівняна з тим, що ми відчуваємо або сприймаємо за допомогою слуху. Наприклад, «*Oh, Jerry, don't let's ask for the moon. We have the stars*» [3], де вигук «*oh*» у цьому випадку виражає романтичне здивування та радість. Героїня висловлює ідею, що люди не повинні надто багато вимагати або мріяти про неможливе, оскільки вони вже мають багато хорошого (зірок) у своєму житті. Або ж «*Ah! Ne soyez pas comme moi, ami! N'avez rien à faire avec les livres, ils ne font que donner du dégoût*» [4], де вигук «*ah*» також є вираженням здивування. Ономатопеїчні слова дають змогу більш деталізовано та живо описувати різні події, звуки та явища. Вони доповнюють загальний словник мовця, роблячи мовлення більш емоційно насиченим.

Функціональність ОЛ – це спосіб використання цієї лексики в мові для досягнення певних цілей та виконання певних мовних функцій. ОЛ виконує кілька важливих функцій у мові:

1) функцію імітації звуків: ОЛ імітує різні звуки навколишнього світу, як-от звуки тварин, природних явищ, предметів і дій, дає змогу відтворити аудіальні особливості реальних об'єктів і подій за допомогою мовних засобів;

2) функцію виразності та образності: ОЛ додає виразності та образності мовленню, допомагає створювати живі та образні вирази, що робить текст більш привабливим і ефектним для аудиторії;

3) функцію створення асоціацій: ОЛ сприяє створенню асоціацій у мовленні, може викликати у слухачів або читачів певні образи, емоції або асоціації, пов'язані з конкретними звуками або явищами;

4) функцію посилення ефекту: ОЛ може посилити виразність, інтенсивність та динаміку мовлення, оскільки вона дає змогу виділити чи акцентувати на певних звуках, надаючи їм більшої значущості в тексті;

5) функцію створення атмосфери: ОЛ допомагає створювати певну атмосферу в тексті або діалозі, вона може передавати настрій, звучання навколишнього середовища та створювати ефект реалістичності.

Слід зауважити, що найчастіше дослідники як основну і найважливішу функцію ОЛ визначають експресивну, оскільки в більшості випадків звуконаслідування використовуються як експресивно-стилістичний засіб відображення дійсності для прикрашання мови, надання їй жвавості і барвистості. Звуконаслідування нерідко використовуються зі стилістичною метою для надання оповіді емоційно-експресивного відтінку.

Звуконаслідування можуть бути прямими і непрямими. Пряме звуконаслідування включає в себе слова, що імітують природні звуки, наприклад, англ. *buzz, moo, mew, roar*, фр. *plouf, un glouglou* та ін. Такі слова є метафоричними, оскільки вони створюють певний звуковий образ, який безпосередньо пов'язаний з денотативним значенням слова і часто вказує на той об'єкт, який цей звук і утворює.

Непряме звуконаслідування являє собою таке поєднання звуків у суміжних словах речення, завдяки якому створюється певний звуковий образ. Використовуючи зазначений прийом, автор може створювати певний настрій і вибудовувати задуманий чуттєвий образ: «*And the silken, sad, uncertain rustling of each purple curtain... ..But the fact is I was napping, and so gently you came rapping, And so faintly you came tapping, tapping at my chamber door...»* («The Raven» by E. A. Poe).

У мовознавстві багато уваги приділяли семантиці звуконаслідувальних слів (Ю. Веклич, Є. Карпіловська, Л. Єфімова, Л. Мацько, О. Ясинецька, С. Соколовська). Мовознавці брали до уваги джерело звуку чи шуму і на цій підставі виділяли семантичні групи і підгрупи ономатопеїчної лексики, тому досліджувана ОЛ за цим критерієм була розподілена на чотири групи.

1. Лексеми, що позначають звуки явищ природи (вітер, вода, вогонь, земля), наприклад, англ. *buzz* (дзижчання), *chirp* (щебетання), *rustle* (шелест), *hiss* (шипіння) чи фр. *clapotis* (шум хвиль), *pépiement* (щебетання), *bourdonnement* (гомін), *hululement* (свистіння).

2. Лексеми, що позначають звуки, які продукують тварини, наприклад, англ. *meow* (муркотіння kota), *woof* (гавкання собаки) та фр. *miaulement* (муркотіння kota), *aboielement* (гавкання собаки). Людина часто порівнює себе (свою поведінку чи мовлення) з представниками тваринного світу. Це зумовлено тим, що всі живі істоти були тісно пов'язані між собою ще в доісторичний період. Тільки тварини, подібні до людини, мають власні поведки, і кожній з них притаманний особливий спосіб життя та тип поведінки, які спостерігаються та сприймаються людьми й передаються з покоління в покоління. Отже, зрозуміло, чому люди використовують тваринні образи – вони допомагають яскравіше відтворити різні особливості людської особистості. Цікавим є той факт, що в різних мовах одні й ті ж тварини можуть символізувати різні риси. Це пояснюється відмінностями в будові свідомості, сприйняття світу та культурними традиціями, які сформувалися серед різних народів з часів давнини. Оскільки людина здатна переносити на себе притаманні тваринам звуки, тобто характеризувати ними свою поведінку, доцільно зауважити, що такі слова є прикладом зооморфних метафор. Найуживанішими мовними метафорами є такі, що переносять якості та властивості тварин на людей. Дослідженню особливостей зооморфної метафори на матеріалі різних мов присвячені роботи І. Голубовської, О. Карпенко, О. Крижко, Г. Кубасової, Г. Кривенко, В. Ужченко та Д. Ужченко та інших лінгвістів» [3].

3. Лексеми, що позначають звуки, які продукують люди, наприклад, англ. *to giggle* (сміятись), *to whisper* (шепотіти) чи фр. *rire* (сміх), *chuchotement* (шепіт). При ЗЛ суб'єктами дії можуть виступати безпосередньо люди, які продукують цілий спектр звуків, залежно від умов, у яких вони знаходяться у певній ситуації, віку, фізичного та емоційного станів, інтелектуальних можливостей, оточення та ін. Такі дієслова є гомональними звуконаслідувальними. Людина видає звуки або сукупність звуків за допомогою голосу у процесі спілкування. Слід зазначити, що дієслова говоріння становлять найбільшу підгрупу, оскільки основне джерело звуків – це комунікація, яка відбувається між людьми. Її успішність залежить від низки факторів, як-от артикуляційні можливості мовця (дефекти мовлення), гендер, вік, емоційно-психологічний стан тощо.

4. Лексеми, що позначають звуки, які продукують артефакти, тобто штучно створені предмети, матеріальні продукти людської діяльності, які оточують нас та належать до неживої природи, наприклад: англ. *clang* (ляскання металу), *click* (кляцання), *creak* (скрипіння) та фр. *tintement* (дзвеніння), *claquement* (кляцання), *grincement* (скрипіння). Людина користується безліччю предметів щодня, сприймає їх органами чуття (через зір, дотик, на нюх, смак та слух). Через створення предметів людина втілює свої задуми, бачення світу, в цілому.

Висновки. Ономатопеїчна (або звуконаслідувальна) лексика розширює можливості комунікації, даючи змогу не лише описувати події та явища, але і передавати звуки та враження, які їх супроводжують. Звуконаслідувальна лексика має велике значення для формування мовленнєвого виразу і сприяє ефективнішому сприйняттю та розумінню мовлення взагалі.

Незважаючи на схожість у функціонуванні ОЛ в обох мовах, існує різниця у способах імітації та виразності звуків. Ці відмінності, пов'язані з фонетичними особливостями кожної мови та специфічним сприйняттям звуків. Така тенденція зумовлена розбіжностями в концептуалізації звукової сфери англійцями та французами.

Отже, ономатопеїчна лексика становить великий дослідницький інтерес, оскільки розуміння особливостей ономатопеїчної лексики в англійській та французькій мовах має важливе значення для лінгвістичних досліджень, підвищення мовної грамотності та сприяє покращенню міжкультурного спілкування. Ономатопеїчна лексика потребує подальшого дослідження, зокрема в лінгвокультурологічному, а також у зіставному аспекті на матеріалі інших споріднених і неспоріднених мов.

Abstract. This article is dedicated to determining the role and functions of onomatopoeic (sound-imitating) vocabulary in English and French languages, as well as its influence on speech expression and linguistic culture. The article identifies and analyzes the main categories of onomatopoeic words in both languages. A comparative semantic analysis of onomatopoeic lexicon is conducted, which helps uncover commonalities and differences in the way sounds are expressed.

Keywords: onomatopoeia, onomatopoeic words, sound imitation, English language, French language.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Охріменко В. Ономастопея як об'єкт вивчення фоносемантики. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 138. С. 603–607.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – Київ, 2006. 716 с.
3. Miller F. Famous Quotes from NOW, VOYAGER. URL: <https://web.archive.org/web/20181013002529/http://www.tcm.com/tcmdb/title/1922/Now-Voyager/articles.html>
4. Flaubert G. Madame Bovary. URL: <https://anylang.net/ru/books/fr/gospozha-bovari/read>
5. Пітин В. М. Особливості зооморфних метафор у пареміях французької та української мов. *Молодий вчений*. 2019. № 4.2(68.2). С. 179.

УДК 81'37'38:81'373.47]:821.161.2Гуц.09-32

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА ОСНОВІ ОПОВІДАННЯ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «ДЕНИСКО І ВІДЬМА»)

І. Р. Філімончук, О. В. Антонюк

Анотація. У статті здійснено аналіз семантико-стилістичних особливостей емоційно-експресивної лексики в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма»; проведено фіксацію та систематизацію відповідного мовного матеріалу; здійснено семантико-стилістичну характеристику виявленої емоційно-експресивної лексики; описано основні функції, виконувані експресивами у художньому тексті; доведено, що емоційно-експресивна лексика виступає концептуальним складником художнього мовомислення Євгена Гуцала та потужним інструментом впливу на читача.

Ключові слова: емоційно-експресивна лексика, емоційність, експресивність, художнє мовомислення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У сучасній лінгвістиці в аспекті антропоцентричної парадигми науковці все більше акцентують на дослідженні емоційно-експресивної лексики та особливостях її використання в різностильових текстах, оскільки саме в таких мовних одиницях акумулюється інформація про внутрішній світ індивіда, його почуттєво-емоційний стан, переживання. Емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців [1, с. 171]. Як справедливо підкреслює В. Юносова [2], емоції супроводжують будь-які прояви життєдіяльності людини й виявляються на всіх рівнях мови, кожен із яких має свою систему засобів вираження. Натомість через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата, бо експресивність розуміється як властивість мовної одиниці посилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови [1, с. 170]. У цьому контексті вважаємо актуальним дослідження емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала, а саме у малій прозі – оповіданнях для дітей, де слова з емоційною та експресивною семантикою є домінантним інструментом впливу на читача, сприяють акцентуації його уваги та прищепленню любові до рідного слова.

Аналізований пласт лексики був предметом наукових зацікавлень багатьох дослідників, а саме С. Єрмоленко, В. Ільїна, М. Кочергана, Л. Пустовіт, А. Мойсієнка, Н. Бойко, А. Коваль, С. Помирчої, Г. Кузенко, О. Селіванової, Л. Ставицької, В. Чабаненка, В. Юносової, О. Ковалюк, Л. Підкуймухи, П. Селігея, Т. Хомич, Г. Дядюри та багатьох інших.

Зокрема в сучасних наукових студіях порушуються низка важливих питань, пов'язаних з особливостями функціонування емоційно-експресивної лексики у різних за стилем текстах. Так, П. Селігей досліджує внутрішню форму назв емоцій в українській мові. Автор стверджує, що більшість таких назв мотивується не випадково, а відповідно до усталених метонімічних механізмів та наявних у мові образів-мотиваторів, які до певної міри диктують, зумовлюють цей вибір [3, с. 32].

Л. Підкуймуха присвячує свою розвідку функціонуванню емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах популярних сучасних музичних гуртів. Дослідниця доходить висновку, що така лексика в текстах пісень відіграє надзвичайно важливу роль, а саме вона слугує засобом передачі різних відтінків почуття, думки, ставлення до зображуваної дійсності тощо [4, с. 72].

Н. Бойко, розглядаючи функції експресивних лексичних одиниць у художньому тексті, характеризує їх як стилетвірні компоненти, репрезентовані системою тропеїчних та фігуральних засобів на парадигматичному й синтагматичному рівнях. Авторка наголошує, що у межах різнорівневих виражально-зображальних засобів передусім привертають увагу лексико-семантичні експресиви, що беруть участь у формуванні змістової структури тексту, слугують засобами увиразнення, посилення емотивно-оцінного потенціалу нейтральних лексичних одиниць і належать до стилетвірних компонентів художніх просторів [5, с. 7]. У ще одній розвідці [6], присвяченій вивченню основних типів лексичної експресивності, дослідниця виділяє чотири типи таких лексичних одиниць: 1) експресиви з узуальними первинними значеннями; 2) експресиви з узуальними похідними значеннями; 3) експресиви з оказіональними (контекстуальними) значеннями; 4) слова зі стилістично зумовленим експресивним забарвленням.

У монографії авторства Н. Бойко та Т. Хомич, присвяченій вивченню експресивної семантики [7], запропоновано характеристику засобів і способів мотивування експресивної семантики лексичних одиниць на формальному й значеннєвому рівнях; досліджено механізми формування експресивної семантики лексичних одиниць; з'ясовано залежність значеннєвого плану експресивного слова від художнього контексту.

С. Помирча, порушуючи питання застосування експресивної лексики в сучасній українській літературній мові, виокремлює критерії розрізнення нейтральних та експресивних лексичних одиниць на семантичному рівні (домінантна функція слова, специфіка семантичної структури, відсутність / наявність формальних показників експресивності та ін.). Авторка наголошує, що експресивна лексика є характерною для художнього мовлення, оскільки образність, емоційне забарвлення певних категорій слів є однією з неодмінних умов глибокого впливу на співрозмовника [8, с. 131].

О. Ковалюк у дисертаційній праці вперше здійснює системний аналіз іменників, прикметників, дієслів на позначення емоцій та емоційних станів людини, досліджує семантичну еволюцію та функціонально-стилістичні особливості лексем, що побутують у староукраїнських рукописних і друкованих писемних пам'яток XIV–XVI ст. [9].

У роботі В. Юносової [2] проаналізовано емоційно-експресивну лексику української мови, яка є важливим складником системи виражально-зображальних засобів художніх текстів. Так, детально схарактеризовано експресиви на позначення назв осіб на матеріалі роману сучасної письменниці Люко Дашвар; виділено семантичні групи емоційно-експресивної лексики на позначення осіб за їхніми зовнішніми ознаками та внутрішніми якостями, рисами характеру, суспільним становищем, родинними зв'язками тощо. Отже, важливо зазначити, що матеріал попередніх розвідок створює для нас вагоме підґрунтя для аналізу експресивів, що функціонують у художніх текстах Євгена Гуцала.

Мета нашої розвідки – дослідити семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики, виявленої в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма». **Об'єктом** дослідження є оповідання для дітей Євгена Гуцала «Дениско і відьма». **За предмет дослідження** ми визначили особливості функціонування емоційно-експресивної лексики в оповіданні «Дениско і відьма».

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що однозначного визначення емоційної та експресивної лексики досі не існує. Скажімо, дослідниця К. Рибаківа під емоційною розуміє таку лексику, яка безпосередньо або у певному контексті виражає емоції, почуття, настрої, суб'єктивне ставлення мовця до об'єктів навколишнього світу. Авторка розрізняє емотивну та експресивну лексику, оскільки «емотивна лексика передає різноманітні психічні стани людини, водночас експресивна лексика більш виражає емоційне ставлення мовця до предмета розмови і іноді має за мету емотивний вплив на адресата» [10, с. 93], та наголошує, що клас емоційно-експресивної лексики є найбільш динамічним з погляду часових меж, національних, політичних, соціальних впливів.

Відомий дослідник В. Чабаненко слушно зауважує, що емоційне й експресивне у мові перебуває у зв'язку не взаємозамінності, а співвіднесеності, тому ототожнювати ці поняття не можна, оскільки все, що існує в мові для вираження й викликання емоцій, є експресивним (набирає експресивної форми), але не всяка мовна (мовленнєва) виразність передбачає емоційну реакцію. Експресивністю можуть характеризуватися прояви як емоційного, так і суто інтелек-

туального і вольового. Отже, експресивність, як лінгвостилістичне, явище значно ширша від емоційності: емоційність – це один із різновидів, найважливіший складник експресивності [11, с. 143].

А. Коваль висловлює подібну думку і кваліфікує емоційно-експресивну лексику як таку, що постає виразником сили вияву почуттів, переживань, бо завжди містить оцінний компонент. Експресія може проявлятися в значенні окремих слів та створюватися контекстуально. Емоційність полягає в нашаруванні на первинне значення слова вторинних, які є носіями ставлення мовця до висловленого. Кожній людині властиво організовувати та супроводжувати своє мовлення емоціями, які виражають позитивне або негативне ставлення до того, про що йдеться. Емоційність завжди має певну силу та виразність, тобто вона є експресивною [12, с. 98].

Варто підкреслити, що для емоційно-експресивних слів, які побутують у мові художніх творів, характерне розширення конотативної семантики та набуття додаткових відтінків значень, які не притаманні їм поза художнім контекстом. Така особливість пояснюється впливом на семантику лексеми, вжитої в художньому творі, її образності.

Проаналізувавши всі вищенаведені міркування, можемо резюмувати, що емоційно-експресивна лексика є стилістично забарвленою, для неї характерна наявність у семантиці додаткових конотативних значень та емоційних відтінків, засобом вираження яких слугує експресія. Емоційно-експресивні слова в художньому мовленні набувають додаткових відтінків значення, які не існують у них поза межами художнього твору. Конотативна семантика емоційно-експресивних лексем у мові літературних художніх творів формується та актуалізується внаслідок добору вербального контекстуального оточення, особливостей поєднання слів, загальної тональності викладу, образних засобів, авторської манери оповіді. Тобто емоційно-експресивне забарвлення слова визначається контекстом, у якому воно вживається. Важливо також зауважити, що емоційно-експресивні слова здатні передавати більший обсяг семантично значущої інформації, порівняно зі стилістично нейтральними лексемами, що пояснюється своєрідністю їх семантики та образністю.

Н. Бойко класифікує емоційно-експресивну лексику, що функціонує в мовленні художніх творів, за трьома ознаками: а) слова, емоційність, експресивність, оцінність та почуттєвість у яких закладена в первинній (прямій, основній, номінативній) семантиці, тобто йдеться про інгерентну (внутрішню) емоційність та експресивність. До цієї групи можна відносити слова *ледацюга, фіфа, мацанура* та ін.; б) слова, у яких додаткові конотативні відтінки значень реалізуються в певному контексті. Такі значення є вторинними, похідними, зазвичай вони реалізуються в процесі переносного вживання (наприклад, у метафоричних конструкціях) та функціонують виключно в певному контекстуальному оточенні (*зіркою* іменують видатну, прославлену людину, *ангелом* – красиву, добру, лагідну). Емоційно-експресивна лексика цієї групи також кваліфікується як інгерентна, оскільки її переносні значення відображаються у словниках та закріплюються в системі мови узуально, як один із лексико-семантичних варіантів функціонування багатозначного слова; в) слова, які в контексті художнього твору реалізують значення, що не закріплені в словниках та не представлені в лексико-семантичних варіантах. Така емоційно-експресивна лексика є носієм образно-асоціативних сем, що реалізуються тільки в межах певного контексту, тобто йдеться про оказіональну, індивідуально-авторську емоційно-експресивну лексику, яка є результатом авторського суб'єктивного бачення, оцінки й відтворення світової картини, тобто йдеться про адгерентну експресивність [6, с. 50].

Зокрема, в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма» зафіксована емоційно-експресивна лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою, контекстуальна та індивідуально-авторська емоційно-експресивна лексика.

Лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою є транслятором певних емоцій, почуттів, станів, а саме:

– **цікавість, спостережливість:** *Дениско слухав уважно, їв коржі з маком, і так йому таємниче й добре почувалося в бабиній хаті, наче він прийшов у зовсім інший світ і дивився на все в тому іншому світі широко розплющеними очима й слухав усе там добре нашіорошеними вухами; Денискові кортіло, аби ще розповідали щось...* [13, с. 12–13];

- **щастя, радість, веселість:** *Дениско радісно лементував, намагаючись перекричати гуркіт трактора* [13, с. 16];
 - **сором'язливість:** *Застидався, еге ж? Значить, буде з тебе толк, якщо стидаєшся* [13, с. 6];
 - **страх:** *Спершу Дениско боявся зазирати туди, та тому, що домовик поводився сумирно, хлопець похоробрішав* [13, с. 6]; *Її радість була така одноманітна, протяжно-нудна, що Денискові ставало тоскно й лячно* [13, с. 7]; *Якби ж хоч і справді щось було там, то можна боятися, а так...* [13, с. 13]; *Здогадався, але не вивільнився від страху. Тільки, скочивши на рівні, взявся щодуху тікати від нього* [13, с. 15]; – *Й не боїтесь?* – *Дениско це. – А чого боятись?* – *Федір построгошав. – Ми ж трактористи* [13, с. 12];
 - **жаль, туга, співчуття:** *Проте відьма й далі тужила в димарі* [13, с. 8]; *І щось болісно стислося в Денискових грудях, занило там...* [13, с. 15]; *Зрештою, розпачливий крик вирвався з його горла, й Дениско пробудився від свого крику* [13, с. 25].
 - **вдячність:** – *Домовику дякуйте, а не мені, – трохи наче аж ніяковіючи, відказувала мати* [13, с. 10]; *То ж дякували віддалік од штандарів, міг і не почути, тим більше, що вже підстаркуватий, що вже на одне чи й на двоє вух недочуває* [13, с. 11]; – *Домовиче-домовиче, тобі велике-превелике спасибі за обід!* [13, с. 11];
 - **серйозність, уважність:** *Обличчя їхні при цьому зоставалися серйозні й уважні* [13, с. 11];
 - **товариськість:** *Денискові кортіло, аби ще розповідали щось (бо хоч страшнувало, зате цікаво), але трактористи дружньо повиходили з хати, дружньо подалися з обійстя* [13, с. 12–13];
 - **доброта:** *Домовик у них був сердечний* [13, с. 6]; *Дениско потім довго роздумував: а добрий домовик знає про ту їхню подяку чи ні?* [13, с. 10];
 - **хитрість:** *А коза хитрувало раз у раз поглядала на Дениска* [13, с. 16].
- Для реалізації в словах емоційно-експресивної семантики в умовах певного контекстуального оточення Євген Гуцало вдається до використання різних фігур мови, шарів лексики, фразеологізмів, словотворчих засобів. Лексика, яка у своєму первинному значенні не містить емоційно-експресивної семантики, а набуває її в межах певного контексту, продукується Євгеном Гуцалом різними способами, серед яких:
- суфікси зі зменшено-пестливим значенням (демініутиви): *І щось болісно стислося в Денискових грудях, занило там...* [13, с. 15]; *Зрештою, розпачливий крик вирвався з його горла, й Дениско пробудився від свого крику* [13, с. 25];
 - суфікси зі збільшено-згрубілим значенням (аугментативи): *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась* [13, с. 6];
 - метафори та порівняння: *Балочка зосталась позаду, й душа Денискова наче з страшного полону благополучно вибралась* [13, с. 15];
 - використання емоційних синонімів до стилістично нейтральних слів: – *Пий удома, коли вже такий п'яниця, тільки по компаніях не шляйся, бо геть зіп'єшся, ні на що не схожий будеш* [13, с. 7] (шлятися – ходити туди-сюди, з місця на місце (перев. без мети, без діла) [14, с. 493]);
 - вживання фразеологізмів: – *Й що тебе тягне туди? Капарів би вдома, а то вієшся під три вітри...* [14, с. 21] (під три вітри (те саме, що на всі чотири вітри) – куди-завгодно, куди захочеться [15, с. 112]); *Хіба Дениско міг не згодитися, коли оцей Кіт йому так подобався, що він із нього й погляду не зводив би?* [13, с. 10] (не зводити погляду – пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити, спостерігати за кимось, чимось [15, с. 260]); *Був би ти винуват – і вигнала б тебе мати під три чорти!* [13, с. 7] (під три чорти – геть, куди-завгодно з відтінком грубості [15, с. 771]);
 - повтори: *Поволеньки-поволеньки, крутячи на всі боки головою, тремтячи тілом, він таки рушає вперед* [13, с. 13]; *Дениско йде за городи, а потім балочкою, балочкою, балочкою, беручи праворуч, виходить до гайка* [13, с. 56];
 - метафори: *А очі наче ще глибше позападали, виглядають із жовтих провалів метушливими ховрашками* [13, с. 19]; *Але як ти зупинишся, коли поле само біжить тобі назустріч,*

кожна квітка біжить, кожен будяк, а вже он і бабине село замріло на горбку, й горбок той швиденько взявся бігти назустріч Денискові, й на ньому виростили тополі, верби, хати білі... [13, с. 16];

– вигуки: *Йй-богу, це до нашого домовика внадилась відьма якась, коверзує в димарі* [13, с. 7].

Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах Євгена Гуцала для дітей представлена словами, які в контексті його творів реалізують значення, що не закріплені в жодних словниках та не репрезентуються лексико-семантичними варіантами. Така емоційно-експресивна лексика кваліфікується як адгерентна. Підтримуємо думку, що найдоречнішими репрезентантами адгерентної емоційно-експресивної лексики є символи, зокрема й індивідуально-авторські, які реалізують свій семантичний потенціал лише в конкретних контекстуальних умовах. В оповіданні письменника «Дениско і відьма» адгерентна лексика закладена вже у самій назві. Йдеться про лексему «відьма», що є потужним та багатогранним символом. Відьма є яскравою представницею української демонології, яка символізує абстрактне зло, смертоносну виразку, навіть смерть. У творах Євгена Гуцала відьма постає символом злої та страшної істоти, якою лякають людей. Люди вірили, що відьми живуть поряд зі звичайними людьми: *Прислухався, як у димарі тонесенько висвистує чи то вітер, чи то відьма од радості завиває* [13, с. 7]; *Проте відьма й далі тужила в димарі. Може, скликала з темної ночі всіх своїх подруг? Може, кликала і не могла докликатися домовика із штандарів? Голос її то затихав, наче його видувало вітром із комина, то шарудів, наче щось перегортало суху соломку, а то журливо сотався й сотався, що Дениско затуляв пальцями вуха. Він часто подумки просив, аби відьма йшла з їхньої хати й дала йому трохи поспати, бо так він геть із сили виб'ється. Вона ж, либонь, внадилася до них норавлива, бо так ні разу й не послухала* [13, с. 8].

Ще одним представником міфологічного та демонічного світу в оповіданні є домовик, який вважається хатнім божеством, що опікується життям родини, яка живе в одній хаті. Євген Гуцало змальовує цей образ як оберіг сім'ї від злих сил, а також лінивства, безвідповідальності, як божество, яке необхідно задобрювати: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс* [13, с. 22]; *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась. Вранці Дениско, заглядаючи в штандари, казав: – І хочеться ж тобі, щоб лаяла мати? Га? Будеш волочитись, то ногу десь переб'ють ломакою, а хіба каліка потрібен комусь?* [13, с. 6]. Відьма виступає антиподом домовика, оскільки домовик добрий, а відьма – зла, що репрезентується через мовні засоби: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс. Ось тобі хліб, ось тобі сало, ось тобі цибулина – їж та здоровий будь, нашу хату стережи. А якщо ти справді-таки наш домовик, а якщо ти за нашим хазяйством дивишся, то зроби так, щоб відьма до нас не приходила, і в комині не товклася, бо я ту відьму боюся, а тебе ні, ти добрий* [13, с. 22].

До символів-демонологізмів належить і нечиста сила, тобто якась абстрактна істота (відьма, чорт, диявол), яка може заподіяти людині зло. В оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма» нечиста сила символізує страх, переляк, небезпеку: – *Чи за тобою нечиста сила гониться, га?* [13, с. 26].

Отже, емоційно-експресивна лексика відзначається високою частотністю та продуктивністю в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма». Автор широко послуговується словами, емоційність та експресивність яких закладена у їх первинній семантиці або зумовлена контекстуально. Використання таких слів сприяє максимальному впливу на юного читача, формуванню його мовних смаків та любові до художнього слова.

Abstract. The article analyzes the semantic and stylistic features of emotional and expressive vocabulary in the story of Yevgeny Gutsal «Denisko and the Witch»; the corresponding language material was fixed and systematized; a semantic and stylistic characteristic of the identified emotional and expressive vocabulary was carried out; describes the main functions performed by expressives in the artistic text; it is proved that emotional and expressive vocabulary is a conceptual component of the artistic thought of Eugene Gutsal and a powerful tool for influencing the reader.

Keywords: emotional-expressive vocabulary, emotionality, expressiveness, artistic thought.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська мова: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

2. Юносова В. О. Емоційно-експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Люко Дашвар «РАЙ.центр». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34(73). № 1. Ч. 1. 2023. С. 98–105.
3. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 24–33.
4. Підкуймуха Л. М. Стилiстичний потенціал емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах сучасних українських гуртів. *Мовознавчі студії*. 2011. Вип. 43. С. 69–72.
5. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
6. Бойко Н. І. Семантична основа лексичної експресивності. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 4. Луцьк, 2016. С. 39–54.
7. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
8. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 129–131.
9. Ковалюк О. К. Лексика на позначення емоцій та емоційних станів людини в українській мові XIV–XVI століть: дис. ... канд. філол. наук / Національний авіаційний університет, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Київ, 2020. 278 с.
10. Рibaкова К. А. Емотивно-експресивна лексика у складі образу Вікторіанської Англії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 42. Т. 2. С. 92–97.
11. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1978. 260 с.
13. Гуцало Є. П. Дениско. Київ: Вид-во дитячої літератури «Веселка», 1973. 141 с.
14. Словник української мови: в 11 томах. Т. 11. 1980. 699 с.
15. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с.

ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Г. Є. Лазарчук, А. Є. Краковська

Анотація. У дослідженні проаналізовано проблему подолання корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, можливі шляхи вирішення цього питання, ефективність інструментів боротьби з корупцією. Методологічною основою роботи є метод аналізу, історичний, системний, порівняльний методи. Визначено особливості явища корупції, охарактеризовано наявні методи та інструменти його подолання, проаналізовано шляхи розв'язання проблеми корупції.

Ключові слова: корупція, корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, протидія корупції, антикорупційна політика, державна антикорупційна програма.

Вступ. Корупція є негативним явищем, яке безпосередньо становить загрозу внутрішньому порядку держави. Однак слід зазначити, що це явище є багатограним і складається з низки аспектів, що значно ускладнює подолання корупційних проявів у державах. Саме тому корупція набула поширення та спостерігається у немалій кількості країн світу.

Питання корупції, запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням досліджували різні автори, серед яких В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, А. О. Левчук, Ю. С. Кіцул, Ю. С. Хатнюк, Т. В. Філіпенко, Р. Гречанюк та інші. Однак через складність явища корупції та її високий рівень корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення є численними, проблеми щодо їх запобігання та подолання не вирішені, ця проблема подолання корупційних проявів в органах державної влади та місцевого самоврядування залишається актуальною і потребує подальшого дослідження.

Основний розділ. Рівень корупції у державі безпосередньо пов'язаний зі станом суспільства, оскільки він є результатом різних тенденцій та явищ у політиці, економіці та розвитку країни. Причиною цього є те, що корупція як явище охоплює значну кількість сфер суспільної життєдіяльності, певною мірою маючи вплив на всі суспільні процеси у державі. Це призвело до того, що на сучасному етапі корупція набула поширення навіть у низці демократичних країн світу, які перебувають на досить високому етапі розвитку. Таке явище має негативний вплив на подальший розвиток держав, який включає в себе створення та розвиток нових суспільних відносин.

Досить значним чинником, який сприяє розповсюдженню корупції, є її прийняття у суспільстві. Це впливає не лише на підвищення рівня корупції у країні, але й становить певну небезпеку для розвитку громадянського суспільства. На сучасному етапі в деяких державах досі є поширеним такий погляд, що корупція являє собою цілком нормальну практику функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також є необхідним способом задоволення економічних, політичних та інших потреб держави [1, с. 20].

Боротьба з корупцією в Україні бере початок із 1990-х років. З того часу органами державної влади було вжито низку антикорупційних заходів, основною метою яких було створення якісної та ефективної стратегії подолання корупції в країні. Серед таких заходів насамперед можна виокремити розробку відповідних ключових документів у вигляді державних програм, планів, концепцій. Таке антикорупційне законодавство мало більш декларативний вигляд, однак не було достатньо дієвим на практиці. Зокрема, такими документами було передбачено недостатньо ефективні санкції, які не виконали свого головного завдання, що полягало у запобіганні вчиненню корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, а також притягнення порушників до юридичної відповідальності [2].

На сучасному етапі досить значна кількість пов'язаних із корупцією в Україні проблем досі не була розв'язана. Це становить загрозу для ефективного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, що безпосередньо пов'язано з рівнем забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Передусім головними причинами такої ситуації на сучасному етапі є низький рівень розвитку демократичних інститутів в Україні, недосконале виборче законодавство, корупційний характер фінансування виборчих кампаній та забезпечення політичних партій, відсутність якісного регулювання уникнення конфлікту інтересів у діяльності вибраних представників [2].

Науковці визначають механізм запобігання та протидії корупції як систему спрямованих дій посадових осіб органів публічної влади, службовців силових структур та представників громадянського суспільства. Ці дії спрямовані на гарантування конституційних прав і свобод людини та закріплення на державному рівні європейських демократичних цінностей, формування громадянської нетерпимості до проявів корупції, запобігання та невідворотне покарання корупційних діянь у сфері державно-владних відносин [3, с. 53].

Швидке і ефективне впровадження антикорупційної політики в Україні сприятиме підвищенню загального рівня розвитку країни. До того ж як було зазначено вище, корупція має певний вплив на всі сфери суспільного життя, а тому ефективність застосування антикорупційної політики безпосередньо пов'язана з прискоренням розвитку окремих галузей суспільної життєдіяльності, зокрема економічної, політичної, культурної тощо. Створення сучасних та ефективних антикорупційних інструментів, а саме правових інститутів, а також розвиток та покращення системи антикорупційних органів, метою яких є забезпечення належного використання цих інструментів, сприятиме зміцненню демократичних інститутів держави, що є необхідним чинником подолання корупції [1, с. 20].

Очевидним є те, що вирішення складної проблеми, як-от корупція, не може бути швидким. Розв'язати проблему можливо тільки поступово, дотримуючись якісно сформованої та чіткої стратегії, що і є певною мірою проблематичним для великої кількості держав, де корупція є досить поширеною. Варто згадати, що корупція є багатограним та складним явищем, яке потребує значної уваги зокрема через те, що включає в себе певну кількість різних аспектів. З огляду на це подолання корупції потребує застосування низки різних за своєю природою інструментів, а також дій як з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, так і з боку суспільства загалом.

До таких інструментів автори відносять формування нового, належного законодавства, сприяння підвищенню рівня контролю за діяльністю виборних посадовців і представницьких органів влади з боку відповідних державних органів, інститутів громадянського суспільства, зокрема засобів масової інформації, підвищення політичної відповідальності громадян за свій вибір і народних обранців за свою діяльність [2].

Зокрема, в Україні з метою подолання проблеми розповсюдження корупції була запроваджена Антикорупційна стратегія, яка затверджується на певний часовий період. Зараз чинною є Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки.

Метою цієї Антикорупційної стратегії є досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цій Антикорупційній стратегії корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів [5].

До того ж у Антикорупційній стратегії було наведено дані стандартного опитування щодо рівня корупції. Опитування було проведено серед двох категорій: населення України загалом та представників українського бізнесу. Згідно з результатами, найбільш важливим напрямом боротьби з корупцією як для бізнесу (57 % респондентів), так і для населення України (52 % респондентів) є боротьба з корупцією у судовій системі держави.

Для населення України наступними за пріоритетністю (у порядку спадання) є такі напрями:

- охорона здоров'я (38 %);
- поліція і прокуратура (37 %);
- державний сектор економіки (27 %);
- податкова і митна сфери (25 %);
- фінансування партій та виборчих кампаній (21 %).

На думку представників бізнесу, найбільш пріоритетними напрямами у протидії корупції є:

- поліція і прокуратура (4 %);
- податкова і митна сфери (32 %);
- фінансування партій та виборчих кампаній (25 %);
- охорона здоров'я (24 %);
- оборона і безпека (23 %).

До того ж у стратегії були визначені принципи антикорупційної політики, серед яких є оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності; створення на протипагу наявним корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права.

Аналізуючи дослідження щодо виконання попередніх Антикорупційних стратегій, слід зауважити, що такі документи є досить якісними. Проте вони не є достатньо дієвими через те, що не повністю охоплюють та розв'язують питання запобігання і протидії корупції в деяких конкретних сферах, що має негативний вплив на результати їх застосування [5, с. 32].

Загалом рівень підтримки корупції серед українського населення значно знизився, що має позитивний вплив на процес боротьби з корупцією. Втім слід зазначити, що процес подолання цього явища є недостатньо швидким та потребує більшої уваги. Отже, хоч створення подібних Антикорупційних стратегій дійсно мало певний результат, на теперішньому етапі це не є достатнім для подолання проблеми загалом.

Задля досягнення належного рівня ефективності протидії корупційним явищам потрібним є стале вдосконалення механізму та інструментів подолання корупції з урахуванням низки чинників, серед яких є рівень корупції у державі, теперішній етап розвитку суспільства, готовність та сприйняття змін з орієнтацією на потреби суспільства та напрям діяльності державних органів. Процес постійного удосконалення спрямований на сталий розвиток механізму протидії корупції, оскільки шляхом вдосконалення навіть однієї чи кількох його частин, підвищуються показники ефективності процесу боротьби з корупцією загалом [1, с. 193–194].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що через складність явища корупції питання її протидії потребує більш значної уваги від органів державної влади та місцевого самоврядування, а також від суспільства загалом. Однак ключову роль відіграє створення ефективного та чіткого механізму подолання корупції з урахуванням низки чинників. Такий механізм має охоплювати особливості протидії корупційним проявам різного характеру та встановлення належних заходів юридичної відповідальності (стягнень / покарань) за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що потребує дійсно якісної нормативно-правової бази.

Abstract. This study analyzed the problem of overcoming corruption in state bodies and local self-government, possible ways to solve this issue, the effectiveness of anti-corruption tools. The methodological basis of the article is the method of analysis, historical, systematic, comparative methods. The peculiarities of the phenomenon of corruption are determined, the existing methods and tools for overcoming it are characterized, and the ways of solving the problem of corruption are analyzed.

Keywords: corruption, corruption or corruption-related offenses, anti-corruption, anti-corruption policy, state anti-corruption program.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією: дис. ... д-ра філософії в галузі 081 «Право». Київ, 2021. 260 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20793/4/dysert_levchuk.pdf
2. Кіцул Ю. С., Хатнюк Ю. С. Питання запобігання корупції в органах публічної адміністрації (антикорупційна стратегія). URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2941/1/Питання%20запобігання%20корупції%20в%20органах%20публічної%20адміністрації%20%28антикорупційна%20стратегія%29.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Філіпенко Т. В. Механізми запобігання корупції в органах місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми науки та освіти*: матеріали XXII підсумк. науково-практ. конф. викл., м. Маріуполь, 7 лют. 2020 р. Маріуполь, 2020. С. 53–54.

4. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93> (дата звернення: 10.10.2023).

5. Гречанюк Р. Національні антикорупційні стратегії в системі запобігання корупції України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 29–35. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/3-2019.pdf>

УДК: 342.92

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ПРИЗМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Ю. О. Лукашук, А. Є. Краковська

Анотація. У дослідженні подана інформація про принципи публічної служби з наведенням власного переліку тих принципів, що притаманні публічній службі загалом. Завдяки проведеному дослідженню та узагальненню позицій різних науковців встановлено наявність значної дискусії у адміністративно-правовій доктрині між визначенням ключових принципів публічної служби. Така суперечність викликана відсутністю законодавчо закріплених принципів публічної служби в єдиному нормативно-правовому акті, адже наявні у різних законах визначення дещо суперечать одне одному. За результатом дослідження виділено такі принципи: дотримання верховенства права; законності; пріоритету прав і свобод людини та громадянина; публічності та патріотизму; гуманізму та соціальної справедливості; професійності; доброчесності; ефективності; політичної неупередженості; прозорості та відкритості.

Ключові слова: публічна служба, принципи публічної служби, державна служба.

Вступ. Питання визначеності принципів публічної служби залишається актуальним і досі не вирішеним з моменту становлення незалежності України. Не можна не погодитись із твердженням В. О. Галай стосовно того, що в адміністративно-правовій доктрині наразі не існує єдиної позиції та чіткого визначення принципів публічної служби, а наявні – чітко не систематизовані [1, с. 29]. Навіть більше, наразі у законодавстві України відсутній єдиний законодавчий перелік принципів публічної служби. Багато принципів розміщені в різних нормативно-правових актах, зокрема в Конституції України (наприклад, стаття 38, що вказує на принцип рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування) [2]. У Законі України «Про державну службу», зокрема у статті 4 визначено 10 принципів державної служби як виду публічної служби. Також певний перелік принципів публічної служби міститься в інших законах («Про Національну поліцію», «Про Державну прикордонну службу України», «Про судоустрій та статус суддів» тощо). З огляду на відсутність чіткого законодавчого визначення принципів публічної служби ця проблема залишається актуальною. Конкретне визначення низки принципів, на наш погляд, в майбутньому може позитивно вплинути на процес реформування публічної служби.

Проблематика визначеності принципів публічної служби стала предметом наукових досліджень таких учених: В. Малиновський, В. Галай, М. Карпа, С. Ківалов, Ю. Битяк, Д. Ковальова, О. Дрозд та ін. Але комплексного наукового дослідження актуального питання проведено не було. Найбільш глибинно окреслив його В. Галай у докторській дисертації «Сучасна концепція принципів публічної служби в адміністративному праві України». Однак з урахуванням сьогодення було б доцільно дослідити визначені у різних нормативно-правових актах принципи публічної служби та сформулювати власний перелік принципів, характерних публічній службі загалом.

Основний розділ. Поняття принципів публічної служби в призмі адміністративно-правової доктрини визначаються як: вихідні положення й теоретичні ідеї, які відображають об'єктивні закономірності розвитку держави й суспільства, найбільш характерні риси організації та функціонування не тільки самої публічної служби, а й усієї системи органів державного управління, визначають зміст складних відносин усередині цієї системи [3, с. 55]. Принципи публічної служби охоплюють не лише власне апарат держави та систему органів управління, а й службу в органах судової системи та прокуратури. На основі принципів публічної служби організується процес публічного управління, тобто обґрунтована впорядкованість дій щодо реалізації управлінських функцій, вибору форм та методів впливу суб'єктів владних повноважень на підвладні [4, с. 100].

Варто зазначити, що принципи публічної служби включають у себе ті положення, що передбачені Законом України «Про державну службу», а також іншими законами, якими визначається правовий статус осіб, які є працівниками правоохоронних органів або військовослужбовцями, втім не вичерпуються ними. Саме тому чинне законодавство про публічну службу є некодифікованим та несистематизованим і потребує вдосконалення.

Вважаємо, що перелік принципів публічної служби не повинен бути надто широким, оскільки в таких умовах принципи втрачають своє призначення, нівелюються і не несуть реального юридичного та практичного змісту. Доречно чітко визначити завдання, межі повноважень та відповідальність публічних службовців, а також забезпечити практичну реалізацію принципу верховенства права як у діяльності публічної служби, так і щодо інших суб'єктів права.

Аналізуючи перелік принципів, що наведений у адміністративно-правовій доктрині, можна виділити такі принципи публічної служби:

1) верховенства права (забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, підпорядкування діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб потребам реалізації прав людини; органи та публічні службовці, діючи від імені держави, у жодному разі не можуть приймати рішення, ґрунтуючись на власних амбіціях чи переконаннях, які суперечитимуть законодавству чи будуть позбавлені справедливості, що окреслено в рамках юридичної визначеності та заборони свавільного розсуду);

2) законності (обов'язок публічного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України);

3) публічності та патріотизму (пріоритетне ставлення до забезпечення загального інтересу у разі виконання службових обов'язків; відданість та вірне служіння українському народові); його прямий аналог – принцип служіння народу України;

4) професійності (компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання службових обов'язків, постійне підвищення службовцем рівня своєї професійної компетентності);

5) політичної нейтральності та неупередженості (недопущення впливу поглядів публічного службовця на дії та рішення, утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, під час виконання службових обов'язків);

6) прозорості і відкритості (забезпечення доступу до публічної інформації органом влади та можливість отримання несекретної інформації про нормативні акти, що регламентують діяльність відповідного органу публічної служби);

7) стабільності (призначення публічних службовців безстроково, незалежність персонального складу корпусу публічної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів);

8) добросовісності (відмова від керівництва приватним інтересом у разі здійснення наданих повноважень та спрямованість дій публічного службовця на захист публічного інтересу);

9) гуманізму та соціальної справедливості [5, с. 235];

10) підпорядкованості та ієрархічності (кожна складова частина системи публічної служби посідає своє місце у структурі системи публічної служби з внутрішніми взаємозв'язками структурних елементів) [6];

11) єдності системи публічної служби (впроваджується єдина державна політика у сфері публічної служби із нормативно-правовою базою, що регулює відносини у сфері публічної служби);

12) ефективності (раціональне та результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики).

Розділяємо позицію Ю. П. Битяка, який стверджує, що принципів публічної служби службовці мають дотримуватися як під час виконання обов'язків на державній службі, так і в позаслужбових відносинах, проявляючи також витримку, ввічливість, принциповість, уміння вислухати і зрозуміти позицію підлеглого чи громадянина в питанні, з якого він звернувся, та прийняти рішення відповідно до вимог чинного законодавства [7, с. 21].

Щодо визначеності змісту окремих принципів публічних службовців серед науковців існують суперечності. В. О. Галай наполягає на необхідності законодавчого закріплення принципу рівності, тобто обов'язку державного службовця під час виконання своїх службових повнова-

жень застосовувати законодавчі норми та приписи до всіх осіб, із заборonoю надавати переваги чи привілеї під час вирішення будь-яких питань за такими ознаками, як країна походження, мова, стать, політичні, релігійні чи інші переконання, майновий стан тощо [1, с. 269], та принципу персональної відповідальності на публічній службі [1, с. 270]. З іншого боку, зміст принципу забезпечення рівного доступу до державної служби розкривається у п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», відповідно до якого забезпечення рівного доступу до державної служби передбачає заборону всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження. О. В. Селецький та Л. В. Шестак критикують його, зазначаючи, що вже під час вступу на державну службу та виконання обов'язків у статусі публічного службовця має бути враховано цілу низку факторів, які вказують на професійність та неупередженість публічного службовця (освіта, рівень фахової підготовки, дотримання морально-етичних норм тощо). Навіть більше, науковці визначили цей принцип таким, що суперечить принципу професіоналізму та має зводитися лише до заборони дискримінації за ознаками раси чи статі щодо громадян України, які досягли повноліття та бажають обійняти посаду державного службовця [4, с. 101].

Говорячи про принцип професійності, необхідно зазначити позицію Т. П. Мельничук, яка досліджувала досвід європейських країн, як-от Великобританія, Франція, Іспанія, Італія, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Норвегія, Польща, Греція, Болгарія стосовно цього питання. Вона стверджує, що професійні якості державних службовців не піддаються точному визначенню, втім виділяє спільні вимоги більшості з перелічених держав, а саме: основні – компетентність, відповідна освіта, досвід (стаж), професійні навички, недопущення суміщення посад, постійне підвищення кваліфікації; допоміжні – ініціативність, неупередженість, об'єктивність, відданість публічній справі; морально-етичні – чесність та порядність [8, с. 84].

Дискусії виникають і під час визначення змісту принципу політичної неупередженості. Тлумачивши його значення, С. В. Ківалов, влучно зазначає, що реалізуючи принцип політичної нейтральності та неупередженості, службовцю слід уникати демонстрації в будь-якому вигляді своїх політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків [9, с. 12].

На питання, що стосується формування системи принципів публічної служби, різні науковці також мають різні погляди. П. О. Комірчий виділяє дві групи принципів публічної служби: загальноправові (фундаментальні засади права, що відображають сьогоденний етап розвитку суспільства й вимог суспільства до правової дійсності) та загальнослужбові (поширюються на всю публічну службу, набуваючи особливих властивостей у контексті їх реалізації публічною службою в певній сфері діяльності держави). До загальноправових він відносить такі принципи: верховенства права; законності; гуманізму; справедливості; правової рівності. До загальнослужбових – принцип забезпечення рівного доступу до публічної служби; прозорості (гласності, відкритості) публічної служби, а також професійності, ефективності, доброчесності, патріотизму, політичної неупередженості [10, с. 428].

Досліджуючи аналогічне питання, Т. А. Пузанова вважає, що система принципів діяльності публічних службовців складається з конституційних (верховенства Конституції України та законів над нормативно-правовими актами; забезпечення прав та свобод людини і громадянина та їх безпосередньої дії; служіння народу України; демократизму і законності; пріоритету прав і свобод людини та громадянина; гуманізму та соціальної справедливості) й організаційно-функціональних (професіоналізму та компетентності; персональної відповідальності державних службовців за рішення, які вони готують і приймають; дотримання прав і законних інтересів суб'єктів системи державного управління) [3, с. 54].

С. М. Серьогін виділяє аж три групи таких принципів: конституційні (антропні) принципи (верховенства права; законності; пріоритету прав і свобод людини і громадянина), операціональні принципи, визначені спеціальними законами, зокрема «Про державну службу в Україні» (професіоналізму і компетентності публічних службовців; захисту публічних службовців від неправомірного втручання в їхню професійну службову діяльність як державних органів і поса-

дових осіб, так і фізичних і юридичних осіб тощо) та інституційні принципи (відкритості публічної служби та її доступності громадському контролю) [11, с. 51–61].

Беручи до уваги досвід правового регулювання принципів публічної служби європейських країн, С. В. Ківалов, виділив три групи принципів публічної служби: ті, які чітко визначені законом про публічну службу (принципи публічної служби Греції, Литви); які чітко не визначені у законі про публічну службу, однак передбачаються як правові положення в різних статтях спеціального закону (принципи публічної служби Франції, Латвії, Польщі); які чітко й конкретно не визначаються у законодавстві, а організація й функціонування служби здійснюється на підставі загальноприйнятих принципів функціонування державних органів (принципи публічної служби Чехії, Естонії, Німеччини) [9, с. 14–15].

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, вважаємо за необхідне констатувати наявність значної дискусії в адміністративно-правовій доктрині щодо системи принципів публічної служби. Така суперечність викликана відсутністю законодавчо закріплених принципів публічної служби в єдиному нормативно-правовому акті, адже визначені у різних законах принципи та їх визначення дещо суперечать одне одному. За результатом проведення власного дослідження слід виділити такі принципи публічної служби: дотримання верховенства права, законності, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, публічності та патріотизму, гуманізму та соціальної справедливості; професійності; добросовісності; ефективності; політичної неупередженості; прозорості та відкритості. Усі ці принципи взаємопов'язані між собою, тому дотримання одних спонукає до реалізації інших, а порушення хоч одного – негативно відображається на виконанні інших. Цей перелік принципів публічної служби вважаємо за необхідне закріпити в єдиному нормативно-правовому акті з питань публічної служби. Якщо законодавець чітко визначить принципи публічної служби і закріпить їх у відповідному нормативно-правовому акті, то це значно зменшить кількість дискусій та сприятиме вдосконаленню роботи відповідної системи в Україні.

Abstract. This study provides information on the principles of public service with a list of those principles inherent in public service in general. Thanks to the conducted research and generalization of the positions of various scientists, it was established that there is a significant debate in the administrative-legal doctrine between the definition of the key principles of public service. Such a contradiction is caused by the absence of legally established principles of public service work in a single normative legal act, because the definitions available in different laws somewhat contradict each other. Based on the results of the research, the following principles were highlighted: observance of the rule of law; legality; the priority of human and citizen rights and freedoms; publicity and patriotism; humanism and social justice; professionalism; integrity; efficiency; political impartiality; transparency and openness.

Keywords: public service, principles of public service, public service.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Галай В. О. Сучасна концепція принципів публічної служби в адміністративному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2020. 581 с.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Пузанова Т. А. Поняття та значення принципів державної служби. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 53–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_5_13
4. Селецький О. В., Шестак Л. В. До питання про принципи публічної (державної) служби. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/86/77>
5. Ковальова Д. Державна служба України як суб'єкт професійної соціалізації. *Державне управління та місце самоврядування*. 2015. Вип. 3(26). URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/26.pdf>
6. Карпа М. Принципи здійснення публічної служби. *Демократичне врядування. Науковий вісник*. 2010. Випуск 6. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26646/karpa.pdf>
7. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.
8. Мельничук Т. П. Принцип професіоналізму під час здійснення публічної служби в європейських державах. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2018. Вип. 8. С. 80–84. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2018/8-2018/16.pdf>
9. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 1. С. 7–16. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4818/01.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері: дис. ... д-ра юрид. наук: «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2020. 611с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17564/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf
11. Серьогін С. М. Публічна служба: навчальний посібник / за заг. ред С. М. Серьогіна. Дніпро: Грані, 2018. 384 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

М. В. Андрощук, Л. Л. Гевлич

Анотація. Оплата праці як ключовий фактор успіху суб'єкта господарювання відіграє визначальну роль у формуванні його конкурентної позиції на регіональному та глобальному ринках. Метою статті є виділення основних теоретичних моментів організації оплати праці на вітчизняному підприємстві: поняття заробітної плати, її складників, нормативних вимог, функцій для оптимізації процесу управління трудовими ресурсами. У статті проаналізовані основні дефініції, що виникають у практиці менеджменту, вітчизняному законодавстві та науковій дискусії, особливості державного регулювання оплати праці, зокрема під час воєнного стану, запропонована актуальна функція заробітної плати для повоєнної економіки України. За результатами дослідження зроблені висновки, намічені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: оплата праці, заробітна плата, функції, менеджмент.

Постановка проблеми. Оплата праці як ключовий фактор успіху суб'єкта господарювання відіграє визначальну роль у формуванні його конкурентної позиції на регіональному та глобальному ринках. Зі свого боку, ефективність використання форм і видів оплати праці як мотивуючих факторів залежить від численних чинників, зокрема розуміння сутності, ролі, місця оплати праці в сучасній економіці.

Протягом останніх десятиліть були запропоновані різні теоретичні підходи до організації оплати праці, що знайшло відображення у вітчизняному законодавстві, міжнародних стандартах обліку, наукових дослідженнях та практиці управління. Однак динаміка економічних процесів обумовлює те, що теоретичні концепції оплати праці залишаються предметом активної наукової дискусії і потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні 5 років питання економічної сутності оплати праці розглядали у своїх роботах такі дослідники: А. Машевська, Я. Мельник, О. Ткаченко, Р. Величко [1–3]. Водночас невирішеними залишилися питання визначення економічної сутності основних дефініцій щодо оплати праці в контексті різних теоретичних підходів та їх актуальності в сучасному економічному середовищі, аналізу еволюції цих понять у їх впливі на сучасну економічну діяльність, дослідження впливу підходів до визначення оплати праці на ефективність функціонування підприємств. Усе зазначене спричиняє необхідність подальших досліджень зазначених питань, їх наукову та практичну значущість.

Метою статті є виділення ключових теоретичних моментів організації оплати праці на вітчизняному підприємстві: поняття заробітної плати, її складників, нормативних вимог, функцій для оптимізації процесу управління трудовими ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Оскільки розрахунки з працівниками з оплати праці надзвичайно важливі з погляду розрахунку витрат і фінансових результатів підприємства, управління людським капіталом та формування ключових факторів успіху у конкурентному середовищі, чітке розуміння визначення заробітної плати є завданням практичного менеджменту. Поняття оплати праці є складним, багатограним, використовує як чітко визначені у законодавстві терміни, так і розуміння економічного змісту понять, тому завданням обліковця є узгодження трактування цих складників з нормативними вимогами та уніфікація з менеджерами підприємства.

З погляду економічної теорії заробітна плата – це економічна категорія, яка відображає відносини між суб'єктом господарювання та найманим працівником щодо розподілу доходів. В економіці праці заробітна плата може бути розглянута як винагорода за роботу, яка була виконана працівником відповідно до угоди з роботодавцем. Як суб'єкт ринку праці працівник є продавцем своєї робочої сили, яку він пропонує за визначеною і обґрунтованою ціною. Тому з погляду найманого працівника заробітна плата є таким доходом, який у майбутньому гарантує необхідне відтворення робочої сили, а з погляду підприємця – складником витрат діяльності,

точніше, – собівартості продукції (товарів, робіт, послуг). Водночас вона є основним фактором мотивації працівників до досягнення поставлених керівництвом підприємства цілей.

У науковій літературі існує чимало визначень економічної сутності заробітної плати. Вперше розмір зарплати через «природну ціну праці» розглянув Вільям Петті у XVII столітті, трактуючи його як мінімум фізіологічних засобів, необхідних для існування найманого робітника та його сім'ї. В економічній теорії концепція заробітної плати як ціни праці стала класичною. Але слід відмітити, що на практиці рівень зарплати визначається не тільки економічними факторами; сам працівник отримує створену ним вартість частково, а решта присвоюється власником підприємства.

Трактування поняття заробітної плати в сучасній науковій дискусії тяжіють одночасно до класичного тлумачення і нормативних визначень, розглядаючи оплату праці як винагороду, вартість, ціну робочої сили, виплату за виконану роботу [4]. На нашу думку, із визначень українських дослідників двох останніх десятиріч найбільш доречним є тлумачення Г. Швиданенко, яка розглядає заробітну плату через суму грошової винагороди (компенсацію), що відображає вартість та ціну робочої сили, виплачується працівникові за виконану ним роботу у процесі виробництва або управління, може бути виражена як у грошовій, так і натуральній формі [5].

Щодо тлумачення поняття заробітної плати у національному законодавстві, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці» зарплата являє собою винагороду, яка зазвичай обчислюється у грошовому виразі, і яку власник (уповноважений ним орган) виплачує працівникові за виконану ним роботу відповідно до умов трудового договору. Розмір заробітної плати визначається різними факторами: складністю та умовами виконаної роботи, професійними і діловими якостями працівника, результатами праці самого працівника та господарської діяльності усього підприємства [6]. Кодекс законів про працю України [7] визначає правові засади і гарантії права на працю, але чіткого визначення поняття самої заробітної плати не дає. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [8] визначає методологічні засади формування в обліку інформації про виплати, але дефініцію заробітної плати теж не визначає.

У практиці менеджменту використовуються визначені у законодавстві різні складники оплати праці, зокрема:

- основна заробітна плата як фіксована частина оплати праці, яку працівник отримує за основну роботу без врахування додаткових виплат;
- додаткові виплати як виплати, що додаються до основної заробітної плати і можуть включати надбавки, премії, бонуси, компенсації та інші форми винагороди;
- надбавки як додаткові суми грошей, які виплачуються працівникам як компенсація за певні умови або види роботи (нічний час, шкідливі умови, відрядження тощо);
- премія як додаткова сума грошей, що працівник отримує як винагороду за досягнення певних цілей, високу продуктивність, інші визначені результати.

Держава здійснює регулювання рівня оплати праці шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати, а також вимог індексації заробітної плати через інфляцію.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за пропозицією Кабінету Міністрів України зазвичай один раз на рік під час затвердження Державного бюджету України. Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» затверджена мінімальна заробітна плата на рівні грудня 2022 року у сумі 6 700 грн. У проєкті Державного бюджету на 2024 рік пропонується рівень мінімальної зарплати з 1 січня 2024 року – 7 100 гривень, з 1 квітня – 8 000 гривень.

Правила нарахування індексації заробітної плати встановлені постановою Кабінету міністрів України № 1078 від 17.07.2003 року «Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення». У системі індексації використовуються такі показники:

- прожитковий мінімум – визначає необхідні витрати на життя людини на мінімальному рівні.
- індекси споживчих цін – відображають зміни цін на товари і послуги в економіці, що свідчать про рівень інфляції.

За Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» тимчасово припинено дію Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 р. № 1282 у зв'язку із воєнним станом в Україні. Але з 1 січня 2024 року індексація зарплати має бути відновлена.

Державне регулювання заробітної плати охоплює і питання збереження робочого місця для окремих категорій працівників, що впливає і на управління трудовими ресурсами. Відповідно до ст. 119 Кодексу законів про працю України особам, які були призвані до проходження військової служби, гарантується збереження місця роботи, а до липня 2022 року за ними ще й зберігався середній заробіток. Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 15 від 23.12.2023 військовим здійснюється нарахування грошового забезпечення за рахунок Державного бюджету України. Вони не можуть бути звільнені, а лише тимчасово відсторонені від виконання обов'язків.

Варто зазначити, що сутність складників оплати праці на практиці можна зрозуміти тільки через сукупність функцій, які вона виконує в процесі суспільного відтворення. Науковці також мають різні погляди щодо цієї проблеми: наприклад, С. Мочерний у своїх дослідженнях визначає лише три основні функції: стимулюючу, відтворювальну, розподільну, а деякі дослідники виділяють п'ять, додавши оптимізаційну, або функцію формування платоспроможного попиту. О. Гадзевич основними вважає стимулюючу та мотиваційну функції, але також розглядає дві додаткові – відтворювальну та соціальну. О. Грішнова пропонує шість функцій заробітної плати: стимулюючу, відтворювальну, соціальну, регулюючу, оптимізаційну та функцію формування платоспроможного попиту населення [4].

Аналіз наукових досліджень дав змогу виділити в якості основних чотири функції заробітної плати: відтворювану, стимулюючу, регулюючу та соціальну. Але слід зазначити, що в умовах війни в Україні значення різних функцій заробітної плати дещо змінилося. Так, посилилася регулююча функція підтримання стабільності та рівноваги на ринку праці. Шляхом забезпечення достатньої заробітної плати влада може сприяти відновленню виробництва, залучати працівників до розбудови чи ремонту інфраструктури у потрібних галузях чи на певних територіях. Тут проявляється також стимулююча функція – мотивувати людей залишатися на роботі та продовжувати свою діяльність навіть у некомфортних умовах. Висока заробітна плата може стимулювати працівників до виконання складних та небезпечних завдань. Соціальна функція заробітної плати стає особливо важливою: оскільки війна призводить до економічної нестабільності та соціальної дезорієнтації, заробітна плата виступає як засіб соціального захисту та забезпечення мінімальних життєвих потреб населення, підтримки окремих категорій працівників, наприклад, бюджетників, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, військових тощо. Водночас можуть бути обмежені права найманих працівників, установлені Кодексом законів про працю, у зв'язку із державною необхідністю, зокрема стосовно умов праці та її оплати.

Для врахування мілітарних впливів вважаємо доречним запропонувати додаткову функцію заробітної плати – збереження людського капіталу. Тобто заробітна плата виступає інструментом залучення кваліфікованих працівників, особливо в оборонних та важких щодо умов праці галузях. Шляхом надання відповідних заробітних умов можна підтримувати працівників, які володіють важливими навичками та досвідом, необхідними для успішного функціонування в умовах війни. Це важливо не тільки сьогодні, а й у повоєнний період як інструмент повернення в Україну воєнних мігрантів – працездатного кваліфікованого населення.

Висновки. Отже, проведені дослідження дали змогу констатувати таке:

1. Заробітна плата відображає відносини між підприємством та найманими працівниками, враховуючи складність та умови виконаної роботи, професійні якості працівника та результати його праці.

2. Як соціально-економічна категорія заробітна плата є складною та багатогранною, має визначену законодавством структуру і виконує функції, які слід враховувати під час організації і управління трудовими ресурсами підприємства.

3. Держава регулює оплату праці на суб'єктах приватного сектору через встановлення рівня мінімальної заробітної плати, її індексацію, надання гарантій збереження робочого місця окремим категоріям працівників.

3. У сучасних умовах заробітна плата виступає інструментом збереження людського капіталу як у межах окремого підприємства, так і на загальнодержавному рівні у воєнній та повоєнній економіці України.

Напрямом подальших досліджень буде облікове забезпечення управлінських рішень щодо оплати праці в умовах реального суб'єкта господарювання в Україні.

Abstract. Salary as a key factor in the success of a business entity plays a decisive role in shaping its competitive position on regional and global markets. The purpose of the article is to highlight the main theoretical aspects of the organization of wages at a domestic enterprise: the concept of wages, its components, regulatory requirements, functions, to optimize the process of managing labor resources. The article analyzes the main definitions that arise in the practice of management, in domestic legislation and scientific debate, the peculiarities of state regulation of wages, including during martial law, and the actual function of wages for the post-war economy of Ukraine is proposed. Based on the results of the study, conclusions were drawn, directions for further research were outlined.

Keywords: remuneration, salary, functions, management.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Машевська А. А. Теоретичне підґрунтя організації оплати праці суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. 9 с.
2. Мельник Я. Оплата праці: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 303–308.
3. Ткаченко О. С., Величко Р. В. Економічна сутність поняття «оплата праці» та підходи до її визначення. *Наукові та прикладні аспекти удосконалення обліково-фінансового забезпечення підприємств в умовах нестійкої економіки*: колективна монографія. Дніпро: Пороги, 2021. С. 113–122.
4. Машевська А. А. Економічна сутність та підходи до визначення «заробітна плата». *Молодий вчений*. 2021. № 4(92). С. 308–313.
5. Швиданенко Г. О. Економіка підприємства: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: КНЕУ, 2018. 551 с.
6. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.09.2023).
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 25.09.2023).
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам»: наказ Міністерства фінансів України від 28.10.2003 р. № 601. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03> (дата звернення 25.09.2023).

УДК 657.1

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ АУТСОРСИНГ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

В. М. Білоус, Л. Л. Гевлич

Анотація. Дослідження сучасного стану та перспектив розвитку ринку облікових послуг в Україні, з огляду на його значення для бізнес-середовища, є важливим науковим та практичним завданням. Метою роботи є визначення особливостей бухгалтерського аутсорсингу в Україні та перспектив його розвитку в повоєнний час. У роботі визначені переваги та недоліки використання аутсорсингових послуг різними видами вітчизняних підприємств, ідентифіковані поточні проблеми бухгалтерського аутсорсингу, визначені перспективи його розвитку в повоєнній економіці. За результатами дослідження зроблені висновки, запропоновані напрями подальших досліджень.

Ключові слова: бухгалтерський аутсорсинг, облік, бізнес-середовище, новітні технології.

Постановка проблеми. В умовах динамічного бізнес-середовища стійкий економічний розвиток суб'єктів господарювання, зокрема фінансова стабільність та підвищення конкурентоспроможності, постають основною метою їх діяльності. На тлі економічної кризи, що виникла через пандемію COVID-19 та війну України з росією, актуалізуються питання удосконалення управління бізнес-процесами завдяки аутсорсингу, зокрема бухгалтерському, як одному з дієвих інструментів зниження витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей, тенденцій та перспектив розвитку бухгалтерського аутсорсингу в Україні розглядалися у роботах [1–3] таких дослідників: Н. Глигало, Ю. Кулик, О. Шинкаренко, Н. Лобода, О. Чабанюк, Б. Сенишин, Д. Кошляк, А. Луценко, О. Коба, але з огляду на важливість цього питання для повоєнної відбудови України виникає потреба в подальшому продовженні роботи за цим напрямом.

Метою дослідження є визначення особливостей бухгалтерського аутсорсингу в Україні та перспектив його розвитку в повоєнний час.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх років в Україні спостерігається збільшення кількості аутсорсингових компаній, що пов'язано з кризою в економіці внаслідок пандемії й затяжної війни з росією, і пояснюється гострою потребою суб'єктів господарювання у зменшенні витрат. Українське бізнес-середовище шукає способи подолання кризи, тому малі та середні підприємства все частіше звертаються до бухгалтерського аутсорсингу як способу передачі суб'єктом господарювання функцій ведення обліку зовнішній компанії, яка має необхідне технічне оснащення та фахівців з необхідними знаннями і досвідом роботи. Така практика ведення обліку, як показує світовий та вітчизняний досвід, є досить ефективною.

Ця форма організації обліку суб'єктом господарювання відповідає вимогам закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і являє собою «ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємством, суб'єктом підприємницької діяльності, самозайнятою особою, що провадять діяльність у сфері бухгалтерського обліку та/або аудиторської діяльності» [4]. Наразі бухгалтерський аутсорсинг набуває все більшого розповсюдження та застосування ще й тому, що має низку переваг перед іншими формами організації облікового процесу на підприємстві (див. рис. 1).

Рис. 1. Переваги використання бухгалтерського аутсорсингу підприємством

Завдяки послугам аутсорсингової компанії підприємство значно зменшує свої витрати на організацію бухгалтерського обліку, адже в такому випадку відсутня потреба в утриманні штатної бухгалтерії, а отже, – й у виплаті заробітної плати її працівникам, нарахуванні єдиного соціального внеску, утриманні приміщення та необхідного обладнання, придбанні програмного забезпечення, підвищенні кваліфікації робітників тощо. За таких умов відсутній і людський фактор проблем: ведення обліку відбувається безперервно, не виникає ситуацій, коли бухгалтер відсутній через тимчасову непрацездатність чи відпустку. Суб'єкт господарювання може отримувати якісні послуги з ведення обліку від досвідчених фахівців компанії-аутсорсера, які постійно підвищують кваліфікацію, слідкують за змінами в законодавстві, витрачаючи незначну кількість своїх ресурсів, що є більш раціональним та ефективним. До того ж залучення аутсорсингової компанії до ведення обліку суттєво економить час керівництва та дає змогу більше приділяти уваги вирішенню управлінських питань і прийняттю важливих рішень. З урахуванням вищезазначеного бухгалтерський аутсорсинг є хорошим варіантом ведення обліку для малих та середніх підприємств, а стосовно великих – стають явними недоліки (див. рис. 2).

Рис. 2. Недоліки використання бухгалтерського аутсорсингу підприємством

Основним недоліком використання великим підприємством бухгалтерського аутсорсингу є неоперативність отримання опрацьованої облікової інформації менеджерами підприємства. В умовах війни це є суттєвим, адже керівництво повинно швидко приймати управлінські рішення, що доволі складно з урахуванням відсутності контролю над процесом ведення обліку в реальному часі. Наступним постає питання збереження конфіденційності даних, бо важлива інформація про фінанси підприємства є вразливою в воєнний час, і передача цих даних може створити ризик неправомірного доступу або витоку інформації та подальшого незаконного її використання сторонніми особами. Також не менш важливим недоліком є недостатня мотивація працівників аутсорсингової компанії щодо отримання високих показників діяльності клієнтом та його розвитку, бо рівень плати за послуги з ведення обліку у разі аутсорсингу не пов'язаний зі звичним для бухгалтерів центральної бухгалтерії завданням пошуку внутрішньогосподарських резервів. Отже, раціональність використання аутсорсингу великими компаніями сьогодні є неоднозначною та вимагає всебічного аналізу. Перед вибором бухгалтерського аутсорсингу як форми організації обліку в умовах війни підприємство повинно особливо ретельно зважити всі переваги та недоліки, а також розглянути можливі ризики та знайти способи управління ними.

Розглянемо на прикладі однієї з найбільших аутсорсингових компаній в Україні – KPMG, перелік послуг, які пропонуються суб'єктам господарювання:

- організація бухгалтерського обліку на підприємстві та консультування з питань методології бухгалтерського обліку відповідно до українських нормативних вимог;
- розробка локальної облікової політики та адаптація корпоративної облікової політики до вимог українського законодавства;
- консультування з питань ефективності роботи податкового / фінансового відділу на підприємстві (аналіз структури, управлінських процесів, ролей, обов'язків, чисельності та кваліфікації відповідних працівників; порівняння з провідними галузевими прикладами);
- послуги з ведення бухгалтерського обліку та підготовки звітності;
- підготовка управлінської звітності (зокрема і трансформація звітності за МСФЗ);
- складання та аналіз податкової звітності;
- консультування з питань фінансового та податкового обліку;
- відновлення втрачених даних бухгалтерського або податкового обліку;
- допомога у впровадженні систем планування ресурсів підприємства (ERP);
- супровід під час впровадження програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку та інших автоматизованих систем управління внутрішніми процесами підприємства;
- супровід і консультаційна підтримка під час проведення податкових перевірок;
- нарахування заробітної плати та підготовка звітності;
- кадрове адміністрування (зокрема оцінка рівня кваліфікації співробітників бухгалтерії / фінансового відділу);
- перевірка правильності нарахування заробітної плати і ведення кадрового обліку;
- послуги аутстафінгу («оренди» персоналу) / секондменту [5].

Зважаючи на зміст вищевикладеного, можна зробити висновок, що сьогодні ринок аутсорсингових послуг з ведення обліку в Україні представлений широким спектром різноманітних

пропозицій. Крім традиційних послуг з ведення бухгалтерського та податкового обліку, аутсорсингові компанії пропонують також послуги з кадрового адміністрування, юридичного супроводу, управління фінансами та іншими сферами бізнесу, активно використовуючи інноваційні технології для підвищення їх ефективності. Наприклад, для автоматизації процесів ведення бухгалтерського обліку використовуються спеціальні програмні продукти, а для забезпечення безпеки даних – хмарні сховища та шифрування.

Серед основних факторів, які сприяють розвитку бухгалтерського аутсорсингу в Україні, можна виділити такі:

1. Збільшення конкуренції на ринку праці: знайти кваліфікованого бухгалтера в Україні стало складніше через міграцію висококваліфікованих кадрів за кордон із безпекових причин, аутсорсинг же дає змогу бізнесу отримати доступ до послуг професійних бухгалтерів без необхідності їх найму.

2. Зміни законодавства, пов'язані з веденням бухгалтерського та податкового обліку, що вимагають від бізнесу постійного підвищення кваліфікації своїх співробітників.

3. Розвиток інформаційних технологій, що робить аутсорсинг більш доступним і ефективним.

Незважаючи на позитивні тенденції, розвиток бухгалтерського аутсорсингу в Україні все ще стримується недостатньою правовою регуляцією та недовірою суб'єктів господарювання до цих послуг. В Україні відсутні нормативно-правові акти, які б чітко регулювали відносини між аутсорсинговими компаніями та їх клієнтами, що сьогодні призводить до конфліктів і непорозумінь. Однак за прогнозами ринок бухгалтерського аутсорсингу в Україні буде активно розвиватися найближчими роками, а широкий спектр аутсорсингових послуг може стати гарною основою для виходу українських компаній у майбутньому на світовий ринок. Завдяки своєму географічному положенню Україна має всі шанси стати великим центром з надання аутсорсингових послуг у Європі. Подальший розвиток ринку бухгалтерського аутсорсингу в Україні в повоєнний час, імовірно, буде пов'язаний із припливом іноземних інвестицій і, як наслідок, появою нових аутсорсингових гігантів, які активно залучатимуть новітні технології в процес обліку, зокрема хмарні технології, штучний інтелект, машинне навчання, предикативний аналіз.

Висновки. Бухгалтерський аутсорсинг наразі є ефективним інструментом, що широко використовується в бізнес-середовищі та дає змогу суб'єктам господарювання оптимізувати витрати і підвищити ефективність управління. Для України сьогодні це доцільно для середніх та малих підприємств. Найближчими роками ринок бухгалтерського аутсорсингу в Україні буде продовжувати збільшуватися, що вимагає унормування відносин «клієнт – надавач послуг» у правовому полі. Факторами активізації аутсорсингового ринку є підвищення конкуренції на ринку праці, зміна законодавства та розвиток інформаційних технологій. Перспективи вітчизняного бухгалтерського аутсорсингу пов'язані із іноземними інвестиціями у повоєнну економіку і застосуванням хмарних технологій, штучного інтелекту, предикативного аналізу.

Використання диджитал-технологій в обліковій практиці, зокрема аутсорсинговими компаніями, буде напрямом подальших досліджень.

Abstract. The study of the current state and prospects for the development of the accounting services market in Ukraine, given its importance for the business environment, is an important scientific and practical task. The purpose of the work is to determine the features of accounting outsourcing in Ukraine and the prospects for its development in the post-war period. In the paper, the advantages and disadvantages of the use of outsourcing services by various types of domestic enterprises are identified, the current problems of accounting outsourcing are identified, and the prospects for its development in the post-war economy are determined. Based on the results of the study, conclusions were drawn, directions for further research were proposed.

Keywords: accounting outsourcing, accounting, business environment, latest technologies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Глигало Н. А., Кулик Ю. М., Шинкаренко О. М. Бухгалтерський аутсорсинг в Україні, аналіз і перспективи розвитку. *Облік, аналіз та аудит підприємницької діяльності*. 2020. № 45. С. 110–122.
2. Лобода Н. О., Чабанюк О. М., Сенишин Б. Б. Аутсорсинг як механізм облікових інновацій на українських підприємствах. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 329–336.
3. Кошляк Д. І., Луценко А. Ю., Коба О. В. Тенденції розвитку аутсорсингу бухгалтерського обліку в умовах війни в Україні. Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та сту-

дентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.). Т. 2. С. 397–399.

4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

5. Офіційна сторінка KPMG. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/services/tax/accounting-and-tax-compliance.html>

УДК 336.71:336.717.1]:(004:330.341.1)

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ ТА СИСТЕМУ БАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ

В. С. Віндіктова

Анотація. У дослідженні подана інформація про процес цифровізації в банківській сфері, нові технології та способи і системи розрахунків для підприємств. Методологічною основою роботи є системний підхід, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу, який робить можливість виявити тренди в процесі змін у банківській сфері та системах розрахунків.

Ключові слова: цифровізація, система розрахунків, електронні гроші, облік розрахунків, банківська система.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Банківський сектор зараз переживає трансформацію, де цифровізація є ключовим фактором і сучасним трендом. Інтеграція цифрових технологій у банківську справу позитивно впливає на розвиток всеохопного суспільства, доступність та підвищення якості фінансових послуг, фінансову грамотність і культуру, ефективність управління. Але це також створює нові виклики та загрози для державних органів, як-от збереження конфіденційності інформації, недовіра та обмежений доступ до цифрових технологій, недостатній рівень цифрових компетенцій та кібератаки. Стратегія національної безпеки України визначає пріоритети розвитку цифрових технологій, цифрової трансформації, підвищення цифрової грамотності та безпеки, національної інформаційної інфраструктури [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Значний внесок у розвиток теорії та практики банківської системи зробили С. А. Кириленко, В. О. Корнівська, Н. М. Краус та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Технічний розвиток системи не стоїть на місці, тому окремі аспекти цієї проблеми з'ясовано не повністю. Зокрема, ретельнішого дослідження потребують питання цифровізації банківської діяльності та вплив цих змін на діяльність та процеси розрахунків підприємств. Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми цієї статті.

Метою статті є дослідження впливу цифровізації банківської системи на фінансову та облікову діяльність підприємств.

Основний розділ. Основою Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року є визначені пріоритети. Метою реалізації цієї стратегії є забезпечення фінансової стабільності, сприяння макроекономічному прогресу, підвищення рівня фінансової грамотності та інклюзії, а також сприяння розширенню фінансових ринків та інновацій. Розвиток фінансових ринків та інновацій охоплюється сферою інноваційного прогресу, що передбачає оцифрування економіки, зростання фінансових і цифрових технологій, а також структури фінансового ринку загалом.

Національний банк визначив конкретні пріоритети щодо цифровізації банківської діяльності. Ці пріоритети такі [2]:

Щоб досягти прогресу в галузі цифрових технологій, комп'ютерного дизайну, аналізу великих даних, блокчейну, автоматизації, робототехніки та штучного інтелекту, заплановано кілька ініціатив. Перший пріоритет передбачає створення та затвердження програми фінансування інвестиційних стартапів з метою залучення інвестиційних можливостей. До того ж ІТ-платформи будуть впроваджені в різних галузях промисловості для забезпечення захисту споживачів і регулювання поведінки на ринку. Також будуть докладені зусилля для розробки та впровадження єдиних баз даних і протоколів захисту інформації та правил обміну між базами даних

(зокрема і через API). Нарешті, буде створено платформу аналізу ризиків для аналізу операцій, що проводяться через інформаційні системи Національного банку та підконтрольні об'єкти.

Зараз Центробанк вивчає доцільність випуску цифрової валюти, відомої як електронна гривня. У межах цього дослідження банк планує вести дискусії з різними гравцями платіжного ринку щодо потенційної емісії електронної гривні. До того ж буде підготовлено оновлену концепцію емісії електронної гривні на основі широкого аналізу різних моделей і підходів до її емісії.

Щоб зміцнити кібербезпеку, нам необхідно удосконалити наші методи використання глобальних тестів захисту. До того ж ми повинні оцінити доцільність удосконалення Центру безпеки як засобу покращення кібербезпеки фінтех-підприємств. Розширення доступності публічних реєстрів для учасників ринку вимагає вдосконалення як регуляторної системи, яка регулює доступ до цих реєстрів, так і електронного обміну даними між різними суб'єктами. Створення системи НБУ BankID для дистанційної ідентифікації та онлайн-фінансових послуг стало значним кроком останнім часом. Використання та розвиток хмарних технологій, IT-інфраструктури та електронного документообігу включає багато аспектів. Серед них – створення та автентифікація дата-центру НБУ відповідно до міжнародних вимог Tier IV Uptime Institute, а також посилення нормативних документів, які регулюють використання хмарних технологій.

Цифровізація банківської діяльності принесла численні переваги, а саме прозорість, доступність, оперативне впровадження заходів, простоту та зрозумілість державної політики. Використання послуг електронного документування для банківської реєстрації, ліцензування та звітності спростило регуляторні процедури та спілкування з учасниками фінансового ринку, сприяючи прозорості та запобігаючи корупції. Це також підвищило ефективність фінансових операцій та якість обслуговування клієнтів. Зі впровадженням цифрових IT-технологій споживачі фінансових послуг тепер можуть легко збирати, обробляти та використовувати публічну інформацію для покращення управління заощадженнями, мінімізації фінансових ризиків і захисту своїх прав та інтересів.

Банки в Україні, які лідирують у впровадженні цифрової трансформації, зможуть розширити пропозиції своїх продуктів і послуг у межах власної унікальної екосистеми. Однією з основних цілей впровадження інноваційних досягнень є підвищення рівня конкурентоспроможності як окремих банків, так і банківського сектору загалом. Водночас розширення доступності банківських платіжних послуг є необхідною та об'єктивною вимогою для розвитку Національної платіжної системи в умовах воєнного стану. Зростання цифрової економіки доповнює та змінює наявні технології, оскільки їх перелік оновлюється та модернізується та об'єднується в єдину електронну систему. Це пояснюється появою нейронних технологій, високошвидкісного інтернету, квантових технологій і технологій віртуальної реальності. Отже, інтеграція цифрових технологій у банківську галузь призведе до ряду позитивних економічних і соціальних ефектів, серед яких підвищення доступності фінансових послуг, підвищення ефективності бізнес-процесів і значний внесок у загальне економічне зростання.

Цифровізація змінює методи розрахунків, які використовують підприємства. Електронні гроші – це сучасний спосіб оплати, який використовується для купівлі різноманітних товарів і послуг в інтернеті, і вони мають таку саму точну вартість, що й фізична валюта [7]. З урахуванням визначення поняття «електронні гроші» в нормативних документах [15], а також у працях науковців [1; 3; 7], очевидно, що електронні гроші стосуються одиниць вартості, які зберігаються на електронному пристрої та являють собою грошове зобов'язання емітента в узагальненому визначенні.

Вчені разом із користувачами електронних фондів використовують різні терміни для позначення цифрових валют, зокрема «цифрові гроші», «віртуальна валюта» та «криптовалюта». Хоча «електронні гроші» та «цифрові гроші» часто використовуються як синоніми, між ними є деякі ключові відмінності. За своєю суттю обидва типи валюти є електронними записами, які зберігаються на пристроях і використовуються для електронних платежів. Однак засоби, за допомогою яких ці записи створюються та контролюються, відрізняються. Централізовані емітенти, а саме банки чи системи електронних платежів, зазвичай створюють і регулюють електронні гроші, забезпечуючи їх конвертованість у національну валюту. Електронні гроші зазвичай обмежені для використання в системі, яка їх випустила, і їх конвертація в інші форми валюти може бути обмежена.

Випуск цифрової валюти може здійснюватися центральним банком, як це видно у випадку електронної гривні, яка потім класифікується як електронні гроші. Однак у поточному кліматі цифрова валюта в основному забезпечується децентралізованими системами, як криптовалюти, якими керує мережа користувачів. Внаслідок цього можна зробити висновок, що терміни «цифрова валюта», «віртуальна валюта» і «криптовалюта» є взаємозамінними. Європейський центральний банк називає ці валюти разом «віртуальною валютою», тоді як деякі вчені використовують один із цих термінів для позначення того самого.

Віртуальна валюта слугує засобом обміну, але не має властивостей справжніх грошей. Криптовалюта, з іншого боку, є типом цифрової або віртуальної валюти, яка використовує криптографію для безпечних транзакцій [12]. Варто зазначити, що віртуальні валюти не можна вважати грошима, на відміну від електронних грошей. Вони не випускаються фінансовими установами чи банками і не представляють жодних зобов'язань емітента. Відповідно до Закону України «Про віртуальні валюти» вони не можуть бути використані як засіб платежу або обмінені на товари чи послуги. Однак деякі країни, як-от Україна та Китай, ініціюють пробні програми для національних цифрових валют, які випускаються або плануються до випуску центральним банком і можуть бути використані для купівлі реальних товарів, послуг і робіт. Такі цифрові валюти мають усі властивості грошей. Електронна (цифрова) валюта слугує альтернативою або додатковою валютою до фіатних грошей, володіючи всіма характеристиками справжніх грошей.

Стосовно бухгалтерського обліку, існує значний контраст між електронною та цифровою формами грошей. Електронні гроші зазвичай є оцифрованою версією готівки, яку можна використовувати для безготівкових операцій у різноманітних торгових точках. З іншого боку, цифрові, або віртуальні, валюти зазвичай не використовуються як законний платіжний засіб. Імовірно, вони в основному використовуються для спекулятивної торгівлі на біржах криптовалют.

По суті, віртуальна валюта та криптовалюта є активами або товарами, які не мають матеріальної форми та призначені для перепродажу. Криптовалютні транзакції схожі на торгівлю або обмін нематеріальними активами [11]. Рахунок 335 спеціально призначений для обліку електронної валюти в місцевому Плані рахунків. Як ми бачимо, для обліку цифрової валюти від центрального банку слід використовувати унікальний необмежений рахунок 32 із поточного Плану рахунків. Це має супроводжуватися субрахунками, призначеними для роздрібної та оптової торгівлі, з урахуванням різних форм оплати (табл. 1).

Таблиця 1

Узгодженість складових грошових коштів в обліку і Балансі

Складові грошових коштів	Субрахунки обліку	Рядок балансу
Готівка в касі	301 «Готівка в національній валюті»; 302 «Готівка в іноземній валюті»	Грошові кошти та їх еквіваленти
Кошти на рахунках	311 «Поточні рахунки в національній валюті»; 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті»	
Депозити до запитання	313 «Інші рахунки в банку в національній валюті»; 314 «Інші рахунки в банку в іноземній валюті»; 351 «Еквіваленти грошових коштів»; 352 «Інші фінансові інвестиції»	
Акредитиви	313 «Інші рахунки в банку в національній валюті»; 314 «Інші рахунки в банку в іноземній валюті»	
Кошти у підзвітних осіб	372 «Розрахунки з підзвітними особами»	Інша поточна дебіторська заборгованість
Грошові документи	331 «Грошові документи в національній валюті»; 332 «Грошові документи в іноземній валюті»	Інші оборотні активи
Гроші в дорозі	333 «Грошові кошти в дорозі в національній валюті»; 334 «Грошові кошти в дорозі в іноземній валюті»	Грошові кошти та їх еквіваленти
Електронні гроші	335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті»	Грошові кошти та їх еквіваленти
Цифрові гроші (валюта), яка випущена ЦБ	32 «Цифрові гроші, випущені центральним банком» (е-гривня)	Грошові кошти та їх еквіваленти

Складові грошових коштів	Субрахунки обліку	Рядок балансу
Еквіваленти грошових коштів	351 «Еквіваленти грошових коштів»	Грошові кошти та їх еквіваленти
Віртуальна валюта	127 «Інші нематеріальні активи»;	Нематеріальні активи; Запаси
Криптовалюта	28 «Товари»	

Гроші визнаються такими лише тоді, коли вони випущені централізовано та регламентовано і відповідають усім необхідним функції валюти. Це означає, що лише цифрові фіатні гроші, які є загальнодоступними, дозволені державою та мають юридичний статус валюти, можуть вважатися цифровою електронною валютою та визнаватися грошима. Ці види цифрової валюти можуть бути лише у формі безготівкових операцій. Економічна природа віртуальних валют (криптовалют) і національних цифрових валют різна. Віртуальні валюти за своєю суттю є активами, тоді як цифрові (електронні) валюти є формою грошей. Хоча ці валюти можуть мати схожу технологію, це не обов'язково. Віртуальні валюти не є формою грошей і не є електронними грошима.

Рухаючись вперед, основна увага досліджень має бути зосереджена на організації та систематизації облікових записів, які стосуються електронної та цифрової валюти. До того ж вкрай важливо визначити фундаментальні принципи, які сприяють формуванню цих рахунків, і встановити метод обліку первинного спостереження.

Висновки. Національний банк України визначив конкретні пріоритети цифровізації банківської діяльності, серед яких створення програми фінансування стартового інвестування, впровадження ІТ-платформ у різних галузях, розробка єдиних баз даних і протоколів захисту інформації. Банк також вивчає доцільність випуску цифрової валюти, електронної гривні, і вивчає шляхи покращення кібербезпеки для фінтех-підприємств. Очікується, що використання цифрових технологій у банківській галузі підвищить доступність фінансових послуг, підвищить ефективність бізнес-процесів і сприятиме загальному економічному зростанню. Однак існують відмінності між електронними грошима та цифровими валютами, і важливо встановити метод обліку для первинного спостереження.

Abstract. This study provides information on the process of digitization in the banking sector, new technologies and methods and systems of calculations for enterprises. The methodological basis of the work is a systematic approach, scientific objectivity, critical and structural-systemic approach to the literary and source base of the work. The specificity of the researched topic involves the use of a comparative-historical method, which makes it possible to identify trends in the process of changes in the banking sphere and settlement systems.

Keywords: digitalization, settlement system, electronic money, settlement accounting, banking system.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Банківська система України під час війни. URL: <https://vikna.tv/stylzhyttya/pidgotovka-ta-mizhnarodna-pidtrymka-shho-dopomoglo-bankivskij-systemiukrayiny-vystoyaty-na-pochatku-vijny/>
2. Верес І. Поняття та ознаки електронних грошей. Підприємництво господарство і право. *Цивільне право і процес.* № 8. 2017. С. 15–19.
3. Гринчук М. І. Фінансовий облік електронних грошей. Секція 4. Бухгалтерський облік, аналіз і аудит. 2019. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3204>
4. Дзюблюк О. Інноваційні напрями розвитку банківського бізнесу в умовах глобалізаційних змін економічного середовища. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 176–179.
5. Цифрова валюта у світі та в Україні: правове регулювання, судова практика, цифрові валюти, е-гривня, віртуальні активи криптовалюти / В. Г. Дрозд, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, С. В. Петков. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 298 с.
6. Заруцька О. Оцінювання бізнес-моделей банків України за методом структурно-функціональних груп. URL: <http://uninbank.dp.ua/news/665-otsinyuvannya-biznes-modelejbankiv-ukrajini-zametodomstrukturno-funktsionalnikh-grup>
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 «Звіт про рух грошових коштів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_019#Text
8. Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Ліпський Р. В. Електронні гроші: сутність, класифікація та облікове відображення. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».* 2019. № 6. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/6_2019/37.pdf
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

10. Облікова ставка Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish>
11. Онищенко В. Криптовалюта: бухоблік і декларування. 2022. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/9106-kriptovalyuti-pravoviy-status-oblk-deklaruvannya-2021>
12. Орехов М. О., Орехова Т. В. Цифрові валюти у світовій фінансовій системі: переваги, недоліки, ризики, регулювання. *Економіка і організація управління*. 2020. № 4(40). С. 27–41.
13. Про віртуальні валюти: Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
14. Про платіжні послуги: Закон України № 1591-IX від 30.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
15. Сучасні технології бізнес-аналітики як інструмент для підвищення бізнес-комунікацій компанії / П. Пуцентейло, А. Довбуш, Т. Бінчаровська, В. Гомотюк. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2022. Випуск 1–2. С. 29–40.
16. Стовпова А. С. Класифікація електронних грошей для цілей бухгалтерського обліку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 14. С. 60–64.
17. Трансформація та діджиталізація банку під час війни: досвід IBOX BANK. URL: <https://ua.news/ua/money/transformatsyya-y-dydzhytalyzatsyya-banka-vovremya-vojny-opyt-ibox-bank>

УДК 331.108:355.48

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Д. О. Данилюк, Г. В. Серета

Анотація. У статті аналізуються актуальні методи управління персоналом в умовах російсько-української війни. Зокрема, систематизовано класифікації методів управління персоналом, визначено зміст та склад кожної з груп методів. Проаналізовано та обґрунтовано виклики до управління персоналом на перших та подальших етапах повномасштабної війни. Продемонстровано трансформацію методів управління персоналом у відповідь на виклики тривалої війни та повоєнного відновлення. На основі аналізу статистичних даних, опитувань роботодавців щодо використання ними методів управління персоналом доведено, що на перших етапах війни актуальними були організаційні та адміністративно-правові методи управління персоналом, на подальших етапах війни – соціально-психологічні. У період повоєнного відновлення основна увага має приділятися економічним методам управління персоналом.

Ключові слова: персонал, людські ресурси, методи управління персоналом, війна.

Вступ. Тривала та безпрецедентна у ХХІ столітті за масштабами війна на теренах Європи стала новим викликом для українського бізнесу. Етап шоку, який відчули люди, підприємства та організації, з 24 лютого 2022 року наразі змінився іншими стадіями переживання горя, зокрема депресією і водночас пристосуванням до життя та ведення бізнесу в умовах війни. З огляду на дані, опубліковані Державною службою статистики, після різкого падіння протягом перших місяців повномасштабного вторгнення росії в Україну і подальшого скорочення у 2022 – початку 2023 року, у другому кварталі валовий внутрішній продукт зріс на 19,5 % у річному обчисленні [1]. Ймовірно, це свідчить про те, що українська економіка починає поступово виходити зі стану глибокої депресії. Людські ресурси є визначальним чинником економічного розвитку підприємств, тому дослідження особливостей управління ними в умовах тривалої повномасштабної війни є вкрай актуальним.

В Україні фактично склались унікальні умови функціонування бізнесу під час війни та дії воєнного стану. Схожими були хіба що умови розвитку держави Ізраїль з першої Війни за незалежність (1947–1949 рр.) і до сьогодні, коли Ізраїль був учасником 14 визнаних ним війн, і наразі стає на захист своїх територій, громадян та державності. Однак відмінності у характері як війни (війна з етнічно та релігійно близьким народом), так і у функціонуванні економік України та Ізраїлю є. Українська економіка не була від моменту проголошення війни мілітаристською (на оборонну галузь виділялась мізерна частка ВВП), українське суспільство досі не сприймало саму ідею немирної країни, і досі людські ресурси країни не готові проходити військову підготовку, і баченням країни є бачення мирного життя за європейськими стандартами. Економічний базис української економіки є більш сировинним: агропромисловість, видобувна галузь та металургія передбачають більшу залученість людського ресурсу, значні виробничі площі та незначну частку доданої вартості, порівняно з науко-місткими галузями (електроніка, виготов-

лення зброї, авіація, засоби зв'язку, системи автоматизації виробництва, волоконна оптика, сектор професійних послуг, біотехнологій, високотехнологічної медицини, туризму тощо), які є базисом ізраїльської економіки. До того ж українська економіка з її високим корупційним складником вирізняється складними умовами ведення бізнесу (64 позиція у рейтингу Doing Business 2019) і 34 місце рейтингу кількості стартапів у 2021 році (у 2022 році опустилась на 50-те місце), тоді як Ізраїль посідає лише 35 місце в індексі легкості ведення бізнесу Doing Business, друге місце у світі за кількістю стартапів після США, а за індексом сприйняття корупції Україна посідає 116 місце у рейтингу зі 180 країн (Ізраїль – 63 місце) у 2022 році [2]. До того ж Україна, на відміну від Ізраїлю, має явище інтенсивної міграції біженців (переважно жінок та дітей) у більш привабливі для проживання країни, тоді як Ізраїль, навпаки, ставав центром імміграції для євреїв з усіх країн світу, що визначає різні позиції у формуванні людських ресурсів економіки.

Ці відмінності формують унікальний досвід виживання країни з низькими стартовими економіко-соціальними позиціями в умовах повномасштабної війни та трансформації мирної економіки на мілітарну, що потребує додаткових досліджень. До того ж узагальнення практик пристосування економіки та системи державного управління до воєнних реалій дасть змогу напрацьовувати та поширювати позитивні практики адаптації бізнесу до мінливих політико-економічних умов не тільки в національному, а й у глобальному масштабі.

Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні є предметом багатьох сучасних досліджень. З. Шацька запропонувала механізм управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану, який ґрунтується на оцінці впливу воєнного стану на можливість ведення бізнесу в регіоні і зосереджується на виборі форм організації роботи в умовах війни [3]. Механізм, на нашу думку, був доречним на перших етапах повномасштабного вторгнення країни, але потребує зміни в умовах стабілізації фронтів та тривалої визвольної війни. У статті О. Г. Черепи та ін. (2023) здійснено огляд засобів стимулювання персоналу в умовах війни, більшість із яких мають соціально-психологічний характер. Автори статті також наголошують на необхідності розвитку методів дистанційного менеджменту для створення безпечних умов виконання роботи [4].

У статті А. Коцур та ін. [5] розглянуто особливості діяльності підприємства в умовах війни, зокрема зміни трудового законодавства, масова міграція населення, внутрішнє переміщення населення, евакуація підприємств, військова мобілізація, логістичний колапс тощо, які, на наш погляд, недостатньо обґрунтовані відповідними статистичними даними та відповідною соціологією; запропоновано основні завдання фахівців з управління персоналом, спрямовані на адаптацію системи управління персоналом до змін у законодавстві, збереження наявного персоналу, застосування дистанційної зайнятості, прискорене навчання нових працівників. Тобто автори приділили увагу організаційно-адміністративним методам управління персоналом підприємств в умовах війни.

У статті М. Деркач та О. Мізіної розглянуто інструменти управління персоналом в умовах війни, які мають різний характер: організаційно-адміністративні (впровадження дистанційної роботи, регулярні наради, надання безстрокових відпусток), безпекові (розробка плану дій персоналу у різних ситуаціях, створення безпечних просторів, евакуація родин співробітників), соціально-психологічні (надання психологічної та гуманітарної підтримки, чіткий розподіл обов'язків) та економічні заходи (перехід з фактичної до фіксованої зарплати, введення премій за добровільну роботу під час тривоги, робітникам, які працюють замість відсутніх працівників тощо). Деякі із запропонованих заходів суперечать чинному трудовому законодавству (зокрема виконання трудових обов'язків тимчасово відсутніх працівників регулюється доплатами або роботою за внутрішнім сумісництвом) і не систематизовані за характером впливу, однак слушною є думка про доцільність переходу підприємств на ситуативне авторитарне управління разом із посиленням турботи про співробітників та їх родини з урахуванням їх емоційного стану [6].

Проведені дослідження формують теоретико-методологічну базу практичних аспектів управління персоналом в умовах воєнного стану, однак спеціального дослідження адаптації методів управління персоналом організацій та підприємств до воєнних умов ще немає.

Метою дослідження є систематизація актуальних методів управління персоналом підприємств в умовах війни.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «методи управління персоналом», їх поширені класифікації;
- 2) визначити виклики перед системою управління персоналом українських підприємств в умовах повномасштабної війни;
- 3) систематизувати способи адаптації методів управління персоналом підприємств до функціонування в умовах війни.

Відповідно до першого завдання, проаналізуємо підходи науковців до визначення поняття об'єкта дослідження. О. Дяків [7], слідом за В. А. Рудьєвим [8] та більшістю науковців, визначає методи управління персоналом як способи впливу на колективи й окремих працівників з метою здійснення координації їх діяльності в процесі функціонування організації [7, с. 275]. В. Данюк та ін. визначають метод управління персоналом як сукупність способів, прийомів і засобів впливу на працівників під час спільної праці для досягнення кращих результатів колективної діяльності, що є ширшим за попередні визначення [9, с. 411].

Другим питанням, яке потрібно вирішити для досягнення мети дослідження, є питання класифікації методів управління персоналом. Насамперед зазначимо, що у більшості вітчизняної навчальної та наукової фахової літератури найпоширенішою є класифікація методів управління персоналом, в якій виділяються три групи методів: економічні, адміністративні та соціально-психологічні. Такої класифікації дотримуються Л. Балабанова, О. Сардак, В. Никифоренко, С. Маркова, О. Шубалий та ін. Деякі автори – А. Устиловська [10], О. Лизунова та ін. [11] – ототожнюють сучасні методи управління персоналом з персонал-технологіями: аутсорсингом, аутстафінгом, лізингом персоналу, коучингом, хедхантингом, рекрутингом, скриннінгом, реінженірингом тощо.

Колектив науковців з КПІ імені Сікорського під керівництвом Л. С. Борданової класифікують методи управління персоналом у чотири групи:

- правові, які спираються на чинні нормативно-правові акти держави та керівництва організації;
- адміністративні – методи прямої дії, орієнтовані на мотиви, пов'язані з необхідністю дисципліни праці, відчуття обов'язку, бажанням людини працювати у визначній організації;
- економічні, за допомогою яких здійснюється матеріальне стимулювання колективів і окремих працівників;
- соціально-психологічні методи управління, засновані на використанні соціального механізму (відносини в колективі, соціальні потреби тощо) [12, с. 17].

Колектив науковців КНЕУ імені Вадима Гетьмана під керівництвом проф. В. Данюка класифікують усі методи управління персоналом у 4 групи:

- організаційні – зміст яких полягає у координації дій окремих елементів системи (підприємства). До них належать: спеціалізація цехів, дільниць, функціональних підрозділів, робочих місць; встановлення виробничих та інформаційних зв'язків між підрозділами та робочими місцями (кооперування праці); організація маршрутів руху транспортних засобів і потоків людей; встановлення пропускового режиму; розроблення графіків змінності роботи цехів, дільниць і бригад; встановлення правил внутрішнього трудового розпорядку; визначення функцій, завдань, обов'язків, прав і відповідальності підрозділів та працівників; організація робочих місць; встановлення регламентів обслуговування робочих місць; організація захисту здоров'я працівників; організація забезпечення робочих місць виробничими ресурсами; організація надання відпусток працівникам; регламентація контрольних процедур із перевірки якості продукції та послуг; встановлення порядку звітності підрозділів про виконання виробничих завдань; організація контролю за дотриманням технологічної, виконавської та трудової дисципліни [9, с. 411–412];
- адміністративні – є методами владної мотивації, орієнтовані на примушування працівників до певної поведінки в інтересах організації. До них належать: видання наказів (розпоряджень), надання вказівок, інструкцій, затвердження положень, правил, проведення виробничих нарад, інструктажів, ділових бесід, атестацій, контрольних перевірок, звітів керівників, стягнення [9, с. 412–413];

- економічні – засновані на врахуванні й використанні економічних інтересів працівників: індивідуальних, групових, колективних. До них належать: економічні розрахунки та нормативи, калькуляції та ціни, бюджетування, фінансування витрат персонал, на HR-процедури, проекти та ініціативи, оцінювання працівників і колективів за реальним внеском у додану вартість, економічні стимули та санкції, матеріальне заохочення працівників та колективів [9, с. 413];

- соціально-психологічні, які спираються на поведінкову психологію людей у процесі спільної трудової діяльності. До них належать: навчання і виховання; інформування і переконання; запобігання трудовим конфліктам; організація трудового змагання; соціальне планування; соціальне страхування; моральне заохочення; соціальний захист персоналу; розвиток соціального партнерства; розвиток соціальної відповідальності власника і менеджерів стосовно потреб та інтересів найманого персоналу [9, с. 414].

Це найбільш повна та обґрунтована, на наш погляд, класифікація методів управління персоналом, яку можна уточнити хіба що назвою адміністративних методів – адміністративно-правові методи управління персоналом. Розглянемо далі, які виклики постали перед системами управління персоналом в умовах повномасштабної війни.

За результатами опитування українських роботодавців компанією Deloitte у 2022 році основними викликами на початку війни були: безпека працівників (74 %), підтримка продуктивності команд (56 %), забезпечення неперервності робочих процесів (49 %), необхідність скорочення витрат (39 %), нерівномірне завантаження команд (39 %), утримання ключових працівників (21 %), необхідність отримання працівниками нових навичок (10 %), неефективність комунікацій (7 %), залучення (найм) працівників (3 %) [13].

Контент-аналіз наукових публікацій з проблем управління персоналом українських підприємств у 2022 році дає змогу систематизувати виклики війни:

1. Фізична безпека працівників. Компанії вирішували забезпечення безпеки працівників по-різному: надавали допомогу з переїздом (79 % опитаних Deloitte роботодавців); дозволили працювати дистанційно (85 % опитаних у серпні 2022 року українським HR-Хабом HUB 324 компаній відповіли, що співробітники працюють віддалено; 57 % зазначили, що понад 50 % штату працюють віддалено; 15 % обрали виключно офісний формат роботи; а в 17 % компаній – 100 % штату на дистанційній роботі [14]); допомогли з пошуком житла на більш безпечних територіях (79 % опитаних Deloitte роботодавців); більшість компаній облаштували / відремонтували бомбосховища чи інші укриття для працівників.

2. Релокація бізнесу. За даними Міністерства економіки станом на 31.10.2022 пропозицією перевезти свої виробничі потужності з регіонів активних бойових дій у безпечніші райони країни скористалося 761 підприємство [15]. Це потребувало нових підходів до організації виробництва та трудових процесів.

3. Оптимізація чисельності персоналу. За офіційними даними протягом 2022 року роботодавцями було подано Державній службі зайнятості інформацію про заплановане масове вивільнення 123,4 тис. працівників (у 2021 році – 224,7 тис.), однак більшість персоналу було звільнено за підставою «власне бажання» [16]. Так, за оцінками НБУ, у 2022 році рівень безробіття зріс із 9,8 % на початок року до 25,8 % на кінець року і буде залишатися високим (26 %) протягом 2023 року. Бізнес був змушений вдатись до таких кроків на фоні скорочення ринків та виїзду працівників за кордон / в інші регіони. Відповідно зросла потреба у переорганізації трудових процесів, посиленні соціально-психологічних методів управління. До того ж на перших етапах війни це потребувало посилення адміністративних методів управління – реорганізації військового обліку та бронювання військовозобов'язаних працівників дефіцитних спеціальностей та професій.

4. Військова мобілізація працівників, переважно чоловіків. Цей виклик складно оцінити статистичними даними через засекреченість обсягів мобілізації, однак за статистикою порталу work.ua, кількість вакансій за період з листопада 2022 року до жовтня 2023 року зросла більше ніж вдвічі, досягнувши рівня у 58 685, і серед них найбільш популярними є вакансії водіїв, робітників на виробництві, будівельників, барменів. Це змушує компанії вдаватись до нестандартних способів залучення чоловіків на роботу (укладання цивільно-правових угод, неофіційна зайнятість) та потребуватиме в майбутньому широкої автоматизації виробництва і залучення жінок до виконання раніше «чоловічих» робіт.

5. Матеріальна безпека та соціальний захист працівників. У перші дні та місяці війни більшість компаній (67 % – за опитуванням Deloitte) надали своїм працівникам додаткову грошову допомогу, 79 % – допомогли з житлом, 58 % – медичне страхування, 55 % – оплачували мобільний зв'язок, 42 % – мали програми страхування життя, 27 % – надавали корпоративний транспорт, 18 % – здійснили виплати постраждалим від війни. Однак подальші економічні проблеми змусили компанії переглянути свої соціальні пакети. Так, за результатами опитування Employer Branding Community, у найменш постраждалій від війни ІТ-сфері 30,2 % опитаних компаній вирішили зменшити бюджети на бенефіти та компенсаційні пакети, ще чверть (25,6 %) переформатували їх під конкретні запити. Однак водночас 23,3 % компаній, навпаки, збільшили бюджети на програми лояльності [17].

6. Деформації внутрішніх комунікацій. Більшість опитаних представників бізнес-організацій (53 % – за опитуванням Deloitte) повідомили, що інтенсивність вертикальних комунікацій зросла, і у 43 % опитаних збільшилась інтенсивність горизонтальних комунікацій. Водночас 50 % опитаних зіткнулись із проблемою недоступності деяких працівників через загальні комунікаційні канали, а 17 % повідомили про проблему неузгодженості комунікаційних меседжів серед керівництва [14].

7. Емоційний стан персоналу та ментальне здоров'я персоналу. В умовах тривалої війни перші запаси внутрішнього мобілізаційного ресурсу прогнозовано вичерпуються. За даними дослідження Gradus Research «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», понад 70 % населення України живе у стресі, а понад 50 % відчуває постійну тривогу. Всесвітньо відомий вчений-біолог, дослідник поведінки людини, Роберт Сапольскі зазначає, що хронічний стрес руйнує лобну частину мозку, яка відповідальна за свідомість, самоконтроль, моральність, погіршується їх здатність до навчання та запам'ятовування. Тому люди у хронічному стресі часто приймають необдумані, імпульсивні рішення, діють під впливом негативних емоцій, тривожності [18]. Це сильно позначається на продуктивності, особливо – інтелектуальній праці, мотивації та стосунках на роботі і вдома. За опитуваннями приблизно ста HR-професіоналів, проведеного компанією Develor, стало зрозуміло, що роль керівників та лідерів стала більш психологічною: вони мають вислуховувати людей та розуміти, коли потрібно перенаправити людину до кваліфікованого психолога [19]. Під завершення першого року війни більшість компаній провели серію сензитивних тренінгів щодо протидії стресам та вигоранню, деякі компанії залучили для кваліфікованої допомоги окремим працівникам кваліфікованих психологів та психотерапевтів.

8. Погіршення соціально-психологічного клімату в колективах та командах. За півтора року повномасштабної війни з'явилося явище різності досвідів проживання війни. У командах поряд можуть співпрацювати люди, які втратили рідних на війні, пережили окупацію, перемістилися з інших регіонів, повернулися з-за кордону, перебувають за кордоном, ухиляються від мобілізації, мають рідних чи близьких, які ухиляються від мобілізації. Все це загострює і без того напружену обстановку на роботі, пов'язану з повітряними тривогами, блек-аутами, складністю логістики, нестачею людей, погіршенням матеріального добробуту працівників. Для організацій наслідками цього явища є падіння залученості та причетності, відчуження та конфлікти в колективах, падіння мотивованості та продуктивності праці, інноваційності та проактивності, прихований саботаж, зростання плинності кадрів [19]. У таких умовах компаніям слід частіше формально та неформально комунікувати на щотижневих зустрічах, оперативно інформувати про новини в досягненнях компанії, ініціювати зворотний зв'язок та роз'яснення від керівництва. Також слід подбати про соціальну інклюзію релокованих працівників, які відчувають синдром провини вцілілого. Допоможуть вирішити це завдання тренінги екологічної комунікації, командотворення, розвитку емпатії тощо, сформовані та артикульовані персоналу відповідні положення корпоративної та HR-політик.

9. Інклюзія робочих середовищ. За півтора року повномасштабної війни чисельність людей з інвалідністю зросла на 300 тис. осіб, дійшовши кількості у 3 млн осіб [20]. Враховуючи оцінки щодо чисельності наявного населення країни до 2030 року (від 24 до 30 млн осіб), щонайменше 10–12,5 % населення потребуватиме безбар'єрних інклюзивних середовищ, зокрема і робочих. Уряд України вже ухвалив рішення про компенсацію роботодавцям. До того ж викликом для

організацій буде і необхідність забезпечити соціальну інклюзію для ветеранів війни, які прогнозовано будуть з видимими та невидимими травмами, контузією, ПТСР, флешбеками [20]. Тому вже зараз компаніям слід навчити «тилових» співробітників взаємодіяти з людьми з інвалідністю, досвідом війни, ментальними девіаціями.

10. Наближення продуктивності та рівнів оплати праці до загальноєвропейських. Це завдання найближчих років повоєнного відновлення, спричинене поки що прихованою та невідчутною нестачею людського ресурсу – тих 14,5 млн співгромадян, які продовжують інтегруватись у європейський ринок праці, та ще частиною населення, переважно чоловічого, яке поки що обмежене у своїх можливостях міграції за кордон. Якщо, за опитуваннями біженців, у перший рік війни не планували повернутись до України 17 % європейських біженців, то у 2023 році таких стало вже 34 % українських громадян. Чим більше часу триває війна та її економічні наслідки, тим менша ймовірність повернення біженців на Батьківщину, адже за цей час вони вивчають мови, знаходять житло, влаштовуються на роботу і не бачать сенсу отримувати зарплату, меншу у рази, порівняно з європейською. Звичайно, це завдання тісно пов'язане із завданням підвищення продуктивності праці на основі прискореної автоматизації виробництва та цифровізації управління. Зростає необхідність посилення та вироблення нових економічних методів управління персоналом.

Систематизацію актуальних методів управління персоналом для реагування на визначені виклики війни і повоєнної відбудови представлено на рис. 1.

Рис. 1. Трансформація методів управління персоналом для реагування на виклики війни

Висновки. Повномасштабна та довготривала російсько-українська війна трансформувала методи управління персоналом, актуалізувавши на першому її етапі організаційні та адміністративно-правові методи управління персоналом, на другому етапі – економічні та соціально-психологічні методи (антистресові програми, програми управління різним досвідом проживання війни, підвищення залученості та мотивації), які залишаться актуальними і в повоєнний період. Вже зараз підприємствам та організаціям слід проектувати програми закріплення кадрів, підвищення оплати праці і забезпечення фізичної та соціально-психологічної інклюзії демобілізованих працівників, працівників з інвалідністю, ПТСР, іншими проявами психічних розладів.

Abstract. The article analyzes the relevant personnel management methods in the conditions of the Russian-Ukrainian war. In particular, classifications of personnel management methods were systematized, the content and composition of each group of methods was determined. Challenges to personnel management in the first and subsequent stages of a full-scale war are analyzed and substantiated. The change in personnel management methods in response to the war and post-war reconstruction challenges is demonstrated. Based on the analysis of statistical data, surveys of employers regarding their use of personnel management methods, it was proved that in the first war stages organizational and administrative-legal methods of personnel management were relevant, and in the later stages of the war, social and psychological ones. In the period of post-war recovery, the main attention should be paid to economic methods of personnel management.

Keywords: personnel, human resources, personnel management, war.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Verbyany V. Ukraine's Economy Grows Year-on-Year, First Time Since War Began. Bloomberg from 22.09.2023. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-22/ukraine-s-economy-grows-year-on-year-first-time-since-war-began> (дата звернення: 07.10.2023).
2. Індекс сприйняття корупції 2022. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org> (дата звернення: 07.10.2023).
3. Шацька З. Я. Актуальні підходи до управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану. Формування ринкових відносин в Україні. 2022. № 10(257). С. 100–104. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/20577>
4. Череп О., Калужна Ю., Михайліченко Л. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-24.
5. Коцур А., Островерхов В., Бортник О. Особливості діяльності з управління персоналом в умовах війни. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2023. Вип. 27. С. 58–64. DOI: 10.35774/rarprsu.2022.27.058.
6. Деркач М. С. Актуальні питання управління персоналом підприємства в умовах війни. *Збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Українське сьогодні – 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни» (20–21 жовтня 2022 р.)*. Луцьк, Донецький національний технічний університет. С. 209–211.
7. Дяків О. П., Островерхов В. М. Управління персоналом: навчально-методичний посібник (видання друге, переробл. і доповн.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 288 с.
8. Управління персоналом: навчальний посібник / В. А. Рудьєв, С. О. Гуткевич, Т. Л. Мостенська. Київ: Кондор, 2012. 310 с.
9. Управління персоналом: підручник / В. М. Данюк, А. М. Колот, Г. С. Суков та ін.; за заг. та наук. ред. В. М. Данюка. Київ: КНЕУ; Краматорськ: НКМЗ, 2013. 666 с.
10. Устіловська А. С. Формування інноваційних методів управління персоналом у розрізі прагматичного підходу. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Розділ III. Економіка та управління підприємствами)*. 2019. № 4. С. 100–108. DOI: 10.29038/2411-4014-2019-04-100-108.
11. Лизунова О. М., Іщенко Я. Г., Кондрашова Г. В. Використання інноваційних методів управління персоналом підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 448–456. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/Ekonomika-i-suspilstvo-14-2018.pdf#page=448>
12. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Управління персоналом» [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка», спеціалізації «Управління персоналом та економіка праці» / Л. С. Борданова, В. Е. Мельничук, Н. В. Рощина, Н. В. Семенченко; КПП ім. Ігоря Сікорського. Електронні текстові дані (1 файл: Мбайт). Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2020. 103 с.
13. Опитування щодо впливу війни на підходи до управління людським капіталом. Deloitte, 2022. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/Press-release/AmCham-Deloitte-Survey-on-impact-of-war-on-HC_UKR.pdf
14. Гончаренко К. Результати глобального дослідження про реалії українського рекрутингу та закриття вакансій в умовах війни. 22.09.2022. URL: <https://budni.rabota.ua/ua/resume-job-search/rezultati-globalnogo-doslid-zhen-nya-pro-realiyi-ukrayinskogo-rekrutingu-ta-zakrittya-vakansiy-v-umovah-viyni> (дата звернення: 07.10.2023).
15. Вереньова Д. Майже 80 % релокованих підприємств відновили свою роботу на нових місцях. 31 жовтня 2022 року. URL: https://24tv.ua/business/relokatsiya-ukrayinskih-pidpriyemstv-mayzhe-80-vidsotkiv-vidnovili_n2188282

16. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у 2022 році. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> (дата звернення: 07.10.2023).

17. Зменшили бюджет та змінили бенефіти – як війна вплинула на соціальний пакет та бонуси українських ІТ-компаній. 27.04.2023. URL: <https://senior.ua/articles/zmenshili-byudzhet-ta-zmnili-benefiti--yak-vyna-vplivula-na-socialniy-paket-ta-bonusi-ukrainskih-itkormpany> (дата звернення: 08.10.2023).

18. Чому росіяни хочуть знищити Україну. Сапольські пояснює природу зла в подкасті «Простими словами». URL: <https://www.village.com.ua/village/knowledge/podcast/341663-robert-sapolsky> (дата звернення: 09.10.2023).

19. Управління персоналом під час війни: Біла книга з результатами проведених інтерв'ю: практики українських компаній, основні болі та варіанти їх вирішення. *Develor Ukraine*. URL: <https://www.develorukraine.com/whitepaper> (дата звернення: 09.10.2023).

20. Біла книга з результатами проведених інтерв'ю: виклики та потреби різних груп громадян, утримання співробітників та розширення їхніх можливостей «Різність досвіду та інклюзія». *Develor Ukraine*. URL: <https://www.develorukraine.com/whitepaper> (дата звернення: 09.10.2023).

УДК 657.1/6.-025.32

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРЕШКОДИ В ОБЛІКУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

А. М. Каченюк, Є. Є. Іонін

Анотація. Процес реалізації готової продукції має важливе значення, особливо в умовах воєнного часу, що дає можливість забезпечити наше суспільство необхідними товарами. З початком повномасштабного вторгнення у підприємств виникли складнощі: втрата основних покупців; проблеми з логістикою щодо доставки як сировини для виготовлення продукції, так і доставки готової продукції на склад покупця; різка зміна собівартості продукції, що призводить до збільшення цін. У роботі представлено інформацію про проблеми, що виникли в обліку готової продукції в умовах воєнного часу та основні напрями їх усунення.

Ключові слова: реалізація, облік, аналіз, виробництво, воєнний час.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік реалізації готової продукції переживає певні труднощі через несприятливий вплив певних чинників. Ці фактори є прямим наслідком агресії росії проти України, яка триває. Відповідно особливої актуальності набувають проблеми організації обліку реалізації готової продукції в умовах воєнного часу для забезпечення суспільства необхідними товарами.

Актуальність теми. Дослідженню проблем організації обліку реалізації готової продукції приділяли увагу такі вчені: М. Т. Білуха, С. Ф. Голов, Г. В. Лебедик, О. В. Маркус, В. І. Калініна, Т. П. Карпова, М. Г. Чумаченко, В. І. Хом'як. Проте проблеми щодо організації обліку процесу реалізації готової продукції в умовах воєнного часу вимагають подальшого вивчення.

Метою статті є висвітлення проблем та перешкод в обліку реалізації готової продукції, з якими зіштовхнулись вітчизняні підприємства в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Від повного російського вторгнення в Україну постраждали всі вітчизняні підприємства. Це призвело до порушення нормальних умов ведення бізнесу та життя всього населення. Зараз перед апаратом управління різних підприємств постають різноманітні завдання. До таких завдань належать оперативне реагування на негативний вплив зовнішніх факторів, забезпечення стабільної роботи своїх компаній, пошук нових рішень для збереження конкурентних переваг і позицій на ринку, своєчасне впровадження антикризових заходів, запобігання банкрутству. Для забезпечення безперебійної роботи цих суб'єктів господарювання та їх майбутнього зростання необхідно оцінювати ризики, пов'язані з їх діяльністю, управляти результатами, коригувати наявні стратегії та розробляти нові в межах стратегічного управлінського обліку.

Під час війни бізнес-організації зіткнулися з безліччю перешкод, які заважали їх розвитку та реалізації стратегічних ініціатив. Ці питання охоплювали широкий спектр складнощів, а саме:

- спостерігається зниження попиту на різні товари;
- спустошення нерухомих ресурсів компанії;
- викликає занепокоєння питання забезпечення матеріальними ресурсами;
- існує дефіцит наявних кадрів;

• збільшення дебіторської заборгованості, погіршення фінансової стабільності та неспроможність погасити власні та чужі борги – все це фактори, які можуть сприяти погіршенню фінансової ситуації.

Загалом економіка України переживає важкі воєнні часи, спад зовнішньоекономічної діяльності, суттєве зниження експорту продукції за період з січня 2022 р. до червня 2023 р. (рис. 1).

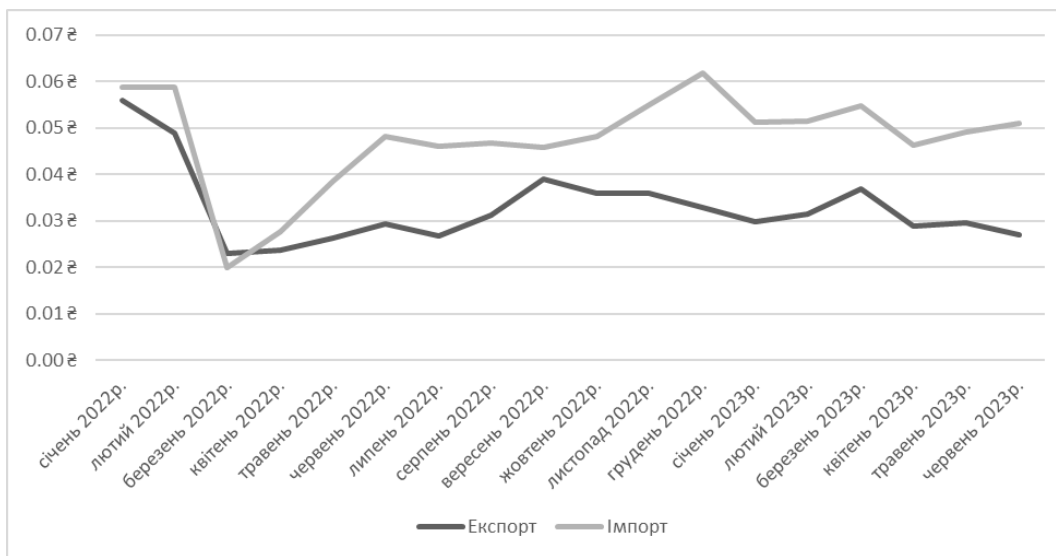

Рис. 1. Зовнішньоекономічна діяльність України за 2022–2023 рр.

Джерело: складено автором

За лютий, березень 2022 р., коли почалось повномасштабне вторгнення в Україну, різко зменшився імпорт із 6 млрд грн у січні до 2 млрд грн у березні. Та ж сама ситуація з експортом. Згодом, починаючи від червня 2022 р., імпорт товарів тримається на рівні 5 млрд грн, експорт товарів протягом 2022 р. і до червня 2023 р. так і не вийшов на довоєнний рівень.

Основним напрямом діяльності сучасних підприємств є реалізація готової продукції. Реалізація готової продукції є метою підприємства і завершальним етапом кругообігу засобів підприємства, після завершення якого визначаються результати господарювання та ефективність виробництва. Обсяг реалізації включає відвантажену та відпущену продукцію незалежно від того, чи зараховується оплата до графіка. Встановлені відносини з партнерами, як-от постачальники, покупці, клієнти та кредиторів, з початком повномасштабного вторгнення змінилися або взагалі зникли, що призвело до радикальних змін у процесі постачання та реалізації готової продукції на ТОВ «БКХІМ», яке спеціалізується на виробництві продукції гігієнічного профілю (рис. 2).

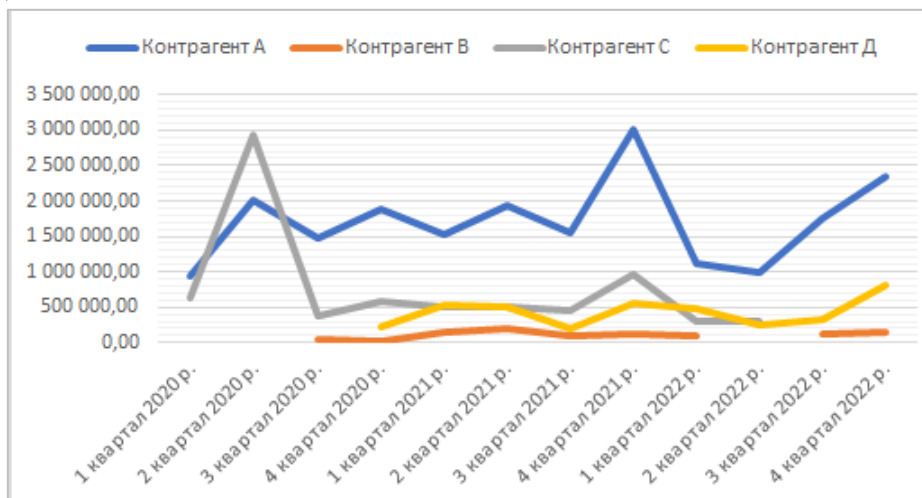

Рис. 2. Обсяги продажу покупцям продукції ТОВ «БКХІМ» за 2020–2022 рр.

Джерело: складено автором

Обсяги реалізації у 2022 р. впали з початком повномасштабного вторгнення. Деякі з покупців зупинили свою роботу. Так, на графіку зображені обсяги реалізацій на певних контрагентів. Обсяги реалізацій на Контрагента А були нестабільними, в 4 кварталі 2021 року обсяги реалізацій досягли максимальних обсягів та сягнули 3 013 435,00 грн, що порівняно з 3 кварталом 2022 р., на 1 462 801,00 грн більше. У 2 кварталі 2022 р. найменші обсяги реалізацій, що становили лише 988 359,00 грн, а це на 51 % менше, порівняно з обсягами продажу у 2 кварталі 2021 року. Станом на кінець 2022 р. обсяги реалізацій зростають, однак на довоєнні обсяги продажів продукції не вийшли. Контрагент С, який знаходиться неподалік від зони бойових дій, взагалі припинив свою діяльність, тому обсяги реалізацій за 3 та 4 квартал ставили 0 грн.

Наступним чинником, що став перешкодою у реалізації готової продукції виробничого підприємства, є доставка сировини та матеріалів як з-за кордону, так і доставка по Україні до виробничих потужностей підприємства, що призводить до простоїв виробництва. Обсяги виробництва скорочувались у перші місяці повномасштабного вторгнення (рис. 3).

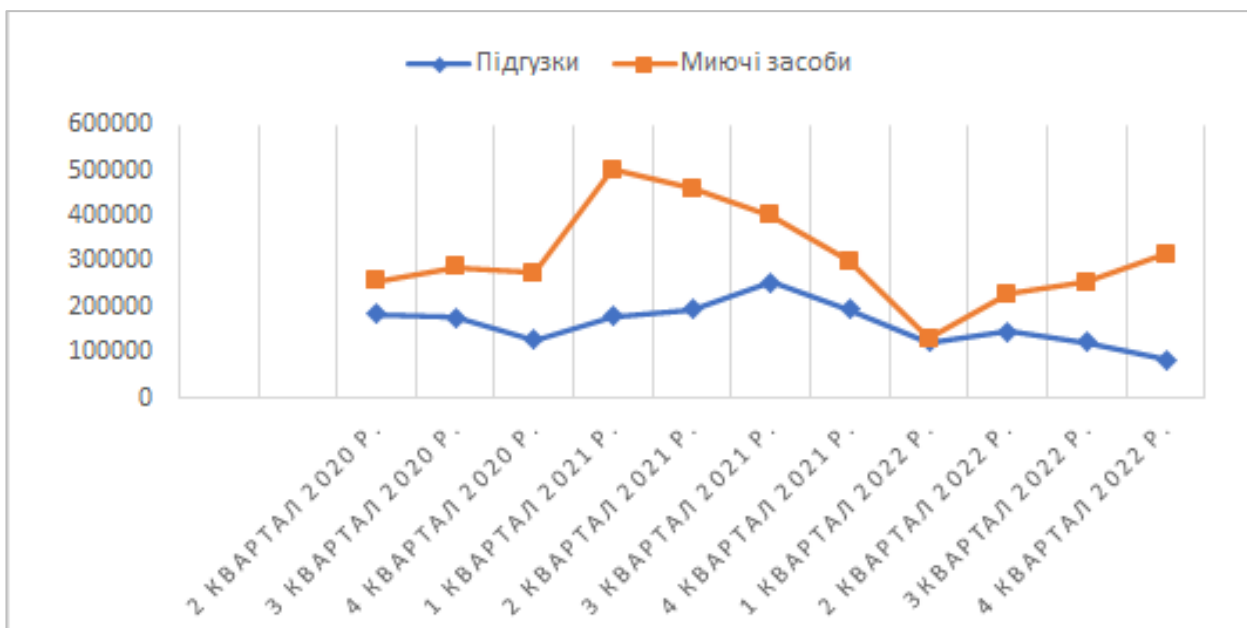

Рис. 3. Обсяги виробництва ТОВ «БКХІМ» у 2020–2022 рр.

Джерело: складено автором

Обсяги виробництва підгузків у 2022 році становили 472 тис. од. готової продукції, що на 54,01 % менше обсягів виробництва у 2021 році. На графіку ми бачимо, що виробництво продукції підгузків у 2 та 3 кварталі 2022 року зростає, однак обсяги виробництва продукції мийних засобів йде на спад. Так, у 4 кварталі 2022 року обсяг виробництва сягнув 9 361 од., що порівняно з 4 кварталом 2021 року, більше на 8 604 од.

Під час війни та невизначеності бухгалтерський облік, який є відображенням реальності, повинен адаптуватися та змінюватися. Бухгалтерський облік слугує для отримання інформації для керівництва про економічне життя підприємства в минулому, теперішньому та майбутньому. Без цієї інформації неможливо приймати ефективні та обґрунтовані управлінські рішення та існує великий ризик втрати контролю над фінансово-господарською діяльністю. Облік і аналіз реалізації готової продукції є складним завданням, у процесі виконання якого необхідно не тільки забезпечити весь звітний період, а й забезпечити своєчасний і якісний облік виробництва та реалізації готової продукції в стислі терміни, контролювати та формувати собівартість цієї продукції.

Проведений аналіз свідчить про суттєве зростання цін на сировину та доставку її до виробничих потужностей підприємства, що призводить до погіршення основних показників фінансового стану (рис. 4).

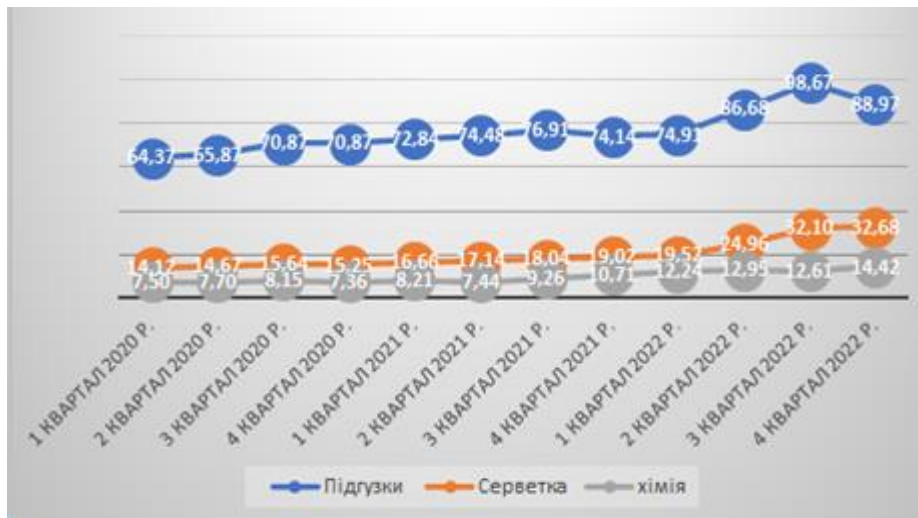

Рис. 4. Зміна ціни на продукцію ТОВ «БКХІМ»

Джерело: складено автором

У 2022 році середня ціна за підгузок становила 87,31 грн, що на 12,55 більше, ніж у 2021 році, що становить приріст у ціні 16 %. Собівартість цих виробів формується з таких витрат: матеріальні витрати, оренда виробничих приміщень, амортизація ОЗ виробництва, прямі витрати на оплату праці та внески на соціальні заходи. Матеріали для власних виробів підприємство купує у нерезидентів та резидентів країни. Після повномасштабного вторгнення росії ціни на доставку матеріалів з-за кордону зросли. Для прикладу: доставка матеріалів з Франції в Україну в 2021 р. коштувала від 65–80 тис. грн. У 2022 р. ця доставка коштувала від 90–120 тис. грн. Вартість перевезень у 2022 р. після вторгнення зросла у 1,5 рази, якщо порівнювати з 2021 р.

Щоб пом'якшити несприятливий вплив зовнішніх загроз на діяльність підприємства в поточному бізнес-середовищі, можна запропонувати кілька кроків. Сюди входить ретельний аналіз поточного стану ринку, створення системи управління ризиками, розвиток клієнтського портфеля з постійними клієнтами, підтримка відносин з авторитетними діловими партнерами, формування резервних фондів на випадок непередбачених обставин (як-от грошові, матеріальні чи трудові проблеми), регулярно аналізуючи фінансовий стан підприємства, визначаючи ступінь негативного впливу зовнішніх факторів на результати діяльності, ведення переговорів з іноземними контрагентами, пошук нових партнерів і вихід на нові ринки, впровадження нових комп'ютерних програм і послуг.

Удосконалення в обліку реалізації готової продукції спочатку застосовуються до основних документів. Удосконалення облікових документів та ваучерних процесів необхідно здійснювати за такими напрямками: підвищення ефективності реєстрації та обробки інформації в процесі реалізації; підвищення рівня об'єктивності аналізу інформації; посилення контролю за готовою продукцією, виробничими запасами та вибуттям товарів; економія документів, ресурсів і трудових витрат на обробку документів.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження встановлено, що бухгалтерський облік реалізації готової продукції в комерційній діяльності характеризується складністю, оскільки виникають проблеми з логістикою, системою нормативно-правового регулювання досліджуваної ділянки обліку, що постійно змінюється. З огляду на означуване обліковий процес реалізації готової продукції повинен бути пристосований належно до проблем та перешкод, що виникли в умовах воєнного часу.

Abstract. The process of selling finished products plays an important role, especially in wartime conditions, which makes it possible to provide our society with the necessary goods. With the beginning of the full-scale invasion, difficulties arose in the enterprises: the loss of the main buyers; problems with logistics regarding the delivery of both raw materials for the manufacture of products and the delivery of finished products to the buyer's warehouse, a sharp change in the cost of products, which leads to an increase in prices. The work presents information about the problems that arose in the accounting of finished products in wartime conditions and the main directions for their elimination.

Keywords: sale, accounting, analysis, production, wartime.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляєва С. С. Концептуальні основи організації тимбідлінгу як інструменту сприяння комунікативним зв'язкам у колективі. *Молодий вчений*. 2019. № 1(2). С. 417–422.
2. Буткевич О. В. Облікові проблеми та аспекти запровадження стратегічного управлінського обліку на підприємствах. *Наукові перспективи*. № 12(30). 2022. С. 107–120.
3. Загороднюк О. В., Півтрак М. В., Малюга Л. М. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 4(15). С. 94–98.
4. Кравченко О. О., Сипко М. Ю. Управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах зростання невизначеності. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/10.pdf
5. Савченко С. М., Нікітін В. Г. Сутність та принципи стратегічного управління ефективністю діяльності підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/94.pdf
6. Іонін Є. Є., Калараш А. Є. Аналіз впливу кредиторської заборгованості на забезпечення безперервності діяльності. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 3. С. 273–281.

УДК 339.564:338.1-048.78(477)

ДИНАМІКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЕКСПОРТЕРІВ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ЗАСОБАМИ АНАЛІТИЧНИХ ПІДХОДІВ

О. Ю. Лазоренко, Ю. Б. Поповський

Анотація. У статті проведено аналіз динаміки конкурентоспроможності українських експортерів на міжнародному ринку за допомогою аналітичних підходів, а саме індексу чотирьох та індексу Херфіндаля.

Ключові слова: конкурентоспроможність, індекс чотирьох, індекс Херфіндаля, експорт.

Постановка проблеми. Усе більша глобальна конкуренція в контексті виробництва і споживання товарів та послуг в Україні визначає актуальність необхідності проведення оцінки гостроти цієї конкурентної динаміки. Потік товарів та послуг з інших країн ставить перед українськими підприємствами суттєві виклики та впливає на економічне середовище країни. Аналіз та оцінка гостроти конкуренції стають ключовими аспектами для розуміння інфраструктурних, торговельних та економічних змін, що відбуваються на міжнародному ринку та їх впливу на внутрішні ринкові процеси і споживачів в Україні. З огляду на ці аспекти можна визначити оптимальні шляхи розвитку і споживання товарів та послуг в Україні, враховуючи сучасну глобалізовану конкурентну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливості збереження і підвищення конкурентоспроможності українських експортерів у глобальному ринковому середовищі наголошується в низці досліджень. Дослідження останніх років вказують на те, що українські експортери стикаються з різними викликами та обмеженнями на міжнародних ринках. Однак вони також мають потенціал для розвитку та підвищення своєї конкурентоспроможності. Аналітичні підходи, як-от SWOT-аналіз, PEST-аналіз і аналіз конкурентоспроможності, допомагають визначити сильні та слабкі сторони експортерів, а також можливості та загрози на зовнішніх ринках. Питанням дослідження аналізу динаміки конкурентоспроможності займалися багато науковців, зокрема Олена Зубченко, Олександр Петренко, Ірина Кравченко, Олексій Шелест, кожен з яких є автором аналітичних звітів та досліджень, що стосуються динаміки конкурентоспроможності українських експортерів. Ці науковці та інші вчені активно долучалися до з'ясування та аналізу проблеми конкурентоспроможності українських експортерів на міжнародному ринку і розробки рекомендацій для покращення ситуації.

Мета статті. Аналіз динаміки конкурентоспроможності українських експортерів на міжнародному ринку з використанням аналітичних підходів спрямований на визначення ключових факторів і стратегій, які впливають на їх успіх та конкурентну перевагу і розробку рекомендацій для підвищення конкурентоспроможності українських експортерів на міжнародних ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світовий економічний ландшафт визначається постійними змінами та динамічними торговельними відносинами між країнами. У цьому контексті конкуренція на експортних ринках набуває все більшого значення. Актив-

ність конкурентних процесів на цих ринках вказує, наскільки успішно країна веде зовнішню торгівлю та які переваги вона має у міжнародних економічних відносинах.

Конкурентоспроможність – це здатність товарів, послуг або підприємства конкурувати на ринку і виживати в умовах конкуренції. Важливість конкурентоспроможності полягає в тому, що вона визначає, наскільки ефективно підприємство може задовольнити потреби клієнтів, здобути частку на ринку, забезпечити прибутковість і стійкість у довгостроковій перспективі. Конкурентоспроможність стимулює інновації, підвищення якості продукції та послуг, а також сприяє розвитку економіки країни на міжнародному рівні.

Конкурентоспроможність країн на експортному ринку визначається їх здатністю конкурувати, виробляючи якісні товари та послуги, що відповідають міжнародним стандартам, цінним умовам та інноваційним вимогам. Ця конкурентоспроможність впливає на економічний розвиток країни та її позиції на світовому ринку.

Для проведення об'єктивного аналізу та прогнозування змін на ринку, а також для розробки стратегій управління експортними операціями і формування ефективних торговельних політик, використання індексу чотирьох та індексу Херфіндаля є невід'ємним складником. Ці індекси дають змогу систематично вимірювати та порівнювати рівень конкуренції на ринку і здійснювати об'єктивну оцінку його динаміки. Відповідно їх використання є необхідним для підвищення конкурентоспроможності українського експорту та сприяння розвитку національної економіки в умовах глобальної конкуренції.

Індекс чотирьох використовується для вимірювання рівня конкуренції та визначення на ринку доміантних компаній, у цьому випадку країн, які можуть впливати на цінову політику та динаміку ринку. У цьому дослідженні між собою будуть конкурувати 15 країн кожна, з яких контролює певний процент ринку – S_i . Автором проведено аналіз динаміки конкурентоспроможності 1996 та 2021 року, дані зображено в таблиці 1.

Індекс чотирьох – це сумарний процент ринку, який контролюється чотирма найбільшими країнами галузі, див. формулу 1.

$$I_4 = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 \quad (1)$$

Таблиця 1

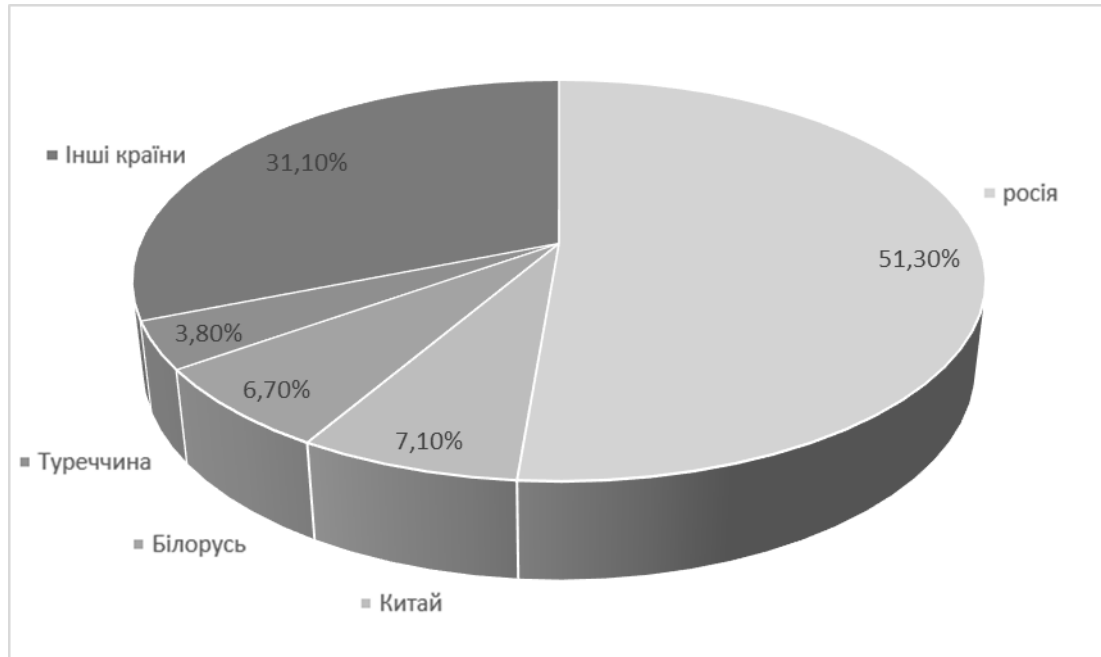
Дані про експорт країн в Україну за 1996 та 2021 роки

Країна	1996			2021		
	1	2	3	4	5	6
	Річний експорт (тис. дол.)	Ринкова частка, %	Квадрат ринкової частки, %	Річний експорт (тис. дол.)	Ринкова частка, %	Квадрат ринкової частки, %
росія	5 553 177,60	51,226	26,241	3 349 119,52	9,878	0,976
Китай	768 074,62	7,085	0,502	7 992 491,77	23,573	5,557
Білорусь	721 850,75	6,659	0,443	1 462 730,18	4,314	0,186
Туреччина	408 423,94	3,768	0,142	3 999 617,93	11,796	1,392
Німеччина	392 699,87	3,623	0,131	2 789 957,32	8,229	0,677
Угорщина	371 514,88	3,427	0,117	1 583 363,05	4,670	0,218
США	369 614,24	3,410	0,116	1 549 891,82	4,571	0,209
Польща	362 211,17	3,341	0,112	4 979 134,70	14,685	2,157
Італія	345 757,09	3,189	0,102	3 240 255,60	9,557	0,913
Тайланд	329 321,41	3,038	0,092	262 989,06	0,776	0,006
Франція	280 365,73	2,586	0,067	850 253,26	2,508	0,063
Туркменістан	273 972,67	2,527	0,064	52 522,68	0,155	0,000
Молдова	237 647,98	2,192	0,048	841 635,10	2,482	0,062
Словаччина	229 747,46	2,119	0,045	948 562,47	2,798	0,078
Сирія	196 175,46	1,810	0,033	3 265,04	0,010	0,000
Всього	10 840 554,87	100,000	28,255	33 905 789,50	100,000	12,493

Для розрахунку індексу чотирьох у таблиці 1 було знайдено ринкову частку. Так було виявлено найбільших країн-експортерів для кожного з років.

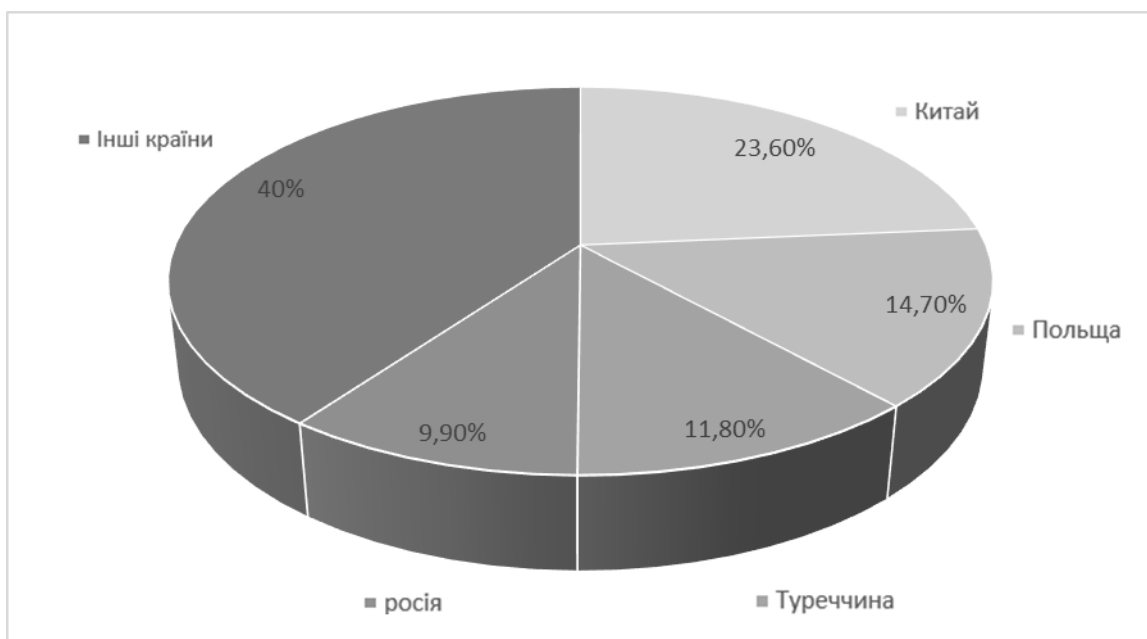
Для 1996 року це були росія (51,3 %), Китай (7,1 %), Білорусь (6,7 %) та Туреччина (3,8 %), див. діаграму 1. З діаграми видно, що більше половини експортного ринку України займає росія, що є надзвичайно негативним чинником як для політичного, так і для економічного макро-

середовища. Незважаючи на те, що Україна здобула незалежність у 1991 році, вона все ще тісно співпрацювала та залежала від країни-агресора у 1996 році.

Діаграма 1. Частка найбільших країн-експортерів на ринку у 1996 році

У 2021 році найбільший експорт в Україну мали Китай (23,6 %), Польща (14,7 %), Туреччина (11,8 %) та росія (9,9 %), див. діаграму 2. Зміни в структурі експорту України з 1996 до 2021 року вказують на суттєві трансформації у зовнішньоекономічних відносинах країни. У 1996 році росія була основним торговельним партнером України з часткою 51,3 %, але до 2021 року її частка в зовнішній торгівлі країни знизилась до 9,9 %. Це свідчить про зменшення залежності від країни-агресора та активну диверсифікацію торгових партнерів. Найбільший обсяг торгівлі України в 2021 році зазначається з Китаєм (23,6 %), Польщею (14,7 %), та Туреччиною (11,8 %). Це вказує на збільшення торгівлі з Азією та підкреслює важливість Польщі як торгового партнера. Зміни в структурі експорту свідчать про успішну диверсифікацію ринків для українських товарів та послуг, що робить економіку України менш вразливою до ризиків, пов'язаних з політичними та економічними труднощами в окремих країнах.

Діаграма 2. Частка найбільших країн-експортерів на ринку у 2021 році

Індекс чотирьох у 1996 році становив 68,8 %, а у 2021 – 60 %, а це означає, що неможливо оцінити гостроту конкуренції за I_4 , адже він більше 30 %, див. табл. 2. В такому випадку варто застосувати індекс Херфіндаля.

Таблиця 2

Оцінка конкуренції за індексом чотирьох фірм

Діапазон значень індексу чотирьох фірм	Гострота конкуренції
$0 \leq I_4 \leq 30$	Сильна
$I_4 > 30$	Залежить від розподілу ринку

Індекс Херфіндаля більш чутливий до процентного розподілу ринку й розраховується за формулою (2). Він набуває максимального значення 10 000 у випадку чистої монополії і мінімального значення $10\,000/n$, якщо всі n фірм контролюють рівний процент ринку.

$$H = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2)$$

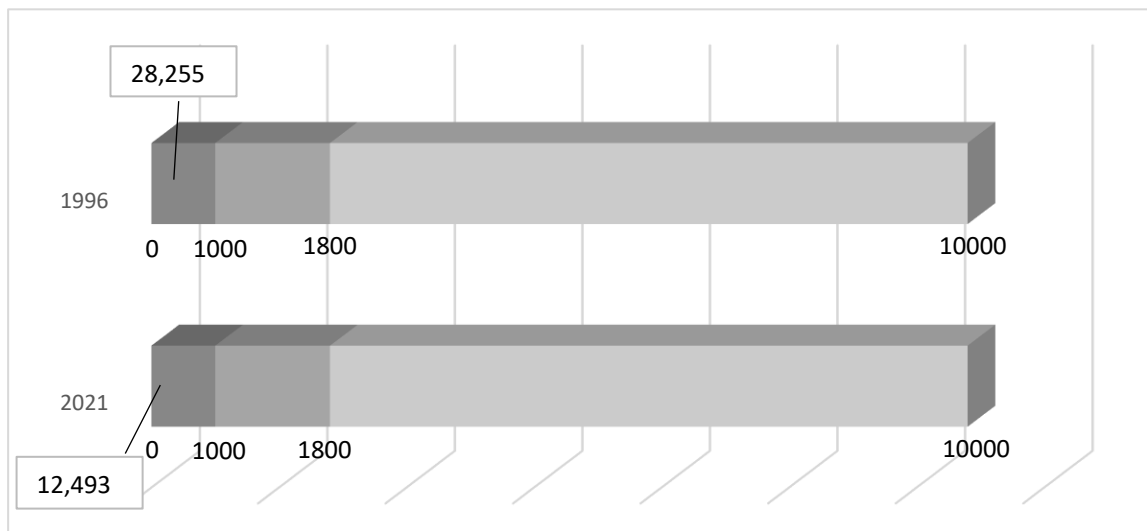
У 1996 році індекс Херфіндаля становив 28,3, а у 2021 – 12,5. Зобразимо графічно (див. діаграму 3) область зміни індексу Херфіндаля, розбивши її на три області, які відповідають введеної класифікації, див. таблицю 3. За таблицею 3 можна сказати, що конкуренція у 1996 та 2021 роках була сильною, адже 28,3 та 12,5 менше, ніж 1 000.

Таблиця 3

Оцінка конкуренції за індексом Херфіндаля

Діапазон значень індексу Херфіндаля	Гострота конкуренції
$0 \leq H \leq 1000$	Сильна
$1000 < H \leq 1800$	Середня
$1800 < H \leq 10000$	Слабка

На діаграмі 3 видно, що H_{2021} лежить лівіше, ніж H_{1996} , що вказує на те, що конкуренція з роками загострилась.

Діаграма 3. Области зміни індексу Херфіндаля

Висновки. За оцінкою індексу чотирьох було неможливо оцінити гостроту конкуренції, адже серед країн-експортерів був явний лідер, у 1996 році це була росія, яка займала 51 % ринку, а у 2021 році – Китай (23,6 %). Після розрахування індексу Херфіндаля для обох років було виявлено, що конкуренція на ринку була сильною, адже у 1996 р. індекс Херфіндаля становив 28,255, а у 2021 році – 12,493. Зменшення експортної частки лідера-експортера привело до підвищення експортної частки інших країн, що сприяло позитивному впливу для України, оскільки ця ситуація відкрила нові можливості для розвитку її експортної діяльності та сприяла розширенню ринків збуту.

Abstract. This article analyzes the dynamics of competitiveness among Ukrainian exporters in the international market using analytical approaches such as the four-firm concentration ratio and the Herfindahl-Hirschman Index.

Keywords: Competitiveness, four-firm concentration ratio, Herfindahl-Hirschman Index, export.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дані про експорт 1996 року / World integrated trade solution (офіційний сайт). URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/1996/TradeFlow/Export>
2. Дані про експорт 2021 року / World integrated trade solution (офіційний сайт). URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/2021/TradeFlow/Export>
3. Шандрівська О. Є., Цветковська А. В. Дослідження фармацевтичного ринку України: у фокусі концентрація ринку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2022. № 1. С. 9. URL: <http://surl.li/lyanx>

УДК 658.787:(615.2:615.46)»364»

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ МЕДИЧНОГО МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

А. Я. Максим'як

Анотація. У дослідженні розглянуто одну з найважливіших ділянок обліку військових частин, а саме обліку медичного майна в медичних підрозділах з'єднань та військових частин у воєнний час. Проаналізовано класифікацію медичного майна за різними ознаками та її використання для облікових потреб. Розкрито недоліки традиційних способів ведення обліку медичного майна. Показано актуальність створення автоматизованої системи обліку медичного майна у воєнний час із застосуванням засобів електронної обчислювальної техніки. Побудовано алгоритм розробки та порядок роботи спеціалізованого програмного забезпечення для обліку медичного майна в медичних підрозділах з'єднань та військових частин у воєнний час.

Ключові слова: військове майно, медичне майно, класифікація медичного майна, облік у військових частинах, спеціалізоване програмне забезпечення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Облік медичного майна є одним із найважливіших напрямів системи медичного забезпечення військ (сил). Це пов'язано з тим, що наявність достовірної облікової інформації є ключовою вимогою для правильного визначення потреби, розподілу і відпуску медичного майна, а також сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень під час організації медичного забезпечення з'єднань і військових частин Збройних Сил України (ЗСУ). Облік медичного майна повинен бути своєчасним, повним, достовірним і точним, здійснюватися у будь-яких обставинах і не залежати від характеру діяльності медичних підрозділів (організацій). Ефективне виконання цих вимог можливо тільки за допомогою використання сучасних прийомів та методів обліку, зокрема з використанням спеціалізованого програмного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Під час аналізу наукових праць виявлено, що особливостям обліку військового майна у певних сферах, зокрема в бюджетній, присвячена невелика кількість праць [1, 2]. Також недостатньо досліджень щодо обліку майна у військових частинах загалом [3] і щодо обліку військового майна зокрема [4]. Водночас питання обліку військового медичного майна в умовах воєнного стану сьогодні дослідниками практично не розглядаються.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що більшість проблемних питань обліку військового майна медичного призначення у військових частинах залишається невирішеними. Отже, вимагають удосконалення, а іноді і розробки, питання побудови раціональної організації обліку медичного майна у військових частинах у воєнний час.

Метою статті є побудова раціональної моделі організації обліку військового майна медичного призначення у воєнний період.

Основний розділ. Медичне майно у військовій медицині означає сукупність спеціальних матеріальних засобів, призначених для надання медичної допомоги: діагностики, лікування та

профілактики, проведення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів, а також обладнання медичних закладів та формувань ЗСУ [5]. Згідно з Наказом Міністерства оборони України від 11.05.2017 № 261 [6] до медичного майна належать (рис. 1):

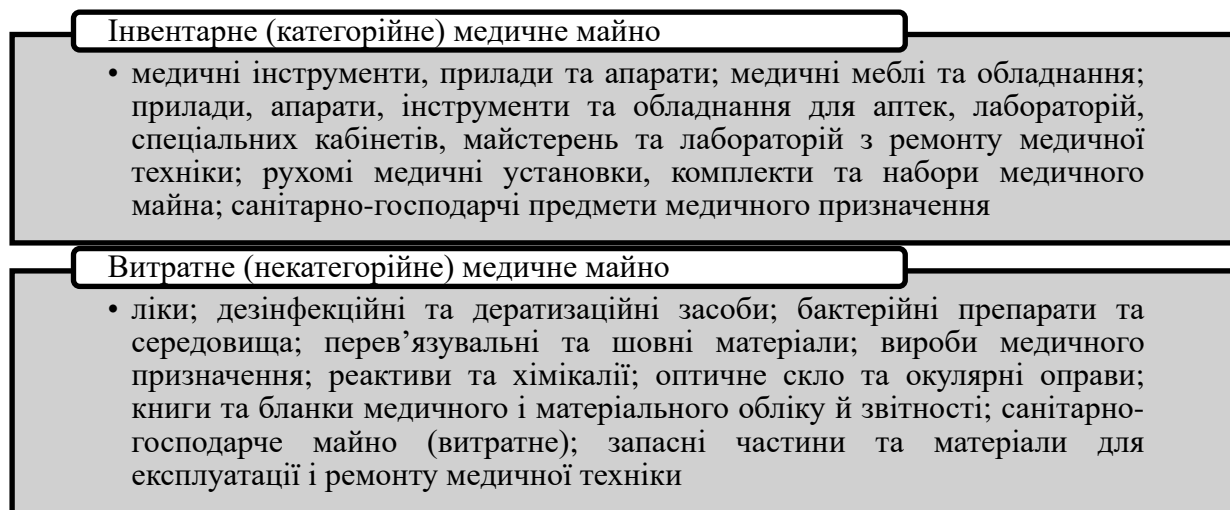

Рис. 1 Класифікація медичного майна відповідно до порядку постачання [6]

До інвентарного медичного майна належать предмети, які знаходяться в експлуатації тривалий час і застосовуються багаторазово (прилади, інструменти, техніка тощо). Через це на інвентарні предмети встановлюються відповідні терміни експлуатації. Якісний стан інвентарного майна визначається за ступенями придатності [6].

До витратного майна належать предмети, які витрачаються безпосередньо одноразово під час їх використання (медикаменти, перев'язувальні засоби тощо), або приходять у непридатний стан під час відносно короткочасного застосування (хірургічні голки, пробірки і под.) [5].

За призначенням медичне майно класифікується так (рис. 2):

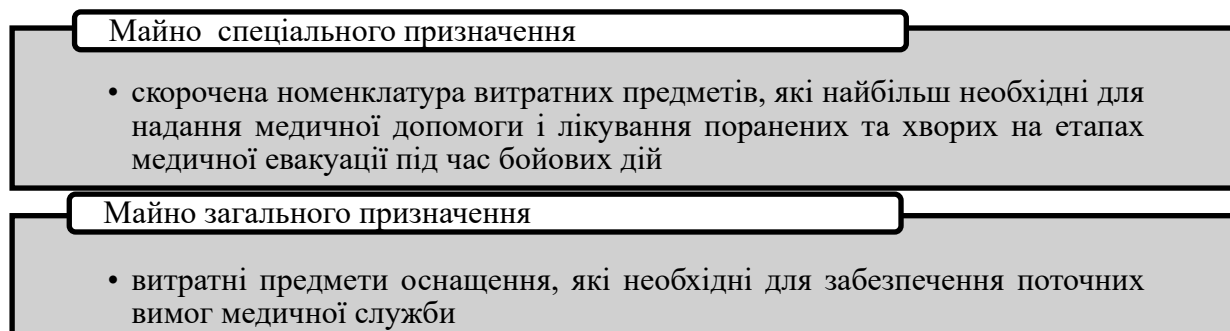

Рис. 2. Класифікація медичного майна за призначенням [5]

Наведена класифікація медичного майна дає змогу:

- організувати його облік відповідно до встановлених вимог;
- забезпечити правильне зберігання на складах та у підрозділах;
- попередити хибні дії під час його використання;
- забезпечити ефективне планування постачання та оцінку забезпеченості медичним майном ЗСУ.

Медичне майно, а також інші види матеріальних засобів, використовуваних ЗСУ у мирний та воєнний час, є державною власністю, і незалежно від джерела надходження та способу придбання підлягають обов'язковому обліку, використанню за призначенням, економному та раціональному витрачанням.

Керівними документами, відповідно до яких організовано облік військового, зокрема медичного майна, є Закони України [7, 8], Постанови Кабінету Міністрів України [9], Накази Міністерства оборони України [10–14] тощо.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1225 облік військового медичного майна у ЗСУ є частиною бухгалтерського обліку та являє собою систему обробки та підготовки інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення військових частин ЗСУ матеріальними цінностями [9].

Облік військового медичного майна ведеться у кількісних, якісних, обліково-номерних та вартісних показниках за відповідною (визначеною) номенклатурою (рис. 3).

Рис. 3. Напрями обліку військового медичного майна [9]

Вартість медичного військового майна на дату його надходження до сфери управління Міністерства оборони України визначається за його закупівельною ціною або за вартістю (ціною), зазначеною в укладених на його виготовлення та постачання договорах з урахуванням вимог НП(С)БО в державному секторі 121 «Основні засоби», 123 «Запаси» [13, 14].

Первинними документами є накладні, вимоги, відомості, акти, атестати та інші документи, які призначені для оформлення і підтвердження здійснених господарських операцій, що пов'язані з рухом і зміною вартісного та якісного (технічного) стану медичного військового майна і є підставою для записів облікових даних в облікових регістрах.

Обліковими регістрами є книги, картки обліку медичного військового майна, картки обліку майна особистого користування та інші носії спеціального формату (паперові, електронні), які призначені для відображення наявності, руху і якісного (технічного) стану такого майна (його вартості) за визначений період [15].

Водночас технології обліку та носії інформації, які традиційно використовуються для ведення обліку медичного майна, мають низку недоліків, основними з яких є:

– значна трудомісткість процедур створення облікових і обліково-заявочних документів, а також їх аналітичної та статистичної обробки;

– значна ймовірність пошкодження (втрати, несанкціонованого доступу тощо) технічних засобів і носіїв інформації;

– суттєві затрати часу на передачу до вище стоячого органу (ланки) медичної служби відповідної інформації і низька надійність цього процесу.

Сучасний рівень розвитку комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій, а також нові вимоги до управління ресурсами медичного майна визначають необхідність використання захищених засобів електронно-обчислювальної техніки та спеціалізованого програмного забезпечення (СПЗ) для обробки облікових даних. Це повинно забезпечити автоматизацію облікових операцій щодо руху різних видів медичного майна, визначення потреби, формування звітно-заявочних документів тощо [16].

Алгоритм роботи СПЗ з обліку медичного майна у воєнний час може мати такий вигляд (рис. 4).

Рис. 4. Схема роботи СПЗ з обліку медичного майна у воєнний час

Алгоритм роботи СПЗ базується на чотирьох блоках розподілу інформації. Під час підготовки СПЗ до роботи виконується узагальнення вихідних і поточних даних, які, зі свого боку, порівнюються з довідковою інформацією та відповідними базами даних. До вихідних даних належить інформація про підрозділ, який забезпечується (кількість особового складу і медичного персоналу, кількість ліжок тощо), а також дані про наявність медичного майна на початок роботи. Ці дані вводяться одночасно, а їх наявність є обов'язковою умовою для подальшого функціонування СПЗ. До поточних даних належать облікові дані про рух медичного майна під час подальшої роботи. Довідкова інформація повинна бути інтегрована в СПЗ і містити дані нормативних правових актів та службових документів Міністерства охорони здоров'я України (норми забезпечення медичним майном, описи комплектів, перелік майна військового і спеціального призначення тощо). Для актуалізації довідкової інформації повинна бути передбачена можливість її коригування.

Результатом підготовки СПЗ до роботи є формування єдиної бази даних підрозділу забезпечення, яка надалі буде основою для ведення обліку медичного майна. На цій стадії СПЗ вважається повністю готовим до проведення облікових операцій.

Дані про виконання прибуткових операцій вводяться на основі первинних облікових (допоміжних) документів (накладна, акт, наряд тощо). Одержане медичне майно може бути поставлене на облік як комплектно, так і за різною номенклатурою. Для спрощення процесу введення інформації необхідно передбачити вибір номенклатурних позицій медичного майна з бази даних.

Під час оформлення витрачання медичного майна формується накладна-вимога, в якій заголовна частина повинна заповнюватися автоматично, а змістовна – на підставі даних про відібрані для відпуску (видачі) зразки медичного майна. Під час складання звітно-заявочних документів заголовна частина повинна також заповнюватися автоматично. Також на основі вихідних і довідкових даних автоматично розраховується штатно-табельна потреба у медичному майні та деякі дані і у змістовній частині (наявність, надходження і витрачання за звітний період тощо). Для заповнення даних про фактичну потребу у медичному майні необхідно передбачити можливість коригування.

Контрольна функція СПЗ повинна бути реалізована шляхом узагальнення інформації про наявність медичного майна у підрозділі. Сформована для цих цілей порівняльна відомість може використовуватися для проведення інвентаризації медичного майна.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити висновок, що введення воєнного стану на території України вимагає інших підходів до організації бухгалтерського обліку медичного майна, особливо у важливих суб'єктах – військових частинах. Перевагою запропонованого підходу до організації обліку медичного майна у військовій ланці медичної служби є сучасне СПЗ, що дасть змогу в умовах воєнного стану ефективно вирішувати низку задач з організації обліку такого майна, що, зі свого боку, сприяє сучасному і безперебійному забезпеченню ним з'єднань і військових частин. Подальшого розвитку також потребують питання доповнення і зміни типових форм первинних документів, використовуваних у військових частинах для обліку медичного майна, що має підвищити їх інформативність.

Abstract. This research examines one of the most important areas of accounting for military units, namely, the accounting of medical property in medical units of units and military units during wartime. The classification of medical property according to various characteristics and its use for accounting purposes is considered. Disadvantages of traditional methods of accounting for medical property are revealed. The relevance of creating an automated system of accounting for medical property in wartime with the use of electronic computing equipment is shown. The algorithm of development and operation procedure of specialized software for accounting of medical property in medical units of compounds and military units during wartime is shown.

Keywords: military property, medical property, classification of medical property, accounting in military units, specialized software.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенько І. Д. Особливості діяльності установ державного сектору економіки та їх вплив на організацію обліку. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 30 черв. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 93–96.
2. Dachkovskiy V. The method of the optimization of material flows for functioning of the recovery system. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2020. Vol. 10, № 2. P. 27–34.
3. Легенчук С. Ф., Грицишен Д. О. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах проведення воєнних дій: історичний аналіз. *Вісник ЖДТУ*. 2019. Вип. 2(88). С. 121–127.
4. Артюшенко О. Актуальні питання бухгалтерського та оперативного обліку основних засобів та інших необоротних активів у військових частинах: матеріали конф. МЦНД. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/6796>
5. Керівництво з організації постачання медичною технікою та майном ЗС України у мирний час / за ред. О. В. Галана, В. С. Гульпи, О. П. Шматенко. Київ: УВМА, 2016. 48 с.
6. Про затвердження Порядку постачання медичного майна Збройним Силам України в мирний час: Наказ Міністерства оборони України від 11.05.2017 № 261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0688-17>
7. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1075-14>
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14>
9. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 04.08.2000 № 1225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1225-2000-%D0%BF>
10. Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство. Наказ Міністерства оборони України від 16.07.1997 № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0615-97>
11. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 17.08.2017 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1192-17>
12. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту. Наказ Міністерства оборони України від 29.03.2021 № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0655-21>
13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»: Наказ Мінфін України від 12.10.2010 № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1017-10>
14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси»: Наказ Мінфін України від 12.10.2010 № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1017-10>
15. Скуратівська С. І. Оптимізація вивчення питань обліку медичного майна у медичних підрозділах Збройних Сил України. *Військова медицина України*. 2017. Вип. 1. С. 72–76.
16. Флорін О. П., Воронін О. І. Аналіз можливостей застосування інформаційних систем в інтересах побудови автоматизованої системи обліку майна зв'язку в частинах та підрозділах Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2017. Вип. 2(30). С. 69–75.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО» ТА ЙОГО РОЛІ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

О. І. Матіяш

Анотація. У статті досліджується теоретико методологічний зміст категорії «соціальне підприємництво» в якості складника соціально-економічного розвитку території. Увага звертається на те, що підвищення рівня соціального підприємництва залежить від забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів та об'єктів соціального підприємництва. Лише коли дотримано цей баланс у регулюванні соціального підприємництва, можна говорити про відповідно збалансований соціально-економічний розвиток території. У центрі уваги – значення соціального підприємництва під час відновлення територій після війни. Розкривається сутність поняття «соціальне підприємництво». На основі широкого кола джерел виділено низку особливостей і характеристик цього явища.

Ключові слова: соціальне підприємництво, суспільство, соціальна безпека, відновлення, соціальна допомога, соціальна підтримка, суспільні проблеми, соціальне завдання.

Вступ. В умовах сьогодення спостерігаються значні економічні та соціальні кризові явища, які призводять до зниження якості життя населення в більшості країн світу і в Україні зокрема. Загострення інфляції, процеси звільнення працівників, зменшення реальної заробітної плати та пенсії – це ключові проблеми, які призводять до економічного та соціального краху. Для України загострюють та актуалізують наявну тенденцію й проблеми соціального характеру, які виникли внаслідок воєнних дій, коли розширилось коло соціально незахищених громадян (наприклад, внутрішньо переміщенні особи, інваліди серед військових та цивільних осіб, ветеранів війни тощо). Одним з інструментів, який дасть змогу мінімізувати вплив поточної ситуації на соціальну сферу та якість життя населення, може стати розвиток соціального підприємництва як нової парадигми сучасного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських та зарубіжних науковців досліджували тему соціального підприємництва, зокрема: І. В. Басак, З. І. Галушка, В. О. Геєць, І. Л. Загребельна, Н. О. Ігнатович, І. С. Каменко, О. О. Кожемяченко, Т. І. Лукіна та ін. Під призму їх досліджень потрапили особливості оцінювання, новітні методики, з якими зустрічається чи зустрінеється в майбутньому кожен керівник, який прагне досягти високої результативності в галузі соціального підприємництва. Проте недостатньо дослідженими до сьогодні залишаються питання теоретико-методологічного дослідження змісту та характеру соціального підприємництва, його відмінностей та особливостей.

Метою статті є теоретико-методологічне дослідження характеру й змісту поняття «соціальне підприємництво» та його значення в якості складника соціально-економічного розвитку території.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво вважається важливим джерелом соціального, економічного та екологічного багатства, і багато науковців активно досліджують цю сферу. Вітчизняні та зарубіжні вчені розглядають еволюцію соціального підприємництва, аналізують його сутність та поняття, визначають його особливості та характеристики соціальних підприємств, розробляють класифікацію видів соціального підприємництва [1, с. 154].

У науковій літературі не завжди можна знайти комплексний підхід до дослідження сутності та проблем соціального підприємництва. Теоретичні дискусії щодо понятійного апарату соціального підприємництва, різноманітність у трактуванні його поняття актуалізують наукові дослідження, спрямовані на вивчення сутності та визначення чинників соціального підприємництва, які впливають на розвиток соціальних підприємств. Використання теоретичних та емпіричних методів дослідження дало змогу всебічно та достовірно дослідити соціальне підприємництво та розглянути питання, пов'язані з його особливостями та характеристиками соціальних підприємств.

У дослідженні соціального підприємництва не слід покладатися на «застосування одного, навіть найбільш прогресивного підходу, доцільно використовувати загальний (інтегративно-конвергентний) підхід» [2, с. 141]. Фахівці зазначають високу ефективність інтегративного

підходу не тільки в наукових дослідженнях, а й на практиці – у стратегічному управлінні підприємством, під час розробки та впровадження інтегративної моделі розвитку соціального підприємства [3, с. 57].

Соціальне підприємство спирається на загальну теорію підприємства та базується на його основних принципах. Погляди на підприємство розвивалися по-різному і були суперечливими. Вченими та засновниками концепції були Томас Гоббс, Річард Кантільйон, Адам Сміт та ін.

Сьогодні все частіше науковці досліджують особливості соціального підприємства, однак досі не існує єдиної думки щодо трактування сутності поняття «соціальне підприємство». Тому узагальнюючи наявні тлумачення, можна виділити чотири головні підходи до трактування соціального підприємства: широкий, комбінований, інноваційний та проблемно-орієнтований.

Доцільно розглянути детальніше підходи кількох науковців до трактування терміна «соціальне підприємство».

Г. Діс визначає соціальне підприємство, порівнюючи п'ять факторів:

- взяття на себе завдання створити та підтримувати соціальну цінність (благо);
- постійне використання нових можливостей для досягнення обраної місії;
- безперервний процес інновацій, адаптації та навчання;
- рішучість діяти, не обмежуючись наявними ресурсами;
- корпоративна відповідальність за результати своєї діяльності [4, с. 16].

Слід погодитися, що соціальна місія є фундаментальною для соціального підприємства, адже воно визнає і цінує можливості для розвитку суспільства. Відповідно реалізація місії соціального підприємства в тому чи іншому напрямі зумовить укріплення соціальних процесів, взаємодія яких генеруватиме синергетичний соціальний ефект у створенні, розподілі, обміні та споживанні ФКС.

С. Захра вважає, що соціальне підприємство передбачає використання інноваційних інструментів для виявлення та застосування можливостей створення нових підприємств або управління наявними організаціями з метою поліпшення соціального розвитку регіону [5, с. 114].

Відповідно слід погодитися, що задоволення суспільних потреб зумовлює соціально-економічний прогрес регіонів і реалізується через соціальне підприємство. Соціальне підприємство відіграє важливе суспільне значення, впроваджуючи культурні, економічні та політичні зміни, і слугує покращенню соціально-економічного розвитку.

З. І. Галушкою стверджує, що соціальне підприємство є суб'єктивним усвідомленням значення свого обов'язку перед суспільством, представлене розумінням своїх потреб як індивідуально цінних і вищих за потреби групи [6, с. 4].

Отже, сутність соціального підприємства та його значення для розвитку регіональної економіки визначається створенням та пропозицією цінної соціальної пропозиції підприємствами, які потребують фінансових, матеріальних та людських ресурсів, але з певних причин не мають підтримки з боку територіальних та державних органів влади для успішної реалізації.

Соціальне підприємство, реалізоване в конкретному регіоні, має на меті пом'якшити або вирішити соціальні проблеми.

Отже, реалізація соціального підприємства має такі впливи на регіональну економіку:

- створення робочих місць;
- нові форми підприємства;
- мінімізація соціальної ізоляції особистості;
- інтенсифікація соціального партнерства, залучення до участі і зміцнення в такий спосіб єдності громади та міста;
- удосконалення процесу створення та надання соціальних послуг;
- зменшення навантаження на місцеві бюджети завдяки застосуванню інших джерел у вирішенні соціальних проблем;
- збільшення резервів фінансування соціальних програм регіону;
- збільшення ефектів соціальної дії з регіонального на національний та міжнародний рівні [7].

Аналізуючи ці визначення, можна виокремити такі ключові моменти у визначенні терміна «соціальне підприємництво»:

- розглядається як процес створення цінності за допомогою обмеженого набору ресурсів;
- розподіл ресурсів сприяє створенню та формуванню сприятливих можливостей для вирішення соціальних та екологічних проблем, забезпечуючи соціальну цінність та суспільну користь;

- соціальне підприємництво постійно перебуває в процесі інновацій, адаптації та навчання.

Соціальні підприємці ставлять високі вимоги до співвідношення економіко-соціальної ефективності, самостійно вирішують соціальні проблеми та стають більш відповідальними у своєму розумінні соціальної справедливості. Під соціальним підприємництвом слід розуміти таку підприємницьку діяльність, яка насамперед спрямована на полегшення або вирішення соціальних проблем. Важливо зазначити, що соціальне підприємництво являє собою бізнес-модель з унікальними характеристиками. Це вигідно з погляду збільшення соціальних виплат.

Слід додати, що соціальне підприємництво та відповідна йому діяльність – це не те саме, що корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). Насправді в останньому випадку на розв'язання соціальних проблем спрямовується лише частина прибутку, а не весь.

Дослідження різних визначень соціального підприємництва дало змогу прийняти визначення, яке об'єднує багато аргументів та міркувань, висунутих науковцями: соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність або процес, який встановлює можливість змішаного партнерства, прагне консолідувати соціальну відповідальність та вирішувати проблеми систем соціального забезпечення, забезпечує систематичні соціальні зміни та створює соціальну цінність шляхом створення нових організацій або інновацій.

Отже, вищенаведені підходи показують багатогранність категорії «соціальне підприємництво», однак кожен із цих підходів не розкриває в повному обсязі сутності цього поняття. Під соціальним підприємництвом слід розуміти такий вид прибуткової або неприбуткової підприємницької діяльності, який може використовувати інноваційні технології та методи управління з метою реалізації соціальної місії та задовольняє потреби всіх категорій населення. В Україні все більшої популярності набуває соціальне підприємництво як ефективний механізм вирішення локальних соціально-економічних проблем територіальних громад [8].

Висновки. Отже, соціальне підприємництво, яке виконує вагомі конструктивні функції економічної діяльності, є вагомим механізмом поліпшення рівня соціально-економічного розвитку України. У нинішньому економічному середовищі України особливу увагу варто звернути на проблеми та перспективи соціального підприємництва, масштаби та темпи розвитку якого є непередбачуваними. До того ж важливою роллю соціального підприємництва в соціально-економічному розвитку України є забезпечення виробництва доступних товарів і послуг, які задовольняють потреби соціально незахищених верств населення, створення нових робочих місць та результативне застосування трудового потенціалу, накопиченого в соціально незахищених верствах населення. Проте відсутність досвіду та повільний процес створення соціального підприємства в Україні вимагають підтримки бізнес-середовища та укріплення ефективної законодавчої бази на основі пільгового режиму оподаткування, регулювання видів і форм діяльності та процесу ринкових відносин.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological content of the social entrepreneurship category as a component of the socio-economic development of the territory. Attention is focused on the fact that increasing the level of social entrepreneurship depends on ensuring the balance of interests of all subjects and objects of social entrepreneurship. Only when this balance is observed in the regulation of social entrepreneurship is it possible to talk about the corresponding balanced socio-economic development of the territory. The focus is on the importance of social entrepreneurship in the reconstruction of territories after the war. The essence of the concept of «social entrepreneurship» is revealed. Based on a wide range of sources, a number of features and characteristics of this phenomenon are highlighted.

Keywords: social entrepreneurship, society, social security, recovery, social assistance, social support, social problems, social task.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Босак І. В. Тенденції розвитку соціального підприємництва в Україні. *Наукові записки*. 2018. № 1(56). С. 154–160.

2. Кожемяченко О. О. Соціальне підприємництво: світовий досвід та практичні аспекти становлення в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2018. Вип. 21. С. 140–149.
2. Галушка З. І. Розподіл функцій соціальної відповідальності між суб'єктами соціалізації економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, 2016. № 5(05). С. 3–9.
3. Загребельна І. Л., Світлична А. В. Розвиток соціального підприємництва в Україні. *Вісник ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. № 1. С. 54–61.
4. Dees J. G. Framing a theory of social entrepreneurship: building on two schools of practice and thought. *ARNOVA Occasional Paper Series*. 2022. Vol. 1. Issue 3. P. 1–28.
5. Zahra S. Globalization of social entrepreneurship opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal*. 2018. Vol. 2(2). P. 113–117.
6. Кожемяченко О. О. Соціальне підприємництво: світовий досвід та практичні аспекти становлення в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2018. Вип. 21. С. 140–149.
7. Каменко І. С. Соціальне підприємництво в Україні: Економіко-правовий аналіз. *Аналітичний звіт для проєкту «EU4YOUTH Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні»*. 2022. URL: [https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/Legal %20report.pdf](https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/Legal%20report.pdf) (дата звернення 08.04.2023).
8. Геєць В. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку, Київ: НАН України; Інститут економіки та прогнозування НАН України. 2019. 864 с.

УДК 364.3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

В. В. Міра

Анотація. У статті досліджуються напрями удосконалення соціального захисту населення як елементу соціально-економічного розвитку країни. Увага звертається на те, що підвищення рівня соціального захисту залежить від забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів та об'єктів. Лише коли дотримано цей баланс у регулюванні соціального захисту, можна говорити про відповідний збалансований соціально-економічний розвиток держави. У центрі уваги – шляхи удосконалення соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, суспільство, соціальна безпека, соціальна допомога.

Вступ. Соціальний захист населення є визначальною метою існування сучасного суспільства. В умовах поширення різноманітних викликів та економічних криз стратегічним завданням будь-якого уряду є ефективне поєднання соціальних функцій захисту громадян (під час збільшення переліку та обсягів соціального забезпечення і скорочення їх фінансування державними бюджетами) та формування умов для максимально ефективної економічної діяльності. З огляду на те, що для успішного відновлення у післявоєнній Україні необхідним є соціальний захист, доцільним стає дослідження його напрямів його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських та зарубіжних науковців досліджували тему соціального захисту, зокрема В. М. Вакуленко, О. В. Димніч, Е. М. Лібанова, К. В. Павлюк, А. Ю. Огінська, Т. О. Стеценко та ін. Під призму їх досліджень потрапили особливості оцінювання та проблематика досліджень соціального захисту, розробка методів його регулювання. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання пошуку новітніх методів соціального захисту, здатних підтримати та оновити соціальну сферу під час післявоєнного відновлення країни.

Метою статті є дослідження можливостей удосконалення системи соціального захисту в Україні та її нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Знаходження варіантів вирішення проблематики соціального захисту має бути спрямоване насамперед на оптимальний перерозподіл фінансових коштів у системі соціального захисту, а не на потенційне зниження його програм. Стратегією соціально-економічного розвитку нашої держави чітко декларується європейський вибір держави, чим передбачається формування підґрунтя для отримання членства в Європейському Союзі завдяки масштабному запровадженню загальноєвропейських нормативів і стандартів у вітчизняне законодавство та систему державного управління.

Одержання стратегічних і тактичних пріоритетів соціального захисту населення є неможливим без розбудови відповідних механізмів їх реалізації у розрізі трьох складників: правового, організаційного та фінансового [1, с. 17].

Правовою підсистемою механізму реалізації соціального захисту населення має передбачатися розробка та затвердження низки нормативно-правових актів, які стануть правовою основою для прийняття практичних рішень, зокрема:

- виділення категорій осіб, на які поширюється соціальна допомога, застосовуються заходи захисту та механізми їх забезпечення;
- регулювання обов'язків фізичних осіб, компаній і держави (зокрема центральних органів влади, місцевого врядування) у галузі соціального захисту;
- визначення видів і форм матеріальної, фінансової та інших типів підтримки, що надаються в межах провадження заходів соціального захисту населення тощо.

Організаційною підсистемою механізму реалізації соціального захисту населення має передбачатися формування механізму його організаційного забезпечення, а саме:

- системи органів загального та спеціального призначення у сфері соціального захисту населення;
- перерозподіл повноважень і відповідальності між органами управління соціальним захистом на різних площинах адміністративно-територіального устрою тощо [2, с. 6].

Збільшення витрат на соціальний захист населення можливе лише за умови трансформації нормативно-правової бази щодо зростання ВВП, тоді державою буде виділятися більше фінансів на соціальний захист громадян. Слід підкреслити, що людський потенціал є максимальною суспільною цінністю, а його розвиток є пріоритетною частиною нормативно-правового забезпечення. Таке бачення важливості людини в якості громадянина з перспективами держави і світу вимагає укріплення новітніх пріоритетів розвитку української економіки, її соціальної спрямованості та формування соціально-правової відповідальності в комерційній сфері. Тому доцільно вважати необхідність ухвалення постанови Верховної Ради України «Щодо збалансованого розвитку людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки».

Завдяки визначеним пріоритетам в Україні слід у стислі терміни сформувати та запропонувати нормативно-правовий інструментарій для безпосереднього впливу держави на процедуру розвитку людського потенціалу, а також прийняти новий Кодекс законів про працю в Україні. Державний контроль за втіленням у життя нормативно-правових положень у галузі удосконалення людського капіталу є вагомим фактором і підґрунтям економічної безпеки країни загалом.

Поступальний суспільний розвиток стикається з вагомістю задоволення потреб розвитку людського потенціалу залежно від зусиль щодо одночасної реалізації пари концепцій – соціального управління та концепції людського розвитку, що є досягненням міжнародної світової спільноти. Якщо концепцією соціального управління визначається збереження та розвиток людства в якості глобальної цілі, то концепцією людського розвитку визначається центральна роль громадянина в соціально-економічному розвитку. Також необхідно нормативно встановити державну соціальну відповідальність перед одержувачами соціальних виплат. Державна соціальна відповідальність має сприяти розвитку інструментарію її використання, зміцненню політичної культури, розвитку демократичного підґрунтя державного управління, конструктивної опозиції, побудові партнерських стосунків між владними гілками та максимізації рівня довіри в уряді. Від початку незалежності механізм загальнообов'язкового державного соціального страхування нашої країни знаходиться у стані реформування. Неодноразово відбувалися зміни цілей і напрямів такого реформування, які обертаються навколо головної проблеми – виділення нових джерел фінансування.

Інформаційна відкритість механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування є головним показником прозорості її діяльності. Саме тому черговим кроком до досягнення максимальної ефективності системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, мінімізації витрат на її утримання та позитивного впливу на детінізацію трудових відносин повинно бути забезпечення якомога вищого рівня прозорості та доступності інформаційного супроводу системи соціального страхування у країні.

Рекомендованими до запровадження в українських реаліях заходами покращення діяльності системи загальнообов'язкового державного соціального страхування є залучення потенціалу приватного страхування. Ця модель не є новою, її використання поширене в англійській практиці під назвою модель У. Беверіджа.

Страховання – це економічна категорія, у межах якої доцільно поєднати комерційне та соціальне страхування (якщо розглядати його у контексті сукупності відносин економічного характеру) [3, с. 134]. Це можливо, зважаючи на спільність ризику соціального характеру, від якого покликані захистити особу соціальне страхування і окремих видів комерційного – особисте страхування.

Аналогічними для цих видів страхування є також цільовий характер фондів (виключно для страхового захисту); механізм формування і використання – його відповідність принципу солідарності з перерозподілом ресурсів між учасниками фондів. Оскільки соціальне страхування є сферою державних фінансів, а комерційне – видом підприємницької діяльності у сфері страхового бізнесу (а саме фінансового посередництва на ринку фінансових послуг), то відмінності вказаних видів захисту полягають насамперед у рівні централізації фінансових відносин.

Отже, поєднання соціального і комерційного страхування (у формі особистого) повною мірою відповідне умовам та вимогам сучасної економіки, оскільки його елементи базуються на однакових страхових принципах, є взаємодоповнювальними та спільно спрямованими на усунення або зниження соціальних ризиків.

Сьогодні в Україні діє непрозора система пільг і соціальних виплат у сфері соціального захисту та забезпечення. Держава підтримує розгалужену мережу муніципальних і державних установ соціального обслуговування та соціального захисту, але фактичні соціальні показники населення залишаються на низькому рівні. Система адміністрування пільг та реєстрації груп пільговиків настільки складна, що зазнає численних зловживань. Основним методом вирішення цієї проблеми може бути законодавче закріплення більшості повноважень у системі адміністрування на державному та місцевому рівні [4, с. 132].

Оскільки облік груп громадян, які користуються пільгами та отримують виплати, потребує, серед іншого, насамперед точного володіння інформацією про місцеву квоту, наявність та рівень ресурсів, необхідних для їх реалізації та специфіку місцевих питань, і насамперед майже особиста зацікавленість у цих рішеннях.

Нагальна вагомість реформування системи соціального захисту в Україні може бути зумовлена законодавчою неврегульованістю питань формування соціального замовлення, встановлення потреб адміністративно-територіального утворення для соціальних послуг, їх видів, а не обсягів, планування та надання соціальних послуг ефективно здійснюється з урахуванням визначених потреб та із запровадженням стандартизації соціальних послуг.

Задля підвищення результативності системи соціального захисту населення слід передусім удосконалити законодавство у цій сфері та зменшити чисельність нормативно-правових положень, які її регулюють. Для вирішення цієї проблематики науковці пропонують два шляхи:

- 1) ухвалення кількох законів, які визначать основний список державних соціальних послуг та прозоро описуватимуть функції, задачі й напрями діяльності відповідних інститутів;
- 2) створення базового законодавчого документа, яким би закріплювалися основні принципи, організаційні, фінансові та юридичні основи соціального захисту українців [5, с. 12].

До того ж не варто забувати про Постанову Кабінету Міністрів України «Щодо затвердження Стратегії реформування системи надання соціальних послуг», яка встановлює заходи закладів, якими надаються соціальні послуги.

Напрями поліпшення системи соціального страхування лежать також у площині управління фондами ЗДСС, їх звітності та контролю за роботою. Відповідно до чинного законодавства фонди ЗДСС є підзвітними і підконтрольними органам державної влади. Однак на практиці їх діяльність не є достатньою мірою контрольованою і прозорою, як, до прикладу, діяльність юридичних пенсійних фондів та страхових організацій, контролюючим органом для яких є Національна комісія, яка проводить держрегулювання сфери ринків фінансових послуг.

Задля модернізації наявної системи надання соціальних послуг та формування конкурентного ринку таких послуг завдяки впровадженню механізму стимулювання підприємств, якими надаються соціальні послуги, до постійного підвищення рівня якості послуг, які надаються, необхідно:

- забезпечення надання соціальних послуг за принципом раннього відбору громадян та родин з дітьми;

- удосконалення порядку взаємодії державних органів, підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов'язана з подоланням складних життєвих умов громадян, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального захисту громадян;
- розроблення та впровадження механізму закупівлі послуг, особливо побутових;
- розроблення та затвердження державних стандартів соціальних послуг, які встановлюють вимоги до умов надання соціальних послуг та їх якості, визначають вид та обсяг таких послуг для визначених верств населення;
- запровадження диференційованої виплати соціальних виплат залежно від доходів одержувачів таких виплат;
- запровадження механізму соціального управління для посилення конкуренції між установами, яким надаються соціальні послуги, та сприяння підвищенню якості цих послуг;
- розроблення та впровадження механізму фінансування соціальних послуг за принципом «гроші ходять за одержувачем послуги»;
- запровадити моніторинг і контроль якості та результативності послуг для оцінки ступеня відповідності послуг запитам їх одержувачів, рівня його задоволення, якості, своєчасності наданої послуги [6, с. 3].

Висновки. Отже, формування умов для самостійного вирішення територіальними громадами власного соціально-економічного функціонування потребує приведення у відповідність до цих потреб нормативно-правової бази. Обрання одного із запропонованих шляхів скорочення чисельності нормативно-правових документів, якими регулюється галузь соціального захисту, збільшення ролі місцевих органів влади у вирішенні проблематики соціального захисту дасть змогу підвищити результативність системи соціального захисту населення, зокрема на місцевому рівні, у великих промислових містах.

Abstract. The article examines directions for improving the social protection of the population as a constituent element of the country's socio-economic development. Attention is focused on the fact that increasing the level of social protection depends on ensuring the balance of interests of all subjects and objects. Only when this balance is observed in the regulation of social protection, it is possible to talk about the appropriate balanced socio-economic development of the state. The focus is on ways to improve social protection.

Keywords: social protection, society, social security, social assistance.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлюк К. В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 15–29.
2. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2020. 456 с.
3. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 131–136.
4. Стеценко Т. О. Фінансові аспекти забезпечення соціального захисту населення в умовах суспільної трансформації. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. № 1(80). С. 130–136.
5. Димніч О. В. Система соціального страхування та шляхи її удосконалення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ. 2015. 33 с.
6. Вакулєнко В. М. Соціальний захист населення України: монографія. Київ: НАДУ, 2019. 184 с.

УДК: 339.97

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Н. О. Прокопенко

Анотація. У статті досліджуються ключові проблеми та виклики сучасної системи охорони здоров'я населення України. Визначається її секторальний поділ на ключові проблеми, що виникають у сфері фінансового забезпечення, рівних прав та доступності медичної допомоги, зруйнування частини інфраструктури через повномасштабне вторгнення в Україні, збереженні епідеміологічних викликів, що залишилися актуальними ще з часів пандемії COVID-19, демографічних викликів та недосконалістю системи медичної освіти. Запропоновано комплекс заходів загальнонаціонального та місцевого рівнів, які б могли стабілізувати та покращити ситуацію, яка склалась сьогодні у сфері охорони здоров'я України.

Ключові слова: система охорони здоров'я, медичні послуги, соціальна інфраструктура, медичний персонал, фінансування.

Вступ. Політичні і соціально-економічні перетворення в українському суспільстві на етапі інтеграції України до Європейського Союзу, пошук інструментів удосконалення системи охорони здоров'я через виклики, які виникли на фоні повномасштабного вторгнення та спричинили руйнування частини інфраструктури та дефіцит медичного персоналу, формування нової концепції функціонування системи охорони здоров'я вимагають наукового обґрунтування і вдосконалення управління якістю медичної допомоги. Актуальність дослідження значною мірою зумовлюється і необхідністю знаходження нових шляхів забезпечення високої якості надання медичної допомоги населенню України з огляду на появу високовартісних технологій, дефіцит фінансування галузі, зростання потреб пацієнтів у якісній медичній допомозі.

Питаннями дослідження проблем системи охорони здоров'я займається широке коло науковців у галузі медицини та соціальних і економічних наук. Серед представників наукової спільноти цієї сфери можна виокремити В. Бондар, О. Гладуна, Д. Долбнєва, Н. Левчук, О. Ніколюк, А. Саверіну, З. Юринець та ін. Проте у своїх дослідженнях вони не приділяють достатньої уваги можливостям комплексного відновлення та реорганізації системи охорони здоров'я, що сформувалась на фоні викликів повномасштабного вторгнення та накопичення минулих проблем. Поглиблене дослідження системи охорони здоров'я дасть змогу розробити політику та напрями для покращення доступу до медичної допомоги, зниження проявів нерівності в охороні здоров'я та оптимізації її фінансування, зрозуміти основні тенденції та зміни, сформовані викликами сьогодення.

Метою дослідження є оцінка ключових сучасних проблем системи охорони здоров'я в Україні та пошук інструментів її вдосконалення.

Основний розділ. Система охорони здоров'я є одним з базових елементів у системі забезпечення рівності та якості життя в країні. Її стан залежить від комплексу характеристик, рівень прояву яких дає змогу говорити про її ефективність. До цих характеристик можна віднести систему фінансування та обсяг її охоплення; доступність і рівень доступу до системи охорони здоров'я; характер внутрішньої взаємодії у сфері та основні принципи функціонування; якість послуг; технологічне відставання послуг, які надаються; демографічний розвиток та стан здоров'я населення як основний результируючий показник якості послуг, які надаються у сфері медицини.

Аналіз кожної з зазначених вище характеристик дав змогу визначити ключові виклики та проблеми, які є характерними для сучасної України.

1. Останнім часом система охорони здоров'я стикалась зі значними проблемами фінансування, і це часто впливало на якість і доступність медичних послуг. До 2020 року питома вага фінансування охорони здоров'я в державному бюджеті становила не більше 3,59 % (рис. 1) (після впровадження низки реформ у цій сфері, а також поширення пандемії через екстрені витрати фінансування збільшилось як у абсолютному, так і у відносному співвідношенні) та досягла 11,4 % бюджету. У 2022 році стабілізація ситуації з COVID-19 призвела до скорочення витрат, однак вони все одно залишились вищими за рівень 2019 року.

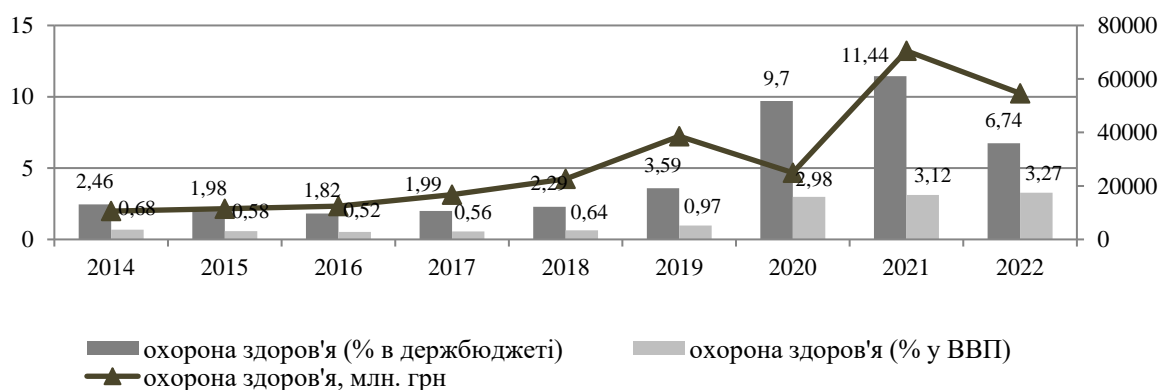

Рис. 1. Динаміка змін фінансування системи охорони здоров'я в Україні [1]

Незважаючи на не дуже високі показники фінансування, слід зазначити, що український уряд активно працює над реформами, спрямованими на покращення системи фінансового стану, зокрема завдяки впровадженню системи обов'язкового медичного страхування.

2. Типовими ознаками кризового становища сфери охорони здоров'я в Україні багато років залишається низька доступність лікування в стаціонарі та обмеженість придбання медичних товарів, рекомендованих лікарем через відсутність коштів (особливо для вразливих верств населення). У 2021 р. в Україні нараховувалося понад 14 тис. домогосподарств, у яких хто-небудь із членів мав потребу в медичній допомозі, придбанні ліків / медичного обладнання (впродовж останніх 12 місяців), з них 3 114 (або 21,7 %) – не змогли її задовольнити. Так, приблизно чверть домогосподарств зазначили, що через нестачу коштів не могли оплатити послуги лікаря у медичному закладі (24,1 %), придбати ліки та медичне приладдя, призначене лікарем (23,5 %), та лікуватися в стаціонарі (23,3 %), майже кожне 8-ме – потерпало від відсутності в населеному пункті, де вони проживають, своєчасних послуг екстреної (швидкої) медичної допомоги та медичної установи / аптеки поблизу житла [2].

3. Обмеження доступу до медичних послуг в Україні також пов'язано із інфраструктурним та географічним чинником (типом місцевості): жителі малих міст і сільської місцевості частіше за жителів великих міст ризикують не отримати необхідної медичної допомоги не стільки через відсутність коштів, скільки – через слабку інфраструктуру та транспортне сполучення. Так, якщо в містах у 2021 р. 5,9 % домогосподарств потерпали від відсутності поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), то в селах частка депривованих за цією ознакою збільшилася вже до 26 %. Також 3,3 % містян потерпали від незабезпеченості населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги, тоді як серед сільських домогосподарств депривованих було аж вдесятеро більше – 33,7 %. До того ж ускладнюється доступ до медичних закладів для населення сільської місцевості та малих міст через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою: якщо в містах від цього страждали 1,9 % домогосподарств, то в селах у 13 разів більше – 24,7 % [3].

4. Руйнування критичної інфраструктури внаслідок повномасштабного воєнного вторгнення на територію України (зокрема й критичної медичної інфраструктури в окремих містах та районах в усій країні). На травень 2023 року у наслідок російської агресії було зруйновано 177 медичних закладів, понад 1,4 тис. було пошкоджено [4]. Насамперед іде відбудова найменш пошкоджених закладів, адже це потребує меншого фінансування, а також закладів, що є одиничними в певних територіальних громадах, і за їх відсутності не можуть надаватися медичні послуги. Громади, які мають повністю зруйновані медичні заклади, отримують медичну допомогу за рахунок мобільних бригад або в закладах сусідніх громад.

5. Населення України у довоєнний період позитивно оцінювало свій стан здоров'я: у 2021 р. 50,2 % охарактеризували його як добрий, ще 39,7 % – як задовільний, і тільки кожен десятий зазначив про погане самопочуття. Водночас 38,9 % опитаних повідомили, що мають хронічні захворювання або проблеми зі здоров'ям, а 78,4 % зверталися за медичною допомогою впродовж останнього року [2, 5]. Якщо порівнювати ситуацію в Україні та деяких Європейських країнах, то оцінки українців є вищими за оцінки латвійців, литовців, португальців, проте значно нижчими від оцінок угорців, поляків, румунів, чехів, а тим паче – австрійців, ірландців чи шведів.

6. Сьогодні Україна знаходиться на початковому етапі формування державних електронних реєстрів у сфері охорони здоров'я, покликаних забезпечити повну інформацію щодо стану здоров'я та забезпечення закладів. Серед реєстрів, які тільки починають працювати, можна виокремити такі: реєстр декларацій про вибір лікаря; реєстр суб'єктів, які мають ліцензію на проведення діяльності у сфері охорони здоров'я; реєстр медичних фахівців; реєстр договорів про медичне обслуговування. Проте наявні реєстри не кооперуються один з одним, що ускладнює процеси внутрішньої комунікації в цій сфері. Формування єдиної електронної системи охорони здоров'я є нагальною потребою технологічного розвитку галузі, щоб забезпечити користувачам системи комфортну, безпечну та безперебійну роботу, ефективне використання медичних сервісів, уникнення виконання медичними працівниками рутинної паперової роботи, оптималь-

ного управління медичними відомостями, можливість генерувати звіти про роботу медичного закладу, використання пацієнтами системи задля отримання повної та достовірної інформації про стан власного здоров'я. Вітчизняна система охорони здоров'я має базуватися на таких основоположних принципах, як орієнтованість на людей, орієнтованість на результат та орієнтованість на втілення [6, с. 365].

7. Важливою проблемою для України є дефіцит медичних кадрів у сфері охорони здоров'я і медичної допомоги. Ця проблема існує протягом багатьох років і впливає на доступність і якість медичних послуг у країні. Основними причинами ситуації, яка склалась, є високий рівень міграції лікарів за кордон; багато лікарів, медсестер та інших фахівців у галузі охорони здоров'я виїжджають за кордон у пошуках кращих умов праці, вищої оплати та професійного розвитку. Це призводить до втрати досвідчених фахівців та погіршення доступності медичної допомоги. Негативно впливає на мотивацію працівників медичної сфери й доволі низький рівень оплати праці, особливо у бюджетній сфері, що іноді стає причиною виходу кваліфікованих фахівців на ринок праці з метою пошуку нових форм професійної діяльності. Також загострює наявний дефіцит брак фахової підготовки, адже Україна сьогодні має проблеми з недостатньою кількістю медичних навчальних закладів та недостатньою кількістю місць для навчання студентів-медиків, що ускладнює процес підготовки нових медичних фахівців.

8. В Україні спостерігається збільшення частки літнього населення, що формує певний виклик для системи охорони здоров'я, оскільки старші вікові групи часто потребують більше медичних послуг та довгострокового лікування, що сприяє поширенню в майбутньому потреб у сфері охорони здоров'я. Обтяжує систему охорони здоров'я та потребує нових форм взаємодії поширення в Україні загальної захворюваності населення. Особливо це стосується серцево-судинних, онкологічних захворювань, цукрового діабету, які стають головними причинами смертності в Україні. Це обтяжує систему охорони здоров'я і вимагає зусиль у профілактиці та лікуванні.

9. Окремим викликом для системи охорони здоров'я в Україні стало збільшення кількості осіб з інвалідністю, спричинене воєнними діями на території України. Майже кожен третій військовослужбовець, який отримав поранення, отримав певний рівень інвалідизації. Дуже часто військові втрачають кінцівки, що потребує розвитку в країні нової системи протезування та реабілітації, здатної повернути поранених військових та цивільних осіб до нормального життя.

Сукупність означених вище проблем у сфері удосконалення наявної системи охорони здоров'я можна частково вирішити завдяки впровадженню таких заходів:

- збільшення фінансування системи охорони здоров'я населення, зокрема виділення з державного бюджету більшої кількості коштів на закупівлю сучасного медичного обладнання, оплату праці медичного персоналу та розвитку медичної інфраструктури;
- відновлення зруйнованої медичної інфраструктури через воєнні дії, створення нових сучасних медичних центрів європейського рівня, залучення до цього процесу іноземних інвесторів;
- формування в Україні політики держави з пріоритетами розвитку медичної галузі;
- створення сучасних реабілітаційних центрів для населення, надання в них безоплатної допомоги колишнім військовим; комерціалізації послуг центрів завдяки наданню високоякісної медичної допомоги для закордонних пацієнтів;
- підвищення кваліфікації медичного персоналу, зокрема лікарів, медсестер та інших фахівців;
- запровадження системи безперервної медичної освіти, підтримка та дослідження інновацій у сфері медицини;
- підтримка компетентності населення щодо надання першої медичної допомоги;
- поширення використання централізованої бази даних, яка дала б змогу створити обмін інформацією між лікарнями, клініками та іншими медичними закладами незалежно від форми власності та територіальної приналежності для покращення якості обслуговування, діагностики та лікування пацієнтів;

– розширення програм профілактики захворювань, зокрема вакцинації та інформаційної компанії з освіти населення щодо здорового способу життя і важливості регулярних медичних оглядів;

– розробка підтримки вразливих верств населення, зокрема дітей, осіб похилого віку, військових, осіб з інвалідністю. Забезпечення доступу до медичної допомоги для усіх громадян незалежно від їх фізичного, психологічного, майнового стану та територіальної приналежності до місця проживання;

– впровадження системи моніторингу та контролю якості медичної допомоги, зокрема оцінки роботи медичних закладів та виявлення можливих недоліків для подальшого їх удосконалення;

– залучення громади до прийняття рішень щодо функціонування медичної системи, зокрема залучення громадських організацій та активістів до розробки та впровадження політики в галузі охорони здоров'я;

– поширення реалізації проєктів щодо підтримки психічного (ментального) здоров'я населення, профілактичних заходів та інформаційних компаній в цій сфері для усіх груп населення;

– поширення та розвиток системи медичного страхування в Україні.

Висновки. Проведене дослідження показало наявність прошарку проблем у сфері функціонування системи охорони здоров'я в Україні. Недостатній рівень фінансування, дефіцит медичного персоналу, нерівномірний доступ населення до закладів охорони здоров'я призводять до загострення цілого спектру проблем, які напряду впливають на якість життя населення, рівність та здоров'я населення. Впровадження комплексу заходів та стратегій розвитку системи охорони здоров'я сприятиме її оновленню та переходу на новий якісний рівень, здатний вільно конкурувати з європейськими системами охорони здоров'я.

Abstract. The article examines the key problems and challenges of the modern system of health care of the population of Ukraine. Its sectoral division is determined into key problems arising in the field of financial support, equal rights and access to medical care, the destruction of part of the infrastructure due to the full-scale invasion of Ukraine, the preservation of epidemiological challenges that have remained relevant since the time of the COVID-19 pandemic, demographic challenges and imperfection systems of medical education. A set of measures, at the national and local levels, is proposed that could stabilize and improve the situation that has developed today in the field of health care in Ukraine.

Keywords: health care system, medical services, social infrastructure, medical personnel, financing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Статистичний бюлетень «Національні рахунки освіти в Україні». Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/02/zb_nroz16.zip (дата звернення 15.09.2023).
2. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2021 році. державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/zb_snsz_21.pdf (дата звернення 17.09.2023).
3. Звіт KSE Institute (вересень 2022). Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkivzavdanainfrastrukturi-ukrayini-skladaye-ponad-127-mlrd-zvit-kse-institute-stanomnaveresen-2022-roku/> (дата звернення 19.09.2023).
4. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. KSE Institute. 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf (дата звернення 19.07.2023).
5. Основні показники здоров'я населення у європейському регіоні ВОЗ. *Всесвітня організація охорони здоров'я. Європейське регіональне бюро.* 2020. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/338903/WHO-EURO2020-1887-41638-56894-rus.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 17.07.2023).
6. Криничко Л. Р., Малігон Ю. М. Нормативно-правове забезпечення реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»:* зб. наук. пр. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2020. № 3. С. 364–380.
7. Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. *The World Bank.* С. 70. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf> (дата звернення 14.09.2023).

ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.9:351.865]:355.48(470+571):477))

ОБРАЗ «ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ» В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ АНАЛОГІЙ

А. В. Борсуковська, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті розглянуто проблематику концептуалізації образу війни через призму історичних аналогій. Наголошено, що модернізація озброєння, збройних сил, вплив інформаційних технологій та нові загрози змінюють смислові межі збройних конфліктів. Зокрема, розглянуто аспекти інформаційної війни, кібервійни, проведено аналіз сучасних змін в управлінні військами та способів комунікації. Основні результати виявляють значущий вплив інформаційних технологій на ефективність військових операцій та сприяння глобальному характеру війни. В епоху глобалізації, коли будь-яка локальна війна має наслідки глобального масштабу, необхідно переглянути поняття, що характеризують збройні конфлікти, щоб краще зрозуміти їх зміст. Це необхідно для правильного визначення та тлумачення, для прогнозування та оцінки наслідків, викликаних ними, що особливо важливо в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: класифікації війн, «технологічна» війна, образ війни, інформаційні технології, кібервійна.

Вступ. Війна – суцільний жах та пекло. У цьому українці впевнюються вже більше ніж півтора року. Цей страшний термін має чимало видів. Люди воювали впродовж усієї своєї історії. У ХХІ ст. змінилась форма ведення війни. Проблема визначення образу війни призводить до безлічі її інтерпретацій. Мета статті – охарактеризувати образ «технологічної війни» ХХІ ст. в контексті історичних аналогій. Такий образ посідає важливе місце в інформаційному суспільстві, оскільки формує наші уявлення про сучасність і маркує горизонт очікувань майбутності. Він формується і поширюється здебільшого масмедійними каналами, засвоюється різноманітними спільнотами і, зрештою, змагається із множинними варіантами суб'єктивного досвіду. Із кожним новим днем війна формує у свідомості людини свій новий ментальний вигляд, сприйнятий нею особисто.

«Війна в Україні схожа на машину часу, яка повертає людей у минуле лише для того, щоб показати їм сьогоднішня», – пише Славенка Дракуліч, хорватська журналістка та письменниця, у новій збірці «Війна всюди однакова», і це – погляд на універсальність війни, що змінює життя людей незалежно від часу та місця [1, с. 22].

Виклад основного матеріалу. Існують різні підходи до тлумачення поняття «війна». Почнемо із найдавніших. Перші закони війни були не універсальними, а регіональними. Так, перші спроби кодифікації поведінки на випадок війни виявляються в Кодексі Хаммурапі ХІХ ст. до н. е., в якому зазначено, що сильний не повинен пригнічувати слабого. До кінця ХІХ ст. в історії існувало тільки одне поняття «війна». Проте в кінці ХІХ ст. і на початку ХХ ст. з'являється нове – «локальна війна». Воно виникло тоді, коли посилилася боротьба між різними великими державами за перерозподіл раніше поділеного світу [2]. У ХІХ ст. важливий крок на шляху до встановлення права війни було зроблено у 1863 р., коли президент США попросив юриста Френсіса Лібера розробити серію інструкцій для солдатів, які беруть участь у Громадянській війні. На Гаазькій мирній конференції 1899 р. з'явилося зведення законів війни. До Першої світової війни вона кваліфікувалася як конфлікт між державами, водночас вона охоплювала усі форми та види проявів воєнних конфліктів та зіткнень. У 1914 р. у воєнній термінології вперше почали вживати поняття «світова війна», що йшла з 1914 до 1918 рр. Після Другої світової війни у термінології з'являються нові поняття, а саме «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «воєнна акція» та інші [2].

Якщо проаналізувати останні публікації військових експертів та конфліктологів, то усі вони сходяться на тому, що традиційне розуміння війни як збройного зіткнення двох держав чи блоків з визначеними політичними цілями потребує переосмислення. На початку ХХІ століття у зарубіжних публікаціях з'явилися поняття «*4th Generation Warfare*», «*political Warfare*», «*neue Kriege*», «*asymetrische Kriegsführung*», «*unkonventioneller Krieg*», «*nicht linearer Krieg*», «*postmoderner Krieg*», які мали на меті концептуалізувати зміни у класичних підходах до війни.

Це зумовлює необхідність розробити підхід, який би інтегрував здобутки представників різних наук: політології, соціології, комунікативістики, лінгвістики, інформаційної справи тощо. Питання, на які шукають відповіді представники різних наук, можна сформулювати так: чи змінилася природа сучасної війни? Остаточної відповіді на це питання поки що немає.

Класифікації збройних конфліктів здійснювали за якісним і за кількісним змістом. Зокрема, за кількісним змістом найяскравішим критерієм є класифікація за засобами: ядерна війна; неядерна (звичайна), аналогом якої в класифікаціях інших держав можна вважати «конвенціональну» війну, тобто ту, яка ведеться відповідно до міжнародних договорів (конвенцій); хімічну; біологічну; бактеріологічну; геофізичну; інформаційну та ін. [2].

Доволі оригінальну класифікацію пропонують американські дослідники Елвін та Хейді Тофлери у праці «Війна та антивійна» [3]. Вони визначають типи війн за їх відношенням до типів цивілізацій:

1. Війни першої хвили відповідають сільськогосподарським суспільствам та характеризуються тим, що вони провадяться на примітивному технологічному рівні, в них беруть участь іррегулярні підрозділи, їх масштаби та ресурси залучені з обох сторін є незначними.

2. Війни другої хвили здійснюються промисловими суспільствами і їм характерні доволі високий технологічний рівень, участь у бойових операціях масових регулярних армій, значні ресурси та масштаби, використані у воєнному конфлікті.

3. Війни третьої хвили ведуться постіндустріальними (інформаційними) суспільствами, або принаймні перехідними до них, що характеризуються надвисоким технологічним рівнем [3].

Найбільш системного вигляду положення про війну набули у творах К. Клаузевіца. Щоб побачити контраст, варто взяти до уваги кінець XVIII століття, коли Карл фон Клаузевіц, відомий військовий теоретик, писав «Про війну». На його думку, воєначальник має бути здатен ухвалювати рішення в умовах обмеженого часу та браку повної і достовірної інформації [4].

Самуель Гантінгтон стверджував, що світ на початку XXI століття існує як система з дев'яти окремих «цивілізацій», замість багатьох суверенних держав. Ці цивілізації окреслені уздовж культурних ліній (наприклад, Західна, Ісламська, Китайська, Індуїстська, Буддійська тощо). Виходить, на його думку, культура замінила державу як визначник війни. А з поняттям інформаційного суспільства пов'язане поняття інформаційної культури.

У сучасному світі вплив інформаційних технологій на війну стає все більш важливим. Збільшення залежності військових операцій від інформаційних технологій змінює природу війни, роблячи її більш складною та глобальною. Образ війни, тобто комплекс уявлень про неї, є одним з найважливіших елементів військової психології [4].

Коротко розглянемо образ війни в минулому на прикладі Другої світової війни. «Найбільш масштабна та руйнівна війна у світовій історії» – саме так називали її досі. Конфлікт, який тривав декілька років й охопив безліч країн, виник у формі глобальної боротьби між союзниками та країнами фашистського альянсу. Однією з основних рис цієї війни були масштаби руйнування і жорстокість загарбників. Війна спричинила великі втрати серед військовослужбовців. Мільйони солдатів загинули, були поранені або зникли безвісти на бойових ділянках. Цивільне населення також стало жертвами війни. Атаки на міста та цільові об'єкти призвели до численних жертв серед мирного населення. Населення було вимушене переселятися або жити в умовах постійної загрози. Великі міста Європи та Азії були серйозно пошкоджені та зруйновані під час бомбардувань і битв. Наприклад, міста Варшава, Київ, Лондон, Берлін і Токіо були важко пошкоджені або дуже зруйновані внаслідок бойових дій [5].

Наступна риса образу війни: Друга світова війна стала ареною для Голокосту – систематичного геноциду єврейського населення нацистським режимом, що призвело до його масового винищення. Ще одним штрихом до створеного сприйняття Другої світової став героїзм та надзвичайне піднесення духу військовослужбовців та цивільного населення. Отже, Друга світова війна залишає свій образ в історії та пам'яті людства як нагадування про жахи воєнного часу та потребу у збереженні миру і міжнародного співробітництва [4].

Сучасна російсько-українська війна накладає нові грані образу війни. Насамперед інформаційні технології (ІТ) та технології інформаційної війни (ІВ) допомагають нам зосередитися на ключових аспектах перемоги в битві. Інформаційні технології значно полегшують організа-

цію захисту населення під час війни, завдяки інформаційним технологіям держава створила систему сповіщення населення про загрози. За допомогою соцмереж поширюється інформація про ситуацію на фронті, прогнози на плани ворога та застереження в разі надзвичайних ситуацій [2].

Проте доцільно було б зупинитися на тому, як ці технології впливають на ведення бойових дій. Подібно до того, як індустріальна ера привела до концепцій механізованої війни та масового знищення військових ресурсів противника, інформаційна ера веде нас до концепцій домінування інформаційних систем для забезпечення досягнення військових цілей. Як зауважив американський письменник і філософ Елвін Тоффлер у широко розголошеному творі «Футурошок»: «Вам не обов'язково бути великим і багатим, щоб застосовувати потрібний вид дзюдо в інформаційній війні» [6].

Кількість електронних пристроїв на полі бою збільшується з експоненціальною швидкістю, тому новітню війну називають «технологічною». Для підвищення бойової ефективності ІВ все більше покладається на штучний інтелект, знання, вбудовані в зброю та технології спостереження. Від супутників до підводних човнів сучасна зброя оснащена багатими на інформацію електронними компонентами. Країни, імовірно, витратять свої оборонні бюджети на інформаційні домінуючі платформи, наприклад, бортові системи запобігання та контролю, JSTARS і супутники. Вважається, що зброя в репертуарі інформаційного воїна може мати дуже значні наслідки без супутнього фізичного знищення. До того ж засоби ІВ можуть завдати непоправної шкоди цивільним і військовим інформаційним системам супротивника. Уся концепція ІВ базується на смертоносності оцифрованого поля бою. Найбільш імовірним переможцем ІВ буде та сторона, яка зможе швидше пройти через цикл OODA (Observe – Orient – Decide – Act) – «спостереження, орієнтація, рішення та дія».

Середовище ІТ та ІВ означає синтез технології та людського інтелекту з силовими можливостями. ІВ робить значний внесок у сфері розвідки, несподіванки та обману, прийняття рішень і психологічної деградації супротивника. Відбулися різкі зміни в доступі до інформації, зокрема збільшення публічного доступу, різке зниження вартості, зростання частоти повідомлень і використання зображень в інтернеті. Тому підключитися до сучасної інформації стало легше: багато людей, державних і недержавних інститутів, можуть створити мобілізуючий аргумент, який маніпулює спільнотами та формує ідентичність. Аналізуючи, які – позитивні чи негативні сторони доступу до інформації – переважатимуть, ми дійшли невтішних висновків. Сила демократії – довгострокова, але короткостроковою моделлю є політична поляризація та зростання могутнього «сірого» світу злочинних мереж, угруповань, терористичних груп, торговців людьми, воєначальників, повстанців.

Другим ключовим виміром змін є інновації. «Мужність українців + технології = запорука майбутньої перемоги України». Таке рівняння перемоги України сформулював у квітні 2023 року віцепрем'єр-міністр з інновацій, міністр цифрової трансформації Михайло Федоров [7]. Для нього війна між Росією, яка вторглася в Україну 24 лютого 2022 року, та Україною, яка відтоді захищає свій народ і територію, – це «технологічна війна». Аналітики вже назвали це першою комерційною космічною війною, першою повномасштабною війною безпілотників і першою війною III. Українські цивільні особи інформують наші Збройні Сили про наступ Росії, записуючи в додатки дані про військову техніку. Безпілотники «насяють» небо 24 години на добу, транслюючи зображення пересування військ і атак. За словами Федорова, хмарні сервіси в основному допомогли Україні вижити як державі: «Війну технологій виграють інженери. Сьогодні на ІТ Арені [технологічна конференція IT Arena 2023] у Львові зустрівся з драйверами інновацій – українськими айтівцями. Говорили про війну й майбутнє. Це найбільша технологічна війна в історії... Я бачу вісім перспективних напрямів, де постійно потрібні енергійні люди та інвестиції: супутниковий зв'язок, дрони, системи ситуаційної обізнаності, морські дрони, роботизовані наземні платформи, штучний інтелект, РЕБ, захист неба» [7].

Інновації відбуваються з великою швидкістю. Ніколи раніше у воєнній конфронтації не було задіяно стільки безпілотників. Мало які системи озброєння привернули стільки уваги ЗМІ у висвітленні цього конфлікту, як безпілотники. Лише через три місяці війни Алекс Кінгсбері, написавши в New York Times, уже вирішив: «Усі війни мають свою культову зброю, від АК-47

до СВУ. В Україні це безпілотник. Величезна кількість різноманітних дронів – безпілотних літальних апаратів – використовувалася з обох сторін війни, включаючи великі машини військового класу та менші споживчі моделі. Оператори безпілотників є новими снайперами, навіть якщо вони часто знаходяться за милі від поля бою» [2]. Робін Фонтес, доктор Йорріт Каммінг а також Джейсон Шерман написали статтю з висловами інших людей, які охарактеризували конфлікт, як «першу повномасштабну війну безпілотників» і стверджували, що безпілотники можуть започаткувати «нову еру війни» [3; 4].

Bayraktar TB2 турецького виробництва спочатку захопив більшість заголовків, а деякі проголошували його символом українського опору. Український артист і військовий Тарас Боровок написав вірусну пісню про безпілотну систему; прихильники України в усьому світі зібрали кошти, щоб придбати більше безпілотників для військових зусиль країни. Однак через кілька місяців на перших шпальтах почав монополізувати інший безпілотник, оскільки російські війська застосували його для тероризування українських громадян і націлювання на критичну інфраструктуру: боеприпас іранського виробництва Shahed 136 (він же «безпілотник-камікадзе»). З тих пір інші системи також привернули увагу, останнім часом і морські безпілотники – їх роль у завданні ударів по російських кораблях у Чорному морі, а також українським системам, які використовувалися для нападу на територію Росії [8].

Росія використовувала безпілотники так само, як і Україна – для спостереження та розвідки, для пошуку та нападу на цілі та, хоча менш широко, ніж Україна, для пропагандистських цілей. Здебільшого російські війська використовують «Орлан-10» як частину комплексу розвідки, спостереження та розвідки: безпілотники визначають місцезнаходження українських військ і передають їх позиції для цілей іншими засобами, наприклад, артилерією, скорочуючи в такий спосіб час реагування до трьох хвилин від виявлення цілі [9]. Але на відміну від України, Росія використовувала безпілотники з конкретною метою – тероризувати українське населення та знищувати цивільну інфраструктуру. Зокрема, вона використовувала – і продовжує використовувати – обстріли безпілотників Shahed у поєднанні з ракетними ударами для нападу на міста по всій країні. Ці атаки обтяжують і виснажують українську протиповітряну оборону з метою остаточного повернення українського неба.

Кібервійна – наступна ознака сучасної війни. За кілька годин до повного вторгнення Росія вивела з ладу супутникові мережі Viasat, відрізавши доступ до інтернету для десятків тисяч громадян України. Кібератака також вплинула на комунікації як уряду, так і військових. Це підживило прогнози про те, що конфлікт може стати першою у світі «справжньою кібервійною», не тільки тому, що кібернапади були частиною гібридної війни Росії проти України, принаймні після незаконної анексії Криму в 2014 році. Однак кібероперації в цій війні мали лише обмежений матеріальний вплив на поле бою [7].

Вторгнення Росії в Україну в 2014 році посилило невідкладність зусиль країни з розбудови свого кіберзахисту, в якому вона тісно співпрацює з партнерами, як-от Сполучені Штати та Сполучене Королівство, а також ЄС і НАТО. Протягом 2021 року експерти з кібербезпеки США та некомерційна організація CRDF Global працювали з урядом України над розробкою національної стратегії кібербезпеки. Ці партнери продовжували підтримувати кіберзахист України під час війни, наприклад, допомагаючи виявляти атаки й постачаючи обладнання та програмне забезпечення. Кібероперації були частою частиною війни, за останній рік кібератаки проти України нарахували щонайменше 470 задокументованих випадків.

Російські кібератаки на урядові сервери України, критичну інфраструктуру та ЗМІ були інтенсивними. Приклади включали атаки дефейсингу, під час яких зловмисники змінюють візуальний вигляд або вміст вебсайта, а також атаки на відмову в обслуговуванні та використання шкідливого програмного забезпечення для видалення жорстких дисків комп'ютера. Але незважаючи на їх кількість, здебільшого вони не вплинули або не мали тривалого впливу на військовий потенціал України чи функціонування її суспільства.

У війні Росії проти України триває повсюдна програмно-визначена війна. ШІ допомагає вдосконалювати наявні системи безліччю способів, у яких програми, призначені спеціально для цієї війни, покращують можливості збройних сил на обидві сторони. Україна вийшла на цифрове поле битви. Збір, узагальнення та аналіз даних був вирішальним елементом успішної

оборони України в перший рік війни. Нове програмне забезпечення та ШІ допомагають оптимізувати наявні функції застарілих систем. ШІ використовується в операціях безпілотників для автоматизації процесів злету й посадки. Автоматизовані процеси також використовуються для захоплення цілей, після чого люди отримують повідомлення для підтвердження вибраних цілей, а інформація автоматично надсилається в українську систему управління боєм. Завдяки цьому циклу від датчика до пострілу – час від виявлення цілі до її знищення – було скорочено до трохи більше 30 секунд.

Аналіз даних – ще один важливий тип систем із підтримкою ШІ. Компанії, як-от американські спеціалісти з аналізу даних Primer, використовують технологію обробки природної мови для запису, транскрибування, перекладу та аналізу російської мови. Європейський військовий розробник штучного інтелекту Helsing працює з українськими Збройними Силами над аналізом супутникових зображень, значно прискорюючи час обробки. Так само американська фірма Scale AI використовує машинне навчання для аналізу зображень України. Це допомагає українським силам зрозуміти, де відбуваються атаки, і оцінити збитки швидше й точніше, ніж це дає змогу зробити людське повідомлення [10].

Технології змінили традиційні процеси мислення щодо військової ефективності. Сучасні збройні сили все більше прагнуть отримати перевагу над супротивником якісними засобами, використовуючи передові технології. Перехід від «масовості» і мобільності до нетрадиційних методів підвищення відносної бойової ефективності досягається шляхом інтеграції низки технологій, що розвиваються. Розвиток зображень, дистанційного зондування, нічного бачення, датчиків, високоточних боєприпасів, стелс-технологій і насамперед цифрового зв'язку та комп'ютерних мереж, змушує нас застосовувати нові методи ведення війни.

Висновки. Образ війни є складним і багатогранним явищем, яке розвивається відповідно до історичного контексту та сприйняття різними суб'єктами. Він має інтелектуальні та емоційні компоненти, і його формування залежить від ступеня близькості суб'єкта до вищих ланок управління та інформаційних потоків.

У сучасних умовах образ війни динамічно змінюється через роль інформаційних технологій. Воєнні конфлікти не лише супроводжуються збройними діями, але і включають у себе інформаційні аспекти, віртуальну боротьбу та кібервійну. Інформаційні технології дають змогу впливати на громадську думку, проводити пропаганду та впливати на вирішення політичних і військових завдань.

Сучасна війна в епоху інформаційних технологій в інформаційному суспільстві базується на домінуванні інформаційних систем для досягнення військових цілей. Війна змінюється не лише в очевидних аспектах, але й у менш помітних сферах. Інформаційні технології та інформаційна війна впливають на сучасну військову доктрину й потребують вивчення та адаптації для успішної боротьби в сучасних умовах. В епоху глобалізації, коли будь-яка локальна війна має наслідки глобального масштабу, необхідно переглянути основні поняття, що характеризують збройні конфлікти, щоб краще зрозуміти їх зміст. Це необхідно для правильного визначення та тлумачення, для прогнозування та оцінки наслідків, викликаних ними, що особливо важливо в умовах російсько-української війни.

Abstract. The article examines the problem of conceptualizing the image of war through the prism of historical analogies. It is emphasized that the modernization of weapons, the armed forces, the influence of information technologies and new threats change the semantic framework of armed conflicts. In particular, the aspects of information warfare and cyber warfare were considered, and an analysis of modern changes in the management of troops and methods of communication was carried out. The main findings reveal the significant impact of information technology on the effectiveness of military operations and the promotion of the global character of war. In the era of globalization, when any local war has consequences on a global scale, it is necessary to review the concepts characterizing armed conflicts in order to better understand their content. This is necessary for the correct definition and interpretation, for forecasting and assessment of the consequences caused by them, which is especially important in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: classifications of wars, «technological» war, image of war, information technologies, cyber war.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дракуліч С. Війна всюди однакова. 2023. Київ: Човен. 184 с.
2. Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. *Воєнна історія*. #3_4 за 2003 рік. URL: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_03_5.htm
3. Тофлер Е., Тофлер Х. Війна та антивійна. URL: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/elvin-toffler-khejdi-toffler-vijna-ta-antivijna/>
4. Бондарев Г., Круть П. Основи військової психології. Харків, 2020. 272 с.
5. Ясь О. На зламах історичного часу, або Темпоральні образи сучасної російсько-української війни: лекція / за ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2023. 68 с.
6. Тофлер Е. Шок майбутнього. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1303388140>
7. Для перемоги України необхідно створювати defence-tech стартапи – Михайло Федоров. URL: <https://army-inform.com.ua/2023/09/29/dlya-peremogy-ukrayiny-neobhidno-stvoryuvaty-defence-tech-startapy-myhajlo-fedorov/>
8. Robin Fontes and Dr Jorrit Kamminga, Ukraine A Living Lab for AI Warfare, 24.03.2023. URL: <http://surl.li/mbsnp>
9. Mariya Zavalnyuk, Ukraine: Crowdfunding for Combat Drones 08.09.2022. URL: <http://surl.li/mbsnu>
10. The Orlan Complex: Tracking the Supply Chains of Russia's Most Successful UAV / J. Byrne, J. Watling, J. Bronk, G. Somerville, J. Byrne, J. Crawford, J. Baker. 15.12.2022. URL: <http://surl.li/mbsny/>

УДК 614.2

МІСЦЕ СИСТЕМИ *E-HEALTH* У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Д. Н. Васильченко, Л. В. Загоруйко

Анотація. У статті подана інформація про місце медичної системи *e-Health* у системі охорони здоров'я України, вказано проблемні питання її введення та функціонування. Специфіка досліджуваної теми передбачає використання аналітичного методу. Цей підхід дав змогу аналізувати та оцінювати сучасні технології та практики в галузі документообігу електронного здоров'я з погляду їх впливу на якість надання медичних послуг, доступність діагностики та лікування, а також управління медичними ресурсами за допомогою статистичних та інших даних.

Ключові слова: цифрове здоров'я, *e-Health*, *m-Health*.

E-Health включає в себе використання передових технологій та засобів комунікації для підтримки ефективної роботи галузі охорони здоров'я громадян України. Очікується, що основні зрушення в цій сфері відбудуться переважно в галузях віртуальних медичних консультацій, мобільних додатків для смартфонів та інших пристроїв для моніторингу, які можна легко переносити. Щороку зростає кількість громадян України, які використовують цифрові інструменти для полегшення керування власним медичним документообігом. Інтеграція різноманітних джерел даних в електронні медичні записи залишається складною задачею. Система компенсації часто відстає від темпів інновацій, хоча вона також змушена буде адаптуватися до останньої кризи в галузі охорони здоров'я, спричиненої COVID-19, щоб підтримати віддалені підходи до надання медичних послуг. Забезпечення високоякісних результатів у галузі охорони здоров'я та покращення досвіду отримання медичної допомоги в процесі цифрової трансформації може бути викликом усій системі охорони здоров'я України, але це надзвичайно важливо для досягнення довгострокового успіху.

Концепцію *e-Health*, як її визначає Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), характеризується як «використання інформаційних та комунікаційних технологій для підтримки сфери охорони здоров'я та пов'язаних з нею сфер» [1]. Десять років тому це часто обмежувалося використанням комп'ютерів для перегляду результатів тестів, простими електронними медичними записами або телефонними консультаціями для тих, хто проживав у віддалених регіонах. Але сучасний підхід набагато ширший і включає різноманітні застосування, від мобільного здоров'я (*m-Здоров'я*) до телемедицини (див. табл. 1), і це все частіше наявне в основі всіх діагностичних та лікувальних додатків у галузі охорони здоров'я [2].

**Термінології, які стосуються електронної охорони здоров'я
відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я [1]**

Термін	Визначення
<i>E-Health</i>	Використання інформаційних засобів та засобів комунікації для підтримки сфери охорони здоров'я та пов'язаних з нею сфер
<i>M-Health</i>	Використання бездротових мобільних технологій у сфері охорони здоров'я
Цифрове здоров'я	Широкий загальний термін, який охоплює <i>e-Health</i> (включно з <i>m-Health</i>), а також нові напрями, а саме використання передових наук у галузі обробки великих обсягів даних, геноміки та штучного інтелекту
Телемедицина	Використання телекомунікаційних і віртуальних технологій для надання медичних послуг поза традиційними медичними установами

Швидке впровадження цифрових рішень у сфері охорони здоров'я стало можливим завдяки кризі в галузі охорони здоров'я, яка була спричинена пандемією COVID-19, що призвела до переходу від особистих зустрічей з лікарями до дистанційної роботи та віртуальної медицини. У нещодавньому аналізі Еріка Топола щодо підготовки медичного персоналу до цифрового майбутнього було виділено декілька трансформаційних аспектів технологій у галузі охорони здоров'я з особливим акцентом на телемедицину, мобільні додатки (*Apps*) та датчики і пристрої для носіння безпосередньо пацієнтами [3]. Отже, смартфон перетворився на портативний і потужний персональний комп'ютер та засіб комунікації, яким користуються майже 80 % дорослих у країнах з високим рівнем доходів для доступу до інтернету. Смартфон, безумовно, виступає також основним інструментом на мобільних платформах, які пов'язані з охороною здоров'я громадян (*m-Health*).

Електронні медичні записи (ЕМЗ) є фундаментальним складником *e-Health*. Різні системи ЕМЗ надають різний рівень функціональності, від базового документування до миттєвого відображення клінічних показників і спостережень, часто включно з можливістю взаємодії з іншими фахівцями у галузі охорони здоров'я та електронного лікування. Дотепер думка лікарів про ЕМЗ була суперечливою: опитування американських лікарів первинної допомоги показало, що хоча 63 % вважали, що впровадження ЕМЗ загалом поліпшило надання медичної допомоги, 74 % зазначили, що використання ЕМЗ збільшило їх робочу навантаженість, і 68 % вказали, що ЕМЗ забирають цінний час, який можна було б витратити на надання медичної допомоги пацієнтам [4]. Дослідження часу та руху в США показало, що 49 % часу лікаря витрачається на роботу з ЕМЗ та адміністративні завдання [5].

M-Health, також відоме як платформа для мобільного застосування в галузі охорони здоров'я, означає використання бездротових мобільних технологій у цій сфері. Хоча вона часто включає використання смартфонів, але не обмежується тільки ними. Однією з основних застосовуваних можливостей *m-Health* є віддалений доступ до медичної інформації та послуг. Наприклад, «електронна медична історія» Естонії є прикладом національної системи, де пацієнти та служби екстреної медичної допомоги можуть віддалено отримувати зведені дані про свій стан здоров'я через «пацієнтський портал *e-Patient*». Національна служба охорони здоров'я Великої Британії нещодавно запустила додаток *NHS*, який дає змогу пацієнтам отримувати доступ до свого зведеного медичного запису, включно з результатами тестів, та записуватися на прийом, водночас функціонал додатка постійно розширюється. Європейське товариство кардіологів розробляє додатки для медичних фахівців, як-от додатки з клінічними рекомендаціями, а також додатки для пацієнтів. Один із прикладів – додаток «*My AF*», який дає змогу пацієнтам реєструвати симптоми та дані про якість життя, що може бути використано медичними фахівцями для створення консиліумів.

Сенсори є невід'ємною частиною мобільного здоров'я (*m-Health*). Сенсор призначений для вимірювання сигналів та збору даних, які можуть бути передані або збережені для подальшого аналізу. Це може бути настільки простим, як *Bluetooth*-зв'язані ваги для вимірювання ваги, або настільки складним, як багатопараметричний пристрій для моніторингу. Загалом сенсори можна розділити на інвазивні та неінвазивні, водночас останні включають як переносні та непереносні технології.

«Розумні» пристрої зі вбудованим *Bluetooth*-з'єднанням дають змогу сенсорам підключатися до смартфонів або комп'ютерів для відстеження даних та аналізу трендів. Наприклад, самоконтроль артеріального тиску, коли його поєднують з коригуванням антигіпертензивних препаратів на основі результатів вимірювань, успішно знижує систолічний артеріальний тиск, порівняно зі стандартною допомогою [6]. До того ж пацієнтські рекордери ECG з одним відведенням, як-от пристрій *KardiaMobileTM* (*AliveCor*, Маунтін-В'ю, Каліфорнія, США), революціонізували діагностику фібриляції передсердь (ФП) та пароксизмальних аритмій. На відміну від попередньої практики використання моніторів Холтера, які часто були обмежені доступністю, часом на аналіз техніків та тривалістю їх носіння, особисті рекордери ECG з одним відведенням стають все більш популярними. Пристрій *Kardia* показав чутливість на рівні 98,5 % та специфічність на рівні 91,4 % (і виявився ефективним з погляду економіки) у спільнотній діагностиці ФП [7].

Сфера цифрового здоров'я також може сприяти більш кваліфікованому самостійному управлінню хворими-пацієнтами, використовуючи дані, зібрані в реальному житті, для покращення особистого прийняття рішень (наприклад, визначення дози діуретиків для лікування серцевої недостатності, поліпшення дотримання антигіпертензивних препаратів або програм реабілітації через фізичні вправи) з або без формальних алгоритмів підтримки прийняття рішень. Це суттєво відрізняється від традиційного підходу, де лікар використовував лише дані від перевірених медичних приладів, які зазвичай були розташовані в лікарнях або клініках, і доступ до таких даних часто був обмеженим для громадян.

План дій ЄС щодо *e-Health* на період 2012–2025 років визначив численні перешкоди для широкого впровадження його програм, а саме:

1. Недостатня освіченість та впевненість у рішеннях *e-Health* серед пацієнтів, громадян та медичних працівників.
2. Проблеми інтероперабельності між різними рішеннями *e-Health*.
3. Обмежена доказовість великого масштабу ефективності вартості інструментів та послуг *e-Health*.
4. Незрозумілість правових меж для мобільних додатків для здоров'я та добробуту, а також відсутність прозорості щодо використання даних, зібраних такими додатками.
5. Недостатні чи розрізнені правові каркаси, зокрема відсутність схем компенсації для послуг *e-Health*.
6. Великі витрати на створення систем *e-Health*.
7. Регіональні розбіжності у доступі до інформаційно-комунікаційних послуг, обмежений доступ у менш розвинених районах.

Отже, протягом останнього десятиліття всі сфери електронного здоров'я стрімко розвивалися, і темпи впровадження ще більше прискорилися під час кризи, пов'язаної з COVID-19. Дистанційна телеконсультація стала рутинною для багатьох кардіологів і була оцінена пацієнтами за її зручність. Технології мобільного здоров'я (*m-Health*), які зазвичай базуються на смартфонах, швидко розширюються і можуть бути корисними для підтримки змін у здоров'ї, способі життя і прийняття медичних рішень. Підключення потоків даних до електронного медичного запису може бути складним завданням, але ситуація покращується. Зростає використання пацієнтами та громадянами цифрових технологій для підтримки їх власного здоров'я та прийняття рішень у галузі медицини. Хоча компенсація часто відстає від інновацій, останні події в галузі охорони здоров'я змусили підтримувати більше дистанційних підходів. Існують численні бар'єри перед повною реалізацією потенційних переваг цифрового здоров'я та медицини, але знаходяться рішення. Збереження високоякісних результатів і покращення досвіду надання допомоги важливі для довгострокового успіху.

Abstract. This research provides information about the place of the e-Health medical system in the modern world, highlighting the issues surrounding its implementation and functioning. The methodological basis of the work includes a systemic approach, critical analysis, and a structural-systemic approach to the literature and source base of the study. The specificity of the research topic involves the use of an analytical method. This approach allowed for the analysis and evaluation of modern technologies and practices in the field of electronic health from the perspective of their impact on the quality of healthcare services, diagnostic and treatment accessibility, as well as the management of medical resources.

Keywords: digital health, e-Health, m-Health.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. WHO guideline: recommendations on digital interventions for health system strengthening. *Geneva: World Health Organization*; 2019.
2. E-Health: a position statement of the European Society of Cardiology / M. R. Cowie, J. Bax, N. Bruining, J. G. F. Cleland, F. Koehler, M. Malik, F. Pinto, E. van der Velde, P. Vardas. *Eur Heart Journal*. 2016. Vol. 37, iss. 1. P. 63–66.
3. Topol E. The Topol Review – NHS Health Education England. February 2019.
4. The Harris Poll. How Doctors Feel About Electronic Health Records: National Physician Poll [Internet]. C. Sinsky, L. Colligan, L. Li, M. Prgomet, S. Reynolds, L. Goeders, J. Westbrook, M. Tutty, G. Blike. 2018.
5. Allocation of Physician Time in Ambulatory Practice: A Time and Motion Study in 4 Specialties. *Ann Intern Med*. 2016. Vol. 165. P. 753.
6. Self-monitoring of blood pressure in hypertension: A systematic review and individual patient data meta-analysis / K. L. Tucker, J. P. Sheppard, R. Stevens, H. B. Bosworth, A. Bove, E. P. Bray, K. Earle, J. George, M. Godwin, B. B. Green, P. Hebert, F. D. R. Hobbs, I. Kantola, S. M. Kerry, A. Leiva, D. J. Magid, J. Mant, K. L. Margolis, B. McKinstry, M. A. McLaughlin, S. Omboni, O. Ogedegbe, G. Parati, N. Qamar, B. P. Tabaei, J. Varis, W. J. Verberk, B. J. Wakefield, R. J. McManus. *PLoS Med*. 2017. Vol. 14(9): e1002389.
7. Feasibility and cost-effectiveness of stroke prevention through community screening for atrial fibrillation using iPhone ECG in pharmacies / N. Lowres, L. Neubeck, G. Salkeld, I. Krass, A. J. McLachlan, J. Redfern, A. A. Bennett, T. Briffa, A. Bauman, C. Martinez, C. Wallenhorst, J. K. Lau, D. B. Brieger, R. W. Sy, S. B. Freedman. *Thromb Haemost*. 2014. Vol. 111(6). P. 1167–1176.

УДК 595.142:631.879.4

БІОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КАЛІФОРНІЙСЬКОГО ДОЩОВОГО ЧЕРВ'ЯКА (*Eisenia fetida*) НА БІОЛОГІЧНИХ СУБСТРАТАХ

Ю. В. Василик, І. В. Березовський

Анотація. Ця наукова публікація присвячена вивченню впливу різних біологічних субстратів на процес вирощування каліфорнійського дощового черв'яка (*Eisenia fetida*). Дослідження проведено з метою встановлення оптимальних умов утримання та розмноження цього виду черв'яка, який є важливим компонентом компостного процесу та має велике значення для підтримки родючості ґрунту.

У роботі використано чотири різновиди біологічних субстратів: суміш перегною з органічними відходами побутового походження, листовий опад, подрібнена солома, торф. Для кожного варіанта були вивчені основні показники вирощування каліфорнійського дощового черв'яка, як-от приріст популяції та його маси, плодовитість, генеративна активність, проведений хімічний аналіз зразків біогумусу тощо.

Ключові слова: червоний каліфорнійський черв'як, субстрат, вермікомпостування, компостер, біогумус.

Вступ. Вермікомпостування – це процес виробництва компосту шляхом використання дощових черв'яків для перетворення органічних відходів у високоякісний компост, який складається в основному з відлитих черв'яків на додаток до розкладеної органічної речовини. Вермікомпостування допомагає перетворювати органічні відходи (сільськогосподарські відходи, гній тварин і побутове сміття) на високопоживні добрива для рослин і ґрунту [1, 2].

Вермікомпост – це органічне добриво, насичене органічними речовинами, мікроелементами та корисними ґрунтовими мікробами (азот-фіксуючі та фосфат-сорбуючі бактерії та актиноміцети), є гарною альтернативою хімічним добривам, які є чудовим стимулятором росту та захистом сільськогосподарських рослин [3, 4]. Сьогодні вермікомпост є важливим компонентом систем органічного землеробства, оскільки він простий у приготуванні, має чудові властивості та нешкідливий для рослин. Вермікомпост покращує фізичні, хімічні та біологічні властивості ґрунту, а також сприяє збагаченню органікою [5].

Вермікомпостування є важливим процесом у сфері відновлювального сільськогосподарського виробництва та управління органічними відходами. Його наукова цінність виявляється у таких аспектах:

Стимулювання біорізноманіття ґрунтів. Вермікомпост містить велику кількість корисних мікроорганізмів, які сприяють збереженню та збагаченню ґрунтового складу. Це допомагає підтримувати здорову мікробіоту та високий рівень родючості ґрунту [6].

Стимулювання росту рослин. Вермікомпост містить оптимальні співвідношення поживних речовин, необхідних для росту та розвитку рослин. До того ж його структура полегшує ґрунтову аерацію, що покращує забезпечення корінної системи рослин киснем.

Зменшення використання хімічних добрив. Вермікомпост містить природні компоненти у вигляді макро- та мікроелементів, які рослини можуть легко та ефективно засвоювати. Це дає змогу знизити використання хімічних добрив, що може вплинути на екологічний стан ґрунту та водних ресурсів.

Зниження кількості органічних відходів. Процес вермікомпостування дає змогу переробити велику кількість органічних відходів (харчових залишків, рослинних відходів тощо), що сприяє зменшенню обсягу сміття та його негативного впливу на довкілля [7].

Значення біодобрив для сільськогосподарських культур, здоров'я людини і довкілля також велике.

Для сільськогосподарських культур. Біодобрива, як-от вермікомпост, дають рослинам необхідні поживні речовини та мікроелементи для здорового росту та врожайності. Вони покращують стійкість рослин до стресових умов і захворювань [8].

Для здоров'я людини. Рослини, вирощені з використанням біодобрив, мають вищу вітамінну та мінеральну цінність, що сприяє удосконаленню харчового статусу та здоров'я населення. За умови використання біодобрив у сільському господарстві можна зменшити ризик впливу хімічних залишків на продукцію.

Для довкілля. Використання біодобрив допомагає знизити викиди шкідливих речовин у атмосферу, оскільки вони не містять синтетичних хімічних сполук. До того ж вони сприяють збереженню родючості ґрунтів та запобігають забрудненню підземних вод.

Загалом використання біодобрив, зокрема вермікомпосту, є важливим кроком у напрямі сталого сільськогосподарського виробництва та охорони навколишнього середовища [9].

Дослідження. Дослідження було проведено на дослідних ділянках Вінницького національного аграрного університету (рис. 1).

Для дослідів використовували чотири вермікомпостери **Keter E Composter**.

Рис. 1. Дослідна ділянка

Було внесено у вермікомпостер № 1: торф'яний субстрат (100 л) та культура черв'яка (4 л); у вермікомпостер № 2: подрібнений листовий опад (100 л), культура (4 л); у вермікомпостер № 3: солома подрібнена (100 л), культура черв'яків (4 л); у компостер № 4: суміш коров'ячого перегною з подрібненими органічними побутовими відходами в об'ємному співвідношенні 2 : 1 (100 л) і 4 літри культури черв'яків.

Для усіх вермікомпостерів об'ємне співвідношення компонентів для їх приготування становило 25 : 1.

Для контролю перебігу процесу компостування проводили регулярне вимірювання вологості за допомогою тензіометра і температури.

Для аналізу кількості особин компостери відкривали і відбирали об'єм (приблизно 2 літри) незрілого шару компосту (зона, де мешкає основна маса колонії) і розраховували на загальний об'єм шару, що компостувався.

Усіх особин класифікували у 3 групи залежно від вікової стадії розвитку:

- 1) мальки (до 2 см);
- 2) молодь (ювенільна стадія) 2–8 см;
- 3) дорослі особини 8–12 см.

Окремо були пораховані кокони. Результати були внесені до відповідних таблиць.

Аналіз отриманого біогумусу проводили в хімічній лабораторії Вінницького національно-аграрного університету. Насамперед проводили аналіз органічних речовин (гумінових та фульвових кислот і їх солей, органічного вуглецю) та мікроелементів. Було проведено порівняльний аналіз зразків.

Результати і обговорення. Показники зразків на 50 день вермікомпостування. Дані популяції наведені на схемах нижче (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість особин на різних стадіях розвитку на 50 день процесу компостування

Зразок	Мальки	Молодь	Дорослі особини	Кокони
№ 1	264	417	1 147	647
№ 2	310	384	1 029	563
№ 3	354	481	1 249	603
№ 4	295	401	1 086	592

Як і очікувалося, популяції на різних субстратах у якості корму розвиваються з певною різницею.

В усіх зразках під час дослідження було виявлено значний приріст популяції. Найбільший приріст був зафіксований у компостері № 3, де основним субстратом є солома.

У компостері № 1 (торф'яний субстрат) були відмічені стабільні умови (температури і вологості), що пов'язано насамперед із високою пористістю і здатністю торфу до розподілення вологи всередині.

У компостері № 2 (листовий опад) спочатку спостерігався відносно повільний розвиток колонії. Вважаємо, це пов'язано з більшим періодом адаптації через більшу щільність та біохімічне різноманіття компонентів корму.

Зразок № 3 (подрібнена солома). Черв'яки легко адаптувалися до цього корму і показали один із найкращих результатів. Це пов'язано з тим, що солома в основному була зі злаків, вирощених на полях із використанням великої кількості добрив, які збагатили всі частини рослин мікроелементами.

Популяція у вермікомпостері № 4 (коров'ячий гній із побутовими відходами) продемонструвала вплив вермікомпостування на зміну рН середовища, а саме нейтралізацію кислот.

Аналіз зразків біогумусу показав, що отриманий біогумус містить велику кількість органічних речовин і мікроелементів (табл. 2) і може бути використаний як високоефективне добриво. Зазвичай співвідношення компонентів у зразків різне. Вважаємо, це дає змогу підбирати різні вермікомпости для потреб вирощування різних культур рослин.

Дані хімічних аналізів на схемах нижче (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнений хімічний склад зразків

Хімічні речовини	Зразок № 1, %	Зразок № 2, %	Зразок № 3, %	Зразок № 4, %
Гумінові кислоти	27	33	36	29
Гумінові солі	19	25	22	26
Фульвові кислоти	12	15	14	16
Азот	1.3	1.9	2.2	2.6
Фосфор	1.1	0.9	1.4	0.8
Калій	0.4	0.2	0.3	0.2
рН	7.1	6.8	7.5	6.7
Органічний вуглець	47	45	44	44

Висновки. Отже, на основі аналізу хімічного складу біогумусу можна зробити декілька важливих висновків:

1. За комплексом показників кращим виявився біогумус отриманий у вермікомпостері під номером 3, а саме вміст гумінових кислот становить 36 %, а гумінових солей – 22 %. Це свідчить про високий рівень органічних речовин у біогумусі, що сприяє його властивостям зберігання води та поживних речовин.

2. Фульвові кислоти: фульвові кислоти є важливим компонентом ґрунту, оскільки вони забезпечують зв'язування та транспортування мікроелементів. У зразку № 3 їх вміст становить 14 %. Мікроелементи (азот, фосфор, калій).

3. Вміст азоту в зразку № 3 становить 2,2 %, фосфору – 1,4 %, а калію – 0,3 %. Ці показники вказують на наявність достатнього рівня живильних елементів, що сприяє зростанню та розвитку рослин.

4. Рівень рН у зразку № 3 становить 7,5. Це нейтральне середовище, яке сприяє оптимальному росту біологічного життя в ґрунті.

5. Вміст органічного вуглецю становить 44 %. Високий рівень органічного вуглецю свідчить про високу здатність біогумусу утримувати воду та поживні речовини.

Загалом зразок № 3 виявився добре збалансованим у вмісті головних компонентів, що сприяє його використанню для поліпшення ґрунту та підвищення врожайності рослин. Результати дослідження вказують на високу ефективність цього виду черв'яків у процесі переробки органічних відходів та формування компосту.

Abstract. This scientific publication is dedicated to studying the influence of various biological substrates on the cultivation process of the Californian earthworm (*Eisenia fetida*). The research was conducted with the aim of establishing optimal conditions for the maintenance and reproduction of this species of earthworm, which plays a significant role in the composting process and holds great importance for soil fertility maintenance.

Four types of biological substrates were employed in the study: a mixture of compost with organic household waste, leaf litter, shredded straw, and peat. For each variant, key parameters of Californian earthworm cultivation were examined, including population growth and mass, fecundity, generative activity, and chemical analysis of biocompost samples, among others.

Keywords: red Californian earthworm, substrate, vermicomposting, composter, biocompost.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безділь Р. В. Вплив складу субстрату на вихід вермікомпосту і біомаси штучної популяції *Eisenia foetida*. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. № 25. С. 15–161.
2. Chauhan H. K., Singh K. Potancy of Vermiwash with Neem plant parts on the Infestation of *Earias vittella* (Fabricius) and Productivity of Okra (*Abelmoschus esculentus*) (L.) Moench. *Asian Journal of Research in Pharmaceutical Science*. 2015. Vol. 5, № 1. P. 36–40.
3. Suthar S. Vermicomposting of organic wastes: A review. *International Journal of Environment and Waste Management*. 2016. Vol. 18, № 1. P. 84–103.
4. Rai P. K., Singh M., Upadhyay A. K. Influence of substrate and moisture content on growth and reproduction of *Eisenia fetida* during vermicomposting of municipal solid waste. *Journal of Environmental Management*. 2017. Vol. 2, № 4. P. 189–196.
5. Kaplan M. The National Master Plan for Agricultural Development in Suriname. Final Report. *Applied Ecology and Environmental Sciences*. 2021. Vol. 9, № 2. P. 280–285.
6. Formation of anthropogenic waste and environmentally safe ways of their disposal / M. Adamenko, S. Sonko, I. Gursky, E. Darmofal. *Technogenic and ecological safety*. 2020. Vol. 8, № 2. P. 32–38.
7. Waseem M. A., Giraddi R. S., Math K. K. Assessment of nutrients and micro flora in vermicompost enriched with various organics. *Journal of Experimental Zoology*. India, 2013. Vol. 16, № 4. P. 697–703.
8. Hazard remediation and recycling of tea industry and paper mill bottom ash through vermiconversion / L. Goswami, A. K. Patel, G. Dutta, P. Bhattacharyya, N. Gogoi, S. S. Bhattacharya. *International Journal of Environment and Waste Management, Chemosphere*. 2013. Vol. 92, № 6. P. 708–713.
9. Devi J., Prakash M. Microbial Population dynamics during vermicomposting of three different substrates amended with cowdung. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*. 2015. Vol. 4, № 2. P. 1086–1092.

ПРОГНОЗУВАННЯ КІЛЬКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ПОСЛУГ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ ЗА ІНТЕРПОЛЯЦІЙНИМ ПОЛІНОМОМ ЛАГРАНЖА

Н. В. Грабовенко, Н. А. Потапова

Анотація. Стаття присвячена питанням аналізу ринку хмарних послуг та оцінці динаміки його розвитку в Україні. На основі статистичних даних проведено оцінку тенденції зміни використання хмарних обчислень підприємствами, зайнятими на виробництві комп'ютерів та розробкою програмного забезпечення. Для прогнозування кількості підприємств цих напрямів діяльності в галузі інформаційних технологій використано методи інтерполяції та екстраполяції даних. Модель динаміки побудована на основі поліному Лагранжа за початковим набором статистичних даних. Внаслідок проведеної оцінки за розробленою моделлю визначено, що підприємства виробництва комп'ютерів мають найбільше зростання на ринку хмарних обчислень.

Ключові слова: хмарні обчислення, прогнозування, методи обчислення, інтерполяція, поліном Лагранжа.

Вступ. Хмарні обчислення є сучасною технологією, яка дає змогу підприємствам зберігати, обробляти та обмінюватися даними за допомогою віртуальних серверів та різних інших послуг від провайдерів хмарних обчислень. Однією з головних переваг хмарних обчислень є гнучкість, що характеризує можливість підприємств варіювати розміром своїх потреб в обчислювальних ресурсах, залежно від потреб бізнесу в конкретний період часу. Такий підхід дає змогу змінювати витрати на обчислювальні потужності залежно від того, що потрібно в цей момент. Доступність до інструментів обчислень гарантує підприємствам зниження значних витрат на їх придбання та утримання. Це особливо важливо для малого та середнього бізнесу, які не можуть дозволити собі великих витрат на створення власної мережі інформаційної логістики та ІТ-інфраструктури [1].

Хмарні обчислення забезпечують високий рівень безпеки даних. Провайдери хмарних послуг забезпечують виконання найвищих стандартів безпеки та захисту даних, як-от шифрування та резервне копіювання. Гнучкість і мобільність діяльності дає змогу збільшити продуктивність та ефективність роботи завдяки використанню в хмарних обчисленнях одночасного спільного доступу до даних (декількох працівників з різних локацій). Існує можливість використання додаткових сервісів, як-от резервне копіювання даних, кібербезпека та моніторинг системи, що загалом дає змогу мінімізувати ризик втрати важливої інформації.

Крім перелічених переваг, хмарні сервіси можуть допомогти підприємствам покращити свою екологічну стійкість і зменшити вплив на навколишнє середовище, зменшуючи витрати на електроенергію та споживання ресурсів.

У світі хмарні обчислення стали панівним способом зберігання та обробки даних у бізнесі. В Україні також прогресує використання цих технологій. Проте як підприємство використовує хмарні обчислення і яка частка з них є користувачами цих послуг, – невідомо.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку ринку послуг хмарних обчислень в Україні, та прогнозувати сукупність підприємств, що користуються цими послугами, в загальній кількості підприємств країни.

Основна частина. Тенденція розвитку обсягів хмарних послуг за останній період набула значного зростання як у світі, так і в Україні. За даними аналізу Techjury [2] 98 % усіх підприємств у світі вже розробили або перебувають у розробці мультихмарної стратегії, яка ґрунтується на організаційній моделі без офісу, де найкращим варіантом є підключення працівників та обмін інформацією через захищену мережу. Економія внутрішніх обчислювальних ресурсів зумовила те, що приблизно 67 % корпоративної інфраструктури підприємств будують на хмарі за умови розміщення в ній до 82 % робочого навантаження. Найближчим часом через хмарні сервери та мережі проходитиме понад 40 зеттабайт даних.

Найбільш очікуваними витрати на хмарні послуги мають сектори економіки, пов'язані з виробництвом (19 млрд дол. США), професійні послуги (18 млрд дол. США) і банківська справа (16,7 млрд дол. США). Інвестиційна активність на ринку хмарних послуг обумовлена тими компаніями, що найбільше задіяні у сфері роботи з великими обсягами даних. Зокрема, фінансовий сектор є одним з очікуваних інвесторів для впровадження хмарних технологій, що зумов-

лено необхідністю отримувати масу конфіденційної інформації із декількох захищених місць [3].

На перший квартал 2023 року Amazon Web Services є світовим лідером з надання хмарних послуг і займає частку ринку хмарних обчислень у розмірі 32 %. Водночас очікуваним є зростання ринку публічних хмар у 2023 р. до 597,3 млрд дол. США. Експертами Multisoft відмічено, що найбільш істотною причиною зростання публічної хмари є її доступність. Так, представники малого та середнього бізнесу вважають, що на 40 % більш рентабельним є використання сторонніх хмарних платформ, ніж здійснення витрат на підтримку власної системи. Водночас заощадження на використанні хмари супроводжується й елементами забезпечення безпеки та надійності операцій. Завдяки хмарним системам компанії можуть дозволити собі таку інфраструктуру та допоміжний персонал [4].

Хмарний ринок України знаходиться на початковому етапі формування попиту і накопичення первинного досвіду, що підтверджується мінімальним рівнем знань кінцевих користувачів про хмарні обчислення і низький рівень проникнення технології. За результатами експертних опитувань, 47 % респондентів серед ІТ-служб вважають свою обізнаність про хмарні рішення поверхневою, а 88 % респондентів серед керівників зовсім не знайомі з хмарними сервісами. Проте вивчають досвід використання хмар близько половини опитаних керівників ІТ-компаній, 15 % уже мають експертизу в цій сфері, а 94 % планують працювати на хмарному ринку України. Швидкому проникненню хмарних обчислень на український ринок у 2014–2016 рр. сприяв чинник досвіду первинного споживання. Користування хмарними сервісами повністю або майже повністю виправдало очікування 84 % опитаних українських організацій [5]. Отже, ринок хмарних послуг є таким, що стрімко розвивається. Серед найактивніших його учасників є ІТ-компанії та підприємства, що потребують ефективної роботи з великими обсягами даних.

Підприємства, зайняті виробництвом комп'ютерів, електронної та оптичної продукції в Україні, під час купівлі послуг хмарних обчислень становили у 2022 р. 11,0 % у загальній кількості підприємств України, що на 1,4 % менше, порівняно з 2019 р. (табл. 1), що насамперед пов'язано зі зниженням фінансової спроможності.

Таблиця 1

Вихідні дані для прогнозування кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у розрізі видів діяльності, %, 2018–2022 рр.

Показник кількості підприємств в розрізі видів діяльності	2018	2019	2020	2021	2022
	0	1	2	3	4
Частка кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у загальній кількості підприємств України, %:					
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	11,6	12,4	*	11,3	11,0
комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; надання інформаційних послуг	18,8	21,4	*	21,1	18,9

Джерело: Державна служба статистики України [6]

Як видно за даними таблиці 1, за використанням хмарних послуг спостерігається скорочення частки підприємств, зайнятих у сфері комп'ютерного програмування, консультування та пов'язаної з ними діяльності; надання інформаційних послуг із 21,4 % у 2019 р. до 18,9 % у 2022 р.

Розглянемо прогнозу оцінку кількості учасників ринку за цими напрямками на 2025 р., ґрунтуючись на початковій вибірці статистичних даних та використанні методів інтерполяції та екстраполяції даних.

Інтерполяція – це метод аналізу даних, що використовує визначення проміжних значень функції за визначеним дискретним набором значень цієї функції та дає змогу розробити модель для оцінки наявних даних. Сутність методу полягає в тому, що за допомогою математичної моделі можна знайти значення функції в проміжних точках, у яких немає вхідних даних. Інтерполяція зазвичай використовується для оцінки даних на підставі зібраної статистики даних, особливо коли їх частина упущена або не отримана за відповідний період. Тому цей метод є

корисним для розробки моделей прогнозування, зокрема може бути використаний для побудови моделі прогнозування тенденцій на ринку хмарних технологій [7].

Використання методу інтерполяції дає змогу розробити модель прогнозування частки кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у загальній кількості підприємств України. Побудована функція, за отриманою моделлю, буде відображати динаміку зростання ринку хмарних технологій в Україні. Це дає змогу підприємствам, які працюють у цій галузі, попередньо розрахувати свої можливості та визначити стратегію розвитку на наступні роки.

Інтерполяція є методом, який набув широкого використання в багатьох галузях, де необхідно робити попередню оцінку даних та прогнози на основі наявних вибірок даних (фінансовий аналіз, метеорологія, економіка та інші галузі). Застосування інтерполяції під час прогнозування розвитку ринку хмарних технологій є актуальним, оскільки галузь продовжує зростати та розвиватися, і попит на послуги хмарних обчислень може змінюватися. Це зумовлює отримання математичних залежностей початкової оцінки, придатних для подальшого аналізу їх поведінки.

Прогноз дає змогу не тільки визначити поточні тенденції розвитку ринку хмарних технологій, але і враховувати ймовірні зміни в майбутньому, що може бути використане під час планування розвитку інфраструктури бізнесу, зокрема логістичної та маркетингової стратегії на попередній оцінці прогнозу витрат на хмарні послуги і прийнятті обґрунтованих управлінських рішень. Для отримання прогнозу потрібно мати наявність достатньої кількості статистичних даних з різних періодів часу. Це дасть змогу більш точно визначити тенденції та прогнозувати їх майбутній розвиток. Отже, для застосування методу інтерполяції були використані статистичні дані з 2018, 2019, 2021 і 2022 років, щоб прогнозувати відсоток підприємств на майбутні роки та встановити, який був відсоток цих підприємств у 2020 році.

Практика прогнозування налічує широкий набір методів та прийомів, проте частина даних є невідомою і може викликати функціональну залежність. Тому функцію динаміки $f(x)$ необхідно апроксимувати з найменшим відхиленням на заданому проміжку часу функцією $\phi(x)$. Під час інтерполяції для функції $y = f(x)$ має бути побудована функція $\phi(x)$, яка в заданих точках x_i набуватиме тих самих значень, що і функція $f(x)$. Найчастіше інтерполуючу функцію $\phi(x)$ виражають через алгебраїчний многочлен ступеня m [7, 8]. Існує кілька типів інтерполяційних поліномів: Лагранжа, Ньютона, Ерміта, сплайни тощо [7].

Нами розглядається інтерполяція на основі поліному Лагранжа. Початковим етапом є визначення точок, які будуть використовуватися в розрахунках. Для розрахунку частки підприємств, що купують хмарні обчислення, з виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції обрано точки інтерполяції: A_0 (2018 рік) з координатами (0;11,6); A_1 (2019) з координатами (1;12,4); A_3 (2021) з координатами (3;11,3) та A_4 (2022) з координатами (4;11,0). Для розрахунку частки підприємств, що купують хмарні обчислення, з напряму комп'ютерного програмування, консультування та пов'язаної з ними діяльності; надання інформаційних послуг, встановлено точки інтерполяції: A_0 (2018 рік) з координатами (0;18,8), A_1 (2019) з координатами (1;21,4), A_3 (2021) з координатами (3;21,1), та A_4 (2022) з координатами (4;18,9). Розрахунок формули поліному Лагранжа матиме вигляд:

$$y = \frac{(x - x_1)(x - x_3)(x - x_4) * y_0}{(x_0 - x_1)(x_0 - x_3)(x_0 - x_4)} + \frac{(x - x_0)(x - x_3)(x - x_4) * y_1}{(x_1 - x_0)(x_1 - x_3)(x_1 - x_4)} + \frac{(x - x_0)(x - x_1)(x - x_4) * y_3}{(x_3 - x_0)(x_3 - x_1)(x_3 - x_4)} + \frac{(x - x_0)(x - x_1)(x - x_3) * y_4}{(x_4 - x_0)(x_4 - x_1)(x_4 - x_3)} \quad (1)$$

За результатами спрощення та обчислення отримано многочлени третього ступеня:

Для обрахунку частки підприємств, що купують хмарні обчислення, з виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції поліном матиме вигляд:

$$y = 0,133 \cdot x^3 - 0,983 \cdot x^2 + 1,65 \cdot x + 11,6. \quad (2)$$

Для розрахунку частки підприємств, що купують хмарні обчислення, з напряму комп'ютерного програмування, консультування та пов'язаної з ними діяльності; надання інформаційних послуг, поліном матиме вигляд:

$$y = 0,0583 \cdot x^3 - 1,15 \cdot x^2 + 3,69 \cdot x + 18,8. \quad (3)$$

Під час оцінювання результатів інтерполяції відхилення в точках інтерполяції становило 0. Результати прогнозування частки підприємств проведено шляхом екстраполяції на функцію поліному Лагранжа на 2023–2025 рр. наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати прогнозної оцінки кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, в розрізі видів діяльності, %, 2018–2025 рр.

Показник кількості підприємств в розрізі видів діяльності	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
	0	1	2	3	4	5	6	7
Частка кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у загальній кількості підприємств України, %:								
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	11,6	12,4	12,03	11,3	11,0	11,93	14,9	20,7
комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; надання інформаційних послуг	18,8	21,4	22,05	21,1	18,9	15,8	12,15	8,3

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7]

За результатами прогнозування визначено, що частка підприємств України, які купують послуги хмарних обчислень, має потенціал для зростання в майбутньому. Найбільше зростання очікується у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, де відсоток підприємств, що використовують хмарні обчислення, збільшиться з 12,03 % у 2020 р. до 20,7 % у 2025 р. З боку комп'ютерного програмування, консультування та пов'язаної з ними діяльності також очікується зростання використання хмарних обчислень, але відсоток підприємств, які їх використовують, буде зменшуватися з 22,05 % у 2020 році до 8,3 % у 2025 році.

Висновки. Отримані результати дослідження вказують на те, що хмарні обчислення стають все більш популярними серед підприємств різних галузей та напрямів діяльності, які шукають швидкі та ефективні способи зберігання й обробки великих обсягів даних. Розробка прогнозів для розробників послуг хмарних обчислень є елементом проєктного управління та розробки стратегії бізнес-процесів, що обґрунтовує способи пристосовування ведення бізнесу до змін попиту на хмарні послуги.

Метод інтерполяції є ефективним інструментом для розробки моделей прогнозування тенденцій розвитку конкретних галузей і може бути застосований для аналізу та прогнозування інших характеристик процесів використання інформаційних технологій та ресурсів.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the cloud services market and the assessment of the dynamics of its development in Ukraine. Based on statistical data, an assessment of the changing trend in the use of cloud computing by enterprises engaged in computer production and software development was carried out. The methods of data interpolation and extrapolation were used to forecast the number of enterprises of these areas of activity in the field of information technologies. The dynamics model is built on the basis of the Lagrange polynomial based on the initial set of statistical data. As a result of the assessment based on the developed model, it was determined that computer manufacturing enterprises have the greatest growth in the cloud computing market.

Keywords: cloud computing, forecasting, calculation methods, interpolation, Lagrange polynomial.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Потапова Н. А. Смарт-логістика: концептуальні засади та практика реалізації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Логістика». 2018. № 863. С. 150–159. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/8e815148-8e64-421d-9d11-78e09ac69c79/content>
2. Офіційний сайт компанії Techjury. URL: <https://techjury.net/blog/cloud-computing-statistics/>
3. Complete List of Cloud Computing Statistics for 2023. URL: <https://findstack.com/resources/cloud-computing-statistics/>
4. 10 Amazing Facts About Cloud Computing Infographic. URL: <https://elearninginfographics.com/cloud-computing-infographic-10-amazing-facts/>
5. Перспективи розвитку ринку хмарних обчислень в Україні: переваги та ризики. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/perspektivi-rozvitku-rinku-khmarnikh-obchislen-v-ukraini>
6. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zv/ikt/arh_ikt_u.html
7. Чисельні методи: навчальний посібник / Л. О. Волонтир, О. В. Зелінська, Н. А. Потапова, І. А. Чіков. Вінниця: ВНАУ, 2020. 322 с. URL: <https://t.donnu.edu.ua/handle/123456789/1805>

8. Пігош В. А. Аналіз та прогнозування діяльності вищих навчальних закладів за допомогою методів інтерполяції та екстраполяції. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 529–538. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2014_2_63

9. Бабій Ю. О., Нездоровін В. П., Махрова Є. Г., Луцкова Л. П. Хмарні обчислення проти розподілених обчислень: сучасні перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. С. 80–85. URL: http://dspace.bsmu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3067/Makhrova_KhMARNI%20OBChYSLENN.pdf?sequence=1&isAllowed=y

10. Skafi M., Yunis M., Zekri A. Factors Influencing SMEs' Adoption of Cloud Computing Services in Lebanon: An Empirical Analysis Using TOE and Contextual Theory. *IEEE Access*. 2017. Vol. XX. URL: https://www.researchgate.net/publication/340625422_Factors_Influencing_SMEs'_Adoption_of_Cloud_Computing_Services_in_Lebanon_An_Empirical_Analysis_Using_TOE_and_Contextual_Theory/fulltext/5e95c206299bf1307997ba38/Factors-Influencing-SMEs-Adoption-of-Cloud-Computing-Services-in-Lebanon-An-Empirical-Analysis-Using-TOE-and-Contextual-Theory.pdf

УДК 004.72.056.52:316.42

ХАКЕРСТВО ЯК ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

А. В. Даценко, Т. М. Яворська

Анотація. У дослідженні подана інформація про роль хакерства як складного соціального явища інформаційного суспільства, його історія. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування прикладів впровадження порівняльного та дискусійного методу, який дає можливість розглянути це поняття з різних сторін.

Ключові слова: інформаційне суспільство, хакерство, хакерська етика, кібертероризм.

Досліджувана тема є доволі актуальною у сучасному світі, оскільки розвиток інформаційно-комунікаційних, цифрових технологій, формування цифрового суспільства спричинили появу феномену хакерства. Хакерство як явище інформаційного суспільства стало однією з провідних тем у суспільстві, у світових засобах масової інформації ще з кінця ХХ століття. У сучасному світі ця тема приваблює багатьох підлітків, які починають свій шлях у вивченні інформаційних технологій, адже сам термін «хакер», на думку багатьох, ототожнюється з інтелектуальною, висококваліфікованою людиною, що має неоднотипне світосприйняття. Також хакерами все частіше почали називати програмістів, які блискуче орієнтуються в інформаційних технологіях, тобто у відповідній їм сфері діяльності, професії.

Піку популяризації хакерство набуло на початку ХХІ століття. З цим пов'язано створення у 2003 році міжнародної мережі кіберактивістів та хактивістів – Anonymous. Саме до цього угруповання хотіли долучитися тисячі підлітків, і саме воно дало поштовх для більшої зацікавленості молоді у цій сфері.

Anonymous – колективна назва, під якою діють різні групи та індивіди, що виконують різноманітні дії в інтернеті або в публічних просторах, зазвичай залишаючи свою особистість прихованою або невідомою. Ця група вирізнялася своєю активною участю в різних анонімних операціях та протестах, часто брала участь у різноманітних гібридних акціях, кібератаках та викриттях корупції у владних структурах.

Тож угруповання Anonymous має на меті високі цілі щодо боротьби з негативними суспільними явищами, що проявляються на міжнародному рівні. Зазначимо, що останнім часом поширене так зване патріотичне хакерство, що здійснює багато атак протягом останнього десятиліття в усьому світі в періоди підвищеної напруги чи конфліктів. Доказом є кібератаки цього угруповання, спрямовані на РФ. Так, на початку повномасштабної російсько-української війни угруповання Anonymous стало на бік українців. Із 26 лютого 2022 року було викладено в інформаційний простір сотні гігабайтів конфіденційних даних російського уряду, були зламані російські державні сервіси, що показують телеканали, було передано багато важливої стратегічної, військової інформації у загальний доступ українським відповідним службам [1].

Загалом поняття «хакерство» та його розвиток умовно можна поділити на «добре» та «зле» хакерство [2]. З одного боку, хакер – висококваліфікований фахівець, метаю якого – зосеред-

женість на активізації, розвитку знань, неоднотипного, різностороннього мислення, а з іншого хакер – злочинець в інформаційному інтернет-просторі, мета такого хакера – зламування чужих комп'ютерів, здійснення крадіжок у мережі Інтернет. Питання хакерства залишається доволі дискусійним неоднозначним, але все ж таки, заглиблюючись в історію, можна зробити висновок, що таке спірне та багатогранне поняття містить у собі більше добрих, світлих і справедливих вчинків щодо негативних суспільних явищ.

Розглядаючи хакерство як складне соціальне явище, можна виділити кілька ключових аспектів:

1. Культура та хакерська спільнота. Хакерська спільнота почала свій шлях як невеликий сектор в інформаційній та комп'ютерній культурі. Вона має унікальну ідеологію і відрізняється від стереотипних понять у цих сферах. Відповідно хакерську спільноту можна розглядати як з негативного боку (незаконного), так і з позитивного (інтелектуальний капітал певної країни) [3].

2. Мотивація. Хакери можуть бути мотивовані різними чинниками, як-от соціальна справедливість, прибуткове зловмисництво або політичні переконання. Ця мотивація впливає на їхні подальші цілі та дії.

3. Етика та закон. Хакерство викликає відповідні дискусії у суспільстві про етичність та законність. Деякі хакери вважають свої дії морально обґрунтованими, тоді як інші порушують закон.

4. Безпека та загрози. Хакерство може становити серйозну кіберзагрозу для інформаційної безпеки, економіки та громадського порядку.

5. Реакція суспільства та влади. Уряди та компанії реагують на хакерство шляхом удосконалення кіберзахисту та прийняття законодавства, яке регулює цю діяльність.

Класифікація хакерства:

1. Ламер.
2. Просунутий ламер.
3. Хакер-новачок.
4. Хакер-любитель.
5. Хакер [4].

Головне завдання будь-якого хакерства («злого» чи «доброго») – прозорість інформації, невичерпна свобода інформації для її аналізу та реалізації в ній індивідуальної особи, неординарний підхід у розв'язанні будь-якої проблеми, задачі, підтримка і захист своїх колег, надання їм будь-яких інформаційних ресурсів, спрямованість на працездатність світових мереж.

Хакерська етика – поняття, згідно з яким хакер зобов'язаний ділитися своїми знаннями, досвідом з іншими колегами [5]. Цей термін найбільше з усіх демонструє філософію та ідеологію головного завдання хакерства та зображає їхній відповідний стандарт відносин.

Можна охарактеризувати ідеологію хакерської етики:

1. Доступ до технологічних ресурсів повинен бути необмеженим.
2. Уся шукана інформація зобов'язана бути безкоштовною.
3. Боротьба за децентралізацію. Влада – це зло.
4. Хакерство – це своєрідне мистецтво.
5. Інформаційні технології можуть змінити життя на краще.

Хакерство також можна розглядати і погляду психологічного впливу. Психологи, які вивчають цю тему, стверджують, що більшість хакерів мають надзвичайно високий рівень інтелекту, і високоінтелектуальні здібності, необхідні хакерам, щоб успішно виконувати свою роботу. Як уже було сказано, мотивація дуже важлива. У цьому випадку це бажання бути найкращим хакером, завойовувати, домінувати, демонструвати свої можливості та потенціал. Для хакерів найважливішим у роботі є безперервне отримання відповідних знань, постійне професійне зростання, набуття нових знань у цій сфері та процес самовдосконалення. Одним з найважливіших психологічних аспектів хакерів є нездатність зрозуміти наслідки деяких своїх дій. Проблема в тому, що незважаючи на високий рівень інтелекту, інколи хакери навіть не можуть уявити наслідки своєї незаконної роботи.

Соціальний хакер – це той, хто володіє інформацією про те, як «зламувати інших» і вміло використовує ці знання у своїй діяльності.

Активний розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ – початку ХХІ століття привів до появи понять кібертероризму та хактивізму. Кібертероризм є потужним засобом політичної боротьби всередині окремої країни, або на міжнародному рівні. Кібертероризм – форма маніпулятивного впливу на суспільну свідомість [6].

Хактивізм – це поєднання соціальної активності та хакерства, тобто використання комп'ютерів і комп'ютерних мереж для просування політичної думки, свободи слова, захисту прав людини та забезпечення свободи інформації [7].

Злом – це використання спеціального програмного забезпечення для використання комп'ютерів у складний і часто незаконний спосіб.

За десятиліття хакерство перетворилося на форму соціального протесту та відходу від реального світу у світ кіберпростору. Важливо зазначити, що останніми роками кібертероризм поширився. У сучасному світі в деяких країнах хакерство вважається одним із головних джерел технологічних інновацій. Прикладом може слугувати Фінляндія та США. Під час будівництва глобальних хакерських мереж фінські хакери домоглися визнання та встановлення зв'язку з університетами і бізнесами, які зосереджуються переважно на вивченні інформаційних технологій, особливо якщо це програмування [8]. Отже, хакерство – це складне соціальне явище, яке має позитивні та негативні аспекти.

Позитивні сторони:

1. Кібербезпека: етичні хакери (тобто ті, хто займається безпекою) можуть допомогти виявити та виправити вразливості у програмному забезпеченні та мережах, забезпечуючи кращу кібербезпеку.

2. Свобода інформації. Деякі хакери працюють над проектами, спрямованими на розкриття конфіденційної інформації, яка може виявити корупцію чи недоліки уряду.

3. Творчість та інновації: хакери можуть просувати нові технології та інновації, особливо у сферах вільного програмного забезпечення та відкритого коду.

Негативні сторони:

1. Кіберзлочинність: негативна хакерська діяльність може призвести до кіберзлочинів, як от крадіжка особистих даних, шахрайство, кібератаки тощо.

2. Вторгнення в конфіденційність: деякі хакери можуть вторгтися в особисту інформацію та конфіденційність користувачів.

3. Правові наслідки: більшість хакерських дій є незаконними та можуть мати серйозні правові наслідки.

Значимість хаку залежить від контексту та мотивації його використання. Це може бути корисно, якщо метою злому є покращення безпеки мережі, викриття корупції чи стимулювання інновацій. Але незаконний злом, спрямований на шкоду іншим, завжди є негативним. Нині цінності хакерів викликають велике занепокоєння, оскільки вони є важливим фактором у соціальному середовищі. Подальша ізоляція хакерів є реальною перспективою. Існує величезна цінність у тому, щоб передати свою спадщину (знання та досвід) наступному поколінню. Якщо глобально розглядати цю тему, то у сучасному світі країни, що пригнічують і не сприймають хакерів, чим, можливо, відсікають від себе одне з основних джерел інтелектуального капіталу держави.

Abstract. This study provides information on the role of hacking as a complex social phenomenon of the information society, its history. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, a critical and structural-systemic approach to the literary and source base of the work. The specificity of the researched topic involves the use of examples of the implementation of the comparative and discussion method, which makes it possible to consider this concept from different angles.

Keywords: information society, hacking, hacking ethics, cyber terrorism.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Некрасов В. Втрати окупантів на кіберфронті: як Anonymous веде війну проти росіян і що це дає. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/7/685362/> (дата звернення 01.10.2023).
2. Баранюк К. Хто насправді стоїть за багатьма хакерськими нападами. *BBS NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-40776711.amp> (дата звернення 01.10.2023).

3. Хакери – хто вони? *Портал освітньо-інформаційних послуг «Студентська консультація»*. URL: <http://studcon.org/hakery-hto-vony> (дата звернення 06.10.2023).
4. Єсіна О. Г., Варналій А. О. Хакерство як соціальне явище. *Інформатика та інформаційні технології: студ. наук. конф.*, 20 квітня 2015 р.: матер. конф. Одеса: ОНЕУ, 2015. С. 107–110.
5. Що таке хакерська етика? *Визначення з мехопедії*. URL: <https://uk.theastrologypage.com/hacker-ethic>
6. Грінік Р. О., Пилипенко В. М. Кібертероризм як нова форма міжнародного тероризму. *Науковий блог Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/3203/1/13.pdf> (дата звернення 09.10.2023).
7. Що таке хактивізм? *Фінансова енциклопедія*. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/hacktivizm> (дата звернення 10.10.2023).
8. Фінська модель розвитку інформаційного суспільства. *Розвиток інформаційного суспільства*. URL: <http://elbib.in.ua/finska-model-informatsynogo-suspilstva-rozvitok-informatsynogo-suspilstva.html> (дата звернення 10.10.2023).
9. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України / О. М. Анісімова, Л. А. Ковальська, Г. П. Лукаш, О. В. Прігунов, О. С. Щербіна, Т. М. Яворська. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 176 с.

УДК 004.056.53

БЕЗПЕКА ТА КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ У БАЗАХ ДАНИХ

І. С. Діброва, Т. В. Січко

Анотація. Дослідження зосереджено на аспектах забезпечення інформаційної безпеки в організаційному середовищі. Пояснюється, наскільки важливо розуміти загрози та вразливості для ефективного захисту інформаційних активів. Також проаналізовано важливі принципи доступності інформаційних ресурсів, як-от: політика безпеки та надійний захист, безперебійна робота систем і послуг. До того ж вказано важливість дотримання низки правил, стандартів, законів і рекомендацій для ефективного управління ризиками та підвищення рівня кібербезпеки.

Ключові слова: захист баз даних, екосистема баз даних, кібербезпека, кіберзлочинність, ризики, аутентифікація, авторизація.

Безпека бази даних має важливе значення для запобігання доступу, зміні або знищенню секретних даних організації. Бази даних містять важливу інформацію, як-от дані про клієнтів, фінансову інформацію та інтелектуальну власність. Усі ці дані є цінними цілями для хакерів і злочинців. Отже, підтримка надійної системи безпеки бази даних має вирішальне значення для підтримки точності даних, дотримання правил захисту даних та завоювання довіри клієнтів і зацікавлених сторін.

Дані – це цінний корпоративний актив для будь якого підприємства. База даних – це організований набір даних, до якого можна отримати доступ, вивчити та реалізувати за допомогою СКБД (системи керування базами даних). Бази даних необхідно захищати та регулярно оцінювати ефективність цього захисту. За допомогою спеціальних методів і програм можна запобігти несанкціонованому доступу до бази даних у локальних мережах або оприлюдненню інформації, не призначеної для широкого загалу [1, 4].

Жодна організація, корпорація чи держава не може уникнути використання інформаційної системи (клієнти, препарати, правила, продукти, фінансові звіти). Ці масиви майже завжди складаються з особистої, інституційної та конфіденційної інформації. Їх втрата може мати серйозні наслідки – як фінансові, так і народні.

Два основні фактори спонукають компанії та державні установи виділяти все більше ресурсів на захист баз даних.

Перший і найважливіший – це кіберзлочинність. Постійна еволюція інструментів зловмисників, поява нових програм-вимагачів, розвиток безфайлових методів проникнення та постійна можливість вчинення дій, які створюють загрозу секретній інформації. Згідно зі звітом про витоки даних, лише у 2019 році було розкрито понад 9 мільярдів облікових записів з особистою інформацією. З огляду на розвиток кримінальних технологій, суттєву увагу слід приділяти заходам, що гарантують захист конфіденційної інформації. Важливим етапом є впровадження превентивних заходів, як-от налаштування брандмауера, який обмежує доступ до сумнівного

вхідного та вихідного трафіку; а також визначення рішень і процедур у разі можливого порушення безпеки.

Другим важливим аспектом, є відповідність міжнародним нормам та законодавству щодо захисту персональної інформації, який постійно удосконалюється. Організації, що здійснюють збір і обробку інформації, несуть відповідальність за її надійний захист. Водночас нормативні вимоги можуть варіюватись залежно від галузі та характеру оброблюваної інформації. Для забезпечення безпеки баз даних українських компаній дуже важливо відповідати цим вимогам, що може потребувати значних фінансових витрат [2, 5].

Основні концепції забезпечення безпеки баз даних – це конфіденційність, цілісність і доступність. Ця тріада виступає фундаментальним базисом у створенні бази даних. Англійською звучить як: confidentiality, integrity and availability, або CIA.

Конфіденційність – властивість інформації, яка полягає в тому, що доступ до інформації мають тільки авторизовані користувачі; навпаки, неавторизовані користувачі в жодний спосіб не мають права доступу до інформації. Також передбачено, що будь-яка інформація має право на зберігання конфіденційності. Вона передбачає недопущення несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації.

Цілісність визначає, що дані, які зберігаються в базі даних, не можуть бути змінені та зруйновані без санкційного доступу до них. Цілісність забезпечує роботу даних у встановлений спосіб, що сприяє стійкій роботі всієї системи загалом, автоматичному відновленню системи в разі виявлення помилки, а також автоматичному використанню альтернативних компонентів замість тих, що вийшли з ладу. Одним зі способів забезпечення цілісності є використання цифрових підписів для перевірки автентичності та захисту транзакцій. Воно широко використовується державними установами та організаціями в медичній сфері.

Доступність – це характеристика інформаційних ресурсів. Вона полягає в тому, що користувачі та/або процеси з відповідними привілеями можуть використовувати цей ресурс, не чекаючи більше певного (прийнятного) періоду часу, відповідно до правил, зазначених у політиці безпеки. Контрольні засоби, комп'ютерні системи та програмне забезпечення повинні функціонувати належно, щоб забезпечити доступність послуг та інформаційних систем у разі потреби. Наприклад, якщо фінансову базу даних вимкнено, відділ бухгалтерського обліку може бути не в змозі вчасно подавати або оплачувати рахунки-фактури, що потенційно може порушити важливі бізнес-процеси. Отже, важливо забезпечити надійний захист, а для цього слід розглянути чотири аспекти безпеки.

Перший етап управління даними – це розробка ефективної політики безпеки бази даних. На цьому етапі слід встановити різні рівні конфіденційності даних та виставити пріоритети відповідно до їх важливості. Наступним кроком у плануванні політики баз даних буде визначення із технологіями захисту. Наприклад, це буде шифрування чи встановлення ключів, або ж це можуть бути вірусні сканери та файрволи. Далі слід подбати про встановлення та налагодження каталогів, що містять перелік даних та інформацію про них. Перший етап управління даними є фундаментом для ефективного забезпечення системи бази даних. Слід постійно оновлювати бази даних відповідно до їх змін, вчасно вживати заходів для виявлення порушень чи несправностей. Такий підхід допомагає встановити відповідний рівень захисту та уникнути потенційних загроз і можливих недоліків в управлінні.

Другим важливим етапом є розробка системи виявлення IDS (Intrusion Detection System) – програмних або апаратних засобів, призначених для виявлення незвичайної або підозрілої активності у комп'ютерній мережі чи системі. Основна мета цих систем – вчасно виявляти можливі загрози та інциденти з безпекою, щоб негайно реагувати на них.

Існують два основні типи IDS: система виявлення IDS та система реагування IPS.

IDS – детекторна підсистема, метою якої є накопичення подій мережі або комп'ютерної системи. Вона виявляє підозрілу активність мережі та кібератаки. Також вона виступає сховищем накопичення інформації про події в мережі та результат різних несанкціонованих дій. Також за допомогою IDS можна стежити за станом системи, проводити системний аналіз системи та мати доступ до інформації про систему.

IPS – система реагування та запобігання. Це розширений, більш функціональний різновид IDS. Головне завдання цієї системи – виконувати захисні функції. Відмінною рисою IPS є те, що вони працюють у режимі онлайн і можуть автоматично блокувати атаки.

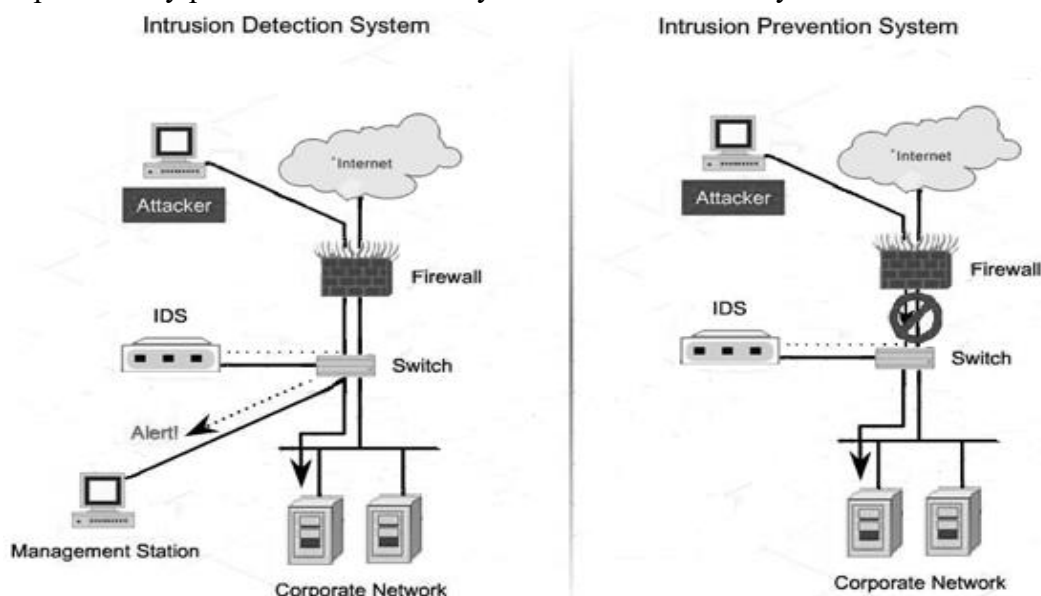

Рис. 1. Поведінка системи виявлення вторгнення (ліворуч), поведінка системи запобігання вторгнення (праворуч)

Третім етапом є захист бази даних. Процес захисту даних інформаційної бази передбачає активні дії щодо забезпечення безпеки. Захист систем баз даних – це сукупність методів, програмних засобів, процесів, програм та технологій, застосування яких забезпечує безпеку інформації, що зберігається, і запобігає несанкціонованому електронному доступу до неї, модифікаціям, випадковому розкриттю, порушенню, знищенню, копіюванню. Ось кілька ключових аспектів захисту бази даних:

- шифрування даних;
- моніторинг;
- захист від SQL-ін'єкцій та інших атак;
- резервне копіювання та відновлення (допомагає уникнути втрати даних);
- безпека стільникових мереж.

Четвертий важливий крок – відповідність. Відповідність (Compliance) в інформаційній безпеці означає дотримання організацією набору правил, стандартів, законів та політик, які регулюють обробку та зберігання даних. Це включає внутрішні політики компанії, регулятивні вимоги галузі та національні, або міжнародні закони. Сюди входить розробка та впровадження певних політичних стандартів, встановлення процедур відповідності, яких організація повинна дотримуватися. Основним завданням такого підходу є забезпечення певного регламенту, який призведе до злагодженої роботи усіх розробників [3].

Якщо виконати усі чотири кроки – отримаємо створення безпечної бази даних, своєрідну екосистему, яка може функціонувати подібно до колообігу в природі. Захищена екосистема баз даних – це комплексний підхід до захисту інформації, що зберігається та обробляється в базах даних організації. Ця екосистема допомагає компаніям створювати надійні механізми захисту важливої інформації, що зберігається в їх базах даних, і зменшувати ризик несанкціонованого доступу, втрати чи пошкодження даних.

Важливо розуміти, що будь-який елемент у базі даних із перелічених не може функціонувати самостійно. Створення якісної екосистеми баз даних вимагає певного підходу та цілісного погляду. Не треба розглядати окремі елементи у базі даних як окремі цілі, також не слід розглядати лише структуровані файли й не зважати на неструктуровані. Цілісне уявлення має вирішальне значення, також розробка правильної архітектури і створення потрібних компонентів з використанням відповідних технологій та їх інтеграція буде мати вирішальне значення.

У межах цього дослідження були проаналізовані важливі аспекти забезпечення інформаційної безпеки з погляду управління базами даних. На основі аналізу було визначено та обговорено чотири основні кроки забезпечення інформаційної безпеки бази даних. Загалом наведені в роботі етапи та методи забезпечення інформаційної безпеки баз даних є важливими елементами управління ризиками та збереження конфіденційної інформації. Їх впровадження може значно підвищити рівень кібербезпеки та запобігти потенційним загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Smith J. The Impact of Modern Technologies on Communication Skills. *Journal of Communication Studies*. 2021. Vol. 45, № 2. P. 78–92.
2. Anderson R. Et al. Insider Threats to Database Security: Case Studies and Mitigation Strategies. *Information Security Symposium*. 2023. P. 75–88.
3. Davis L. The Role of Human Error in Database Security Breaches. *Security Management Magazine*. 2023. Vol. 22, № 3. P. 60–73.
4. Мазур Ю. О., Зелінська О. В. Особливості захисту сучасної інфосфери в умовах стороннього кібернетичного впливу. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 26 листопада 2021 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. С. 102–104. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/issue/view/403>
5. Денисюк В. В. Важливість кібербезпеки в сучасному світі. *Комп'ютерні технології обробки даних: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://jktod.donnu.edu.ua/article/view/11614>
6. Степанюк О. С., Січко Т. В. Особливості використання реляційних та нереляційних баз даних в Big Data. *Комп'ютерні технології обробки даних: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 2020*. С. 103–106.

УДК 004.056-028.63:37.091.2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

О. В. Дорош, В. Ю. Василенко

Анотація. У статті досліджується питання цифрової безпеки в освітньому процесі, аналізується законодавча база та стратегічні документи, які визначають цифрову трансформацію української освіти. Акцентовано на розвитку цифрових компетентностей учасників освітнього процесу та наголошено на важливості забезпечення безпеки цифрового середовища. Були зазначені проблеми низького рівня цифрової грамотності, обмеженого доступу до комп'ютерного обладнання та інтернету, а також відсутності високоякісного цифрового освітнього контенту.

Ключові слова: цифрова безпека, цифрова грамотність, освіта, цифрові навички.

Вступ. У сучасному світі, де цифрові технології відіграють важливу роль, освіта є основою будь-якого суспільства. Освіта не тільки дає людині знання та навички, але й визначає її здатність адаптуватися до середовища, що швидко змінюється. Оскільки технології продовжують розвиватися і стають все більш взаємопов'язаними, ризик загроз для освітнього процесу є найвищим. У цьому контексті цифрова безпека стає важливою частиною освіти.

Основний розділ. Освіта – важливий аспект соціального життя, безпеки та стабільності країни, які все більше набувають числового формату. Часто інформаційний контент є засобом маніпулювання свідомістю, причиною конфліктів і негативних проявів. Питання свідомого споживання інформації, особливо в освіті, критичного аналізу та якості інформації стали стратегічними для розвитку країн на національному та міжнародному рівнях. Отже, розвиток цифрових технологій стимулює створення цифрової безпеки в закладах освіти. Сучасна освіта з березня 2020 року в основному реалізовувалась у дистанційному та/або онлайн-форматі, через це питання цифрової безпеки у вищій освіті має пріоритетне значення [1]. В умовах реформування та модернізації освітнього середовища за допомогою цифрових технологій цифрова безпека освітніх систем є основною тенденцією. Це забезпечується шляхом підвищення грамотності у використанні сучасних цифрових технологій, удосконалення правового регулювання відповідальності за порушення законодавства у сфері інформаційної безпеки молоді. Особливе значення відіграє впровадження дистанційних методів навчання на всіх рівнях освіти, активі-

зація правової освіти у сфері інформаційної безпеки у мережі Інтернет, а також вдосконалення вимог до інформаційно-освітньої роботи, яка реалізується у сфері освіти [2].

Національні та європейські документи висвітлюють питання цифровізації та цифрової безпеки у вищій освіті. З лютого 2021 року Міністр освіти і науки С. Шкарлет у звіті на засіданні Ради з питань освіти, науки та інновацій зазначив, що впровадження цифрової трансформації освіти і науки є пріоритетним напрямом роботи МОН (Звіт Міністерства освіти і науки України з виконання оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2020 рік та основні цілі на 2021 рік [3]). У багатьох нормативно-правових документах наголошується на необхідності цифровізації освіти. Зокрема, Закон України «Про освіту» визначає інформацію та комунікацію між ключовими компетентностями [4].

У проєкті Концепції Цифрової адженди України 2020 зазначено, що цифровізація має стати об'єктом національного фокусу та комплексного управління [1]. В аналізі цифрового розвитку України справедливо зауважено, що сфера «цифрових» навичок та компетенцій розвивається клаптиково, хаотично та окремо від академічної (так званої формальної) освіти. Проведення цифровізації має супроводжуватися підвищенням рівня довіри і безпеки. Інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя та прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі є невід'ємними передумовами одночасного цифрового розвитку та відповідного передбачення, попередження, усунення та управління супутніми ризиками [5].

Міністерство освіти і науки України підготувало та винесло на громадське обговорення проєкт «Концепції цифрової трансформації освіти і науки до 2026 року», який візуалізує комплексне системне стратегічне бачення цифрової трансформації в цих сферах та відповідає засадам реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, постанові Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року. Цією постановою затверджено реалізацію засад національної політики цифрового розвитку органом виконавчої влади [6]. Про необхідність розвитку «електронного навчання і формування цифрової компетентності учасників освітнього процесу» йдеться у наказі МОН України «Про затвердження Положення про Національну освітню електронну платформу» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 523 від 22.05.2018) [1].

Сучасні освітні та наукові системи мають пройти фундаментальну цифрову трансформацію та адаптуватися до глобальних тенденцій цифрового розвитку, щоб кожен міг успішно реалізувати свій потенціал. Сьогодні все більше професій вимагають набуття цифрових компетенцій високого рівня та володіння новітніми технологіями. Проєкт Концепції спрямований на подолання низки проблем, зокрема:

- низький рівень цифрових компетентностей учасників освітнього процесу;
- застарілий зміст освіти з навчальних предметів інформаційної галузі;
- недостатня кількість комп'ютерного обладнання та відсутність ширококутного доступу до інтернету в закладах та установах системи освіти і науки;
- відсутність якісного цифрового освітнього контенту для здобуття освіти;
- відсутність актуальної, достовірної інформації про здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, а також науковців для прийняття управлінських рішень та моніторингу ефективності політик;
- забюрократизованість процесів внутрішнього документообігу закладів та установ освіти і науки;
- незручність отримання послуг та сервісів у системі освіти, недоступність наукових ресурсів та інфраструктур тощо [6].

Цифрова безпека базується на цифровій компетентності. Цифрова компетентність є однією з 8 ключових компетенцій, визначених ЄС для повноцінного життя та діяльності. У 2021 році Міністерство цифрової трансформації України розробило Рамку цифрових компетенцій громадян України (Description of the Digital Competencies Framework for Citizens of Ukraine, 2021). Наразі ця Рамка містить 4 виміри, 6 сфер, 30 компетентностей та 6 рівнів володіння цифровими

компетентностями. Безпека у цифровому середовищі є однією з шести сфер компетентностей, визначених у першому Вимірі. До цієї сфери віднесено такі компетентності:

- захист пристроїв: безпечне підключення до інтернету вимагає здатності захищати пристрої та цифровий вміст, розуміння ризиків і загроз у цифровому середовищі; розуміння заходів безпеки та захисту, беручи до уваги питання надійності та конфіденційності;

- захист персональних даних і безпека в інтернеті передбачає дотримання правил: конфіденційності в цифровому просторі; розуміння того, як ідентифікаційна інформація використовується та поширюється, зберігаючи здатність захистити себе та інших від небезпеки.

Як використовуються ваші особисті дані:

- захист особистих даних споживача від шахрайства та зловживань вимагає знання найважливіших правових положень щодо захисту споживачів в інтернеті;

- уміння ідентифікувати підозрілі інтернет-магазини та порівнювати ціни; вживати заходів для захисту прав споживачів;

- захист здоров'я та благополуччя передбачає здатність уникати ризиків і загроз фізичному та психічному здоров'ю під час використання цифрових технологій; здатність захистити себе та інших від можливих небезпек у цифровому середовищі (наприклад, кіберзалякування, фішинг); про цифрові технології знання для забезпечення соціального добробуту та соціальної інтеграції;

- охорона навколишнього середовища передбачає визнання впливу цифрових технологій та їх використання на навколишнє середовище;

- враховуючи масштаби та рівень проблеми, потрібно звернути особливу увагу на формування медіакомпетентності, критичного мислення, цифрової обізнаності та доброчесності в процесі здобуття вищої освіти [1].

Цифровізація освітнього процесу в Україні принесла численні переваги, але також створила нові ризики та загрози цифровій безпеці. Використання цифрових технологій в освіті зробило навчальні заклади вразливими до кібератак, витоків даних та інших загроз цифровій безпеці. Ці ризики можуть поставити під загрозу конфіденційність, цілісність і доступність освітніх даних, піддаючи здобувачів, викладачів і персонал різним ризикам і загрозам. Тому важливо визначити потенційні загрози та вжити необхідних заходів для забезпечення цифрової безпеки освітнього процесу.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що важко переоцінити важливість цифрової безпеки в освітньому процесі в Україні. Оскільки технології все частіше використовуються в освіті, існує багато загроз для цифрової безпеки, які необхідно вирішити. Проте було вжито заходів для забезпечення цифрової безпеки в освітньому процесі, включно зі впровадженням політики кібербезпеки та навчання викладачів і здобувачів безпечним цифровим практикам.

Переваг забезпечення цифрової безпеки в освіті багато, зокрема захист конфіденційної інформації та сприяння безпечному і надійному навчальному середовищу. Загалом важливо, щоб цифрова безпека залишалася головним пріоритетом освітнього процесу в Україні. Важливо впроваджувати політику кібербезпеки, яка захищає конфіденційну інформацію та забезпечує безпечне й захищене середовище навчання.

Abstract. The article examines the issue of digital security in the educational process and analyzes the legislative framework and strategic documents that determine the digital transformation of Ukrainian education. Attention is focused on the development of digital competences of participants in the educational process and the importance of ensuring the security of the digital environment is emphasized. New challenges were noted, such as low levels of digital literacy, limited access to computer equipment and the Internet, and a lack of high-quality digital educational content.

Keywords: digital security, digital literacy, education, digital skills.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокоф'єва М. О., Султанова Л. Ю. Аналіз досліджень з цифрової безпеки в галузі вищої освіти. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Глухів, 01 квітня 2022 року Глухів, 2022. С. 260–262.

2. Близнюк М. Цифрова безпека освітнього процесу: Європейський поступок Естонії та перспективи України. *Наукові записки*. URL: <https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023> (дата звернення: 09.10.2023).

3. Звіт Міністерства освіти і науки України з виконання оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2020 рік та основні цілі на 2021 рік. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/03.02.2021/ZVIT%20MINISTERSTVA%20OSVITY%20I%20NAUKY%20UKRAYINY%20Z%20VYKONANNYA%20OPERATYVNOHO%20PLANU.pdf> (дата звернення: 09.10.2023).

4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.10.2023).

5. Ляхощька Л. Л., Ляхощький В. П. Цифрова освіта і наука – запорука національної безпеки України. Національна безпека України у викликах новітньої історії: кол. монографія. Київ: ДП «Експрес-об'ява», 2019. С. 277–289.

6. Концепція цифрової трансформації освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshtuye-do-gromadskogo-obgovorennya> (дата звернення: 10.10.2023).

УДК 004.415.3

ПРОЄКТУВАННЯ ЗАСТОСУНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ТА КОНТРОЛЮ ОСОБИСТИХ ФІНАНСІВ

А. О. Ємельянова, О. В. Зелінська

Анотація. У дослідженні подана інформація про процес проектування вебзастосунку інтелектуального аналізу і контролю власних фінансів. Описуються механізми збору і аналізу даних, зазначаються необхідні обчислення для здійснення аналітики грошових операцій. Наводиться опис основних технологій реалізації, а саме мови програмування JavaScript та її інтерфейсної бібліотеки React.js, їх тенденції розвитку, переваги та особливості використання. Результати проведених досліджень є основою і відіграють важливу роль у подальшій розробці вебзастосунку – програмній реалізації.

Ключові слова: вебзастосунок, електронний контроль фінансів, інтелектуальний аналіз даних, JavaScript, React.js.

Гроші відіграють мало не першочергову роль у житті людини, тому відстежування власних фінансів є надзвичайно важливим і актуальним питанням у сучасному світі. Знання того, скільки грошей має людина, які витрати вона повинна зробити та скільки грошей очікувати, допомагає планувати своє життя та забезпечувати фінансову стабільність. Відсутність контролю над особистими фінансами може призвести до низки проблем, як-от накопичення боргів, витрат, що перебільшують дохід, неспроможність забезпечити себе необхідними товарами та послугами, нестабільність фінансів тощо.

Додаток для контролю за фінансами може допомогти зрозуміти, куди йдуть гроші, де можна зекономити та як краще розпланувати свій бюджет. Вебзастосунок для контролю за особистими фінансами повинен надавати користувачу зручні інструменти для відстеження своїх доходів та витрат, аналізу своєї фінансової ситуації та планування витрат на майбутнє.

Метою статті є проектування застосунку, який має полегшити ведення та контроль особистих фінансів із елементами інтелектуального аналізу даних на основі мови програмування JavaScript та її популярної і широко використовуваної інтерфейсної бібліотеки React.js.

Механізм аналізу даних включає кілька кроків і методів, які допомагають отримати інсайти з великого обсягу даних. Загальний опис механізму даних зображений на рис. 1.

Рис. 1. Механізм аналізу даних

Розглянемо більш детально кожен крок процесу аналізу даних [1–3].

Спочатку необхідно зібрати дані з різних джерел, як-от бази даних, файли, API тощо. Цей крок може включати збір структурованих даних (наприклад, числа, таблиці) та/або неструктурованих даних (текст, зображення, відео). Далі дані потрібно очистити та підготувати для подальшого аналізу. Це включає видалення некоректних або відсутніх значень, виправлення помилок, нормалізацію даних тощо. Для кращого розуміння даних важливо візуалізувати їх у вигляді графіків, діаграм або інших візуальних елементів. Це допомагає виявити патерни, тренди та взаємозв'язки між даними.

Для отримання інсайтів з даних застосовуються різні аналітичні методи, як-от статистичний аналіз, класифікація, кластеризація, прогнозування, асоціативний аналіз тощо. Вони допомагають розуміти залежності, знаходити важливі змінні та зробити прогнози.

Після аналізу даних слід проаналізувати результати та зробити висновки. Це може включати інтерпретацію виявлених патернів, пояснення знайдених залежностей та прийняття рішень на основі отриманих інсайтів. Остаточні результати аналізу даних можуть бути використані для прийняття рішень, планування дій, вдосконалення процесів, прогнозування майбутніх подій та впровадження стратегій у сфері фінансів або будь-якій іншій галузі.

Однак варто зазначити, що розглянутий вище механізм аналізу даних є загальною процедурою і може варіюватися залежно від конкретних вимог, методів аналізу та використовуваних інструментів. Фінансові трекери та програми для контролю фінансів можуть використовувати різні формули та показники для аналізу фінансового стану. Розглянемо декілька загальних формул, які можуть застосовуватися в таких програмах:

1. Загальний дохід – сума всіх отриманих доходів за певний період. Це може включати заробітну плату, проценти від інвестицій, дивіденди та інші джерела доходу.

2. Загальні витрати – усі витрати, здійснені за певний період, як-от витрати на їжу, житло, транспорт, розваги, платежі за кредити тощо.

3. Чистий прибуток – розраховується як різниця між загальним доходом та загальними витратами. Він вказує на суму грошей, яка залишається після оплати всіх витрат:

$$\text{Чистий прибуток} = \text{Загальний дохід} - \text{Загальні витрати.} \quad (1)$$

4. Зміна стану рахунку – відображення змін стану рахунку відносно часу. Допомагає відслідковувати збільшення або зменшення фінансового стану:

$$\text{Стан рахунку} = \text{Початковий баланс} + \text{Чистий прибуток.} \quad (2)$$

5. Співвідношення витрат до доходів – визначення відношення витрат до загального доходу і вказування на те, скільки відсотків доходу витрачається:

$$\text{Співвідношення витрат до доходів} = \frac{\text{Витрати}}{\text{Дохід}} \times 100 \%. \quad (3)$$

6. Відсоток збережень – відсоток чистого прибутку, який виділяється на збереження або інвестування:

$$\text{Відсоток збережень} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Загальний дохід}} \times 100 \%. \quad (4)$$

7. Відсоток витрат на категорію (частка витрат) – цей показник визначає відсоток загальних витрат, які спрямовуються на оплату певної категорії (оплата комунальних послуг, продуктів, проїзду тощо) в порівнянні з загальними витратами:

$$\text{Частка витрат} = \frac{\text{Витрати на категорію}}{\text{Загальні витрати}} \times 100 \%. \quad (5)$$

8. Рентабельність – відсоток прибутку відносно загального доходу:

$$\text{Рентабельність} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Загальний дохід}} \times 100 \%. \quad (6)$$

9. Середній чек – визначення середньої вартості кожної транзакції.

$$\text{Середній чек} = \frac{\text{Загальний дохід}}{\text{Кількість транзакцій}}. \quad (7)$$

10. Частка доходу від різних джерел – підсумування надходжень із джерел, з яких отримується дохід, як-от заробітна плата, інвестиції, пасивний дохід тощо.

11. Динаміка доходів у часі – зміна доходу протягом певного періоду.
12. Динаміка витрат у часі – зміна витрат протягом певного періоду.
13. Динаміка збережень – зміни збережень протягом часу.

JavaScript [4] – це багатопарадигмальна, однопоточна, динамічна мова програмування на основі прототипу, яка підтримує об’єктно-орієнтований, імперативний і декларативний стилі (наприклад, функціональне програмування). Хоча ця мова програмування найбільш відома як мова сценаріїв для вебсторінок, багато середовищ без браузерів також використовують її, наприклад, Node.js, Apache CouchDB і Adobe Acrobat. JavaScript існує вже майже три десятиліття, і її універсальність, здатність обслуговувати Front-end та Back-end розробку зробила її основою інструментів більшості розробників [5].

Згідно з опитуванням, проведеним Stack Overflow у 2023 році, JavaScript посідає першу сходинку у рейтингу мов програмування [6] (рис. 2).

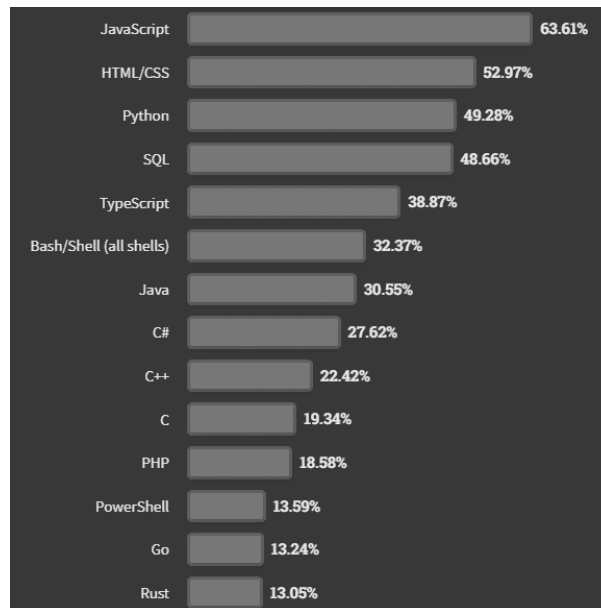

Рис. 2. Найпопулярніші мови програмування у світі за 2023 рік, згідно з опитуванням StackOverflow [6]

Принцип роботи JavaScript коду полягає у такому: він або вбудовується безпосередньо у вебсторінку, або посилається на нього через окремий файл формату *.js. Коли користувач відвідує вебсторінку, його браузер запускає сценарій разом із кодом HTML і CSS, створюючи функціональну сторінку, що відображається у вкладці браузера. Сценарій завантажується на машини користувачів, де і проходить процес обробки. Це відрізняється від серверної мови, у якій сервер обробляє сценарій перед тим, як надсилати його в браузер. Зустрічаючи блок JS-коду, веббраузер поступово оброблює його зверху донизу. Оскільки він дуже чутливий до порядку, необхідно посилатись на об’єкти чи змінні в блоці перед тим, як змінювати їх. Наявність змінних без значень призведе до невизначеної помилки [7].

Переваги використання мови програмування JavaScript такі [7]:

1. Простота – проста структура спрощує вивчення та впровадження JS. Також вона працює швидше за деякі інші мови. Помилки легко виявляти та виправляти.
2. Швидкість – JavaScript виконує сценарії безпосередньо у веббраузері без попереднього підключення до сервера чи компілятора. До того ж більшість основних браузерів дозволяють JS компілювати код під час виконання програми.
3. Універсальність – JavaScript сумісний з іншими мовами програмування, як-от PHP, Perl і Java. Це також робить Data Science та машинне навчання доступними для розробників.
4. Популярність – у вільному доступі безліч ресурсів і форумів, які допоможуть новачкам із обмеженими технічними навичками та знаннями у JavaScript.

5. Навантаження на сервер – ще одна перевага роботи на стороні клієнта полягає в тому, що JS зменшує кількість запитів, які надсилаються на сервер. Перевірку даних можна виконати через веббраузер, а оновлення стосуються лише певних розділів вебсторінки.

6. Оновлення – команда розробників JavaScript і ECMA International постійно оновлюють і створюють нові фреймворки і бібліотеки, забезпечуючи їх актуальність.

ReactJS (React, React.js) [8] – це JavaScript-бібліотека, розроблена компанією Meta для створення динамічних та інтерактивних додатків і кращого дизайну UI/UX для веб- і мобільних додатків [9]. Це інтерфейсова бібліотека на основі компонентів, яка відповідає лише за рівень перегляду архітектури контролера перегляду моделі (Model View Controller або MVC). React використовується для створення модульних користувацьких інтерфейсів і сприяє розробці повторно використовуваних компонентів інтерфейсу користувача, які відображають динамічні дані [10]. Також React відомий створенням односторінкових додатків (SPA) і мобільних додатків.

Основною метою React є мінімізація помилок, які виникають, коли розробники створюють інтерфейси користувача. Це робиться за допомогою компонентів – самодостатніх, логічних фрагментів коду, які описують частину інтерфейсу користувача. Ці компоненти можна об'єднати разом, щоб створити повноцінний інтерфейс користувача. React абстрагує більшу частину роботи рендерингу, зосереджуючи увагу на дизайні інтерфейсу користувача [11].

Згідно з опитуванням, проведеним Stack Overflow у 2023 році, React посідає друге місце у рейтингу найпопулярніших вебфреймворків та технологій [12] (рис. 3).

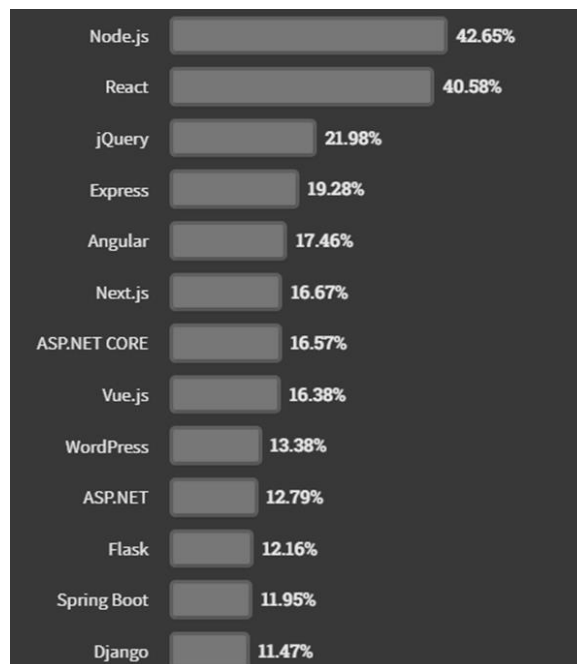

Рис. 3. Найпопулярніші вебфреймворки та технології світу за 2023 рік, згідно з опитуванням StackOverflow [12]

ReactJS використовує декларативну парадигму, яка дає змогу програмам бути ефективними та гнучкими. Він ефективно оновлює та відтворює потрібний компонент у міру зміни даних і створює прості подання для кожного стану в програмі. Декларативне подання полегшує налагодження та передбачуваність коду. Кожен компонент програми React відповідає за рендеринг окремого фрагмента HTML-коду, який можна використовувати декілька разів. Можливість вкладати одні компоненти у інші дає змогу створювати складні програми із простих «будівельних блоків» [10].

До особливостей React можна віднести JSX (розширення синтаксису JavaScript), віртуальний DOM (Virtual DOM), односпрямований потік даних, продуктивність, розширення, умовні твердження, компоненти і простоту [9].

Одними з ключових переваг React є [13–15]:

1. Virtual DOM – підвищення продуктивності завдяки reconciliation.
 2. SEO-friendly – традиційні фреймворки JavaScript мають проблеми з SEO. Пошукові системи зазвичай мають проблеми з читанням програм, які містять багато JavaScript-коду. React долає цю проблему, допомагаючи розробникам легко орієнтуватися в різних пошукових системах. Все через те, що програми React.js можуть запускатись на сервері, а віртуальний DOM відобразатиметься та повертатиметься до браузера як звичайна вебсторінка.
 3. Легке створення динамічних додатків – створювати динамічну вебпрограму тільки за допомогою HTML було складно, оскільки це вимагає складного кодування, але React вирішив цю проблему та спростив її. Він забезпечує менше кодування та надає більше функціональних можливостей за допомогою JSX.
 4. Легке тестування коду – React пропонує область, де розробник може тестувати та налагоджувати свій код за допомогою вбудованих інструментів.
 5. Велика спільнота розробників і легкість в освоєнні – React має достатню кількість документації, посібників і навчальних ресурсів. Будь-який розробник із досвідом JavaScript може легко зрозуміти та почати створювати вебдодатки за допомогою React за кілька днів.
- Отже, у цьому дослідженні розглянуто і описано механізми збору та аналізу даних. Визначено необхідні обчислення, що використовуватимуться для аналізу даних та їх візуалізації на підставі внесених фінансових операцій під час програмної реалізації вебзастосунку. Також проведений аналіз і вибір технологій, необхідних для реалізації застосунку шляхом детального огляду тенденцій розвитку, переваг і особливостей використання, що є важливим для подальшого розвитку вебзастосунку.

Abstract. This study provides information on the process of designing a web-based application for intelligent analysis and control of personal finances. Data collection and analysis mechanisms are described, and the necessary calculations for analyzing monetary transactions are indicated. The article describes the main implementation technologies, namely the JavaScript programming language and its interface library React.js, their development trends, advantages, and features of use. The results of the conducted research are the basis and play an important role in the further development of the web application – software implementation.

Keywords: web application, electronic financial control, intelligent data analysis, JavaScript, React.js.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз даних. *Вікіпедія*. 2020. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7_%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85
2. Основи статистичного аналізу даних. URL: <https://www.miyklas.com.ua/p/informatica/10-klas/modeli-i-modeliuvannia-analiz-ta-vizualizatsiia-danikh-326184/modeli-i-modeliuvannia-analiz-ta-vizualizatsiia-danikh-325755/re-a43672ea-4fe7-4839-8746-f03a2572fea0>
3. Основи статистики та аналізу даних. URL: <https://socialdata.org.ua/manual/manual4/>
4. JavaScript. *MDN Web Docs*. 2023. URL: <https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/JavaScript>
5. O’Grady B. What is JavaScript? URL: <https://codeinstitute.net/global/blog/what-is-javascript-and-why-should-i-learn-it/>
6. Programming, scripting, and markup languages. *2023 Developer Survey*. 2023. URL: <https://survey.stackoverflow.co/2023/#section-most-popular-technologies-programming-scripting-and-markup-languages>
7. Jordana A. What Is JavaScript? *A Basic Introduction to JS for Beginners*. Jordana. 2023. URL: <https://www.hostinger.com/tutorials/what-is-javascript>
8. React The library for web and native user interfaces. URL: <https://react.dev/>
9. What are the features of ReactJS? 2023. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/what-are-the-features-of-reactjs/>
10. ReactJS Introduction. 2023. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/reactjs-introduction/>
11. Getting started with React. *MDN Web Docs*. 2023. URL: https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Learn/Tools_and_testing/Client-side_JavaScript_frameworks/React_getting_started
12. Web frameworks and technologies. *2023 Developer Survey*. 2023. URL: <https://survey.stackoverflow.co/2023/#section-most-popular-technologies-web-frameworks-and-technologies>
13. Deshpande C. The Best Guide to Know What Is React. 2023. URL: <https://www.simplilearn.com/tutorials/reactjs-tutorial/what-is-reactjs>
14. Pros and Cons of ReactJS. URL: <https://www.javatpoint.com/pros-and-cons-of-react>
15. Goralski C. Pros and Cons of React. 2022. URL: <https://thecodest.co/blog/pros-and-cons-of-react/>

ПОБУДОВА НИЗЬКОБЮДЖЕТНОЇ ПОРТАТИВНОЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЗАПИЛЕНОСТІ ПОВІТРЯ НА БАЗІ СМАРТФОНА

П. В. Калінский, А. М. Міщенко

Анотація. Наявність у повітрі часточок пилу в концентраціях, що перевищують норму, можуть мати значний негативний вплив на здоров'я людини. Задача моніторингу якості повітря є надзвичайно важливою в умовах урбаністичного середовища. У статті представлені результати розробки недорогої портативної бездротової системи для вимірювання щільності пилу в повітрі. Пристрій побудовано на основі оптичного аналогового датчика щільності часточок пилу Sharp GP2Y1010AU0F. Збір даних, прив'язка їх до поточних GPS-координат та керування системою моніторингу здійснюється за допомогою смартфона. Оцифровування сигналу датчика пилу, їх первинна обробка та безпроводний зв'язок між смартфоном і системою моніторингу здійснюється мікроконтролером ESP32-S. Продемонстровано результати випробовування системи для створення карт забруднення у м. Вінниці.

Ключові слова: пил, оптичний пиломір, аерозолі, ESP32-S, моніторинг повітря.

Світові дослідження наукового співтовариства постійно звертають увагу на вплив часток пилу на здоров'я людини, оскільки цей вплив має серйозні наслідки. Зокрема, частки PM10 (розміром до 10 мікрометрів), що переважно виявляються у пилу в повітрі, а також менші частки PM2,5 (розміром до 2,5 мікрометрів), притаманні диму та туману, є основними предметами уваги. Ці мікрочастки можуть проникати глибоко в дихальні шляхи та легені, сприяючи виникненню хронічного бронхіту, погіршенню симптомів захворювань дихальних шляхів та інших негативних наслідків для органів дихання. У світі наукових спільнот наведені дані, що підтверджують вплив часток на здоров'я людини та нагальність і важливість проблеми, яка потребує безперервного контролю навколишнього середовища.

Встановлено, що середньорічна допустима концентрація PM10 становить 28 мікрограм на кубічний метр повітря, водночас для PM2,5 це значення становить 17 мікрограм на кубічний метр. Існує широкий вибір приладів для вимірювання щільності пилу, проте багато з них мають високу вартість або не зовсім зручні для портативного використання чи мають визначені сфери застосування. Через це виникає необхідність розробки доступних та ефективних систем вимірювання, які базуються на використанні простих і недорогих компонентів. Такі системи можуть використовуватися в різних сферах застосування, незважаючи на меншу точність, порівняно з комерційно використовуваними дорогими і громіздкими аналогами. Впровадження бездротового зв'язку дасть змогу використовувати ці системи в якості бездротових сенсорних мереж.

Серед кількох методів вимірювання щільності пилу найкращим є оптичний принцип. Датчики, що працюють за цим принципом, випромінюють світловий промінь, який за наявності пилу розсіюється на сенсори та перетворюється на імпульсний сигнал, пропорційний концентрації частинок.

У сучасному світі моніторинг якості повітря здійснюється за допомогою стаціонарних вимірювальних станцій, що контролюються державними органами. Однак великі витрати на їх придбання та обслуговування обмежують їх кількість і призводять до обмеженої просторової роздільної здатності опублікованих карт забруднення. Рішенням цієї проблеми є розробка індивідуальної вимірювальної системи з використанням недорогих готових компонентів, подібних до систем, представлених у статтях [1–5]. Для отримання детальної інформації про забруднення повітря можна залучити мобільні пристрої, як-от смартфони зі вбудованим GPS. Це відкриває можливість створення широкомасштабної сенсорної мережі для спільного моніторингу забруднення повітря.

Проте виникають певні виклики, як-от забезпечення для використання недорогого та потужного вимірювального обладнання, розробки програмного забезпечення для отримання і подальшої обробки даних, способів отримання високоякісних даних та надання інформаційного зворотного зв'язку з користувачами. Для розв'язання цих проблем розроблено прототип системи вимірювання якості повітря «Dust Monitor». Ця система базується на малогабаритному датчику концентрації пилу в повітрі, який підключається до смартфонів на базі ОС Android.

У цій роботі представлені результати розробки та тестування системи моніторингу щільності пилу, що вирізняється низькою вартістю та простотою використання. Далі використання інфраструктури громадського зондування може стати ефективним засобом отримання детальних просторових даних про забруднення повітря, враховуючи розповсюдження персональних смартфонів зі вбудованими GPS-датчиками. Такий підхід сприяє залученню громадськості до процесу моніторингу та підвищенню її обізнаності щодо якості повітря, що сприяє сталому розвитку суспільства.

У межах апаратної архітектури нашої мобільної системи моніторингу пилу застосовується вмонтований оптичний датчик Sharp GP2Y1010AU0F. Вбудований датчик GP2Y1010AU0F має здатність виявляти дрібні частинки, що мають розмір більше 0,8 мкм у діаметрі, зокрема сигаретний дим. Характеристикою цього датчика є низьке енергоспоживання, аналоговий вихід напруги та лінійний рівень вихідного сигналу, який корелює зі щільністю пилу. Для підтримки різноманітних джерел живлення передбачено вбудовану схему посилення напруги. Технічні параметри цього сенсора включають чутливість на рівні 0,5 В/(100 мкг/м³), діапазон вимірювання до 500 мкг/м³, живлення від 2,5 до 5,5 В та робочий струм не більше 20 мА.

З метою отримання інформації щодо щільності пилу вихідний сигнал аналогового датчика GP2Y1010AU0F піддається оцифруванню. Для цього використовується мікроконтролер ESP32S, обладнаний модулями WiFi та Bluetooth, а також 12-розрядним аналого-цифровим перетворювачем. Оцифровані дані передаються на мобільний телефон для подальшого аналізу.

Приклад підключення наведено на рис. 1.

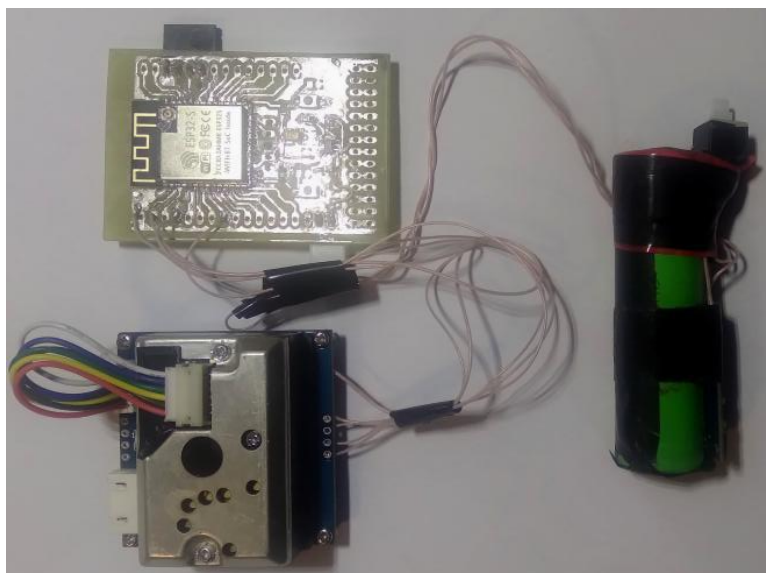

Рис. 1. Датчик для моніторингу якості повітря Sharp GP2Y1010AU0F, підключений до мікроконтролера ESP32-S.

Працюємо з газовим датчиком за допомогою одного акумулятора типу 18650 з номінальною ємністю 1 500 мАг за напруги 3,7 В. Враховуючи найвищий виміряний струм, що споживає 50 мА, приблизно оцінюємо термін служби однієї зарядки акумулятора в 30 годин. Ця тривалість життя дає змогу контролювати концентрацію пилу в повітрі протягом приблизно одного дня.

Прошивка для мікроконтролера ESP32 запускає його в режимі WiFi, до точки доступу до якої підключається смартфон. Обмін даними між смартфоном та мікроконтролером здійснюється за протоколом WebSocket. Мікроконтролер виступає в ролі WebSocket-сервера. WebSocket-клієнт на смартфоні передає команди для зміни конфігурації системи моніторингу, зміни параметрів реєстрації, запуску та зупинки процесу моніторингу. У зворотному напрямі передаються зареєстровані дані. Одне вимірювання триває мінімум 10 мс, але тривалість циклу вимірювань може бути збільшена для покращення точності вимірювань [6]. Перед передачею на смартфон мікроконтролер усереднює результати вимірювань; розмір вибірки, що усереднюється, також можна міняти.

Мобільний додаток, призначений для платформи Android, виконує регулювання параметрів та управління функціоналом системи моніторингу (рис. 2).

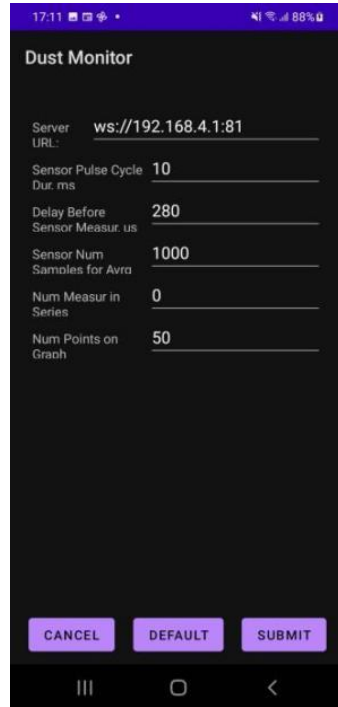

Рис. 2. Панель для налаштування параметрів у мобільному додатку «Dust Monitor»

Він реалізує збір зареєстрованих даних, вимірює поточні GPS-координати та здійснює їх прив'язку до поточних даних, а отримані результати зберігає у текстовому форматі. До того ж додаток виводить поточні результати на екран у вигляді текстової інформації та динамічних графіків. WebSocket-клієнт був імплементований за допомогою бібліотеки OkHttp [7]. Задачі збору даних, а також визначення GPS-координат були реалізовані у вигляді фоновому сервісу для можливості їх виконання у фоновому режимі роботи смартфона чи мобільного додатка. Для реалізації динамічних графіків використовується бібліотека GraphView [8] (рис. 3).

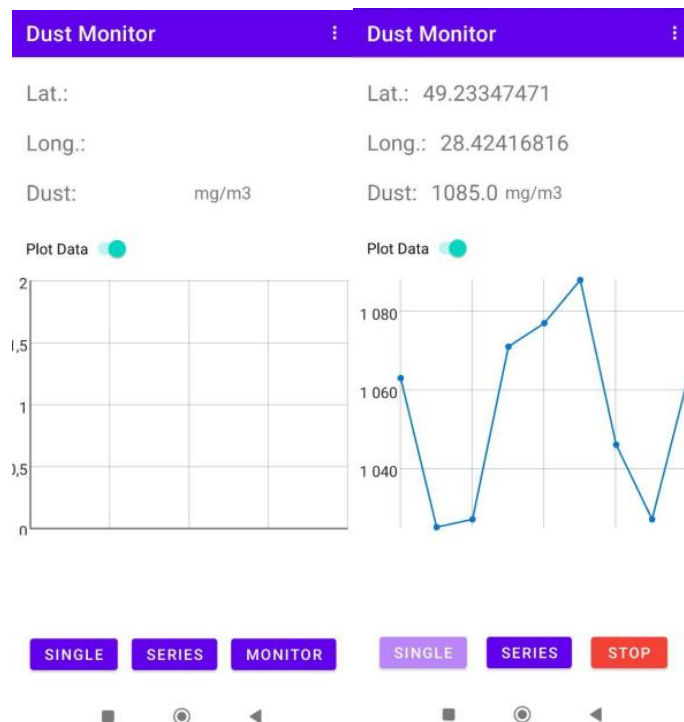

Рис. 3. Панель для виведення результату виміру в мобільному додатку «Dust Monitor»

За допомогою оптичного датчика Sharp GP2Y1010AU0F був проведений моніторинг за різними маршрутами пішки в різні часи доби.

Був проведений моніторинг у місті, а також в екологічно чистих місцях, як-от ліс.

За отриманими результатами можна спостерігати збільшення щільності пилу біля доріг (рис. 4).

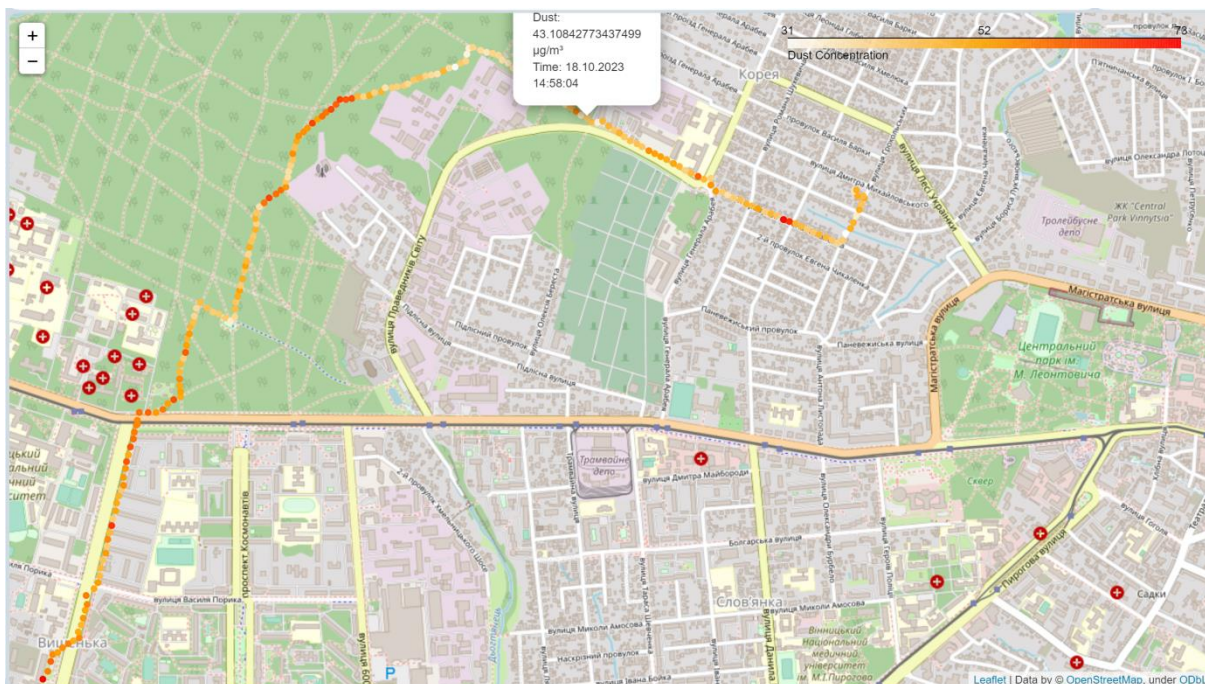

Рис. 4. Концентрація забруднення повітря біля дороги з інтенсивним рухом

У лісі щільність забруднення не виходить за межі норми (рис. 5). Однак у деяких місцях спостерігається підвищення щільності пилу, що може бути пов'язано зі спорами грибів, які розповсюджуються в повітрі.

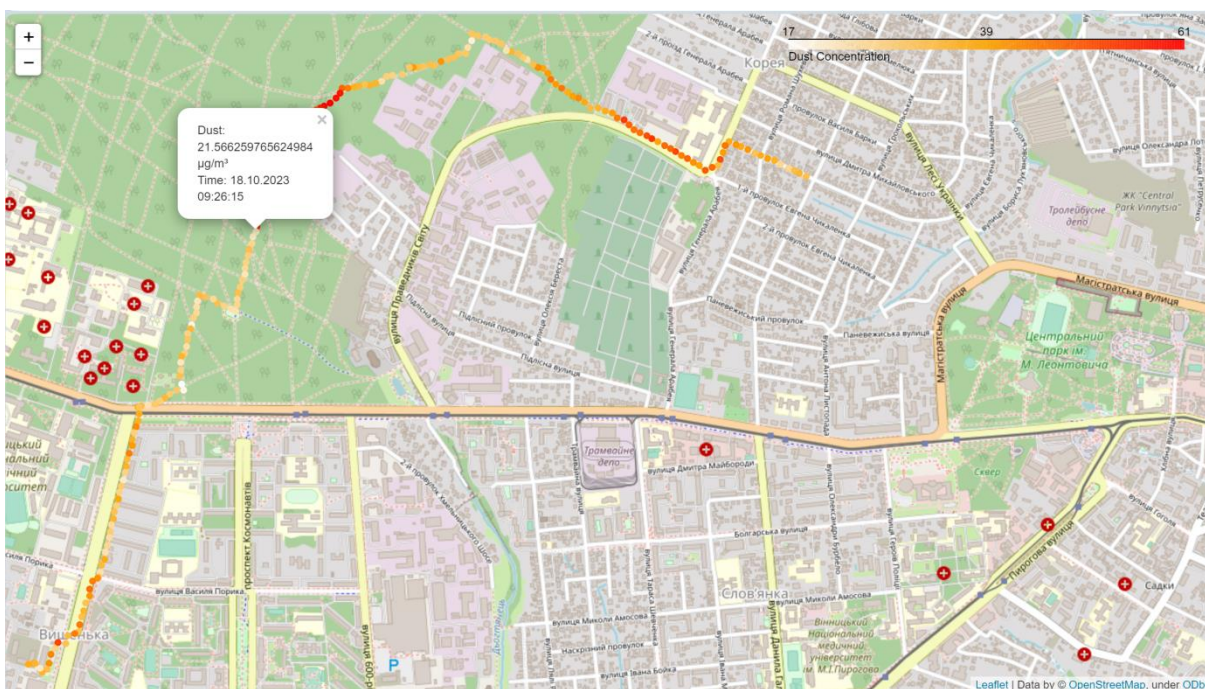

Рис. 5. Концентрація забруднення повітря в лісопарку

Вимірювання за однаковим маршрутом проводились декілька разів впродовж дня. Щільність пилу біля доріг підвищується зранку, коли трафік автотранспорту є більшим (рис. 6).

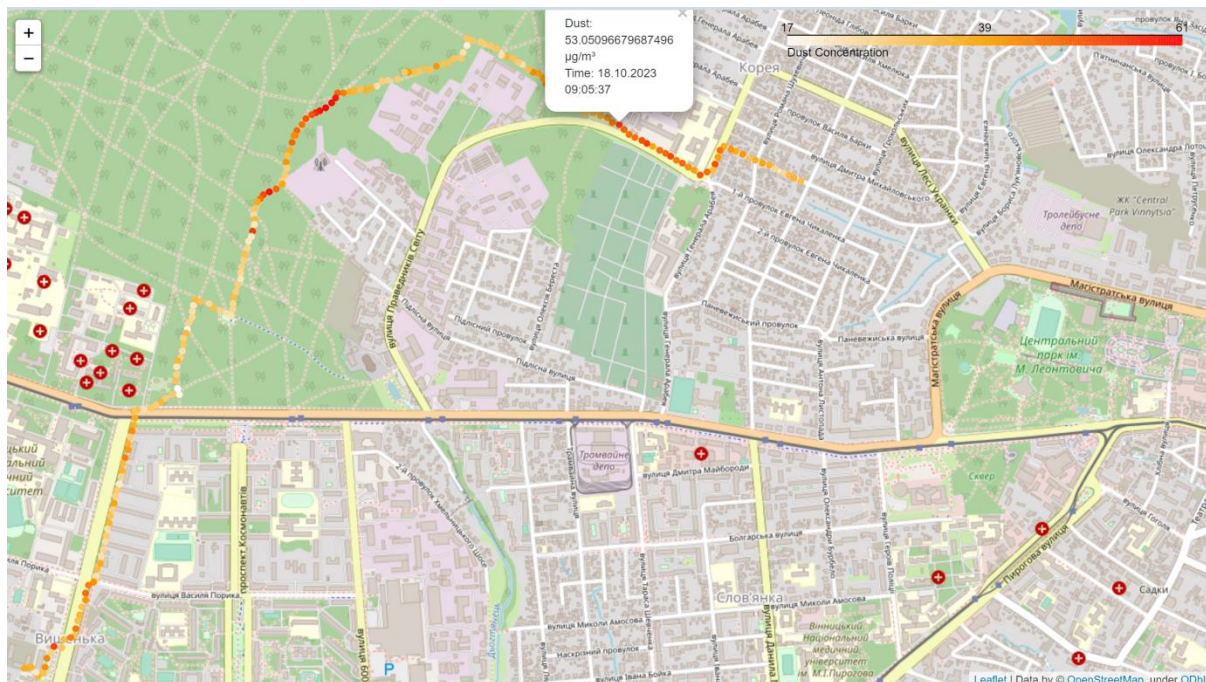

Рис. 6. Концентрація забруднення повітря біля дороги з інтенсивним рухом зранку

Також за результатами моніторингу треба зазначити, що за відсутності вітру та засушливої погоди виміряна концентрація забруднення в повітрі вища.

Висновки. Було створено портативну бездротову систему для вимірювання щільності пилу в повітрі на основі оптичного аналогового датчика щільності часточок пилу GP2Y1010AU0F. Для збереження, візуалізації, а також прив'язки вимірних даних до поточних GPS-координат використовується смартфон. Оцифровування сигналів датчика пилу, їх первинна обробка та безпроводний зв'язок між смартфоном та системою моніторингу реалізовані з використанням недорогого мікроконтролера ESP32-S. Загалом пристрій є дешевим, простим у використанні. Система моніторингу була успішно випробувана для створення карт забруднення у м. Вінниці.

Abstract. The presence of dust particles in the air in concentrations exceeding the norm can have a significant negative impact on human health. The task of air quality monitoring is extremely important in the urban environment. The article presents the results of the development of an inexpensive portable wireless system for measuring the density of dust in the air. The device is built on the basis of an optical analog sensor of the density of dust particles Sharp GP2Y1010AU0F. Data collection, linking to current GPS coordinates and control of the monitoring system is carried out using a smartphone. Digitization of the dust sensor signal, their primary processing and wireless communication between the smartphone and the monitoring system is carried out by the ESP32-S microcontroller. The results of testing the system for creating pollution maps in the city of Vinnytsia are demonstrated.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Measurement of pm 2.5 Concentrations in indoor air using low-cost sensors and arduino platforms / V. Tasić, M. Jovašević-Stojanović, D. Topalović, M. Davidović. Academy of Sciences, Prague, Czech Republic: COST Association, Avenue Louise 149, 1050 Brussels, Belgium, 2016.
2. Rumantri R., Khakim M. Y. N., Iskandar I. Design and characterization of low-cost sensors for air quality Monitoring System / *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia*. 2018. Vol. 7, № 3. P. 347–354.
3. Environmental particulate matter (pm) exposure assessment of construction activities using low-cost pm sensor and latin hypercubic technique / M. Khan, N. Khan, M. J. Skibniewski, C. Park. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, № 14. P. 77–97.
4. Hyperlocal environmental data with a mobile platform in urban environments / A. Wang, S. Mora, Y. Machida et al. *Scientific Data*. 2023. Vol. 10, № 1. P. 524.
5. Agrawaal H., Jones C., Thompson J. E. Personal exposure estimates via portable and wireless sensing and reporting of particulate pollution. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17, № 3. P. 843.
6. Thompson J. E. Improved measurement performance for the sharp gp2y1010 dust sensor: reduction of noise. *Atmosphere*. 2021. Vol. 12, № 6. P. 775.
7. OkHttp. URL: <https://square.github.io/okhttp/> (дата звернення: 29.11.2023).
8. GraphView. URL: <https://github.com/jjoe64/GraphView> (дата звернення: 29.11.2023).

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРПОЛЯЦІЙНОГО ПОЛІНОМУ ЛАГРАНЖА ДЛЯ ПОБУДОВИ МОДЕЛЕЙ ПРОГНОЗУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

О. О. Комар, Н. А. Потапова

Анотація. У статті розглянуто використання інтерполяційного поліному Лагранжа для прогнозування капітальних інвестицій у напрями видавничої діяльності та комп'ютерного програмування. Розроблено моделі прогнозування на основі використання методів обчислень поліному Лагранжа та оцінено його ефективність.

Ключові слова: прогнозування, капітальні інвестиції, методи обчислень, інтерполяція, поліном Лагранжа.

Вступ. Однією з проблем державної політики була й залишається проблематика інвестиційних надходжень, із визначенням яких пов'язують загальнодержавне бачення стратегічних пріоритетів розвитку для досягнення національних інтересів. Інвестиційні вкладення впливають на ринок виробництва та дають змогу сформувати фундамент для інноваційного розвитку за визначеними інвестиційною політикою економічними напрями. Інвестиції є сукупними витратами, що реалізуються у вигляді довгострокових вкладень капіталу у різні галузі народного господарства. За Міжнародними стандартами обліку та аудиту інвестиції визнаються частиною активу, яка необхідна підприємству для накопичення багатства (капіталу) шляхом вкладення коштів, амортизації капіталу та отримання інших вигід інвестором, подібних доходам від торговельних відносин [1].

Напрямок інформаційних технологій та пов'язаної з ним діяльності є одним із перспективних щодо інвестиційних вкладень, а його продукція отримується внаслідок реалізації інвестиційних програм та проектів за умов обмежень на ресурси. Інвестиційні рішення можуть бути підставою для отримання підприємствами стійких позицій на ринках у конкурентному середовищі інших фірм галузі. Через це прогнозування обсягів інвестиційних вкладень та можливих ризиків є важливим етапом прийняття рішень щодо капітальних інвестицій у різні види економічної діяльності.

Застосування математичних методів під час оцінки прогнозу інвестиційних вкладень дає змогу розробити математичну модель, яка може використовуватись для аналізу тенденцій інвестиційних надходжень. Зокрема, такими методами є методи обчислень для проведення інтерполяції даних на основі інтерполяційного многочлена Лагранжа. Інтерполяційний многочлен Лагранжа є одним з найпоширеніших методів інтерполяції, який дає змогу апроксимувати значення функції в невідомих точках на основі значень функції в заданих точках [3].

Метою статті є оцінка можливостей та ефективності використання інтерполяційного многочлена Лагранжа для прогнозування капітальних інвестицій за такими видами економічної діяльності як: видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення; комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг.

Основна частина. Теоретичну основу розрахунку поліному Лагранжа, який використовується для прогнозування становить визначення інтерполяційного многочлену Лагранжа в визначених точках інтерполяції.

Якщо існує набір дискретних точок $(x_1, y_1), (x_2, y_2), \dots, (x_n, y_n)$, де x_i та y_i – відомі значення функції в точках x_i . Інтерполяційний многочлен Лагранжа має вигляд [3]:

$$P_n(x) = y_1 \cdot L_1(x) + y_2 \cdot L_2(x) + \dots + y_n \cdot L_n(x),$$

$$L_n(x) = \frac{(x - x_1) \cdot (x - x_2) \cdot \dots \cdot (x - x_{i-1})}{(x_i - x_1) \cdot (x_i - x_2) \cdot \dots \cdot (x_i - x_{i-1})} \cdot \frac{(x - x_{i+1}) \cdot \dots \cdot (x - x_n)}{(x_i - x_{i+1}) \cdot \dots \cdot (x_i - x_n)}, \quad (1)$$

де $P_n(x)$ – поліном Лагранжа;

$L_n(x)$ – n -й многочлен Лагранжа.

Під час використання інтерполяційного многочлена Лагранжа важливо пам'ятати, що точність апроксимації залежить від розташування точок x_i на відрізку $[a, b]$, де a та b – крайні точки відрізка. Найбільш точні результати можна отримати за умови рівномірного розташування то-

чок. Інтерполяційний многочлен Лагранжа має кілька переваг, порівняно з іншими методами інтерполяції, зокрема він є простим у застосуванні та не вимагає знань про особливості функції в окремих точках. Однак він також має свої недоліки, а саме може виникнути проблема великих похибок під час використання многочлена у віддалених областях поза межами визначеного відрізка.

Розробка моделі прогнозування капітальних інвестицій проводиться з урахуванням ряду передісторії, яким є дані показника в розрізі конкретного виду діяльності, зокрема видавничої діяльності, радіомовлення, телебачення та комп'ютерного програмування та надання інших інформаційних послуг за 2018–2021 роки. Отже, точки інтерполяції будуть дані за вказаним статистичним рядом (y_i). Результат інтерполяції ($y_{\text{інтерпол}}$) обчислюється на основі поліному Лагранжа. Оцінка відхилення в точках інтерполяції ($\epsilon_{\text{інтерпол}}$) обчислюється як абсолютна різниця базових та інтерполяційних значень ($\epsilon_{\text{інтерпол}} = |y - y_{\text{інтерпол}}|$). Вибірка вхідних даних визначає степінь поліному ($n - 1 = 3$). Загальна формула поліному Лагранжа буде мати вигляд:

$$P_n(x) = y_0 \cdot L_0(x) + y_1 \cdot L_1(x) + y_2 \cdot L_2(x) + y_3 \cdot L_3(x). \quad (2)$$

У галузі засобів масової інформації, зокрема у видавничій діяльності, радіомовленні та телебаченні, капітальні інвестиції є важливим інструментом розвитку і вдосконалення технічних засобів та послуг, що надаються. Наприклад, видання нових книжок, запровадження нових радіо- та телепередач, зміна формату та якості мовлення, розширення зони охоплення тощо [4].

Сутність використання методів обчислень за поліномом Лагранжа обґрунтовується необхідністю витрат капітальних інвестицій на розвиток засобів масової інформації, шляхом отримання прогнозних розрахунків на етапі аналізу і прогнозування ефективності інвестиційних проєктів. Вихідний масив даних для розробки прогнозної оцінки капітальних інвестицій у видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Капітальні інвестиції у видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення, 2018–2021 рр. (у млн грн)

Рік	2018	2019	2020	2021
$x(i)$	0	1	2	3
Капітальні інвестиції у видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення, $y(i)$	4 744,6	5 766,4	5 193,7	6 786,2

Джерело: Державна служба статистики України [5]

Проведені розрахунки многочленів Лагранжа мають такий результат:

$$1. L_0(x) = \frac{(x-x_1) \cdot (x-x_2) \cdot (x-x_3) \cdot y_0}{(x_0-x_1) \cdot (x_0-x_2) \cdot (x_0-x_3)} = \frac{(x-1) \cdot (x-2) \cdot (x-3) \cdot 4\,744,6}{-6} = -790,767 \cdot x^3 + 4\,744,602 \cdot x^2 - 8\,698,437 \cdot x + 4\,744,602.$$

$$2. L_1(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_2) \cdot (x-x_3) \cdot y_1}{(x_1-x_0) \cdot (x_1-x_2) \cdot (x_1-x_3)} = \frac{(x-0) \cdot (x-2) \cdot (x-3) \cdot 5\,766,4}{2} = 2\,883,2 \cdot x^3 - 14\,416 \cdot x^2 + 17\,299,2 \cdot x.$$

$$3. L_2(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_1) \cdot (x-x_3) \cdot y_2}{(x_2-x_0) \cdot (x_2-x_1) \cdot (x_2-x_3)} = \frac{(x-0) \cdot (x-1) \cdot (x-3) \cdot 5\,193,7}{-2} = -2\,596,85 \cdot x^3 + 10\,387,4 \cdot x^2 - 7\,790,55 \cdot x.$$

$$4. L_3(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_1) \cdot (x-x_2) \cdot y_3}{(x_3-x_0) \cdot (x_3-x_1) \cdot (x_3-x_2)} = \frac{(x-0) \cdot (x-1) \cdot (x-2) \cdot 6\,786,2}{6} = 1\,131,033 \cdot x^3 - 3\,393,099 \cdot x^2 + 2\,262,066 \cdot x.$$

Вигляд інтерполяційного поліному Лагранжа:

$$P_3(x) = 626,616 \cdot x^3 - 2\,677,097 \cdot x^2 + 3\,072,279 \cdot x + 4\,744,602. \quad (3)$$

Результати прогнозної оцінки капітальних інвестицій у видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення наведено у таблиці 2.

Результати прогнозу оцінки капітальних інвестицій у видавничу діяльність, радіомовлення, телебачення, 2018–2021 (у млн грн)

Рік	2018	2019	2020	2021	2022	2023
x(i)	0	1	2	3	4	5
y(i)	4 744,6	5 766,4	5 193,7	6 786,2		
У _{інтерпол}	4 744,6	5 766,4	5 193,7	6 786,2	14 303,6	31 505,6
ε _{інтерпол}	0,0	0,0	0,0	0,0		

Джерело: Розраховано авторами на основі даних [5]

До капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та інформаційні послуги належать витрати на розробку програмного забезпечення, створення інформаційних систем, купівлю комп'ютерного обладнання та його модернізацію. Для ефективного використання капітальних інвестицій у цій галузі важливо знати потреби ринку і спрямовувати зусилля на розробку нових продуктів та послуг [2].

Інтерполяційний многочлен Лагранжа може бути корисним інструментом для прогнозування попиту на програмне забезпечення та інші інформаційні послуги. З його допомогою можна побудувати прогнозну модель з метою оцінки майбутніх витрат.

Вихідні дані для побудови поліному Лагранжа для прогнозу капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Капітальні інвестиції у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг, 2018–2021 (у млн грн)

Рік	2018	2019	2020	2021
x (i)	0	1	2	3
Капітальні інвестиції у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг, y(i)	3 822,5	3 562,6	2 891,2	4 546,1

Джерело: Державна служба статистики України [5]

Проведені розрахунки за показником капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг мають такий результат:

$$1. L_0(x) = \frac{(x-x_1) \cdot (x-x_2) \cdot (x-x_3) \cdot y_0}{(x_0-x_1) \cdot (x_0-x_2) \cdot (x_0-x_3)} = \frac{(x-1) \cdot (x-2) \cdot (x-3)}{-6} \cdot 3\,822,5 = -637,083 \cdot x^3 + 3\,822,498 \cdot x^2 - 7\,007,913 \cdot x + 3\,822,149.$$

$$2. L_1(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_2) \cdot (x-x_3) \cdot y_1}{(x_1-x_0) \cdot (x_1-x_2) \cdot (x_1-x_3)} = \frac{(x-0) \cdot (x-2) \cdot (x-3)}{2} \cdot 3\,562,6 = 1\,781,3 \cdot x^3 - 8\,906,5 \cdot x^2 + 10\,687,8 \cdot x.$$

$$3. L_2(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_1) \cdot (x-x_3) \cdot y_2}{(x_2-x_0) \cdot (x_2-x_1) \cdot (x_2-x_3)} = \frac{(x-0) \cdot (x-1) \cdot (x-3)}{-2} \cdot 2\,891,2 = -1\,445,6 \cdot x^3 + 5\,782,4 \cdot x^2 - 4\,336,8 \cdot x.$$

$$4. L_3(x) = \frac{(x-x_0) \cdot (x-x_1) \cdot (x-x_2) \cdot y_3}{(x_3-x_0) \cdot (x_3-x_1) \cdot (x_3-x_2)} = \frac{(x-0) \cdot (x-1) \cdot (x-2)}{6} \cdot 4\,546,1 = 757,683 \cdot x^3 - 2\,273,049 \cdot x^2 + 1\,515,366 \cdot x.$$

Вигляд інтерполяційного поліному Лагранжа:

$$P_3(x) = 456,3 \cdot x^3 - 1\,574,651 \cdot x^2 + 858,453 \cdot x + 3\,822,149. \quad (4)$$

Результати прогнозу оцінки капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Результати прогнозу оцінки капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг (у млн грн)

Рік	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
x	0	1	2	3	4	5	6
y	3 822,5	3 562,6	2 891,2	4 546,1			

Рік	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Уінтерпол	3 822,1	3 562,3	2 890,9	4 545,7	11 264,7	25 785,6	50 846,2
Єінтерпол	0,4	0,3	0,3	0,4			

Джерело: Розраховано авторами на основі даних [5]

Висновки. Інтерполяційний многочлен Лагранжа може бути застосований для оцінки прогнозу капітальних інвестицій на основі початкового набору даних про інвестиційні проекти в певному секторі. Тоді можна побудувати інтерполяційний многочлен Лагранжа, який проходить через ці дані, і використовувати його для прогнозування ефективності інших проектів у цьому секторі. Водночас необхідно враховувати особливості конкретної галузі та її потреби у тих ресурсах, інвестиційні потреби яких мають задовольнятися.

Однак слід мати на увазі, що високі ступені поліному Лагранжа можуть призвести до перенавантаження моделі і недооцінення ризиків. Тому перед застосуванням інтерполяційного многочлена Лагранжа в капітальних інвестиціях важливо ретельно проаналізувати дані та за потреби використовувати методи для перевірки точності прогнозів та надійності рішень.

Abstract. The article examines the use of the Lagrange interpolation polynomial for forecasting capital investments in publishing and computer programming. Forecasting models based on the use of Lagrange polynomial calculation methods were developed and their effectiveness was evaluated.

Keywords: forecasting, capital investment, calculation methods, interpolation, Lagrange polynomial.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Книш О. А., Падерін І. Д., Жадько К. С. Теоретичні основи інвестиційної політики суб'єктів господарювання. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 2(78). С. 7–13. URL: http://scientificview.umsf.in.ua/archive/2022/2_78_2022/3.pdf
2. Катренко А. В., Пастернак О. В. Системні аспекти інвестування в галузі інформаційних технологій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2014. № 805. С. 402–411. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2014_805_45
3. Волонтир Л. О., Зелінська О. В., Потапова Н. А., Чіков І. А. Чисельні методи: навчальний посібник. Вінниця: ВНАУ, 2020. 322 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/1805>
4. Beers V. Telecommunications Sector: What and How to Invest in It. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/070815/what-telecommunications-sector.asp>
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm

УДК 502.175-042.2:712.253(477.44-25):711.168

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІННИЦЬКОГО ПАРКУ «ХІМІК» ДО ТА ПІСЛЯ ПРОВЕДЕННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ

В. А. Кікавець, О. В. Мацталер

Анотація. У дослідженні подана порівняльна характеристика екологічного стану парку «Хімік» у місті Вінниця, а також його функції у різний час. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльного аналізу на основі наявної інформації, представленої у відкритих джерелах, у вигляді схем, текстових та фотозвітів, про стан парку «Хімік» станом до початку проведення реконструкції (2018-й рік і раніше), а також інформації про екологічний стан парку «Хімік» на момент написання статті, яка була зібрана та проаналізована авторами статті. Використана методика візуального огляду, дослідження віку дерев шляхом вимірювання товщини їх стовбура, аналіз архівних даних.

Ключові слова: парк «Хімік», екологічний стан, дерева, функції парку.

Парк «Хімік» – єдиний парк Замостянського мікрорайону, знаходиться на його північному сході. Парк є цікавим об'єктом дослідження в контексті загального дослідження зелених зон міста Вінниці. З-поміж інших парків міста його виділяють компактні розміри – це один із найменших парків міста Вінниці площею приблизно 4 гектари. Також визначною ознакою парку

«Хімік» є завершена цього річ повна реконструкція парку, а також дослідження стану дерев у парку, що було проведено до початку проведення реконструкції, у 2018 році. Наявні дані дають змогу провести порівняльний аналіз стану та кількості дерев у парку станом на 2023 рік. Також буде представлений аналіз змін, яких зазнала територія парку «Хімік» внаслідок проведеної реконструкції.

Парк був створений у кінці 1940 – початку 1950-х років як місце відпочинку працівників Вінницького суперфосфатного (хімічного) заводу, від чого власне і походить його назва. Парк знаходиться в мікрорайоні Замостянський, між вулицями Нацгвардії та Запорізькою (старі назви: вулиця Некрасова та Петра Запорожця відповідно). З південно-західного боку на територію парку вклинюється будівля, що раніше була Палацом культури Вінницького суперфосфатного заводу, зі східного боку парк межує зі спортивним комплексом «Нива», з південно-східного боку поруч з парком розташовано ряд багатоповерхових житлових будинків.

Наявна інфраструктура, окрім сучасних житлових будинків, була створена та обслуговувалася Вінницьким хімічним заводом. Парк «Хімік» був частиною комплексу, що включав також стадіон та фізкультурно-оздоровчий комплекс (на місці якого у 2010 році і був створений спорткомплекс «Нива»). Основною метою створення парку була його оздоровчо-рекреаційна функція для великої кількості працівників хімічного виробництва (в певний час кількість працівників сягала 4 500 осіб).

Після банкрутства заводу в 90-х роках минулого століття обслуговування інфраструктури та догляд за рослинністю парку були припинені. Як наслідок, стан парку досить швидко почав погіршуватися і фактично зазнала занепаду. Так, у роботі 2005 року «Зелені оазиси Вінниці» А. В. Гудзевич фіксує незадовільний стан парку. Автор звертає увагу на те, що деревна рослинність парку постраждала від сильної ожеледі 2000 року. Серед проблем місцевого фітоценозу А. В. Гудзевич також зазначає захворюваність дерев напівпаразитом – омелою, а також поширення бур'янистих видів. Ще однією проблемою антропогенного та зоологічного походження, зазначеною в цій роботі, було засмічення парку, а також сильне забруднення продуктами життєдіяльності тваринного походження, зокрема внаслідок інтенсивного вигулу собак на його території [1, с. 20].

Реконструкція парку «Хімік» та низки інших парків і скверів міста була включена до Генерального плану Вінниці 2007 року [2, с. 46]. Після цього ще майже десятиліття фактичних змін у функціонуванні парку не відбувалося. У червні 2016 року місцеві жителі вийшли на масове прибирання, така ініціатива стала наслідком протесту жителів проти будівництва культурної споруди на частині території парку, дозвіл на який отримала релігійна громада у 2016 році, що зменшило би вільну площу парку. Під час прибирання було зібрано та вивезено значну кількість сміття [3]. До того ж активізувалися обговорення подальших планів щодо парку «Хімік».

Повноцінний підготовчий етап реконструкції був розпочатий у 2018 році, коли депутати Вінницької міської ради ухвалили надання «Хіміку» статусу парку. Також у квітні того ж року міська рада Вінниці долучила Інституту розвитку міст провести дослідження громадської думки [4]. Був створений однойменний з парком урбан-проект. У його межах були проведені експертні дискусії майбутньої реконструкції парку та громадські обговорення з цього приводу.

На початку 2021 року був розпочатий етап реконструкції. У лютому 2021 року було проведено вирізання аварійних дерев. Згідно з оприлюдненою інформацією, було видалено 33 найбільш аварійні дерева [5]. Остаточна реконструкція парку була завершена влітку 2023 року [6].

Основні параметри парку після реконструкції залишилися незмінними. Парк має форму, близьку до прямокутної. Територія видовжена по осі «схід-захід». Південно-західний кут парку зрізаний через забудову території двома будівлями та їх подвір'ям. Південно-східний кут парку також має невеликий зріз, значно менший, ніж протилежний.

Західний край парку, що межує з вулицею Нацгвардії, має капітальну паркову огорожу з декоративними дерев'яними вставками та вхідною групою. Південний край парку відгороджений від території міської забудови високим цегляним парканом. Східний край парку відділений від спортивного комплексу «Нива» металевою сітчастою огорожею, приблизно посередині якої є прохід на територію комплексу. Північна окраїна парку не має огорожі та межує безпо-

середньо із тротуаром вулиці Запорізької. Парк поділений центральною пішохідною дорогою майже навпіл по довгій осі «схід-захід». Центральна пішохідна дорога з'єднує вхід з вулиці Нацгвардії та ворота до спортивного комплексу. На пішохідній доріжці, недалеко від центрального західного входу, знаходиться фонтан у круглій чаші.

У парку були оновлені комунікації, відремонтовано фонтан, встановлені системи освітлення, відеонагляду, встановлені вуличні меблі, урни для сміття, відремонтовані та оснащені знаряддям спортивні та дитячі зони, був капітально відремонтований будиночок для дітей у західній частині парку, також у західній частині парку встановлено велику закільцьовану «лавку добросусідства». Створено нову мережу бічних доріжок, які перетинають територію парку в кількох місцях. Центральна та основні бокові доріжки викладені бетонною бруківкою. Зроблені нові доріжки, що перетинають територію парку в декількох місцях. Бічні доріжки зроблені зі спресованої дрібнофракційної кам'яної крихти із металевими обмежувачами в якості бордюрів. Також створено огорожену зону для виходу собак, яка включає в себе тренувальні снаряди. Є кілька островків з гумовим покриттям у дитячих та спортивних зонах, а також відтинок доріжки з гумовим покриттям біля південного краю парку. Встановлено біотуалети.

Після завершення реконструкції парк «Хімік» значно ефективніше почав задовольняти рекреаційні вимоги містян. З'явилася повнофункціональна спортивна зона та дитячі майданчики, також окремо ефективно було вирішено питання з виходом собак у парку. Оновлений парк «Хімік» відповідає зразкам сучасного урбаністичного облаштування парків.

Отже, історію функціонування парку «Хімік» можна умовно поділити на 3 етапи:

1) етап створення та подальшого підтримання функціонування парку (1950–1990-ті рр.), головна функція парку була рекреаційна та культурна;

2) етап деградації рослинності та занепаду інфраструктури парку (2000–2018 рр.), парк продовжував нести рекреаційні функції, втім через фактичне припинення обслуговування парку, його рекреаційна роль ставала менш системною та повноцінною;

3) етап підготовки та реконструкції парку (2018–2023 рр.), після проведення повної реконструкції парку його рекреаційний потенціал значно зріс, парк почав нести повноцінну рекреаційну, культурну та соціальну функцію.

Проведення реконструкції парку стосувалося і його рослинної складової.

Згідно з представленими Інститутом розвитку міст даними дослідження стану деревної рослинності парку «Хімік», проведеного в 2018 році, нарахована кількість дерев становить 327 екземплярів, із них приблизно 10 % визнано аварійними. Згідно з дослідженням видового складу, домінантним видом парку є ясен звичайний (64 % від сумарної кількості дерев), значно менш поширеними є робінія псевдоакація та липа серцелиста (19 % і 11 % від сумарної кількості дерев відповідно), решта 6 % видів не названі, об'єднані під загальною назвою «інші» [7].

Методом візуального огляду та картографування нами було визначено та підраховано кількість дерев у парку «Хімік» станом на вересень 2023 року. Отже, дерев, які зростали до початку проведення реконструкції, було нараховано 259 екземплярів, тоді як саджанців молодих дерев, посаджених під час проведення робіт з реконструкції парку, нараховано 76. Сумарна кількість усіх дерев, що зростали в парку на момент проведення дослідження, становить 335 дерев. Порівнюючи кількість дерев, яка була нарахована під час огляду парку у 2018 році, а саме – 327 дерев, та огляду парку у 2023 році, можна зробити висновок, що кількість дерев фактично залишилась незмінною, збільшившись менш ніж на десяток екземплярів. Також, враховуючи можливу похибку під час підрахунку, і те, що стан кількох саджанців дерев під час огляду дає змогу зробити припущення, що ці екземпляри загинули, можна зробити ще один висновок, що реальна кількість у парку менша на кілька одиниць від підрахованих, а отже, є фактично ідентичною із кількістю дерев, яка зростала в парку «Хімік» станом на 2018 рік, до початку проведення реконструкції.

За результатами власних спостережень переважаючим видом деревних рослин парку надалі залишається ясен звичайний. Достатньо поширені у відсоткових значеннях, близьких до звіту 2018 року, екземпляри робінії звичайної та липи серцелистої. Серед інших видів дерев можна виділити декілька видів. Гірकोкаштан звичайний, популяція якого зростає компактно вздовж західної огорожі парку, – також один екземпляр, помічений серед заростів дерев у пів-

нічній частині парку. Присутні також декілька екземплярів волоського горіха, зокрема 3 саджанці, висаджені вздовж доріжки біля південно-східного кута парку. Також один екземпляр волоського горіха посаджений на північному краю парку, на межі з тротуаром вулиці Запорозької. Вік і розміри саджанця дають змогу припустити, що він був посаджений не планово, під час реконструкції, а самовільно, ймовірно, місцевими жителями навколишніх будинків. Зустрічається також клен ясенелистий. Саджанці молодих дерев мають досить чітке просторове розділення. Зокрема, значна кількість саджанців липи серцелистої висаджена здебільшого вздовж центральної доріжки, з південного її боку. Більшість саджанців ясена звичайного компактно зростають між боковою доріжкою, що йде перпендикулярно від фонтану до північного краю парку, та майданчиком з «лавкою добросусідства». Також молоді ясени звичайні ростуть другим рядом після ряду молодих лип серцелистих між центральною доріжкою та парканом, що відгороджує територію колишнього Палацу культури. Трапляються також саджанці робінії звичайної. До того ж молоді екземпляри робінії звичайної були помічені поруч зі стовбурами дорослих рослин (самосійна поросль).

Вік окремих досліджених нами екземплярів, вибірково виміряних з кожного найбільш поширеного в парку видів дерев, а також середній вік для цих видів подано в табл. 1. Вік дерев визначено шляхом вимірювання його окружності та діаметру, та перемножено на ростові коефіцієнти, залежно від породи дерева.

Таблиця 1

Вікові характеристики певних видів деревних рослин парку «Хімік» (станом на 2023 р.)

Ознака	Вид дерев	Значення для окремого екземпляру кожного з видів										Середні значення для виду
		230	192	177	305	298	248	273	206	214	174	
Окружність стовбура, см*	Ясен	230	192	177	305	298	248	273	206	214	174	231,7
Вік, роки	звичайний	138	115	106	183	179	149	164	124	128	104	139
Окружність стовбура, см	Липа	147	213	137	125	193	175	228	98	–	–	164,5
Вік, роки	серцелиста	162	234	151	138	212	193	251	108	–	–	181
Окружність стовбура, см	Робінія	247	243	214	183	231	229	237	–	–	–	226,2
Вік, роки	псевдоакація	148	140	128	110	138	137	142	–	–	–	134
Окружність стовбура, см	Гіркокаштан	95	105	71	43	92	–	–	–	–	–	81,2
Вік, роки	звичайний	48	53	36	22	46	–	–	–	–	–	41

*Товщина стовбура дерева, заміряна на висоті 130 см

Досліджуючи вікову структуру популяції деревних рослин, ми з'ясували, що рекордсменами за тривалістю життя серед дерев парку стали липи серцелисті, середній вік яких – 181 рік. Другі за тривалістю життя – ясен звичайний та робінія псевдоакація (139 та 134 роки відповідно). «Наймолодшими» виявилися дерева гіркокаштану звичайного, середній вік яких становив 41 рік.

Екологічний стан дерев загалом можна оцінити, як задовільний. Однак наявна низка проблем. Зокрема, було помічено декілька молодих саджанців дерев, які візуально можна оцінити як сухі, тобто загинув, а також мінімум один саджанець липи серцелистої, який знаходиться у наполовину засохлому стані. Ще однією проблемою, згаданою А. В. Гудзевичем у праці «Зелені оазиси Вінниці» та у звітах урбан проекту «Хімік», є проблема ураження деревним напівпаразитом – омелою. Незважаючи на те, що найбільш хворі та уражені дерева було видалено, наразі на деяких деревах можна спостерігати цього напівпаразита. Зокрема, добре видно омелу на двох старих ясенах звичайних, що ростуть у північно-західному куті парку, посеред пішохідної доріжки. Поряд із означеними деревами, біля огорожі зростає дерево, ділянка кори якого уражена паразитичним грибом – трутовиком сірчано-жовтим. Також була помічена незначна кількість сухих гілок і незначні пошкодження кори дерев, ймовірно, після санітарних чисток дерев парку.

Трав'яну та чагарникову рослинність парку можна умовно поділити на два типи: рослини, які посаджено з декоративною метою, та дикорослі рослини. Кущі висаджені здебільшого вздовж доріжок. Серед декоративних можна виділити іргу, гортензію, вейгелу, бруслину, молінію. Вони здебільшого зростають на клумбах різних скруглених форм, які зроблені всередині централь-

ної брукованої доріжки. Висадження кущів та багаторічних декоративних трав дає змогу мінімізувати потребу у догляді за рослиною протягом значного періоду та широко застосовується в сучасному озелененні.

Серед дикорослих рослин можна зазначити рослини таких родів: кульбаба, чистотіл, лопух, розхідник, подорожник, нечуйвітер, спориш, лобода, глуха кропива, жовтозілля, вівсяниця, щиріця, злинка, цикорій, чортополох, люцерна, конюшина, пирій, кислиця, дика морква, герань та фіалка. Серед інвазійних видів парку наявна амброзія та незбутниця. До того ж інвазійним видом є один вид дерев парку, а саме – робінія псевдоакація.

На цегляному паркані з південного краю парку зростає партеноцисіс, а також значна кількість цієї ліани знаходиться у південно-східному куті парку, зокрема вона повністю обплела старий ліхтар біля огорожі. Його можна побачити і на деяких деревах в інших місцях парку. Також на деревах у незначних кількостях наявний мох.

Трав'яний покрив у певних місцях парку знаходиться у менш задовільному стані, зокрема зазнає витоптувань, або його густина все ще недостатня. Це може бути ознакою «молодості» нового трав'янистого покриву та недостатнього розвитку кореневої системи рослин. Утім цю проблему повинні контролювати відповідальні служби.

Завдяки сервісу Google maps також є можливість дослідити рослинний світ парку «Хімік» до початку реконструкції завдяки декільком прикріпленим фотографіям 2017 та 2020 років, а також панорамній зйомці навколишніх вулиць станом на 2015-й рік. Зокрема, можна зазначити фактично повну відсутність благоустрою. Майже весь нижній ярус парку вкритий трав'янистою рослинністю: спориш, лопух, подорожник, незабудка. Єдиним елементом декоративної рослинності, наявним на той час, є невелика клумба серед центральної доріжки, біля входу у спортивний комплекс «Нива». На ній можна спостерігати саджанець ялини колючої (блакитної) та юку.

Орнітофауна парку порівняно невелика, тут можна спостерігати здебільшого голуба сизого, горобця хатнього, сороку звичайну, сойку звичайну, шпака звичайного, галку звичайну, сіру ворону. А. В. Гудзевич у згаданій вище праці «Зелені оазиси Вінниці» зазначає значну популяцію граків у парку, станом на 2005 рік, яка за період спостережень помічена не була.

За час спостережень у парку дрібних ссавців не було помічено. Це можна пояснити, зокрема, тим, що парк «Хімік» досить віддалений від інших площ зелених насаджень, і територія парку досить мала. Можна зробити припущення наявності незначної популяції гризунів, яка могла скоротитися внаслідок недавнього проведення земляних робіт із заміни наявної раніше трав'яної рослинності на газонну.

Ентомологічний склад парку детально не досліджувався.

Підсумовуючи проведений порівняльний екологічний аналіз парку «Хімік», можна зробити низку висновків. Внаслідок проведення повної реконструкції парку інфраструктура та насадження дерев парку покращилися. Часткове видалення аварійних дерев та посадка молодих дерев призвела до оновлення частини дерев у парку. Позитивною ознакою цього процесу є збереження наявного видового складу і відсутність його заміни на інші породи дерев. Напівпаразит дерев – омела – залишається на певній кількості дерев, загальні об'єми зараження частково впали завдяки вирубці аварійних дерев. Трав'янистий та чагарниковий склад рослинності був частково замінений, зокрема з'явилася низка декоративних видів. Тваринний світ парку досить бідний, втім реконструкція, ймовірно, вплинула на видовий склад птахів, які проживають у парку, зменшивши популяцію граків. Загальний стан парку можна оцінити як досить задовільний.

Abstract. This study presents a comparative description of the ecological state of the park «Khimik» in the city of Vinnytsia, as well as its functions at different times. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, a critical and structural-systemic approach to the literary and source base of the work. The specificity of the researched topic involves the application of a comparative analysis based on the available information, presented in open sources, in the form of diagrams, text and photo reports, about the state of the «Khimik» park as of the beginning of the reconstruction (2018 and earlier), as well as information about the environmental the state of the «Khimik» park at the time of writing the article, which was collected and analyzed by the author of the article. The method of visual inspection, the study of the age of trees by measuring the thickness of their trunk, and the analysis of archival data were used.

Keywords: Park «Khimik», ecological condition, trees, functions of the park.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гудзевич А. В. Зелені «Оазиси» Вінниці. Вінниця: Логос, 2005. 32 с.
2. Вінниця: Генеральний план. Пояснювальна записка. Т. 1. Київ: Український державний НДІ проектування міст «Діпромисто», 2007. 146 с.
3. Як вінничани рятують парк «Хімік». *vn.depo.ua*. URL: <https://vn.depo.ua/ukr/vn/yak-vinnichani-ryatuyut-park-himik--12062016175600>
4. Вінниця. Дій, Замостя! Парк Хімік. *zamostia.vn.ua*. URL: <https://zamostia.vn.ua/lokatsiyi/park-himik/>
5. У парку «Хімік» почали зрізати дерева. *vn.depo.ua*. URL: <https://vn.depo.ua/ukr/vn/u-parku-khimik-pochalizrizati-dereva-202102231288183>
6. Різноманітні майданчики, прогулянкова алея та озеленення: як у Вінниці на Замості оновили парк «Хімік». *vezha.ua*. URL: <https://vezha.ua/riznomanitni-majdanchyky-progulyankova-aleya-ta-ozelenennya-yak-u-vinnytsi-na-zamosti-onovyly-park-himik/>
7. Дослідницький урбан-проект «Хімік». URL: [issuu.com.https://issuu.com/irm.vin/docs/khimik_about_process_](https://issuu.com/irm.vin/docs/khimik_about_process_)

УДК 004.031

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ БАЗ ДАНИХ SQL ТА NOSQL

М. Р. Левченко, В. Ф. Гавліцький, О. В. Зелінська

Анотація. Проведено порівняльний аналіз двох основних типів баз даних: реляційних SQL і нереляційних NoSQL. Розглянуто їх природу, характеристики та застосування. Стаття висвітлює різницю у структурі даних, мовах запитів, схемах, масштабованості та інших аспектах. Порівняння допомагає визначити, який тип бази даних краще відповідає конкретним потребам в обробці та зберіганні даних.

Ключові слова: реляційні бази даних, нереляційні бази даних, SQL та NoSQL, структура даних, масштабованість даних.

У сучасному світі обробка та зберігання даних відіграє важливу роль у багатьох сферах, як-от у бізнесі, науці, технологіях та ін. Один із ключових виборів, який впливає на ефективність і надійність систем обробки даних – це вибір типу бази даних. У цій статті ми розглянемо та порівняємо два основні типи баз даних: реляційні SQL-бази даних та нереляційні NoSQL-бази даних.

Реляційна база даних (SQL) – цей тип баз даних є найдавнішим, його теоретичні основи були розроблені британським вченим Едгаром Коддом у 1970 році. Інформація у таких базах даних організована у вигляді таблиць, і кожна таблиця має визначену структуру з рядками (містять відомості про об'єкт – значення властивостей) та стовпцями (є властивостями цих об'єктів – полями). Кожен стовпець має встановлений тип даних, і дані зберігаються відповідно до цієї структури. Дані в реляційних базах даних зв'язані між собою, і доступ до них здійснюється за допомогою SQL-запитів [1].

Складні взаємозв'язки між об'єктами у реляційних базах даних моделюються за допомогою зовнішніх ключів, які вказують на інші таблиці. Це дає змогу підходити до проектування бази даних погляду нормалізації, що полягає у мінімізації дублювання інформації та зменшенні надмірності під час опису характеристик об'єктів [2].

Наприклад, якщо ми розглядаємо меню ресторану, то кожна страва має свої характеристики, як-от вага, ціна, назва, калорійність, а також категорія, до якої вона належить, як-от гарячі страви, холодні страви, перші страви, десерти, салати і под. Зв'язок між стравами та їх категоріями встановлюється за допомогою поля, яке містить індекс категорії в таблиці страв.

Таблиця 1

Страви

ID	Назва	Вага (г)	Ціна (грн)		
1	Борщ	300	60	250	3
2	Салат «Цезар»	200	80	350	5
3	Паста Болоньез	350	90	450	4
4	Чай чорний	0	20	0	6

У цьому прикладі таблиця «Страви» містить дані про страви: назви, вага, ціна, калорійність і посилання на категорію, до якої вони належать. Поле «Категорія ID» є зовнішнім ключем, який вказує на ідентифікатор категорії в таблиці «Категорії».

Таблиця 2

Категорії

ID	Назва
3	Гарячі страви
4	Перші страви
5	Салати
6	Напої

Це дає змогу легко класифікувати страви за категоріями і виконувати запити на кшталт «Покажи всі салати» або «Знайди всі гарячі страви з калорійністю менше 400». Зовнішні ключі допомагають створювати складні зв'язки між даними і зберігати їх у нормалізованому вигляді [2].

Нереляційна база даних (NoSQL) – це тип бази даних, де дані зберігаються без жорсткої структури та без чітких зв'язків між ними. Відмінність полягає у тому, що інформація може бути представлена у вигляді різноманітних документів, включаючи текст, зображення, відео та інше, і не вимагає строгого визначення структури даних. NoSQL-бази даних не використовують SQL для доступу до даних і надають більшу гнучкість у зберіганні та обробці нереляційних даних [1].

Усі переваги та недоліки реляційних баз даних базуються на жорсткій структуризації та типізації інформації про об'єкти. З одного боку, це дає змогу оптимізувати зберігання та індексування даних за допомогою нормалізації або денормалізації. З іншого боку, це ускладнює організацію зберігання та обробку погано структурованих (наприклад, дані об'єктів кешу) або зовсім не структурованих даних (наприклад, дані з різних джерел).

Для подолання цих обмежень було розроблено сімейство нереляційних баз даних [2].

Що таке SQL та NoSQL.

SQL – це мова програмування четвертого покоління з багатопарадигмальним характером. Вона поєднує в собі декларативну і процедурну парадигми. SQL був вперше випущений у 1986 році і став найбільш поширеною мовою для роботи з базами даних. SQL відповідає стандарту ISO/IEC 9075. Однак незважаючи на існування стандартів, SQL-код не завжди можливо перенести між різними системами управління базами даних без певних коригувань [3].

SQL складається з різних типів операторів для роботи з даними, які зберігаються в базах даних. Ці оператори можна поділити на такі категорії:

1. DDL (мова визначення даних). Ці запити використовуються для створення та модифікації схеми бази даних. Серед загальних команд DDL в SQL є CREATE (створення), ALTER (зміна) і DROP (видалення).

2. DML (мова обробки даних). Ці запити використовуються для виконання операцій з даними в базі даних, як-от вибірка, вставка, оновлення та видалення. Загальними командами DML в SQL є SELECT (вибірка), INSERT (вставка), UPDATE (оновлення) та DELETE (видалення).

3. DCL (мова контролю даних). Ці запити використовуються для контролю доступу до бази даних та надання прав доступу. Загальними командами DCL в SQL є GRANT (надання прав) та REVOKE (скасування прав).

4. TCL (Мова контролю транзакцій). Ці запити використовуються для управління транзакціями з метою забезпечення цілісності даних. Як загальні команди TCL у SQL включають BEGIN (початок транзакції), COMMIT (завершення транзакції) і ROLLBACK (відміна транзакції).

NoSQL (або Non-SQL, нереляційні бази даних). Це тип бази даних, який дає змогу зберігати та керувати даними, які мають нереляційну структуру, тобто не відображену в табличному форматі, і не мають табличних відносин.

NoSQL набирає все більшої популярності, особливо в додатках, які працюють з великими обсягами даних у режимі реального часу. Їх структури даних значно відрізняються від реляційних баз даних.

NoSQL є альтернативою традиційним реляційним базам даних, де дані зберігаються у вигляді таблиць, і структура даних передбачається перед створенням бази даних. Це особливо корисно для роботи з великими обсягами розподілених даних. NoSQL-бази даних мають масштабовану, високопродуктивну та гнучку природу.

Розрізняють чотири типи баз даних NoSQL.

1. **Стовпцеві (Columnar).** Бази даних стовпцевого типу зберігають та організують дані як стовпці, а не як рядки. Вони можуть ефективно запитувати великі обсяги даних, що розподілені в різних стовпцях. Це корисно для рекомендаційних систем, каталогів, виявлення шахрайства і под.

Приклади: Apache Cassandra, HBase, Google BigTable, Scylla, Vertica та ін.

2. **Документні (Document).** Бази даних документного типу зберігають напівструктуровані дані у форматі документів разом з їх описом. Кожен документ має унікальний ключ для адресації. Це корисно для управління вмістом і обробки даних у мобільних додатках. Вони часто використовуються разом із JSON та JavaScript.

Приклади: Apache CouchDB, MongoDB, MarkLogic, BaseX, IBM Domino та ін.

3. **Ключ-значення (Key-Value).** Бази даних ключ-значення використовують модель даних, основу на асоціативному масиві, де дані представлені парою ключ-значення. Вони корисні для управління сесіями і кешуванням у вебдодатках.

Приклади: Aerospike, Berkeley DB, Apache Cassandra, Redis, Riak, ZooKeeper та ін.

4. **Графові (Graph).** У графових сховищах дані представлені як вузли та ребра. Ця модель дає змогу представляти відносини між даними. Вони корисні для систем управління взаємозв'язками клієнтів, дорожніх карт, систем бронювання і под.

Приклади: AllegroGraph, InfiniteGraph, Neo4j, IBM Graph, Titan та ін. [3].

Таблиця 3

Порівняння SQL та NoSQL»[4–5]

Особливість	SQL (Реляційні бази даних)	NoSQL (Нереляційні бази даних)
Масштабованість	Вертикальна масштабованість	Горизонтальна масштабованість
Тип бази даних	Реляційні	Нереляційні або розподілені
Вік технології	Старі технології	Молода технологія
Структура даних	Таблична структура	Гнучка структура
Схема даних	Статична схема	Динамічна схема
Нормалізація	Підтримує нормалізацію	Підтримує денормалізацію
Запити	Підтримує складні запити	Має обмежені можливості для складних запитів
Мова запитів	SQL	У NoSQL немає стандартної мови запитів; синтаксис варіюється
Підтримка ACID	Підтримує ACID	Підтримує теорему CAP
Додавання нових даних	Вимагає змін у схемі	Дає змогу додавати дані без змін у схемі
Вартість	Дорожчий масштаб	Дешевший масштаб
Підтримка спільноти та постачальників	Широка підтримка	Обмежена підтримка спільноти
Застосування	Високорівневі транзакції	Важкі транзакції не є основним використанням
Ієрархічне зберігання даних	Не найкращий варіант	Добре підходить для ієрархічного зберігання

У дослідженні було розглянуто два основні типи баз даних: реляційні SQL-бази даних та нереляційні NoSQL-бази даних. Реляційні бази даних характеризуються жорсткою структуризацією, використанням SQL-запитів та можливістю гарної нормалізації даних. З іншого боку, NoSQL-бази даних надають гнучкість у зберіганні та обробці нереляційних даних, використовуючи різні структури даних. Вибір між цими двома типами баз даних залежить від конкретних вимог проекту [6].

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть включати більш детальний аналіз конкретних властивостей різних систем баз даних, розгляд можливих варіантів їх комбінування та розробку оптимальних стратегій для використання SQL та NoSQL разом в одному проєкті. Також важливим напрямом може бути дослідження засобів синхронізації та реплікації даних між цими двома типами баз даних для забезпечення надійності та доступності інформації.

Abstract. This article provides a comparative analysis of two main types of databases: relational SQL and non-relational NoSQL. It explores their nature, characteristics, and applications. The article highlights the differences in data structure, query languages, schemas, scalability, and other aspects. The comparison helps determine which type of database best suits specific data processing and storage needs.

Keywords: Relational, Non-relational, SQL, NoSQL, Data structure, Scalability.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Sem V. Альтернативна наука: SQL чи NoSQL – ось в чому питання. URL: <https://alternativescience.net/programming/242-sql-chy-nosql-os-v-chomu-pytannya/> (дата звернення 06.10.2023 р.).
2. Dou: Типи баз даних: особливості, відмінності та приклади. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/types-of-databases/> (дата звернення 06.10.2023 р.).
3. Що таке SQL. URL: https://uk.myservername.com/sql-vs-nosql-exact-differences#What_is_SQL (дата звернення 06.10.2023 р.).
4. Lauren Schaefer. MongoDB: NoSQL vs SQL Database. URL: <https://www.mongodb.com/nosql-explained/nosql-vs-sql> (дата звернення 06.10.2023 р.).
5. Різниця між SQL vs MySQL vs SQL Server. URL: <https://uk.myservername.com/difference-between-sql-vs-mysql-vs-sql-server> (дата звернення 06.10.2023 р.).
6. Огороднік М. О., Зелінська О. В. Переваги та недоліки реляційних та нереляційних баз даних. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 26 листопада 2021 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. С. 106–109. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/issue/view/403> (дата звернення 06.10.2023 р.).

УДК 004.031.43:336.743-028.63]-047.44

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ЦИФРОВИХ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ КРИПТОВАЛЮТНИХ ТРАНЗАКЦІЙ

Ю. О. Мазур, Л. В. Загоруйко

Анотація. У статті викладені методики контролю за обігом цифрових фінансових активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій з використанням методів машинного навчання. Криптовалюти стали невід’ємною частиною сучасної фінансової системи, і їх обіг постійно зростає. Щоправда, відсутність ефективних засобів контролю та моніторингу може створити ризики для фінансової стабільності та безпеки. У статті пропонується новий підхід до контролю за обігом криптовалют, який використовує алгоритми машинного навчання для аналізу транзакцій та виявлення потенційних порушень.

Ключові слова: криптовалюта, транзакція, машинне навчання, ризики безпеки.

За останні роки цифрові фінансові активи, відомі також як криптовалюти, стали невід’ємною частиною сучасного фінансового середовища. Їх продажі та визнання з боку світової спільноти зростає, і це вже впливає на різні аспекти світових фінансів. Щоправда, зі зростанням популярності цифрових валют також зростає потенційна небезпека їх використання для незаконних операцій, включно з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та іншою злочинною діяльністю. Для забезпечення фінансової стабільності та безпеки необхідно розробити ефективні інструменти для контролю та моніторингу обігу цих цифрових активів. Однією з перспективних стратегій є використання аналізу криптовалютних транзакцій на основі методів машинного навчання. Це дає змогу автоматизувати процес виявлення потенційних порушень і незвичайних дій у світі криптовалют. Аналіз криптовалютних транзакцій може бути важливим інструментом для отримання інформації, яка сприяє виявленню транзакцій, які порушують закони або суперечать офіційній політиці держави в галузі криптовалют [1]. Цей вид аналізу може бути корисним для урядів і відповідних державних органів для виявлення зв’язків між підозрілими транзакціями та конкретними особами, а також для розкриття незаконних схем обігу та використання цифрових фінансових активів та криптовалют. Офіційні особи використовують різні методи та технології для виявлення осіб, які здійснюють незаконні криптовалютні транзакції.

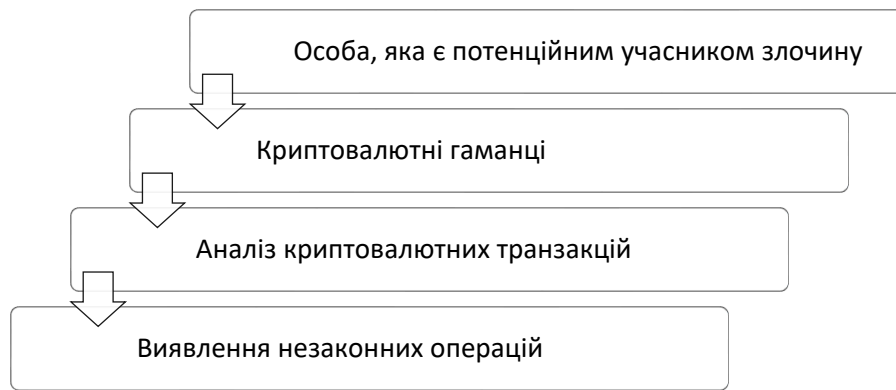

Рис. 1. Схема вияву незаконних операцій [1]

Одним зі способів зниження ризиків є розробка ефективної методики контролю за їх обігом. Така методика повинна дозволити відстежувати транзакції з цифрових фінансових активів та виявляти підозрілі операції. Одним із підходів до розробки методики контролю за обігом активів є використання аналізу криптовалютних транзакцій [2].

- По-перше, криптовалютні транзакції є повністю прозорими та доступними для всіх. Це означає, що їх можна легко відстежувати та аналізувати.

- По-друге, криптовалютні транзакції мають унікальний ідентифікатор, який дає змогу їх легко відстежувати.

- По-третє, криптовалютні транзакції можуть бути легко пов'язані між собою, що дає змогу відстежувати історію коштів.

Аналіз криптовалютних транзакцій може бути використаний для виявлення підозрілих операцій, як-от [3]:

- Транзакції на великі суми грошей, які здійснюються в короткий проміжок часу.
- Транзакції, які здійснюються між пов'язаними сторонами.
- Транзакції, які здійснюються до або після підозрілих подій, як-от теракт або злочин.

Розробка методики контролю за обігом цифрових фінансових активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій є складним завданням. Однак це завдання є важливим для забезпечення безпеки фінансових ринків та захисту від злочинності. Основні етапи розробки методики контролю за обігом активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій [3]:

1. Вибір методів аналізу криптовалютних транзакцій. На цьому етапі необхідно вибрати методи, які будуть використовуватися для виявлення підозрілих операцій. До таких методів належать:

- Аналіз транзакційних даних. Цей метод полягає в аналізі даних, як-от сума транзакції, відправник, одержувач, час і місце транзакції.

- Аналіз мережевих зв'язків. Цей метод полягає в аналізі зв'язків між різними криптовалютними адресами.

- Аналіз штучного інтелекту. Цей метод полягає в використанні алгоритмів машинного навчання для виявлення підозрілих операцій.

2. Розробка алгоритму виявлення підозрілих операцій. На цьому етапі необхідно розробити алгоритм, який буде використовуватися для виявлення підозрілих операцій на основі обраних методів аналізу.

3. Впровадження методики. На цьому етапі необхідно впровадити розроблену методику в реальну систему контролю за обігом цифрових фінансових активів.

Переваги методики контролю за обігом цифрових фінансових активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій:

- високий рівень точності виявлення підозрілих операцій;
- можливість відстежувати історію коштів;
- можливість автоматизувати процес виявлення підозрілих операцій.

Недоліки методики контролю за обігом цифрових фінансових активів на основі аналізу криптовалютних транзакцій:

- висока вартість реалізації;
- можливість обходу системи контролю.

Алгоритми машинного навчання можуть бути використані для виявлення підозрілих криптовалютних транзакцій. Ці алгоритми навчаються на наборі даних, який містить як підозрілі, так і непідозрілі транзакції. На основі цього навчання алгоритми можуть навчитися виявляти ознаки підозрілих транзакцій.

Існує низка різних типів алгоритмів машинного навчання, які можуть бути використані для виявлення підозрілих криптовалютних транзакцій. До таких алгоритмів належать [4]:

- навчання на опорних векторах (*SVM*);
- деревні рішення;
- навчання з ансамблів;
- глибоке навчання.

Алгоритми машинного навчання мають низку переваг перед традиційними методами виявлення підозрілих операцій. До таких переваг належать [5]:

- висока точність виявлення підозрілих операцій;
- можливість адаптації до нових даних;
- автоматизація процесу виявлення підозрілих операцій.

Алгоритми машинного навчання також мають низку недоліків. До таких недоліків належать:

- висока вартість реалізації;
- необхідність великої кількості даних для навчання;
- відсутність прозорості.

Крім виявлення підозрілих операцій, алгоритми машинного навчання можуть бути використані для інших цілей, пов'язаних з контролем за обігом цифрових фінансових активів. До таких цілей можуть належати:

- ідентифікація нових криптовалютних адрес, які можуть бути пов'язані з незаконними операціями;
- виявлення зв'язків між криптовалютними адресами, які можуть бути використані для відмивання грошей;
- профілювання криптовалютних користувачів для виявлення потенційних загроз.

Розробка ефективних алгоритмів машинного навчання для вирішення цих завдань є актуальним напрямом досліджень.

Деякі компанії вже використовують алгоритми машинного навчання для виявлення підозрілих криптовалютних транзакцій [6]. Наприклад, компанія Chainalysis використовує алгоритми машинного навчання для виявлення трафіку, пов'язаного з відмиванням грошей. Компанія Elliptic використовує алгоритми машинного навчання для виявлення зв'язків між криптовалютними адресами, які можуть бути використані для фінансування тероризму.

Розвиток алгоритмів машинного навчання для виявлення підозрілих криптовалютних транзакцій є перспективним напрямом досліджень. Ці алгоритми мають потенціал для підвищення ефективності контролю за обігом цифрових фінансових активів та захисту від злочинності.

Abstract. This research aims to develop a methodology for monitoring the circulation of digital financial assets based on the analysis of cryptocurrency transactions using machine learning methods. Cryptocurrencies have become an integral part of the modern financial system, and their circulation continues to grow. However, the lack of effective means of control and monitoring can pose risks to financial stability and security. In this study, we propose a novel approach to monitoring the circulation of cryptocurrencies by utilizing machine learning algorithms for transaction analysis and the detection of potential violations.

Keywords: cryptocurrency, transaction, machine learning, security risk.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. A survey on blockchain security / A. Dorri, M. Steger, P. Tascia, N. Christin. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 2017. P. 2084–2122.
2. Ferretti A., Gragnani G., Merlo A. Detecting money laundering in cryptocurrencies: A machine learning approach. *In 2017 IEEE 31st International Conference on Data Engineering (ICDE)*. 2017. P. 1433–1444.

3. Hu Z., Luo L., Chen S. A novel deep learning model for detecting fraudulent cryptocurrency transactions. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. 2020. Vol. 15(11). P. 3200–3212.
4. Li Y., Zhang Y., Yu Y. A hybrid machine learning approach for detecting cryptocurrency money laundering. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. 2019. Vol. 14(12). P. 2882–2895.
5. Mukherjee S., Sharma S. K. A survey on machine learning techniques for cryptocurrency fraud detection. *In 2021 International Conference on Information Systems Security and Privacy*. 2021. Vol. 16(13). P. 1–9.
6. Okamoto T., Ohta S. Detecting money laundering in bitcoin transactions using machine learning. *In 2017 IEEE Symposium on Security and Privacy (SP)*. 2017. P. 119–134.

УДК 004.6

ЕВОЛЮЦІЯ БАЗ ДАНИХ ІЗ ПОЯВОЮ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ

Я. В. Мишківська, В. М. Гончар

Анотація. Ця стаття розглядає вплив технології блокчейн на бази даних, пояснює принципи її функціонування та аналізує, як вона змінює підхід до зберігання та обробки інформації. Зазначаються переваги та недоліки використання блокчейну в цьому контексті, а також надається огляд майбутніх перспектив використання цієї технології в базах даних.

Ключові слова: блокчейн, база даних, децентралізація.

Останніми роками технології блокчейн привертають увагу як наукової, так і практичної спільноти, починаючи від фінансового сектору і закінчуючи сферою медицини та громадської безпеки. Вони суттєво вплинули на еволюцію баз даних, створивши нові можливості та виклики. Стаття має на меті розглянути цей важливий розвиток у контексті баз даних та дослідити вплив технології блокчейн на розробку баз даних.

Бази даних є невід’ємним інструментом сучасного цифрового суспільства і відіграють важливу роль у зберіганні, обробці та доступі до великих обсягів інформації. Їх використовують у багатьох сферах, включно з бізнесом, наукою, медициною та навіть урядовою сферою. Лише вони дають змогу використовувати великий обсяг даних, здійснювати ефективний доступ до даних. Створення баз даних є досить цікавою та важливою частиною розвитку новітніх технологій, тому їх історія не менш цікава. Вона включає в себе численні етапи та відкриття, що створили ті бази даних, які ми маємо сьогодні. Нижче описана коротка історія баз даних:

1. Початок і поява реляційних баз даних (1960–1980-ті роки): перші спроби створення баз даних належать до середини 20 століття, коли комп’ютери тільки починали використовуватися для оптимізації бізнес-процесів та обробки даних. У той час інформація зазвичай зберігалася у формі текстових файлів або карток. Потім у 1960 році Едгар Кодд розробив реляційну модель даних, яка представляла дані у вигляді таблиць і визначала зв’язки між таблицями. Ця модель стала основою для побудови реляційних баз даних.

2. Поява SQL (1980-ті): структурована мова запитів SQL стала стандартом для доступу та управління реляційними базами даних. Це полегшує роботу з даними та робить їх більш доступними.

3. Комерційні СУБД (1980–1990-ті): з появою комерційних систем управління реляційними базами даних (СУБД), як-от Oracle, IBM DB2 та Microsoft SQL Server, надійність та ефективність обробки даних зросли.

4. Розподілені та об’єктно-орієнтовані бази даних (1990–2000-ті роки): з розвитком мережних технологій з’явилися розподілені бази даних, які можуть зберігати та обробляти дані на різних серверах. Поява об’єктно-орієнтованих баз даних пов’язана з потребою в більш гнучкій обробці складних структур даних.

5. «Big Data» та поява NoSQL (2010 – теперішній час): у 21 столітті збільшення обсягів даних і поява «великих даних» привели до розвитку баз даних NoSQL. Ці системи дають змогу ефективно зберігати та обробляти неструктуровані дані, як-от текст, зображення та відео; технології, як-от Hadoop, Mongo DB та Cassandra набули популярності в цьому контексті.

6. Від технології великих даних до блокчейну (сучасність): сучасна історія баз даних також пов’язана з розвитком технології блокчейн. Розпочавшись як розподілений реєстр для крипто-

валютних транзакцій, блокчейн став основою для побудови розподілених систем зберігання даних і безпечних транзакцій.

Щороку обсяг генерування даних зростає, тому для оптимізації цих процесів потрібні нові рішення. Одним із найкращих таких рішень стало використання блокчейн-технології. Ця технологія з'явилася у досить цікавий спосіб: у 2008–2010 роках анонімний автор, який приховує свою особу під ім'ям Сатоші Накамото, опублікував Білу книгу «Біткоїн: однорангова електронна Касова система». У документі містилася ідея нового виду Електронної валютної системи, в якій транзакції здійснюються безпосередньо між користувачами, минаючи посередників. Ця ідея заклала основу для біткоїнів. Сатоші Накамото разом з іншими розробниками реалізував перший біткоїн-клієнт і виготовив перший блок біткоїна, відомий як «блок генезису», у січні 2009 року. Це позначило початок біткоїна як першої криптовалюти і застосування технології блокчейн. Сатоші Накамото разом з іншими розробниками впровадив перший Біткоїн-клієнт і створив перший Біткоїн-блок, відомий як «Genesis block», у 2009 році. Це поклало початок біткоїнам як першій криптовалюти і використанню технології блокчейн.

Спочатку технологія була створена лише для криптовалют, згодом набула широкого застосування у сфері обробки даних завдяки своїй безпеці та надійності. Це привело до позитивних змін у базах даних. Блокчейн – це база цифрових даних, що складається з шифрованих блоків, взаємопов'язаних між собою, які створюються та захищаються за допомогою складних математичних завдань [1]. Основним елементом є ланцюжок блоків, кожен з яких містить список послідовних транзакцій. Усі записи зберігаються у вигляді ланцюжка послідовних блоків, пов'язаних між собою спеціальним ключем. Кожен новий блок містить інформацію про попередній блок. Нижче наведено на рис. 1 загальну структуру та організацію блоків, де хеш – функція, яка перероблює вхідні дані будь-якого розміру у дані «фіксованого розміру»:

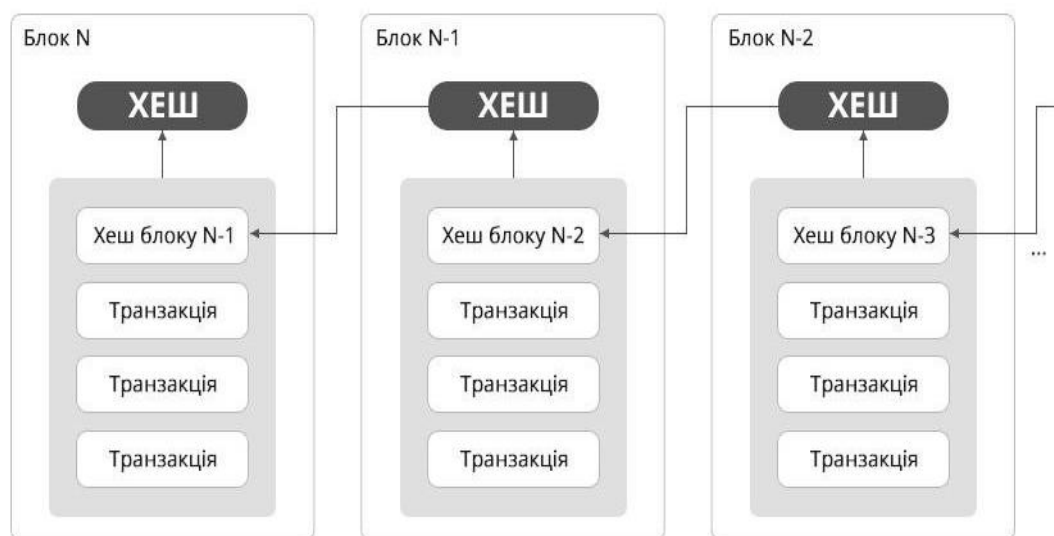

Рис. 1. Загальна структура та організація блоків [2]

У блокчейні існує кілька різних алгоритмів, які використовуються для досягнення цілей безпеки, консенсусу та децентралізації. Ось деякі з найбільш відомих алгоритмів технології блокчейн:

1. Proof of Work (PoW). Суть: майнери (комп'ютери) вирішують складні обчислювальні завдання, які вимагають великої обчислювальної потужності. Принцип роботи: перший майнер, який успішно розв'язує завдання, отримує право створити новий блок і додати його до ланцюжка. Рішення задачі вимагає великої кількості обчислень (еквівалентних «proof of work»). Приклад: Біткоїн використовує PoW для досягнення консенсусу.

2. Proof of Stake (PoS). Суть: майнер вирішує обчислювальні завдання та вносить криптовалютні монети в якості застави. Принцип роботи: шанс створити новий блок залежить від кількості монет, які майнер вніс у заставу (їх ваги). Чим більше монет у заставі, тим більше шансів отримати право створити блок.

3. Delegated Proof of Stake (DPoS). Суть: це модифікація PoS, де не всі майнери мають право генерувати блоки. Принцип роботи: власники монет голосують за представників (майнерів), які матимуть право створювати блоки. Зазвичай лише обмежена кількість майнерів має це право. Приклад: BitShares і EOS використовують DPoS.

4. Proof of Authority (PoA). Суть: у цьому алгоритмі право створювати нові блоки надається авторитетним учасникам мережі. Принцип роботи: визначені ідентифіковані суб'єкти мають право створювати блоки, і ця система базується на довірі до цих суб'єктів. Приклад: Private Ethereum Chains і Clique PoA є прикладами PoA.

5. Proof of Space (PoSpace). Суть: у PoSpace ресурсом для створення нових блоків є простір на диску комп'ютера, а не обчислювальна потужність. Принцип роботи: майнери витрачають дисковий простір на зберігання спеціальних даних, які відповідають за доказ обчислення. Приклад: Chia є однією з перших криптовалют, яка використовує PoSpace.

Ці блокчейн-алгоритми використовуються для забезпечення мережевої безпеки, досягнення консенсусу між учасниками і забезпечення децентралізації. Кожен з них має свої переваги і недоліки, і вибір алгоритму може залежати від конкретних потреб і цілей блокчейн-мережі. Варто зазначити, що блокчейн – це не просто база даних, а своєрідний цифровий журнал, що містить інформацію про транзакції. Використання цієї технології вплинуло на еволюцію баз даних. Основні зміни перераховані нижче.

- Децентралізація. Змінився підхід до зберігання даних: реплікація інформації між кількома мережевими вузлами замість централізованого сервера бази даних. Завдяки цьому система стала менш вразливою до збоїв сервера та підвищує доступність даних.

- Безпека. Захист гарантується криптографією та хешуванням. Усе більшим захистом є те, що транзакції пов'язані між собою.

- Зменшення посередників. Неможливо передати змінену інформацію, не змінивши весь ланцюг.

Загалом через впровадження цієї технології відбулися позитивні зміни. Попри потужність технології, існують певні обмеження, які слід враховувати під час реалізації проєктів. Висвітлення цих аспектів допоможе зрозуміти, які вдосконалення необхідно додати в цю технологію. Варто звернути увагу на такі аспекти:

- Масштабованість. Головний виклик полягає у масштабованості блокчейн-мереж. Хоча традиційні бази даних можуть обробляти значний обсяг даних, швидкість транзакцій блокчейну може обмежувати його застосування у сферах, які вимагають високої пропускну здатності.

- Енергоефективність. Процес майнінгу та підтримки блокчейн-мереж зазвичай вимагає великих енергетичних ресурсів. Із погляду екології та вартості витрат це буде проблематично.

- Конфіденційність даних. Попри те, що блокчейн гарантує високий рівень захисту даних, він також відомий своєю відкритістю та прозорістю. Тому він може не підходити для деяких галузей, які повинні дотримуватися правил конфіденційності даних.

- Транзакційні витрати. Виконання транзакцій на блокчейні може бути затратним, порівняно з традиційними методами зберігання даних, особливо якщо існує велика кількість мікро-транзакцій.

- Правові та регуляторні питання. Законодавчі вимоги до використання блокчейну, як-от достовірність даних і смарт-контракти, відрізняються в різних країнах.

- Складність розробки та обслуговування: розробка та обслуговування блокчейн-додатків вимагає небанальних навичок і ресурсів, що може ускладнити впровадження реалізацію.

Усі ці виклики та обмеження не заперечують потенціалу технології блокчейн у базах даних, але демонструють важливість вибору правильних сценаріїв використання та розробки відповідних стратегій для їх подолання. Наприклад, розробники працюють над різними протоколами для підвищення масштабованості та ефективності мереж блокчейн, а також розглядаються рішення для забезпечення конфіденційності даних.

Однак за умови правильного розуміння та ретельного врахування цих моментів потенціал блокчейну в сучасних базах даних може бути значно розширений. Далі розглянемо використання у різних галузях:

- Фінансовий сектор. Більшість банків використовують блокчейн для реалізації безпечних та швидких міжнародних платежів. Наприклад, проєкт Ripple використовує блокчейн для миттєвих та дешевих грошових переказів.

- Логістика та ланцюги поставок. Індустрія логістики та ланцюгів поставок використовує блокчейн для відстеження товарів від виробника до споживача. Великі логістичні компанії, як-от Maersk та IBM, впровадили блокчейн для оптимізації своїх логістичних процесів.

- Медицина та охорона здоров'я. Блокчейн може гарантувати безпеку та точність медичних даних. Пацієнти можуть контролювати доступ до своєї медичної інформації, а медичні організації можуть легко обмінюватися даними для діагностики та лікування.

- Адміністративні послуги. Держоргани можуть використовувати блокчейн для зберігання та подання різних документів: державні акти, витяги [3].

- Голосування та вибори. Деякі країни вивчають можливості використання блокчейну для проведення безпечних і швидких виборів, гарантування чесності процесу та відсутності фальсифікацій.

- Музична індустрія. Блокчейн використовується для чесного розподілу винагород музикантам і авторам пісень за їхню працю. Проєкти, що використовують цей метод, допомагають уникнути піратства та контрафакту.

Технологія блокчейн – одна з найбільш інноваційних та перспективних галузей в індустрії баз даних. Існує ще багато застосувань і можливостей, які потрібно розробити, і деякі прогнози та перспективи представлені тут:

- Розширення сектору інтернету речей (IoT): очікується, що блокчейн стане ключовою технологією безпеки та автентифікації в мережах IoT. Це уможливить створення масштабних мереж IoT із безпечним обміном даними.

- Глобальна реєстрація та ідентифікація: блокчейн може стати основою глобальної системи реєстрації людей, майна та інших важливих даних, спрощуючи обмін між країнами та органами влади.

- Широке використання в державних установах: багато урядів в усьому світі вивчають можливість використання блокчейну для зберігання даних і підвищення прозорості та ефективності адміністративних процесів.

Загалом майбутнє блокчейну в базах даних містить багато можливостей для підвищення безпеки, доступності та ефективності обробки даних у різних галузях. Україна перебуває на етапі активного дослідження та впровадження технології блокчейн у різні аспекти своєї діяльності. Технологія блокчейн в Україні все ще перебуває на стадії розвитку та експериментів, і цей процес може стати динамічним у майбутньому. Технологія продовжує розвиватися і може мати значний вплив на майбутнє цифрового світу. Поки використання блокчейн в Україні набирає популярності. Наприклад, Національний банк України вивчає можливість використання блокчейну для цифрових грошей і валюти. Також блокчейн допоможе підвищити ефективність державних послуг в Україні, особливо системи державних послуг «Дія». Технологія може зробити процес обробки документів та взаємодії з державними органами більш прозорим і швидким. Українські медичні організації також вивчають потенціал блокчейну для зберігання та обміну медичними даними, забезпечення безпеки та конфіденційності інформації про пацієнтів. Усі ці приклади демонструють позитивне використання технології блокчейн в Україні та її потенціал для покращення різних секторів.

Отже, блокчейн забезпечує виняткову надійність, незмінність і прозорість зберігання даних і став важливим інструментом у фінансовому секторі, ланцюгах поставок, охороні здоров'я та інших галузях. Завдяки блокчейну ми можемо розраховувати на подальший розвиток сучасних баз даних та підвищення їх надійності. Існують безмежні можливості для дослідження та впровадження цієї інноваційної технології, яка обіцяє трансформувати спосіб розпізнавання та використання даних у майбутньому.

Abstract. This article examines the impact of blockchain technology on databases, explains the principles of its functioning, and analyzes how it changes the approach to storing and processing information. The advantages and disad-

vantages of using blockchain in this context are noted, and an overview of the future prospects for utilizing this technology in databases is provided.

Keywords: blockchain, database, decentralization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Що таке блокчейн. URL: <https://info.nic.ua/uk/blog-uk/blockchain-4/> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Тестування блокчейн технологій. URL: <https://training.qatestlab.com/blog/technical-articles/testing-blockchain-technologies/> (дата звернення: 05.10.2023).
3. Впровадження блокчейн у бази даних. URL: <https://avada-media.ua/ua/services/vnedreniye-blokcheyn-v-bazy-dannykh/> (дата звернення: 09.10.2023).

УДК 004.031

ВИКОРИСТАННЯ БАЗ ДАНИХ У МЕДИЦИНІ

М. С. Назаренко, І. О. Сенік

Анотація. У цій публікації досліджено роль та значення баз даних (БД) у сфері медицини, досліджено функції БД у збереженні, організації та доступі до інформації. Наведені переваги БД над традиційними паперовими методами. Розглянуті різні типи БД та їх застосування в медицині, зокрема в медичних процесах, діагностиці та наукових дослідженнях.

Ключові слова: медичні бази даних, база даних доказової медицини, система електронних медичних карток, реляційні бази даних.

Сучасна медицина зазнала значних змін зі впровадженням інформаційних технологій. Одним із ключових елементів цих змін є використання баз даних. Бази даних у медицині стали важливим аспектом забезпечення якості досліджень, моніторингу та аналізу (або ведення пацієнтів). Бази даних важливі для формування сучасної медицини. Це дасть змогу швидко і зручно вводити та зберігати конфіденційні дані пацієнта, а також усю необхідну інформацію, включно з медичними оглядами та дослідженнями. Ці та інші дані допомагають стежити за станом пацієнта, своєчасно вивчати й аналізувати отримані результати, що є невід'ємною частиною ефективної повсякденної роботи медичних працівників.

Основні функції баз даних у медицині.

1. Однією з основних функцій баз даних у медичній сфері є зберігання інформації. За допомогою БД із великим обсягом даних (Big Data) усі учасники медичної сфери – лікарі, дослідники, аспіранти, доктори наук – мають можливість зручно, безпечно та у будь-який час зберігати інформацію про пацієнтів, їхню медичну історію, результати всіх обстежень і дослідів та інші важливі знання.

2. БД також є корисними для вчених та лікарів у проведенні аналізу медичних даних, для виявлення патернів, певних ризиків або ж ефективності назначеного способу лікування. Завдяки великій сукупності наявних даних у різних базах є змога швидше та точніше проводити вибірку серед проведених досліджень і аналізувати їх.

3. Використання баз даних у медицині включає моніторинг за станом здоров'я населення. Є безліч систем, які, аналізуючи дані, що надходять із різних регіональних центрів здоров'я, допомагають вчасно зреагувати на епідеміологічні загрози та розробити громадські системи профілактики, здобувши контроль над ними до початку епідемій / пандемій.

4. Зі введенням у сучасну медицину баз даних медичним фахівцям стало легше отримати доступ до інформації про ефективні методи лікування та ліки, які найбільш підходять для конкретного пацієнта. Із ними планування лікування та призначення направлення для пацієнтів стало швидшим і результативнішим.

5. Внаслідок підключення баз даних до різних медичних установ з'явився шанс забезпечити краще управління ресурсами (медичний персонал, медичне обладнання, ліки, рецепти). Завдяки автоматизації запису всіх необхідних даних оптимізуються пов'язані з цим процеси керування.

6. Варто також зазначити, що з використанням БД є можливість у будь-якому форматі та в будь-який спосіб обмінюватися медичною інформацією. Електронна медицина дає змогу своє-

часно надсилати важливі аналізи / дослідження між медичними організаціями, лікарями, науковцями. Внаслідок цього більше часу приділяється саме аналізу та вирішенню поставлених проблем, а не способу донести інформацію [1].

Використання баз даних у медицині, порівняно з традиційним паперовим методом зберігання інформації, має низку надзвичайно переконливих плюсів. Вони суттєво покращують як ефективність медичного обслуговування, так і якість проведення медичних оглядів та досліджень. Нижче розглянемо основні переваги БД, які значно вплинули на розвиток сучасної медицини.

Перевага 1: компактність і ефективність.

Однією з ключових переваг використання баз даних є їх внесок у оптимізацію місцезнаходження інформації та зниження потреби у фізичних засобах зберігання. Там, де раніше необхідно було виділяти великі приміщення для зберігання об'ємних паперових архівів і картотек, зараз цю функцію виконують комп'ютерні сервери.

Перевага 2: швидкість обробки інформації.

Системи управління базами даних дають змогу швидко знаходити та оновлювати інформацію. Медичний персонал може миттєво отримати доступ до потрібних даних, що сприяє прискоренню процесу прийняття рішень та надання медичної допомоги. За допомогою комп'ютерів лікарі можуть швидко здійснювати пошук по базі даних, що є важливим у критичних ситуаціях.

Перевага 3: низькі трудовитрати.

Впровадження автоматизованих баз даних дає змогу зменшити потребу в ручній роботі. Медичний персонал більше не повинен витрачати час на складання та редагування паперових записів. Це допомагає покращити точність даних та звільнити час для більш якісної взаємодії з пацієнтами.

Перевага 4: доступність та застосовність.

Бази даних дають можливість авторизованим користувачам отримувати доступ до інформації в будь-який момент. Це допомагає управляти медичною інформацією та приймати обґрунтовані рішення щодо догляду за пацієнтами. Перехід до цифрових технологій дає змогу забезпечити пацієнтів доступом до їхньої медичної інформації через онлайн-кабінети.

Перевага 5: безпека та конфіденційність даних.

Однією з найважливіших переваг використання баз даних є забезпечення безпеки та конфіденційності медичних даних. Можливість введення обмежень для забезпечення безпеки. Завдяки повному контролю над базою даних можна забезпечити доступ до неї через певні канали, а отже, можна визначити правила безпеки, які будуть перевірятися під час спроби доступу до збереженої інформації. Для різних типів доступу (вибірki, вставки, видалення і под.) і різних частин бази даних можна встановити різні правила [2].

Використання баз даних у медицині є кроком до майбутнього, який полегшує надання медичних послуг та покращує якість догляду за пацієнтами. Інформаційні технології допомагають забезпечити компактність, швидкість, ефективність, зменшення трудовитрат, а також безпеку та конфіденційність медичних даних. Вони підтримують як лікарів, так і пацієнтів, роблячи медичний догляд більш досяжним та якісним, водночас забезпечуючи збереження даних у надійному та безпечному місці.

У медицині, де точність, доступність і безпека даних мають вирішальне значення, використання баз даних стає необхідністю. Розглянемо різні типи баз даних, які використовуються для організації та аналізу медичної інформації. Кожен із цих типів баз даних має свої унікальні особливості та застосування, що допомагають спрощувати роботу медичного персоналу, поліпшувати діагностику та забезпечувати збереження і конфіденційність медичних даних. Розглянемо кожен з них більш детально.

Реляційні бази даних є одними з найпоширеніших типів у медичній сфері. Вони використовують таблиці для збереження даних, де інформація організована у вигляді рядків та стовпців. Використовуються для зберігання даних про пацієнтів, медичних історій, результатів аналізів та призначення лікування. Реляційні бази даних допомагають створити структуровану систему зв'язків між різними аспектами медичної інформації. Прикладами застосування реля-

ційних БД є Microsoft SQL Server, MySQL, Oracle, Epic Systems (це система електронних медичних записів та управління медичними закладами, яку використовують у численних лікарнях та клініках у Сполучених Штатах та інших країнах).

NoSQL бази даних є більш гнучкими, порівняно з традиційними реляційними системами, і забезпечують зберігання та обробку структурованої та неструктурованої медичної інформації. Вони особливо корисні для збереження великих обсягів даних, як-от зображення, відео та аудіофайли. Прикладом може бути використання NoSQL-баз даних для зберігання зображень МРТ-знімків або відеозаписів операцій, де важливо зберігати та аналізувати медичні дані в реальному часі, DICOM (Digital Imaging and Communications in Medicine) – БД для зберігання та обробки медичних зображень та звітування в цифровій медицині, MongoDB, Cassandra.

Графові бази даних використовуються для зберігання даних у вигляді графів, де об'єкти пов'язані між собою взаємозв'язками. Вони можуть застосовуватися для моделювання взаємодій між генами, білками та хворобами (бази даних генетичних послідовностей та їх взаємозв'язки), для медичної онтології: визначають терміни, концепції та взаємозв'язки між ними в медичній сфері. Онтології допомагають стандартизувати та уточнювати термінологію, що полегшує обмін медичною інформацією і дослідження. Наприклад, «SNOMED CT» – це великий стандартний структурований словник (графова онтологія), який визначає медичні терміни та їх взаємозв'язки.

Документно-орієнтовані бази даних мають ту особливість, що у них немає схеми організації даних. У базі даних цього типу кожен запис зберігається як окремий документ із власним набором полів [3]. Вони в основному використовуються для зберігання електронних медичних записів (EMR) та управління ними. EMR – це інформація про пацієнтів, історію хвороби, результати тестів, діагностику, призначене лікування та інші клінічні дані. Документно-орієнтована база даних зручна для зберігання цієї інформації у вигляді документів і структурованих об'єктів.

Бази даних з текстовим пошуком (Full-Text Search) дають змогу швидко знаходити слова і фрази в текстових документах. У медицині їх можна використовувати для пошуку наукових статей та літератури за ключовими словами. Прикладом їх застосування в медицині є PubMed, пошуковий інструмент, який дає змогу швидко знаходити та отримувати доступ до наукових статей і публікацій у галузі медицини.

У медицині використовуються різні типи баз даних, залежно від конкретних потреб, обсягу даних та типу інформації, яку потрібно зберігати та аналізувати. Об'єднуючи різні типи баз даних, заклади охорони здоров'я можуть покращити якість медичних послуг та діагностики / досліджень завдяки підвищенню доступності, точності та безпеки обробки медичних даних, а також варто згадати деякі широко використовувані медичні бази даних, які є важливими інструментами для використання медичними працівниками. Різні типи баз даних у медицині застосовуються залежно від конкретних потреб, обсягу даних та типу інформації, яку необхідно зберігати та аналізувати. Комбінування різних типів баз даних допомагає медичним закладам забезпечити доступність, точність і безпеку обробки медичних даних для поліпшення якості надання медичних послуг та діагностики / досліджень. Також варто згадати декілька загально-вживаних медичних баз даних, що є невід'ємним інструментом для застосування працівниками сфери медицини.

Кокранівське товариство (Cochrane) здійснює пошук і узагальнення результатів усіх рандомізованих клінічних досліджень, проведених на цей момент (для надання достовірної інформації, що допомагає практикуючим лікарям приймати рішення).

Cochrane є надійним джерелом об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про сучасний стан галузі охорони здоров'я, включно з комерційним спонсорством та іншими конфліктами інтересів. База даних Кокранівського суспільства складається з декількох окремих електронних баз даних:

- 1) кокранівська база даних систематичних оглядів (завершені систематичні огляди);
- 2) зведена база даних оглядів ефективності медичних технологій та лікарських препаратів;
- 3) зведена база даних з економічної оцінки медичних технологій;
- 4) кокранівська база даних оглядів методологій і под. [4].

Всесвітня організація охорони здоров'я активно використовує Cochrane Evidence під час розробки глобальних рекомендацій у галузі охорони здоров'я, які, зокрема, використовуються Міністерством охорони здоров'я України.

Доступ до Кокранівської бібліотеки платний, наприклад, Польща щорічно платить за «державну ліцензію» для своїх громадян. Україна була включена в список країн з низьким і середнім рівнем доходу і отримала безкоштовний доступ за IP-адресою [5];

5) реферативна база даних «Україніка наукова» містить інформаційні ресурси країни, бібліографічні описи з усіх галузей знань, включно з медициною, а також коротку інформацію про наші наукові публікації. Це приклад використання бази даних з текстовим пошуком, який корисний медичним працівникам, студентам і науковцям України.

Отже, можна зробити висновок, що база даних важлива для формування сучасної медицини. Це дасть змогу швидко та зручно вводити і зберігати конфіденційні дані пацієнта, а також усю необхідну інформацію, включно з медичними оглядами та дослідженнями.

Abstract. This article explores the role and significance of databases (DBs) in the field of medicine. It begins by emphasizing the importance of this topic and explores the functions of databases in storing, organizing, and accessing information. The article also compares the advantages of DB over traditional paper methods, examines different types of DB and their applications in medicine, in medical processes, diagnostics and scientific research.

Keywords: medical databases, evidence-based medicine database, system of electronic medical records, relational databases (RDBMS), NoSQL, Cochrane.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитров Д. Бази даних в медицині. URL: <https://infogram.com/bazi-danih-v-medicini-1hxr4zxrqk15q6y>
2. Системи керування базами даних в медицині. URL: <https://studfile.net/preview/7832671/page:5/>
3. Швороб І. Б. Новий підхід до збереження медичних даних. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.4. С. 382–390. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2016/26_4/61.pdf
4. Яковлева Л. В., Беркало Н. М. База даних доказової медицини. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmacypedia.com.ua/article/1822/baza-danix-dokazovoi-medicini>
5. Кокранівська бібліотека. *Пан бібліотекар. Блог про бібліотечну справу та інформаційні технології*. URL: <https://www.xn--80abaqzevto0rc.xn--j1amh/2022/01/blog-post.html>

УДК 378.018-027.543

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

К. В. Присяжнюк, В. Ю. Василенко

Анотація. У статті досліджуються особливості інтернаціоналізації освітньої діяльності та сучасний стан проблем міжкультурної комунікації у закладах вищої освіти, які виникають у процесі культурної адаптації здобувачів, засвоєнні ними незнайомих культурних традицій та цінностей під час навчання. Розглядаються мотиваційні аспекти інтернаціоналізації, реалізація стратегії та вплив на учасників освітнього процесу. Також у статті окреслюється важливість інтернаціоналізації освітнього процесу закладів вищої освіти в сучасному світі.

Ключові слова: інтернаціоналізація, заклад вищої освіти, глобалізація, культурний обмін.

Вступ. Інтернаціоналізація у вищій освіті являє собою процес розширення глобальної участі в академічних установах. Це включає різні заходи, як-от: мобільність здобувачів і співробітників, міжнародне співробітництво в межах дослідження наукових тем і включення глобальних перспектив у навчальній програмі. У сучасному світі інтернаціоналізація стала життєво важливим аспектом вищої освіти. Це сприяє міжкультурному розумінню, заохочує різноманітність і підвищує якість освіти. Впровадження інтернаціоналізації як стратегічного напрямку розвитку допомагає закладам вищої освіти (ЗВО) залучати талановитих здобувачів, науковців та ресурси з усього світу.

Основний розділ. Сучасна вища освіта переживає глибокі зміни як в інституційному, так і в технологічному плані. Вона рухається в напрямі нового соціокультурного аспекту, включаючи цю трансформацію завдяки швидкій інтернаціоналізації навчального процесу. Глобаліза-

ція об'єднує стандарти та форми культурного життя, змушуючи університети враховувати явище формування транскордонної і полікультурної ідентичності для тих, хто має можливість жити та навчатися у різних культурних просторах. Ця реальність повинна бути врахована університетами, особливо тими, які активно впроваджують міжнародну освіту. Розглянемо основні аспекти інтернаціоналізації освітньої діяльності у закладах вищої освіти.

Мотиви інтернаціоналізації. Заклади вищої освіти впроваджують інтернаціоналізацію як стратегічний напрям розвитку з кількох причин. Вони прагнуть підвищити якість освіти, відкриваючи здобувачам різноманітні культури та ідеї. До того ж інтернаціоналізація може бути стратегічним кроком для залучення іноземних здобувачів і викладачів, підвищуючи цим видимість закладу на міжнародній арені. Також це сприяє науковому співробітництву та обміну знаннями в глобальному масштабі.

Стратегії та ініціативи. Щоб досягти інтернаціоналізації, заклади освіти використовують різні стратегії. Програми студентського обміну, можливості навчання за кордоном і програми з викладанням англійської мови є поширеними підходами. Встановлення партнерства з іноземними університетами та проведення міжнародних конференцій також сприяють зусиллям з інтернаціоналізації. Технології та платформи онлайн-навчання ще більше розширили межі інтернаціоналізації.

Вплив на здобувачів, персонал і установи. Інтернаціоналізація має глибокий вплив. Здобувачі отримують компетенції різного рівня, міжкультурні навички та ширший світогляд, що стає все більш важливим на глобальному ринку праці. Представники університетів отримують вигоду від міжнародного співробітництва, сприяючи їх дослідженню та навчанню. Заклади вищої освіти, зі свого боку, отримують конкурентну перевагу та репутацію світової досконалості [1].

Сьогодні інтернаціоналізація вищої освіти та міжнародні рейтинги університетів є важливим критерієм діяльності ЗВО та одним з основних аспектів оцінки якості освіти. Сьогодні у переважній більшості українських університетів активно залучають досвідчених іноземних експертів до управління освітніми програмами та установами, незважаючи на воєнний стан у країні. Отже, аспекти інтернаціоналізації та глобалізації повсюдно поширені у вищій освіті XXI століття. На думку вчених, відбувається «глобальна академічна революція», яка передбачає:

- мобільність людей, програм та установ;
- усе більша значимість спільних досліджень;
- розробка навчальних програм, а також підходів до викладання та навчання;
- усе більша інтеграція вищих навчальних закладів у всьому світі;
- поширення явища інтернаціоналізації між навчальними закладами та системами вищої освіти [2].

Мільйони молодих людей опиняються в інших культурних середовищах, де вони стикаються з проблемами культурної адаптації та вивчення незнайомих культурних традицій і цінностей. Це створює серйозні труднощі у навчанні, пов'язані не лише з іноземною мовою, але й з культурними бар'єрами, які ускладнюють спілкування з викладачами, місцевими здобувачами та населенням.

Питання міжкультурної комунікації стають актуальними зі зростанням міжнародної академічної мобільності, особливо в межах Болонського процесу. Ці питання ще більше загострюються через розвиток інтернет-освіти, включно з МВОК, і через відсутність наразі гарантій безпеки на деяких територіях країни. Ці причини відкрили потік біженців з України, країн Близького Сходу в європейські та американські університети, що додатково ускладнює міжкультурну комунікацію.

Незважаючи на те, що академічна мобільність наразі є обов'язковим складником освітнього процесу, можна виділити низку проблем у її розвитку у закладах вищої освіти:

- незапланований характер фінансування академічної мобільності у країні;
- відсутність матеріальної та фінансової підтримки;
- нестача фахівців у цій галузі;
- нерозвиненість спеціальних методів та механізмів академічного обміну;
- відсутність інфраструктури для ефективного обміну.

Основна складність переходу до широкої практики академічної мобільності полягає в тому, що заклади вищої освіти не виявляють необхідної ініціативи для вирішення проблем академічної мобільності здобувачів. Отже, розвиток академічної мобільності здобувачів вимагає серйозних змін у роботі ЗВО: від нових організаційних вимог (як приклад, реалізація спільних освітніх програм або сприяння у пошуку фінансових ресурсів для індивідуальної академічної мобільності) до зміни нормативних та методологічних баз (як приклад, практика перерахунку термінів навчання, пройдених в іншому ЗВО).

Освіта вбудована у процес глобальної економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації, що розгортається у всьому світі в останнє десятиліття. Проявом цього є загальна уніфікація знань, результатом якої є розширення національних освітніх систем за межі державних кордонів, інтернаціоналізація освіти, формування єдиного глобального освітнього простору та ринку освітніх послуг. Глобалізація освіти проявляється у гармонізації систем освіти країн між собою, уніфікації рівнів освіти та кваліфікаційних рамок, відкритості та транскордонної освіти, можливості отримати її з будь-якої точки світу. Процеси глобальної інтеграції сприяють формуванню цілих регіонів об'єднання національних систем освіти. Яскравим прикладом цього є єдиний європейський освітній простір, сформований внаслідок реалізації Болонського процесу, до якого сьогодні приєднуються не лише країни Європи, а й далеко за її межами. Останнім часом новим потужним імпульсом глобалізації освіти, що розширюється, стали інформаційні технології та цифровізація освіти, що руйнують національні межі освіти в принципі і дають змогу говорити про формування єдиного глобального цифрового освітнього простору, що визначає нові конкурентні умови для усіх учасників освітнього процесу [3].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що інтернаціоналізація закладів вищої освіти є динамічним і важливим аспектом ринку освітніх послуг, що відповідає вимогам глобалізованого світу, збагачує освітній досвід та сприяє впровадженню інновацій. Стратегії та мотивація різняться, але основна мета – підготувати здобувачів до різноманітного та взаємопов'язаного світу. Інтернаціоналізація – це не просто тенденція; це фундаментальний компонент вищої освіти, який продовжить формувати майбутнє навчання, але існує безліч проблем: відсутність належної інфраструктури, слабка матеріально-технічна база ЗВО, недостатній рівень володіння англійською мовою, слабке знання культури, традицій, розпорядку пропонованого ЗВО-партнера, культурних відмінностей, змісту освітніх програм, а також слабка академічна мобільність, недостатня розвиненість наукових досліджень та спільних дослідницьких проєктів з університетами-партнерами.

Тенденції сучасного розвитку інтернаціоналізації освітніх послуг свідчать, що цей процес щоразу набуває все більшого значення у розвитку вищої освіти в усьому світі. Це призводить до необхідності вирішення нових завдань щодо забезпечення конкурентоспроможності університету на міжнародній арені, а також пошуку нових підходів до стратегічного управління. Вирішення різних проблем інтернаціоналізації освітніх послуг сприяє покращенню іміджу університету. Слід зазначити, що окрім фінансування та інших складнощів і перешкод, основними проблемами, які необхідно вирішити на момент підписання угод, залишаються проблеми відмінностей у навчальних програмах, перекладу кредитів та курсів, а також гармонізації систем оцінювання.

Abstract. The article examines the peculiarities of the internationalization of educational activities and the current state of intercultural communication problems in higher education institutions that arise in the process of cultural adaptation of students, their assimilation of unfamiliar cultural traditions and values during education. The motivational aspects of internationalization, the implementation of the strategy and the impact on the participants of the educational process are considered. The article also outlines the importance of internationalization of the educational process of higher education institutions in the modern world.

Keywords: internationalization, institution of higher education, globalization, cultural exchange.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Університетський персонал та інтернаціоналізація вищої освіти. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1702940/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 09.10.2023).
2. Профіль політики мовної освіти: Звіт про Україну. URL: <https://rm.coe.int/language-education-policy-profile-ukraine-country-report/16807b3b4b>. (дата звернення: 09.10.2023).

УДК 631.53.027.34:[582.672]:66.088

ЗМІНА РОСТОВИХ ПАРАМЕТРІВ *CAPSICUM ANNUUM L. CV LUMINA* ЗА УМОВ ОПРОМІНЕННЯ НАСІННЯ LED-ЛАЗЕРНИМИ СИСТЕМАМИ

Б. О. Рогожук, Ю. Г. Приседський

Анотація. У роботі проаналізовано вплив лазерного опромінення на схожість і ростові показники перцю. Визначено вплив лазерного опромінення насіння червоним та синім світлом на ростові показники. У дослідах застосовували світлодіодні лазери, що характеризувалися когерентним монохроматичним випромінюванням червоного (635 нм) та синього (405 нм) світла. Потужність випромінювання становить 100 мВт. У дослідженнях використали насіння *Capsicum annuum L. cv Lumina*. Встановлено, що вплив лазерного опромінення насіння на схожість та ранні ростові показники вивченого виду вірогідний за дворазового опромінення червоним і синім світлом.

Ключові слова: лазерне опромінення, *Capsicum annuum L. cv Lumina*, ростові показники, лазерне опромінення.

Вступ. З метою підвищення продуктивності рослин в усьому світі застосовується хімізація землеробства. Проте надмірне застосування мінеральних добрив призводить до зміни структури ґрунту і викликає забруднення довкілля та погіршення якості продукції через накопичення нітратів і нітритів. Тому постає потреба у підвищенні врожайності іншими методами. Найбільший інтерес для одержання екологічно чистої продукції мають фізичні фактори впливу на різні фази розвитку рослин [1]. У такій ситуації стає актуальним пошук екологічно нешкідливих перспективних методів підвищення врожайності. Один з таких методів – лазерне випромінювання [2].

Лазерне опромінення являє собою безперервне або імпульсне опромінення насіння сільськогосподарських та лікарських культур, а також їх сходів лазерним променем певної довжини хвилі, яка коливається від 632 до 670 нм. Мета цього методу – збільшення врожайності зерна, зниження захворюваності, розвиток потужної кореневої системи рослин [3].

Вчені дослідили, що рослини під час опромінення синім спектром накопичують більше біомасу, а під час опромінення червоним іде високий рівень газообміну [4–7]. Також синє світло викликає диференціювання хлоропластів, розкриття сім'ядоль і розпрямлення апекса пагона. Спектральні властивості додаткового пігменту – птерину – дають можливість кріптохрому поглинати кванти не тільки синього спектру, а й з ближнього ультрафіолету (UV – A) [5, 6]. За дії зелених та оранжевих променів процес фотосинтезу та накопичення сухої речовини у рослин є мінімальними. У нагромадженні деяких первинних речовин і розкладанні вуглекислоти беруть участь тільки червоні промені [7]. Вчені виявили, що червоні промені забезпечують високий рівень газообміну, фотосинтетичної активності, вмісту хлорофілу, каротину, антоціанів, сумарних вуглеводів та багатьох інших фізіологічно активних речовин [4–8]. Фотоактивовані рослини швидше розвиваються, ростуть, характеризуються більшою асиміляційною поверхнею, інтенсивним розвитком надземної і кореневої маси, що підвищує їх врожайність, продуктивність і товарність [8]. Отже, лазерне опромінення насіння сприяє істотних позитивних змін, оскільки в насінні проявляється ранній стимулюючий ефект, прискорюється розвиток рослин і збільшується їх врожайність.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження була фізіологічна реакція рослини на комплексне опромінення насіння когерентним монохроматичним світлом з довжиною хвилі 635 та 405 нм. Дослідження проводилось на овочевій рослині із родини Пасльонових (*Solanaceae*).

Досліджувався вплив опромінення насіння когерентними монохроматичними променями червоного (довжина хвилі 635 нм) та синього (405 нм) спектру, які отримувалися за допомогою світлодіодних лазерів: червоний BRP-3010-5–635 нм та синій BRP-3010-5–405 нм (фірма BOBLASER Co. China), на схожість та ростові показники. Контролем слугували рослини, вирощені з неопроміненого насіння. Дослідження вели за використанням планів повного факторного експерименту з трьома рівнями факторів. Опромінення проводилося за наступних режимів (табл. 1).

Варіанти опромінення насіння

№ досліджу	Червоний лазер		Синій лазер	
	Термін опромінення, секунд	Енергії отримано, мДж/см ²	Термін опромінення, секунд	Енергії отримано, мДж/см ²
1	–	0	–	0
2	5	25.05	–	0
3	10	51.10	–	0
4	–	0	5	25.05
5	5	25.05	5	25.05
6	10	51.10	5	25.05
7	–	0	10	51.10
8	5	25.05	10	51.10
9	10	51.10	10	51.10

Роботи з опромінення насіння проводилися в лабораторії кафедри ботаніки та екології Донецького національного університету імені Василя Стуса. Дослідження проводилися протягом вегетаційного сезону 2023 року. Посів і догляд за рослинами здійснювалися відповідно до агротехнічних правил. Усі рослини контрольних і дослідних груп вирощувалися в однакових умовах вологості ґрунту і за температури 20–24 °С. Визначення схожості насіння проводили згідно з ДСТУ 41382002 (насіння сільськогосподарських культур – оцінка якості), вимірювання показників росту проводили на 15, 21, 28, 35, 42, 49, 56, 63, 70, 77 добу за загальноприйнятими методиками [9]. Під час завершення дослідження у рослин вимірювали довжину головного кореня та висоту пагона. Отримані результати піддавали статистичній обробці за методом дисперсійного аналізу, порівняння середніх проводили за методом Даннета [10, 11].

Результати і обговорення. Результати проведених досліджень засвідчують, що опромінення насіння червоним і синім лазерами чинило як позитивний, так і негативний вплив на ранні етапи розвитку рослин, який залежав від спектрального складу та опромінення.

У *Capsicum annuum* L. Cv *Lumina* опромінення протягом 5 секунд червоним та синім лазером (5 варіант) негативно вплинуло на схожість, тоді як 10-секундне опромінення синім лазером (7 варіант) впливає на схожість позитивно, порівняно з неопроміненими рослинами (рис. 1). 8 варіант на 15 день порівнявся з контролем. 2 та 9 варіанти мають однакову схожість рослин. 3 та 6 варіанти на 15 день порівнялися між собою.

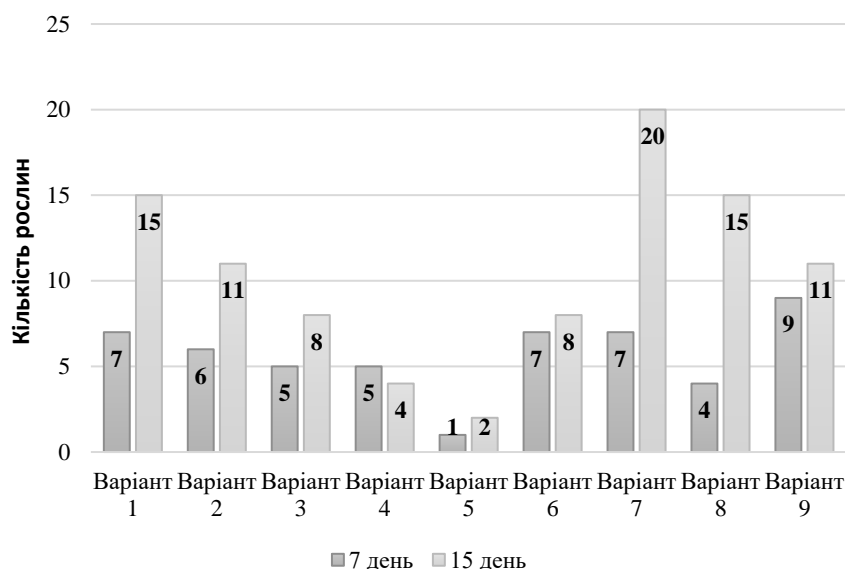

Рис. 1. Вплив опромінення на схожість насіння *Capsicum annuum* L. cv *Lumina*

Результати досліджень свідчать, що опромінення насіння солодкого перцю також вплинуло на виживання рослин. Найкраще себе показав 9 варіант. Це 10-секундне опромінення червоним і синім лазером. Якщо порівняти виживання зі схожістю, то кількість рослин у середньому знизилась майже у 3 рази (рис. 2). 5 та 6 варіанти наприкінці досліду загинули повністю. На виживання рослин впливає не тільки опромінення, але й різні фактори довкілля (температура, вологість, освітленість) і якість насіння.

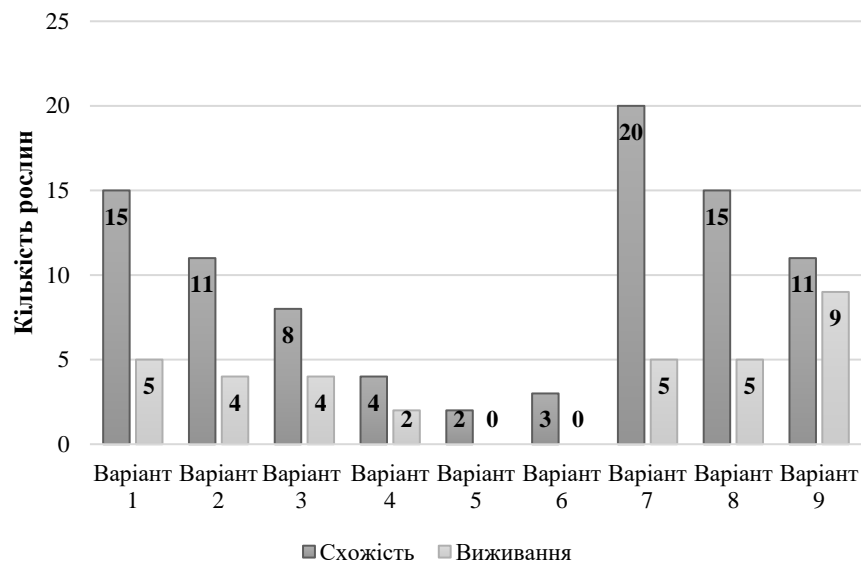

Рис. 2. Порівняння схожості та виживання. *Capsicum annuum L. cv Lumina*

Опромінення позитивно вплинуло на ростові показники кореня *C. annuum L. cv Lumina*. Найкращий результат у 9 варіанті (табл. 2). У цьому варіанті корінь 8,76 см, що перевищує на 85,20 % неопромінені рослини. Якщо не брати до уваги 3 варіант, де довжина кореня на 4,87 % менша за контрольні рослини, то найнижчий показник у 2 варіанті. Різниця між контролем і цим варіантом становить лише 3,59 %.

Таблиця 2

Вплив опромінення насіння на довжину кореня *C. annuum L. cv Lumina*

Номер варіанта	Довжина кореня, см			
	M±m	D	DD	% до контролю
1	4,73±0,51	–	–	100,0
2	4,90±0,14	0,16	3,10	103,59
3	4,50±0,11	-0,23	1,90	95,13
4	5,98±0,13	1,25	2,19	126,42
5	6,20±0,28	1,46	3,10	131,07
6	7,94±0,28	3,20	1,96	167,86
7	6,17±0,66	1,44	2,45	130,44
8	5,45±0,63	0,71	3,10	115,22
9	8,76±0,99	4,03	2,00	185,20

Дані з таблиці 2 свідчать, що лазерне опромінення чинить позитивний вплив на ростові показники кореня *Capsicum annuum L. cv Lumina*. Проте опромінення мало пригнічений вплив на висоту стебла рослини. Самий високий показник у 9 варіанті. Висота стебла у ньому становила 1,62 см на 15 день та 3,83 см на 35 день після опромінення рослин. Це на 13,28 % та 17,48 % відповідно вище за варіант 1. Найнижчий показник у 5 варіанті. Там висота стебла нижча за контроль на 47,56 % у 15 день та на 35 день нижча на 12,58 %. Це видно з таблиці 3.

Вплив опромінення насіння на висоту стебла *Capsicum annuum L. cv Lumina*

Номер варіанта	Висота стебла, см							
	15 день				35 день			
	M±m	D	DD	%	M±m	D	DD	%
1	1,43±0,12	–	–	100,00	3,26±0,18	–	–	100,00
2	1,25±0,12	–0,18	0,63	87,41	3,65±0,49	0,38	0,90	111,96
3	1,11±0,06	–0,32	0,38	77,62	3,22±0,13	–0,04	0,55	98,77
4	1,49±0,12	0,05	0,44	104,19	3,35±0,12	0,08	0,64	102,76
5	0,75±0,35	–0,68	0,84	52,44	2,70±0,28	–0,56	0,90	82,82
6	1,14±0,13	–0,29	0,41	79,72	3,40±0,18	0,13	0,57	104,29
7	1,01±0,19	–0,42	0,49	70,62	2,85±0,11	–0,41	0,71	87,42
8	1,00±0,35	–0,43	0,71	69,93	3,10±0,14	–0,16	0,90	95,06
9	1,62±0,12	0,19	0,44	113,28	3,83±0,10	0,56	0,58	117,48

Ростові показники кореня рослини під дією комбінованого опромінення більші майже у 2 рази за контроль, під дією синього є невелике збільшення показників, а під дією червоного показники близькі до контролю. Висота стебла в середньому краща за комбінованого опромінення, тоді як опромінення червоним і синім лазером майже однакові.

Висновки. Проведені дослідження дають змогу зробити такі загальні висновки:

1. Червоне опромінення більше впливає на ріст надземної частини рослини, тоді як синє – підземної. Комбіноване опромінення впливає як на підземну частину, так і на надземну частину рослини.

2. Лазерне опромінення хоч і покращує розвиток рослин, але не захищає повністю від зовнішніх факторів впливу, як-от вологість, температура, освітленість.

3. За усіма визначеними показниками кращим виявилось комбіноване опромінення. Воно позитивно вплинуло як на схожість, виживання, так і на ростові параметри перцю. Довжина кореня за комбінованого опромінення майже у 2 рази більша за контроль. Такий самий вплив воно мало і на висоту стебла. За синього опромінення довжина кореня збільшилася на 27 %, а висота стебла мала невелике збільшення, тоді як за червоного довжина кореня знизилась у середньому на 1,5 %, а висота стебла збільшилась приблизно на 1 %.

Abstract. The work analyzes the effect of laser irradiation on the similarity and growth parameters of pepper. The influence of laser irradiation of seeds with red and blue light on growth indicators is determined. In the experiments, LED lasers were used, characterized by coherent monochromatic radiation of red (635 nm) and blue (405 nm) light. The radiation power is 100 mW. The study used seeds of *Sapsicum annuum L. cv Lumina*. It is established that the influence of laser irradiation of seeds on germination and early growth indicators of the studied species is probable by two-fold irradiation with red and blue light.

Keywords: laser irradiation, *Sapsicum annuum L. cv Lumina*, growth indicators.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Waring F., Phillips I. *Plant growth and differentiation*. Pergamon Press, Sydney. 1981. P. 343.
2. Bertolotti M. *The history of the laser*. Institute of Physics Publishing Bristol and Philadelphia. PA 19106: USA. 2005. P. 315.
3. Коваленко В. С. Лазерне випромінювання. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / за ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=53023*
4. Darwish S., Abo-Hegazy S., Khater M. Effects of Laser Irradiation on Two Lentil Cultivars. *Egyptian Journal of Plant Breeding*. 2013. № 17. P. 29–39. DOI: 10.12816/0004026.
5. Приседський Ю. Г., Гутянська С. С. Вплив лазерного опромінення насіння на ростові процеси та вміст пігментів у проростках олійних культур. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2017. № 1. С. 65. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Dopovidi/article/view/8108/>
6. Приседський Ю. Г., Ніщенко Л. В. Вплив лазерного опромінення насіння на ростові показники та вміст хлорофілів у робінії звичайної за умов забруднення ґрунту сполуками сірки та фтору. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2017. № 2. С. 65. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Dopovidi/article/view/8452/7918>
7. Pryseds'kyi Yu., Kozlova M. Effect of laser irradiation of seeds on growth parameters of *Dracocephalum moldavica L.* *IOSR Journal of Pharmacy and Biological Sciences*. 2021. P. 48–52. DOI: 10.1186/s42269-018-0036-z.

8. In vitro laser radiation induces mutation and growth in *Eustoma grandiflorum* plant / Abou-Dahab, T. Mohammed, A. Heikal, L. Taha, A. Gabr, S. Metwall, A. Ali. *Bulletin of the National Research Centre*. 2019. P. 2–13. DOI: 43.10.1186/s42269-018-0036-z.

9. Приседський Ю. Г. Фотосинтез. Методичний посібник з виконання лабораторних робіт та самостійної роботи. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 68.

10. Приседський Ю. Г. Статистична обробка результатів біологічних експериментів. Донецьк, 1999. С. 23–69.

11. Приседський Ю. Г. Пакет програм для проведення статистичної обробки результатів біологічних експериментів: навчальний посібник. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 75.

УДК 636.7/.8].09:616.993.1]:616-074

ЛАБОРАТОРНА ДІАГНОСТИКА ПІРОПЛАЗМІДОЗІВ У ДОМАШНІХ ТВАРИН

Б. В. Ткачук, І. В. Березовський

Анотація. Піроплазмози – група паразитарних хвороб, які впливають на домашніх тварин, зокрема собак, котів та інших ссавців, і є серйозною проблемою для ветеринарної медицини та сільського господарства. Ці хвороби спричиняють анемію, іктеричність слизових оболонок та інші системні розлади. Бабезії, паразити, викликають руйнування червоних кров'яних клітин, що призводить до вивільнення гемоглобіну, який перетворюється на білірубін і може викликати жовтяницю. Дослідження життєвого циклу та методи діагностики є важливими для контролю піроплазмозів. Профілактика та лікування є критичними для здоров'я домашніх тварин і зменшення можливих загроз людям.

Ключові слова: бабезія, піроплазмози, гемолітична, жовтяниця, анемія, діагностика, етіологія, кліщі, собаки, коти, профілактика.

Вступ. Піроплазмидози є важливою групою паразитарних захворювань, що впливають на домашніх тварин, як-от собаки, коти, коні, інші ссавці, а також деякі види птахів. Ці захворювання викликаються паразитами родів *Babesia* і *Theileria*, які належать до класу Апікомплекса. Паразити цієї групи відомі своєю здатністю інфікувати червоні кров'яні клітини хребетних тварин, що призводить до розвитку анемії та інших системних захворювань. Піроплазмидози стали серйозною проблемою для ветеринарної медицини та галузі сільського господарства, оскільки вони можуть призвести до значних втрат поголів'я, а також спричиняють страждання і смерть домашніх улюбленців.

Піроплазмози – це група одноклітинних паразитів, що належать до класу Апікомплекса родів *Babesia* і *Theileria*. Ці паразити відомі своєю здатністю інфікувати червоні кров'яні клітини хребетних тварин, зокрема ссавців, птахів і навіть комах. Основними хазяїнами піроплазмозів є тварини, але деякі види можуть інфікувати і людей [2]. Дослідники все більше звертають увагу на вивчення цих паразитів, їхньої біології, методів діагностики та лікування, а також профілактичних заходів для контролю поширення захворювань. Усе більший інтерес до цієї теми свідчить про важливість її вивчення та розробки ефективних стратегій боротьби з піроплазмидозами у домашніх тварин.

Зараз описано 170 видів піроплазмід, зокрема 73 види бабезій, з яких 18 викликають захворювання у домашніх та свійських тварин. Збудники піроплазмидозів специфічні до виду тварин. Хворіє на піроплазмидози велика рогата худоба, вівці, кози, коні, свині, собаки та коти. Збудники цих хвороб локалізуються у червоних кров'яних тільцях та лімфоїдних клітинах тварин [3]. Етіологія піроплазмозів є складною та цікавою галуззю досліджень, оскільки вона допомагає розкрити та розібратися в природі цих паразитів, їх впливі на біосистему та способах їх контролю та профілактики.

Бабезіоз в основному поширюється через укуси інфікованого кліща (хворобу можуть переносити кілька видів кліщів). Є також докази того, що можлива пряма передача від тварини до тварини, наприклад, коли інфікована собака з ураженням порожнини рота або саднами кусає іншу собаку. Це особливо актуально для *Babesia gibsoni*, яка переважно вражає пітбультер'єрів. Недавні дослідження показують, що бабезія може передаватися ненародженим цуценятам у матці матері [1]. Собаки також можуть бути ненавмисно інфіковані через переливання зіпсованої крові. Собаки, які утримуються в розплідниках із поганим контролем кліщів, піддаються більшому ризику розвитку бабезіозу [1].

Після потрапляння в організм під час живлення кров'ю личинкові стадії *Babesia* проникають у кишковий епітелій кліща, розмножуються і мігрують до різних органів, зокрема в яєчники та слинні залози. Відбувається трансваріальна передача від інфікованої самки кліща своєму потомству для видів *Babesia spp.* великих розмірів. Отже, личинкові стадії кліщів можуть бути важливим джерелом зараження [2]. Життєвий цикл *Babesia* досить складний і включає в себе кілька етапів, від інфікування хазяїна до передачі паразита через переносника. Загальний опис життєвого циклу *Babesia*:

Інфекція хазяїна. Життєвий цикл починається з інфекції хазяїна паразитом *Babesia*. Це може статися через укуси кліща або іншого переносника, який містить паразитарні форми *Babesia*.

Збори з крові. Після інфекції *Babesia* починає розвиватися всередині червоних кров'яних клітин хазяїна. Паразит використовує клітину для свого життєвого циклу та розмноження.

Розмноження. Усередині червоних кров'яних клітин *Babesia* розмножується шляхом брунькування. Під час цього процесу паразит ділиться на багато нових паразитарних клітин.

Руйнування еритроцитів. Після багаторазового розмноження паразит виходить з еритроцитів, руйнуючи їх. Це призводить до вивільнення нових паразитів в кровотік хазяїна.

Щоб знову інфікувати інших хазяїнів, паразити *Babesia* повинні бути перенесені через переносників, які зазвичай є кліщами. Під час споживання крові інфікованого хазяїна кліщ переносить паразитів.

Перенесення паразита. Після споживання крові хазяїна кліщ руйнується, і *Babesia* може вийти з нього і потрапити в нового хазяїна, який стає інфікованим.

Результати досліджень. Лабораторні дослідження ґрунтуються на виявленні в зіскрібках шкіри, взятих від хворих тварин, кліщів або їхніх яєць. Відбір проводили притупленим скальпелем не менш ніж із 2–3 місць на межі здорової та ураженої ділянки шкіри, бо в цих місцях локалізується найбільша кількість кліщів.

Аналіз результатів лабораторних досліджень, що проводився нами, є невід'ємною частиною процесу визначення наявності та ступеня зараження піроплазмідозом у домашніх тварин. Клінічні висновки, засновані на зібраних даних та інтерпретації результатів, надають важливий інсайт у стан здоров'я тварини та є основою для прийняття далі рішень щодо лікування та профілактики цього захворювання.

Результати дослідження підтвердили наявність піроплазмідозу у деяких домашніх тваринах, вказуючи на потенційну загрозу їхньому здоров'ю. Застосування методу мазкового аналізу виявилось ефективним для виявлення *Babesia canis* та визначення ступеню інфекції.

Наявність піроплазмідозу підтверджена результатами лабораторних досліджень, які включають мазковий аналіз крові та ідентифікацію піроплазмід (рис. 1).

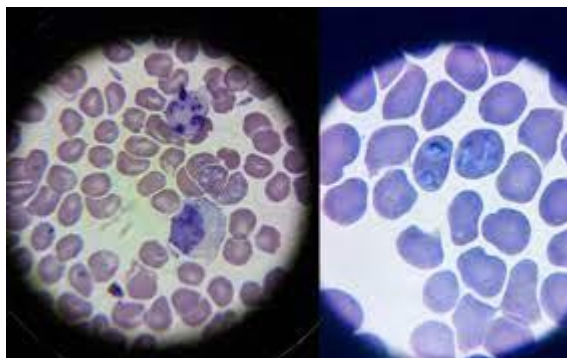

Рис. 1. Піроплазмиди в мазку крові

За аналізами результатів дослідження, нами запропонована можливість індивідуалізованого лікування та профілактики захворювання для кожної зараженої тварини. Рекомендації щодо лікування, догляду та профілактики є важливими компонентами контролю піроплазмідозу серед домашніх тварин.

Запропонована схема лікування:

1. Азідін 0,24 + 2,5 мл фізрозчину – в/м – 2 рази через добу (на 60 кг ваги собаки).

2. СКК (сульфакамфокаїн) 2 мл – в/м – 2 рази на день 2–3 дні.
3. Аскорбінова кислота 2 мл – в/м – 2 рази на день 2–3 дні.
4. Катозал 5 мл – п/ш.
5. Карсил – 2 табл. На день протягом 1–3 місяців.

Для лікування заражених тварин рекомендується антипаразитарна терапія, підібрана ветеринарним лікарем відповідно до виду піроплазмиду та ступеня інфекції. Крім цього, важливо надавати симптоматичне лікування, включно з антипіретичними препаратами у разі високої температури тіла тварини та лікуванням анемії залізом і вітамінами. Гідратація може бути необхідною для підтримки гідро-електролітного балансу, особливо якщо тварина втратила апетит або має симптоми гострої хвороби. Також важливо ізолювати заражених тварин від інших.

Висновки. Отже, на основі результатів лабораторних досліджень можна зробити кілька важливих висновків:

1. Бабезії розмножуються в еритроцитах, спричинюючи інтенсивне їх руйнування. Внаслідок цього вивільнюється значна кількість гемоглобіну. У печінці він перетворюється на білірубін, який надходить у кров у великій кількості і відкладається в різних органах і тканинах, що є причиною розвитку жовтяниці (гемолітична жовтяниця). Значна частина гемоглобіну не встигає перетворитись на жовчні пігменти і виділяється разом із сечею, зумовлюючи гемоглобінурію. Різке зменшення вмісту гемоглобіну й кількості еритроцитів спричинює анемію та зміни процесів гомеостазу.

2. Найпоширеніший метод дослідження піроплазмідозів – це мікроскопія мазків, яка здійснювалася на базі ветеринарної клініки «Юпітер» у м. Вінниці. Для лікування заражених тварин використовується антипаразитарна терапія за вказаною вище схемою лікування. Запропонована схема лікування (рис. 1) є найбільш оптимальним рішенням для лікування бабезіозу у собак та котів.

3. Необхідно піддавати тварин періодичному ветеринарному нагляду від ветеринарного лікаря для контролю лікування та виявлення можливих ускладнень, щоб уникнути рецидивів.

4. Для забезпечення успішного лікування та профілактики піроплазмідозу важливо дотримуватися рекомендацій ветеринарного лікаря і завершити повний курс лікування, навіть якщо симптоми здаються відсутніми.

5. Діагностика, лікування і профілактика цих захворювань вимагають індивідуального підходу для кожної зараженої тварини, і ветеринарна опіка є ключовим аспектом у боротьбі з цими паразитами.

Annotation. Piroplasmosis is a group of parasitic diseases affecting domestic animals, including dogs, cats, and other mammals. It poses a significant challenge for veterinary medicine and agriculture. These diseases lead to anemia, jaundice of mucous membranes, and other systemic disorders. Babesia parasites cause the destruction of red blood cells, resulting in the release of hemoglobin, which is converted into bilirubin and can lead to jaundice. Research on the life cycle and diagnostic methods is crucial for piroplasmosis control. Prevention and treatment are critical for the health of domestic animals and reducing potential threats to humans.

Keywords: babesia, piroplasmosis, hemolytic, jaundice, anemia, diagnosis, etiology, ticks, dogs, cats, prevention.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Глобальна паразитологія: підручник / В. Ф. Галат, А. В. Березовський, Н. М. Сорока, М. П. Прус, В. О. Євстафєва, М. В. Галат; за ред. В. Ф. Галата. Київ: ДІА, 2014. 567 с.
2. Протозойні та окремі прокариотні хвороби собак і котів: навчальний посібник. Харків. Видавець: О. А. Мірошніченко, 2021. 168 с. ISBN: 978-617-7618-71-2.
3. ESCCAP. Контроль трансмісивних хвороб собак та котів. URL: https://www.esccap.org/uploads/docs/fsmik1sd_1138_ESCCAP_GL5__UA_v2_1p.pdf

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 15

ТОМ 2

Підписано до друку 26.12.2023 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 13,6
Тираж 100 прим. Зам. № 93

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.